

**İĞDIR'DA SİYASİ, SOSYAL VE EKONOMİK HAYAT
(1923-1970)**

**Hazırlayan
İBRAHİM ÖZKAL**

**Danışman
Doç. Dr. CENGİZ ATLI
TARİH ANA BİLİM DALI
Yüksek Lisans Tezi
Her Hakkı Saklıdır**

T.C
İĞDIR ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İĞDIR'DA SİYASİ, SOSYAL VE EKONOMİK HAYAT
(1923-1970)

İBRAHİM ÖZKAL

TARİH ANABİLİM DALI

İĞDIR

2020

TAAHHÜTNAME

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada orijinal olan her türlü kaynağa eksiksiz atıf yapıldığını bildiririm.

İbrahim ÖZKAL

ÖZET

İĞDIR'DA SİSYASİ, SOSYAL VE EKONOMİK HAYAT

(1923-1970)

ÖZKAL İbrahim

Yüksek Lisans Tezi

Tarih Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Cengiz ATLI

Haziran 2020

Sayfa:256

İğdir, coğrafi konum olarak Anadolu'nun giriş kapısında olması, verimli tarım arazilerine sahip olması ve Asya'dan Avrupa'ya ulaşan tarihi ipek yolunun buradan geçmesinden dolayı geçmişten günümüze kadar bir cazibe merkezi olma özelliğini korumuştur. İğdir ve çevresi bu özelliklerinden dolayı tarihte birçok devletin egemenliğine girdi ve bölge sık sık devletlerarasında el değıştirdi. İğdir ve çevresi 1828 yılından 1917 yılına kadar yaklaşık 90 yıl boyunca Rus idaresi altında kaldı. Ruslar bu süre içerisinde uyguladıkları politikalarla halkı eğitimsiz bırakarak din, dil ve vatanseverlik duygularını zayıflatmaya çalışmışlardı. I. Dünya Savaşı sırasında Rusların bölgeden çekilmesiyle bölgeye Ermeni saldırıları başladı. Yaşanan bu süreçte İğdir ve çevresi siyasi, sosyal ve ekonomik olarak birçok sorunla karşı karşıya kaldı. İğdir'da Siyasi, Sosyal ve Ekonomik Hayat 1923-1970 adlı bu tez çalışmasında, İğdir'in anavatana katılmasından sonra bölgede var olan siyasi, sosyal ve ekonomik sorunlar ve bu sorunlara getirilen çözümler incelendi. Bu kapsamda tezin giriş bölümünde İğdir'in tarih öncesi döneminden anavatana katılmasına kadar olan süredeki tarihine kısaca yer verildi. Çalışmanın ilk bölümde İğdir ve çevresi ile ilgili TBMM'de yapılan çalışmalar ve sonuçları, İğdir'da siyasi parti faaliyetleri ve milletvekili seçimlerinde İğdir'in katkısı incelendi. Çalışmanın ikinci bölümünde İğdir'in idari taksimatındaki değışiklikler, nüfus yapısı, bölgede yaşanan sosyal sorunlar ve bu sorunlara getirilen çözümlere yer verildi. Üçüncü bölümde İğdir'in eğitim ve kültürel seviyesinin yükseltilmesi ile ilgili yapılan çalışmalar ve sonuçları incelendi. Çalışmanın dördüncü bölümünde ise İğdir'da ki ekonomik faaliyetler ve bu faaliyetlerin geliştirilmesi için yapılan çalışmalara yer verildi. Yapılan bu çalışmada öncelikle birinci el kaynaklardan yararlanıldı. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivlerindeki belgeler, TBMM Zabıt Cerideleri ve Devlet Salnameleri, Nüfus sayımı ile ilgili istatistiklerin elde edilmesinde Umumi Nüfus Tahrirleri, ulusal ve yerel gazeteler ve çalışma alanı ile ilgili tez, makale, sempozyum ve kitaplardan yararlanıldı.

Anahtar Kelimeler: İğdir, Halkevi, Siyaset, Ekonomi, Tarım

ABSTRACT

POLITICAL, SOCIAL AND ECONOMICAL LIFE IN İĞDIR (1923-1970)

Özkal İbrahim

Master Thesis

Department Of History

Advisor: Assoc. Prof. Cengiz Atlı

June 2020

Pages:256

İğdir has maintained feature of being a center of attraction from past to present thanks to being at the entrance of Anatolia as a geographical location, having productive agricultural lands and the historical Silk Road reaching Europe from Asia passing here. İğdir and its surroundings came under the sovereignty of many states in history due to these features and the region often changed hands between states. İğdir and its surroundings remained under Russian administration for about 90 years from 1828 to 1917. During this period Russians tried to weaken religion, language and the feelings of patriotism by leaving the people uneducated with the policies they implemented. During the World War 1 following the Russian withdrawing from the region Armenian attacks started. In this period İğdir and its surroundings faced many problems politically, socially and economically. In this thesis study named "Political, Social and Economical Life in İğdir 1923-1970" after the participation of İğdir to its homeland the political, social and economical problems in the region and the solutions to these problems were examined. In the intoduction part of the thesis, the history of İğdir from the prehistoric period to joining the homeland is briefly mentioned. In the first part of the study, studies in the Turkish Grand National Assembly about İğdir and its surroundings and their results, political party activities in İğdir and the contribution of İğdir to parliamentary elections were examined. In the second part of the study, changes in administrative divisions of İğdir, population structure health status, social problems in the region and solutions to these problems were included. In the third part, the studies on increasing the educational and cultural level of İğdir and their results were examined. And in the fourth part of the study, economic activities in İğdir and studies to improve these activities were included. In this study, first hand sources were primarily used. President of Republic of Turkey State Archives documents, Turkish Grand National Assembly minutes and goverment records, Public Population Analyzes in obtaining statistics on the census, national and local newspapers and thesis, articles, symposiums and books related to the study were used.

Key Words: İğdir, Community home, Politics, Economy, Agricultur

ÖNSÖZ

Iğdır coğrafi olarak stratejik bir konumda yer almaktadır. Bu konumundan dolayı tarihte birçok medeniyete ev sahipliği yapmış ve önemli tarihsel olaylara şahitlik etmiştir. Tarihsel süreç içerisinde birçok devletin hâkimiyet mücadelesine sahne olan Iğdır yaşanan bu süreç içerisinde birçok sorunla karşı karşıya kalmıştır. Özellikle I. Dünya Savaşı sürecinde bölgede yaşanan gelişmeler Iğdır ve çevresinde var olan sosyal ve ekonomik sorunların daha da artmasına neden olmuştur. Anavatana katıldıktan sonra Iğdır'da var olan sosyal ve ekonomik sorunların çözümü ile ilgili birçok çalışma yapılmıştır. Yapılan bu çalışmalar sonucunda Iğdır her alanda ilerleme kaydetmiştir.

Tez çalışmamızın konusu belirlenirken Iğdır'ın yaşadığı bu değişim süreci ile ilgili kapsamlı çalışmaların olmaması bizi bu alana yönlendirmiştir. Tez çalışması akademik bir yaklaşımla kronolojiye bağlı kalınarak hazırlanmıştır. Tez çalışmamı hazırlarken desteğini esirgemeyen, bilgilerini ve akademik tecrübelerini bizimle paylaşan ve bize yol gösteren kıymetli hocam Doç. Dr. Cengiz ATLI' ya ayrıca çalışma sürecinde dualarla manevi desteğini esirgemeyen kıymetli eşim Fatma ÖZKAL ve çocuklarımız Eren, Ömer Said ve Muhammed Hatip'e minnet ve şükranlarımı sunarım.

İbrahim ÖZKAL

Iğdır 2020

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT.....	ii
ÖNSÖZ	iii
İÇİNDEKİLER	iv
TABLolar	viii
KISALTMALAR	x

GİRİŞ

1.İğdır'ın Coğrafi Konumu ve İğdır Adının Anlamı.....	1
2.Tarih Öncesi Dönemden Osmanlı Devleti Yönetimine Kadar İğdır'ın Durumu.....	2
3. Osmanlı Devleti Döneminde İğdır	4
4. I. Dünya Savaşı Yıllarında İğdır	5

BİRİNCİ BÖLÜM

İĞDIR'DA SİYASİ HAYAT

1.1. TBMM'nin Açılışı ve İğdır'la İlgili Aldığı Kararlar	15
1.1.1. Tek Parti Döneminde İğdır ile İlgili TBMM'de Yapılan Çalışmalar.....	21
1.1.2. Demokrat Partinin Kuruluşundan 1960 Askeri Darbesine Kadar TBMM'de İğdır ile İlgili Yapılan Çalışmalar.....	26
1.1.3. 1960 Askeri Darbesinden 1970 Yılına Kadar Milet Meclisinde İğdır İle İlgili Alınan Kararlar ve Yapılan Çalışmalar	48
1.2. İğdır'da Siyasi Partilerin Kuruluşu ve Yaptıkları Çalışmalar	58
1.2.1. Cumhuriyet Halk Partisinin Kuruluşu ve İğdır'da Parti Teşkilatı Kurulmadan Önce Yaptığı Çalışmalar	58
1.2.1.1. CHF 1926 Teftiş Raporunda İğdır	59
1.2.1.2. CHP 1938 Kars İl Kongresi ve V. Büyük Kurultayında İğdır'ın Durumu.....	61

1.2.1.3. CHP 1941-1942 Kars Teftiş Raporunda Iğdır	63
1.2.1.4. CHP Iğdır Teşkilatının Kurulması ve Yaptığı Çalışmalar.....	64
1.2.2. Demokrat Parti Iğdır Teşkilatının Kuruluşu ve Çalışmaları.....	69
1.2.3. Millet Partisi Iğdır İlçe Teşkilatının Kuruluşu ve Çalışmaları	73
1.2.4. Cumhuriyetçi Millet Partisi Iğdır Teşkilatının Kuruluşu ve Çalışmaları	75
1.2.5. Adalet Partisi Iğdır Teşkilatının Kurulması ve Yaptığı Çalışmalar	76
1.2.6. Yeni Türkiye Partisi Iğdır Teşkilatının Kurulması ve Çalışmaları	77
1.3. Milletvekili Seçimleri ve Iğdır'ın Milletvekili Seçimlerine Katkısı	78
1.3.1. 1920 Milletvekili Seçimleri.....	78
1.3.2. 1923 Milletvekili Seçimleri.....	79
1.3.3. 1927 Milletvekili Seçimleri.....	80
1.3.4. 1931 Milletvekili Seçimleri.....	81
1.3.5. 1935 Milletvekili Seçimleri.....	82
1.3.6. 1939 Milletvekili Seçimleri.....	83
1.3.7. 1943 Milletvekili Seçimleri.....	85
1.3.8. 1946 Milletvekili Seçimleri.....	85
1.3.9. 1950 Milletvekili Seçimleri.....	87
1.3.10. 1954 Milletvekili Seçimleri.....	88
1.3.11. 1957 Milletvekili Seçimleri.....	90
1.3.12. 1961 Milletvekili Seçimleri.....	92
1.3.13. 1965 Milletvekili Seçimleri.....	94
1.3.14. 1969 Milletvekili Seçimleri.....	96
1.4. Iğdır'da Belediyelerin Yaptıkları Çalışmalar	99

İKİNCİ BÖLÜM

İĞDIR'IN İDARİ VE SOSYAL YAPISI

2.1. Iğdır'ın İdari Teşkilatlanması.....	105
2.2. Iğdır'ın Nüfus Yapısı	111
2.2.1. Iğdır'a Gelen Göçlerin Nüfusa Etkisi	122
2.3. Iğdır'da İçme Suyu Sağlama Konusunda Yapılan Çalışmalar.....	124
2.4. Iğdır ve Çevresinde Görülen Doğal Afetler ve Alınan Tedbirler	127
2.4.1. Sel Baskınları	127
2.4.2. Iğdır'da Yaşanan Diğer Doğal Afetler	132

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İĞDIR'DA EĞİTİM VE KÜLTÜREL HAYAT

3.1. Cumhuriyetin İlk Yıllarında Iğdır'da Eğitim	141
3.1.1. İlkokul Durumu	142
3.1.2. Ortaokul Durumu	148
3.1.3. Ortaöğretim Durumu	151
3.2. Iğdır Halkevi'nin Kuruluşu ve Iğdır'ın Kültürel Hayatı Üzerindeki Etkileri	151
3.2.1. Iğdır Halkevinin Kuruluşu.....	151
3.2.2. Iğdır Halkevi'nin Yönetimi ve Çalışmaları.....	155
3.2.3. Halkevinin Iğdır'ın Kültürel Hayatı Üzerindeki Etkileri	159
3.2.3.1. Gösterit Şubesi.....	159
3.2.3.2. Spor Şubesi	160
3.2.3.3. Köycülük Şubesi	161
3.2.3.4. Sosyal Yardım Şubesi.....	162
3.2.3.5. Dil-Tarih-Edebiyat Şubesi	163

3.2.3.6. Kitap Sarayı ve Yayın Şubesi	164
3.2.3.7. Halk Dershaneleri ve Kursları Şubesi.....	164
3.3. Iğdır`da Kurulan Dernekler ve Kulüpler.....	165

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İĞDIR'DA EKONOMİK HAYAT

4.1. Tarım	168
4.1.1. Iğdır'da Tarımsal Potansiyelin Geliştirilmesi İçin Yapılan Çalışmalar	174
4.1.1.1. Iğdır Ovası'nın Sulama Sorunu ve Serdarabat Barajı Meselesi	174
4.1.1.2. Iğdır Devlet Üretim Çiftliğinin Kurulması ve Iğdır Tarımına Etkisi.....	186
4.1.1.3. Iğdır Pamuk Tarım Satışları Kooperatifleri Birliğinin Kurulması ve Iğdır Tarımına Etkileri.....	188
4.2. Hayvancılık	194
4.3. Sanayi.....	196
4.4. Ulaşım	198
4.5. Ticaret	200
SONUÇ	204
KAYNAKLAR	209
EKLER.....	225
ÖZGEÇMİŞ	257

TABLÖLAR

Tablo 1.1. Iğdır ve Tuzluca İlçelerinde 1950 -1959 Yılları Arası Su Getirilen Köyler İle 1960 Yılı İçme Suyu Programına Alınan Köyler.....	46
Tablo 1.2. Iğdır Depremi Dolayısıyla 1962 ve 1963 Yılında Çiftçilere Sağlanan Kredi.....	57
Tablo 1.3. 1961 Milletvekili Seçimlerinde Kars İlçelerinde Partilerin Aldıkları Oy Sayısı.....	93
Tablo 1.4. 1965 Milletvekili Seçimlerinde Partilerin Aldıkları Oy ve Milletvekili Sayısı.....	94
Tablo 1.5. 1965 Milletvekili Seçimlerinde Kars İlçelerinde Partilerin Aldıkları Oy Sayısı.....	95
Tablo 1.6. 1969 Milletvekili Seçimlerinde Partilerin Aldıkları Oy ve Milletvekili Sayısı.....	97
Tablo 1.7. 1969 Milletvekili Seçimlerinde Kars İlçelerinde Partilerin Aldıkları Oy Sayısı.....	97
Tablo 1.8. 1929-1938 Yılları Arası Iğdır Belediyesi Gelir Durumu	100
Tablo 1.9. 1929-1938 Yılları Arası Tuzluca Belediyesi Gelir Durumu	101
Tablo 1.10. 1964-1967 Yılları Arası Iğdır Belediyesi Gelir ve Gider Durumu	103
Tablo 1.11. 1964-1967 Yılları Arası Tuzluca Belediyesi Gelir ve Gider Durumu	104
Tablo 1.12. 1964-1967 Yılları Arası Aralık Belediyesi Gelir ve Gider Durumu.....	104
Tablo 2.1. Iğdır ve Kulp (Tuzluca) Kazaları 1928-1929 Yıllarındaki Devlet Kurumları ve Kurum Yöneticileri.....	108
Tablo 2.2 Iğdır Kazasının 1927 Nüfus Sayımına Göre Medeni Hal Durumu.....	112
Tablo 2.3. Iğdır Kazasının 1927 Nüfus Sayımına Göre Yaş Grupları	113
Tablo 2.4. 1927 Nüfus Sayımında Iğdır Kazası Nüfusunun Doğum Yerleri	114
Tablo 2. 5. Iğdır’da 1962 Yılında Depremzedelere Yapılan Yardım Miktarı.....	139

Tablo 3.1. 1932-1933 Eğitim-Öğretim Yılında Iğdır ve Tuzluca'da İlkokul Öğrenci Sayısı.....	142
Tablo 3.2. 1939-1940 Eğitim Öğretim Yılında Iğdır ve Tuzluca İlçelerinde İlkokul Çağındaki Çocukların Eğitim Durumları	143
Tablo 3.3. Iğdır, Tuzluca ve Aralık İlçelerinde 1961-1967 Yılları Arasındaki İlkokul ve Öğrenci Sayıları	146
Tablo 3.4. 1967-1970 Yılları Iğdır, Tuzluca ve Aralık İlçelerinde İlkokul Öğrenci ve Öğretmen Durumu	148
Tablo 3.5. Iğdır Ortaokulu 1943-1960 Yılları Arasındaki Öğrenci ve Öğretmen Sayıları..	149
Tablo 3.6. 1960-1970 Iğdır,Tuzluca ve Aralık'ta Ortaokul Öğrenci ve Öğretmen Sayıları.	150
Tablo 4.1. Iğdır ve Kulp (Tuzluca) Kazalarında 1927-1928 Yıllarında Ekimi Yapılan Ürünlerin Dönüm ve Kilogram Cinsinden Miktarı.....	169
Tablo 4.2. 1937 ile 1945 Yılları Iğdır ve Tuzluca'da Tarımı Yapılan Ürünlerin Ekim Alanları ve Ürün Miktarları	170
Tablo 4.3. 1937 ile 1945 Yılı Iğdır ve Tuzluca'da Meyve Ağacı Sayısı ve Ürün Miktarı.....	171
Tablo 4.4. Iğdır'da Tarım Ürünlerinin 1967-1969 Yılları Arası Ekim Alanları (Dekar) ve Yüzde Oranları	174
Tablo 4.5. 1927-1928 Yılı Iğdır ve Kulp (Tuzluca) Kazalarında Hayvan Sayıları	194
Tablo 4.6. Iğdır'da 1955 Yılındaki Esnaf Türleri ve Sayıları	202

KISALTMALAR

AP	Adalet Partisi
B.	Birleşim
BCA	Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi
BİGD	Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü
BİGM	Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü
BİUM	Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü
BP	Birlik Partisi
C.	Cilt
CHF	Cumhuriyet Halk Fırkası
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
CKMP	Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi
Çev.	Çeviren
Der.	Derleyen
DİA	Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DİE	Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü
DP	Demokrat Parti
DSİ	Devlet Su İşleri

GP	Güven Partisi
M.Ö	Milattan Önce
M.S	Milattan Sonra
MHP	Milliyetçi Hareket Partisi
MMTD	Millet Meclisi Tutanak Dergisi
MP	Millet Partisi
s.	Sayfa
S.	Sayı
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TBMMZC	Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
TİP	Türkiye İşçi Partisi
Trc.	Tercüme Eden
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu
Yay. Haz.	Yayına Hazırlayan
YDT	Yayınlanmamış Doktora Tezi
YTP	Yeni Türkiye Partisi
YYLT	Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi

GİRİŞ

1.İğdır'ın Coğrafi Konumu ve İğdır Adının Anlamı

Doğu Anadolu Bölgesinin Erzurum- Kars Bölümünde yer alan İğdır, kuzey ve kuzeydoğu sınırın da Ermenistan, güneydoğusunda ve doğusunda Nahçıvan ve İran, güneyinde Ağrı, kuzeybatısında ise Kars ile çevrilidir. Aras Nehri boyunca doğu-batı doğrultusunda uzanan İğdır, Batı İğdır Ovası, Doğu İğdır Ovası ve Dil Ovası olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır. İğdır'ın yüzölçümü 3.588 km²'dir. Bu alanın % 26'sını ova, % 74'ünü de dağlık ve engebeli alanlar oluşturmaktadır.¹ İğdır ili ülkemiz topraklarının yaklaşık % 0,47'lik bölümünü kapsamaktadır. Ortalama yüksekliği 850 m civarındadır.² Günümüzdeki İğdır ili birçok medeniyetin kalıntıları üzerinde yer almaktadır. İlk yerleşim yeri günümüzdeki İğdır şehrine göre daha güneyde, Ağrı Dağı'nın kuzeybatı yamaçlarında savunmaya elverişli bir konumda yer almaktaydı. Ağrı Dağı çevresinde 1664 yılında meydana gelen şiddetli depremde şehir yaşanılmayacak duruma gelmişti. Bu sebeple İğdır dağ eteklerinin yerine günümüzdeki ovada yeniden inşa edilmiştir. Bu alan verimli tarım arazilerine daha yakın olduğundan şehir bir ziraat ve ticaret merkezi olma hüviyetini kazanmıştır. Geçmiş dönemlerde Sürmeli Çukuru³ adı verilen İğdır Ovası önemli ulaşım yolları üzerinde bulunmaktadır. Bu yollardan biri Erzurum'dan doğuya doğru gelerek Aras Vadisiyle İğdır'a ulaşmaktadır. Kars'tan gelen ikinci yol da Kağızman mevkiinde bu yolla birleşmektedir. İğdır'a ulaşan bu yollar doğuda Nahçıvan'a, güneyde ise Doğubayazıt üzerinden İran'a ulaşmaktadır. İğdır bu coğrafi konumu dolayısıyla geçmişten günümüze kadar ticari anlamda büyük önem kazanmıştır.⁴

¹ *İğdır İli 2017 Yılı Çevre Durum Raporu*, Haz. Efkân Aras, Nesip Tekay, İğdır, İğdır Valiliği Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü, 2018, s.14-15.

² Faruk Kaya, "İğdır İlinin İdari Coğrafya Analizi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2015, C.8, S.41, s.704-706.

³ Erivan (Revan) Ovası ile İğdır Ovası'nın oluşturduğu depresyon (çöküntü) bölgesi tarihte "Sürmeli Çukuru" olarak ta adlandırılmaktaydı. Ancak İğdır yöresinde bu çukurluğun sınırlarımız içinde kalan kısmına "Sürmeli Çukuru", Ermenistan sınırları içinde kalan bölüme de "Sahat Çukuru" adı verilmektedir. M.Salih Mercan, "İğdır Ovası Sulanması Hakkındaki 1935 yılı Raporu ve 1910-1914 Devresi Dünya Pamuk Üretimi ve Ticaretin Durumu", *II. Uluslararası Aras Havzası Sempozyumu*, Yay. Haz. Oktay Belli, Vedat Evren Belli, Erzurum, İğdır Valiliği İl Özel İdaresi Yayınları, 2012, s.532-533

⁴ Metin Tuncel, "İğdır", *II. Uluslararası Aras Havzası Sempozyumu*, Yay. Haz. Oktay Belli, Vedat Evren Belli, Erzurum, İğdır Valiliği İl Özel İdaresi Yayınları, 2012, s. 546-547.

Iğdır ismini Kaşgarlı Mahmut, Divanü Lügat-İt-Türk adlı eserinde Oğuz boylarından birisinin adı olarak belirterek “İğdir” şeklinde yazmıştır.⁵ Reşideddin ise Oğuzname adlı eserinde bu kelimeyi “Yigdir” şeklinde yazarak iyi ve büyük anlamına geldiğini belirtmiştir.⁶

2.Tarih Öncesi Dönemden Osmanlı Devleti Yönetimine Kadar Iğdır’ın Durumu

Iğdır çevresinde ilk yerleşmelerin Mezolitik Dönem’de başladığı yapılan araştırmalarla tespit edilmiştir.⁷ Bölgenin ilk yerleşik kavimi M.Ö. III binli yıllarda Doğu Anadolu’ya yerleşen Hurrilerdir.⁸ Hurrilerin kuzeydoğudaki oymakları Aras ve Kars çevresine yerleşmişlerdir.⁹ Bölgede yapılan çalışmalarda bu döneme ait bulgulara rastlanması da bu görüşü doğrulamaktadır. Ağrı Dağı’nın kuzey eteğindeki Koruktepe Höyüğü’nde Geç Kalkolitik Döneme (M.Ö 3750-3400) ait çanak, çömlek kahve ve kiremit bitki katkılı malzemeler bulunmuştur. Araştırma yapılan Höyük¹⁰, Karakoyunlu ilçesinin batı kısmında, Ağrı Dağı’nın Iğdır Ovası’na inen son uzantılarında alçak bir tepe üzerinde yer almaktadır.¹¹

Iğdır’ın da içinde yer aldığı bölgede Urartu egemenliği Kral Menua döneminde Iğdır Ovası, Kars Yaylası ve Pasinler bölgesinin ele geçirilmesiyle başladı.¹² Sakalar M.Ö. VII. yüzyılda Urartuları ortadan kaldırarak bölgeye egemen oldu.¹³ Iğdır ve çevresi Sakalardan sonra M.Ö. 550 yılına kadar Medlerin egemenliğinde kaldı. Medlerin egemenliğine son veren Persler M.Ö. 334 yılında başlayan Büyük İskender’in Asya seferine kadar bölgeyi yönetti. Iğdır M.Ö. 334 yılında Selevkosların, M.Ö. 188

⁵ Iğdır ismi ile ilgili Kaşgarlı Mahmut Divanü Lügat-İt- Türk adlı eserinde şu bilgileri vermektedir; *Doğu Anadolu’da “İğdir” adında bir kasabamız vardır. Bu kelimeyi “iğdir” şeklinde yazmalıdır. Basma nüshada “iğder” şeklinde ise de yazma nüshada d harfinde hem üstün hem esre vardır. Esre kara üstün kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Birçok yerlerde olduğu gibi kırmızı mürekkep sonradan konulmuştur. Doğrusu “igdir” dir. Divanü Lügat-İt Türk Tercümesi*, Çev. Besim Atalay, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1985, C.I, s.55-57.

⁶ *Oğuz Destanı*, Trc. Zeki Velidi Togan, İstanbul, Enderun Yayınları, 1982, s.51.

⁷ İ.Kılıç Kökten, “Kars’ın Tarih Öncesi”, *III. Türk Tarih Kongresi*, Ankara, Türk Tarih Kurumu,1943, s.199.

⁸ Afif Erzen, *Doğu Anadolu ve Urartular*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1986, s.18.

⁹ M. Fahrettin Kırzioğlu, *Kars Tarihi*, İstanbul, Işıl Matbaası, 1953, C.I, s.27.

¹⁰ Höyük: Tarih boyunca türlü nedenlerle yıkılan yerleşme bölgelerinde, yıkıntıların üst üste birikmesiyle oluşan ve çoğu kez içinde yapı kalıntılarının gömülü olduğu yayvan tepe.

¹¹ Aynur Özfirat, “Van, Ağrı ve Iğdır İlleri Yüzey Araştırması”, *29. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, 2012, s.155.

¹² Kırzioğlu, *Kars Tarihi*, C.I, s.41.

¹³ İlhami Durmuş, *İskitler (Sakalar)*, Ankara, Genel Kurmay Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 2008, s.34.

yılından sonra Artaksiyas Krallığı'nın, M.Ö. 120'de de Arsaklıların yönetimine kaldı.¹⁴ M.S. 69 yılında Romalıların denetimine giren Iğdır ve çevresi sonraki yıllarda Romalılarla ile Arasklılar arasında sık sık el değiştirdi.¹⁵ Sasaniler 433 yılında Arsak Krallığı'nı ortadan kaldırdı ve bölgenin idaresi için İranlı valiler tayin ederek bölgenin yönetimini ele aldı.¹⁶ Iğdır, 642 yılında Habip Bin Mesleme komutasındaki orduların Ahlat üzerinden Doğubayazıt, Aras boyu ve Divin'i almasıyla Müslümanların hakimiyetine girdi.¹⁷ Daha sonra bölge yaklaşık dört asır boyunca Müslümanlarla Bizanslılar arasında birkaç kez el değiştirdi.

Selçuklu Sultanı Alpaslan 1064 yılında Rey şehrinden Azerbaycan'a geldi. Nahçıvan'a ulaştıktan sonra bazı civar kaleleri fethederek Gürcülerin yaşadığı bölgelere doğru hareket etti. Oğlu Melikşah ise Sürmeli Çukuru 'nu feth ederek bölgeyi Nahçıvan emirinin idaresine bıraktı.¹⁸ Iğdır Ovası ve çevresi 1238-1256 yılları arası Çingizlilerin, 1256-1355 yılları arasında da İlhanlıların hâkimiyetinde kaldı.¹⁹ Iğdır ve çevresi İlhanlı devletinin yıkılmasıyla 1357'de Celayirlilerin, 1375 yılında da Karakoyunluların egemenliği altına girdi. Timur 1384 yılında Tebriz'i işgal ederek 1386'da bütün İran yaylasına hâkim oldu. Daha sonra ordusuyla Revan bölgesine gelerek Aras ırmağının sağ yanında bulunan Sürmeli Hisarı'nı ele geçirdi.²⁰ Timur²¹, bu bölgeden çekildikten sonra bölgeyi Altınordu Devleti işgal ederek 1392'de bölgenin yönetimini Kırımli Kıpçaklara bıraktı. Kıpçakların buradaki halka zulmetmesi üzerine Timur 1394 yılında bölgeye tekrar bir sefer düzenleyerek Kıpçak beyini idam etti ve bölgenin yönetimini de idam ettiği Kıpçak beyinin eşine bıraktı.²²

¹⁴ Nihat Çetinkaya, *Iğdır Tarihi*, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1996, s.22-25.

¹⁵ Kırzioğlu, *Kars Tarihi*, C.I, s.121-125.

¹⁶ Çetinkaya, *Iğdır Tarihi*, s.34-35.

¹⁷ Kırzioğlu, *Kars Tarihi*, C.I, s.213.

¹⁸ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, İstanbul, Turan Neşriyat Yurdu, 1969, s.110.

¹⁹ Çetinkaya, *Iğdır Tarihi*, s.69.

²⁰ Kırzioğlu, *Kars Tarihi*, C.I, s.460-468.

²¹ Bu dönemde İspanya Kralı Timur ile görüşmek için Semerkant'a gönderdiği elçi yolculuk sırasında bölgeden geçerken bölge ile ilgili izlenimlerini eserinde şöyle anlatmaktadır: "*Aras Nehri kenarında olan Surmari bir taraftan derin bir vadi ile çevrilmekte, diğer taraftan da sarp kayalar yükselmektedir. Bu bakımdan şehir son derece muhkem bir yeredir. Kapısı üzerinde kuvvetli kuleleri olan bir kalesi vardır. Kalesinin biri dış, biri de iç olmak üzere iki kapısı vardır...*" Ruy Gonzales de Clavijo, *Anadolu Orta Asya ve Timur*, Trc. Ömer Rıza Doğrul, İstanbul, Ses Yayınları, 1993, s.89.

²² Çetinkaya, *Iğdır Tarihi*, s.75.

Karakoyunlu Kara Yusuf, 1406'da Timur'un Azerbaycan ve Irak hükümdarı olan Miran Şah Oğlu Ebu Bekir Mirza'nın ordusunu Aras boyunda yenerek Iğdır ve çevresini tekrar ele geçirdi.²³ Akkoyunlular 1469 yılında Karakoyunlu Devleti'ni yenerek Iğdır bölgesini ele geçirdi. Iğdır ve çevresi 1502 yılına kadar Akkoyunluların yönetimi altında kaldı. Bu tarihten sonra Safeviler 1502'de Akkoyunluları ortadan kaldırarak Iğdır ve çevresinde egemenlik kurdu.²⁴ Safevilerin bölgedeki egemenliği 1514 yılına kadar sürdü.

3. Osmanlı Devleti Döneminde Iğdır

Iğdır'ın Osmanlı topraklarına katılışı Yavuz Sultan Selim'in 1514 Çaldıran Savaşı'ndan sonra olmuştur. Yavuz Sultan Selim döneminden sonra Osmanlıların batıya yönelmesi sonucu bölgedeki Türkmen Beyleri Iğdır yöresini yönetmişlerdi. III. Murat'ın Revan'ı fethiyle 1583'te Iğdır Kalesi ve Sürmeli Çukuru tekrar Osmanlı egemenliği altına girdi. Bu dönemde Iğdır Revan vilayetinin Aralık kazasına bağlandı.²⁵ Sonraki yıllarda Sürmeli Çukuru Osmanlılarla Safeviler arasında sık sık el değiştirdi. Osmanlıların Bağdat Seferi sonrasında Safevilerle yaptığı 1639 Kasr-ı Şirin Antlaşması'yla Sürmeli Çukuru tekrar Safevi yönetimine bırakıldı.²⁶

İran'da 1722 yılında yaşanan iç karışıklıklar ve Rusların bölgeyi ele geçirme tehlikesi karşısında Osmanlılar 1724 yılında yeni bir sefer düzenleyerek Revan (İrevan) şehrini ele geçirdi. Osmanlıların bölgedeki yönetimi 1735 yılına kadar sürdü. İran'da Nadir Şah yönetimi ele aldıktan sonra Revan (İrevan) bölgesi İran yönetimine geçti. Nadir Şah 1736 yılında Pir Mahmut Han'ı Revan (İrevan) beylerbeyi olarak atadı. Nadir Şah'ın 1747 yılında bir suikastla öldürülmesi sonucu bölgede yirmi civarında bağımsız hanlık kuruldu. Kurulan bu hanlıklardan biride Revan (İrevan) Hanlığı idi.²⁷ Iğdır ve çevresine de hâkim olan bu hanlık 1828 yılına kadar bölgeyi yönetti.²⁸

1826 yılında Rusların Erivan Hanlığı'na taarruzları üzerine İran-Rus savaşı başladı. İran ordusu Aras Nehri'ni geçerek Nahçıvan ve Erivan'da Ruslarla mücadele

²³ Kırzioğlu, *Kars Tarihi*, C.I, s.484.

²⁴ Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri –Boy Teşkilatları- Destanları*, Ankara, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1972, s.152.

²⁵ Tuncel, "Iğdır", *II. Uluslararası Aras Havzası Sempozyumu*, s.547.

²⁶ Kırzioğlu, *Kars Tarihi*, C.I, s.533.

²⁷ Saide Hacıyeva, "İrevan Türk Hanlığı ve Osmanlı Devleti ile İlişkileri", *Türkler*, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, C.7, s.65-72.

²⁸ Çetinkaya, *Iğdır Tarihi*, s.90.

etti. Ancak Rusya'nın muhasara ve sahra toplarıyla karşılık vermesi sonucu İran ordusunun yaptığı harekât başarısızlıkla sonuçlandı. 7 Haziran 1827'de Ruslar Nahçıvan'ı işgal etti. Geri çekilen İran ordusunu takip eden Ruslar'ın Aras Nehri'nin güneyindeki Maku, Hoy, Selmas ve Karabağ Hanlıklarını işgal ederek Tebriz'i ele geçirmeleri sonuncunda 1828 yılında Rusya ile İran arasında Türkmençay Antlaşması²⁹ imzalandı. Bu antlaşmaya göre, Aras Nehri ve Talış Dağları sınır kabul edilerek Erivan ve Nahçıvan Hanlıkları Rusya'ya bırakıldı.³⁰ Ruslar Karabağ ile bu yeni aldıkları bölgeleri birleştirerek "Armanskaya Oblast" (Ermenistan Vilayeti) adıyla bir idari yapı oluşturdu.³¹

4. I. Dünya Savaşı Yıllarında Iğdır

Tüm dünyayı etkileyen I. Dünya Savaşı Avusturya-Macaristan Veliahdı ile eşine Saraybosna'da 28 Haziran 1914'te düzenlenen suikast ile başladı. Savaşın ilk günlerinde Osmanlı Devleti tarafsız bir politika takip etti. Ancak 29 Ekim 1914'te Göben ve Breslav adlı Alman gemilerinin Rusya'nın Sivastopol Limanı'nı bombalamasıyla 30 Ekim 1914'te Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı'na girmek zorunda kaldı.³²

Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na girmesi ile Ruslar 1 Kasım 1914'te sınır boylarındaki Osmanlı karakollarına saldırmaya başladı.³³ Ruslar Nisan 1915'te ileri

²⁹ Türkmençay Antlaşması 10 Şubat 1828 tarihinde imzalanmıştır. Antlaşma ebedi barış, dostluk ve iş birliği antlaşması olarak kabul edilmiştir. Antlaşmaya göre; Revan ve Nahçıvan Hanlıkları Rusya'ya bırakılmıştır. Kafkas sıra dağları ve Hazar Denizi arasında bulunan bütün toprak ve adaların Rusya'ya ait olduğu kabul edilmiştir. Okan Yeşilot, "Türkmençay Antlaşması ve Sonuçları", Erzurum, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 2008, S.36, s.189-190.

³⁰ İbrahim Ethem Atnur, *Osmanlı Yönetiminden Sovyet Yönetimine Kadar Nahçıvan (1918-1921)*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2011, s.3.

³¹ Kazım Karabekir, Ermeni *Dosyası*, İstanbul, Emre Yayınları, 1995, s.127. Bölgenin Rus hâkimiyetine geçmesi ile ilgili olarak M.Fahrettin Kırzioğlu'da şu bilgileri vermektedir: 1827 tarihinde Revan Hanlığı'nı yıkan Ruslar bu bölgeyi de da işgal ederek Kağızman ve Bayazıt sancaklarına komşu olan ovanın bütününü "Surmalu Uyezdi"(Surmalu Sancağı) adıyla bir idare bölgesi yaparak 1917 tarihine kadar yönetmişlerdi. M. Fahrettin Kırzioğlu, Anı *Şehri Tarihi*, Ankara, San Matbaası, 1982, s.30.

³² Selma Yel, *Yakup Şevki Paşa ve Askeri Faaliyetleri*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2002, s.11.

³³ 2 Kasım'da General Bergman komutasındaki Rus birlikleri Karaorgan, Oltu ve Kağızman üzerinden harekete geçerek sınırı aştılar. Hasan İzzet Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu 5 Kasım'da Rus kuvvetleri üzerine bir taarruz gerçekleştirdi. 8 Kasım'a kadar devam eden muharebede her iki tarafta kesin bir sonuç sağlayamadı. Osmanlı ordusu 10 Kasım'da Rusların Köprüköy civarındaki mevzilerine bir taarruz gerçekleştirdi. Bu taarruz neticesinde Rus kuvvetleri Azap bölgesine kadar geri çekildi. Osmanlı ordusu 17 Kasım'da tekrar taarruza geçti ancak başarıya ulaşamayınca Hasan İzzet Paşa harekâtı durdurmak zorunda kaldı. Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918)*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999, C.IX, s.416-417. Doğu Cephesi'nde yaşanan bu durum üzerine Başkomutan Vekili Enver Paşa Doğu Cephesi'ndeki Rus kuvvetlerinin imhasını hedef

harekâta devam ederek 1917 yılına kadar Doğu Anadolu'nun büyük bir bölümünü ele geçirdiler.³⁴ Ancak 1917 yılında başlayan Bolşevik İhtilali sonrasında Rus ordularının Batı Cephesi'nde çözülmeye başlaması üzerine 1917 yılı yaz aylarında Kafkas Cephesi'nde de geri çekilmeler başladı.³⁵ Bu dönemde iktidardaki Sovyet Hükümeti Alman Başkumandanlığına mütareke teklif etti. Bunun üzerine Enver Paşa III. Ordu Kumandanı Vehip Paşa'ya Kafkas Cephesi'ndeki Rus Başkumandanı ile temasa geçerek mütareke teklif etmesini istedi. Yapılan muhtelif yazışmalardan sonra Osmanlı ve Rus delegelerinin Erzincan'da 5 ile 18 Aralık tarihleri arasında yaptıkları görüşmelerden sonra 18 Aralık 1917 tarihinde Erzincan Mütarekesi imzalandı.³⁶ Mütarekenin imzalanmasından sonra 29 Ekim 1914'te başlayan Türk-Rus savaşı sona erdi.³⁷ Erzincan Mütarekesi sonrası Rusların geri çekilerek bu bölgeleri Ermenilere bırakmaları sonucu Ermeniler Erzincan'dan Kars'a kadar olan bölgede katliamlar

alan bir taarruz yapılmasına karar verdi. Taarruzun olumsuz hava koşulları nedeniyle bahar aylarına bırakılmasını öneren III. Ordu Kumandanı Hasan İzzet Paşayı görevden alarak III. Ordu Kumandanlığını kendi üzerine aldı. 22 Aralık 1914'e Ruslara karşı ileri harekât başladı. 26 Aralık'ta Türk ordusu Sarıkamış'a kadar yaklaştı. Enver Paşa Sarıkamış'a girmek istiyordu ancak IX. Kolordu Kumandanı İhsan Paşanın ricasıyla taarruz durduruldu. Gerekçe olarak ta takviye kuvvetlerin gelmesi belirtildi. Ancak takviye kuvvetler Sarıkamış'a uzak bir mesafede idi. 27 Aralık'ta takviye güç alan Ruslar Türk ordusunun taarruzunu püskürttü. Türk ordusunun bulunduğu bölgede bir metre kadar kar vardı ve ordugâh çadırsız karlar üstünde kurulmuştu. Askerler -35 ve -40 derece olan hava koşullarında açıkta uyuyorlardı. Bu durumdan dolayı askerlerin al ve ayaklarında donarak kopmalar ve ölümler olmaya başladı. Türk ordusu 29 ve 30 Aralık'ta Sarıkamış'a girmek için ileri harekâta geçti. Ancak yapılan bu harekât Ruslar tarafından püskürtüldü. Bu yenilgiden sonra Türk ordusu Tutak-Narman hattına doğru geri çekildi. İsmail Eyyupoğlu, "91. Yılında Sarıkamış Taarruzu", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Erzurum, 2006, S.31, s.96-100. Sarıkamış Harekâtı'nda verilen kayıplarla ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. Süleyman Tekir: IX. ve X. Kolorduların savaşta veya donarak 30.000 şehit verdiğini XI. Kolordunun 9.000 ve Ardahan'ın kaybedilmesi sürecinde de 2.000 olmak üzere şehit sayısının 41.000 olduğunu belirtmektedir. Süleyman Tekir, "Sarıkamış Harekâtında Türk ve Rus Kayıpları", *Yeni Türkiye Kafkaslar Özel Sayısı III*, S.73, 2015, s.803. Tuncay Ögün ise şehit sayısı ile ilgili şu bilgileri vermektedir: Şehit naaşları karların erimesiyle Rus yetkililerin nezareti altında Müslüman köylerden oluşturulan işçi gurupları vasıtasıyla ile imamlar gözetiminde defin işlemleri yapılmıştır. Defin işlemlerinin tamamlanmasından sonra her bir mezarlığın başına kaç şehit defnedildiği belirtilmiştir. Bu şekilde Sarıkamış civarında 18.000 olmak üzere 23.000 şehit defnedilmiştir. Bunun dışında naaşlarına ulaşamayanlarla ve XI. Kolordunun Aras Vadisinde verdiği şehitlerle toplam şehit sayısı 30.000 civarındadır. Tuncay Ögün, "Sarıkamış Harekâtı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı (TDV) Yayınevi, 2016, C. EK-2, s.476-479.

³⁴ İsmail Eyyupoğlu, "91. Yılında Sarıkamış Taarruzu", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Erzurum, 2006, S.31, s.96-100.

³⁵ Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, Ankara, *Kültür* Bakanlığı Yayınları, 1990, s.330-331.

³⁶ Erzincan Mütarekesi 14 maddeden oluşmaktadır. Mütarekenin imzalanması ile birlikte Kafkas Cephesi'ndeki Osmanlı-Rus Orduları arasındaki askerî harekât durdurulmuş ve mütarekenin imzalandığı tarih göz önüne alınarak bir sınır hattı çizilmiştir. Mütarekeye göre askerlerin stratejik olarak yeniden yerleştirilmesine izin verilmeyecek ve Türk ordusunun hiçbir bölümü Kafkasya'dan Mezopotamya'ya transfer edilmeyecekti. Nurcan Toksoy, "Erzincan Mütarekesi ve Türk-Ermeni İlişkileri", *XIV. Türk Tarih Kongresi*, Ankara, 2002, I.Kısım, C.II, s.279.

³⁷ Atınur, *Osmanlı Yönetiminden Sovyet Yönetimine Kadar Nahçıvan (1918-1921)*, s.7-8.

yapmaya başladı. Bunun üzerine III. Ordu Komutanlığına Ermeniler üzerine harekât emri verildi. Türk kuvvetleri 12 Şubat 1918’de ileri harekâta geçerek Erzincan ve Erzurum’un kurtarılmasından sonra 3 Mart 1918’de Osmanlı Rus sınırına kadar ilerledi.³⁸

3 Mart 1918’de Osmanlı Devleti ile Rusya arasında Brest-Litovsk Antlaşması imzalandı. Antlaşmaya göre; Kars, Ardahan ve Batum boşaltılacak ve bu üç şehrin durumu halkın isteği doğrultusunda tespit edilecekti. Ruslar antlaşmaya göre bölgeden çekildi.³⁹ Ermeni ve Gürcülerin Brest-Litovsk Antlaşması’nı tanımamaları üzerine III. Ordu Komutanlığı bölgeye yeniden ileri harekât düzenledi.⁴⁰ İleri harekâta başlayan Türk ordusunun önünden çekilen Ermeniler, çekildikleri bölgelerde ki Türk-İslam ahaliyi yok etme girişimine başladı. Bölgede ki Türk-İslam ahali bu durum karşısında, Türk kumandanlarına bölgeyi kurtarmaları için gizli heyetler ve mektuplar gönderdi.⁴¹ Yaşanan bu gelişmeler üzerine Osmanlı ordusuna bağlı 12. Piyade Tümeni 20 Mayıs 1918’de ileri bir harekâtla Iğdır’ı Ermeni işgalinden kurtardı.⁴²

Bu dönemde Osmanlı Devleti’nde I. Dünya Savaşı’nın bitmesiyle 14 Ekim 1918 de kabine değişikliği oldu. Ahmet İzzet Paşa yeni kabineyi kurmakla görevlendirildi. Yeni kurulan Ahmet İzzet Paşa kabinesi İtilaf devletleriyle mütareke zemini aradı. Bu konuda ki samimiyetini kanıtlamak için 21 Ekim 1918’de Şark orduları grup komutanlığına aşağıdaki emirleri gönderdi:

“1- Şark Orduları Grubu, Baş Menzil Müfettişliği ve I. Kafkas Kolordusu Karargâhlarının lağvedilerek, Karargâh heyetlerinin İstanbul'a dönmeleri,

³⁸ S.Esin Dayı, “1918-1920 Yılları arasında Iğdır ve Çevresindeki Siyasi Gelişmeler”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Erzurum, 1996, S.5, s.1.

³⁹ Mehmet Saray, *Ermenistan ve Türk- Ermeni İlişkileri*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2005, s.83.

⁴⁰ Dayı, “1918-1920 Yılları arasında Iğdır ve çevresindeki siyasi gelişmeler”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, s.1-2.

⁴¹ Bu mektupların birinde şu ifadeler yer almaktadır: “Ruslar’ın çekilmesi, Ermenileri başımıza musallat etti. Senelerden beri bölgede biriktirilen levazıma sahip oldular. Uzun süredir besledikleri emellerini fiiliyata geçirdiler. İki buçuk aydan beri adeta Müslümanlar’a harp ilan etmişler gibi askerler eşkiya çeteleri Müslümanlar üzerine top ve mitralyözlerle gidip zulmediyorlar. Nahiyeleri, köyleri yaktilar. Kadınlara tecavüz ettiler. Çocukları kestiler. İhtiyarları boğazladılar. Bu ana kadar iki yüz kadar köy mahvolmuş, zulümden kurtulabilenler dağlara kaçmışlardır. Tabii onların bir kısmı da açlık ve soğuktan ölmüşlerdir. Erivan şehrinin 18.000 kişilik İslam ahali iki aydan beri muhasara altındadır.” İbrahim Ethem Atnur, “1917 Rus İhtilalinden Türk Ordusunun Bölgeyi Ele Geçirilişine Kadar Olan Dönemde Iğdır ve Nahçıvan’da Türk-Ermeni İlişkileri” *Iğdır Tarihi Gerçekler ve Ermeniler Uluslararası Sempozyumu*, Ankara, Iğdır Valiliği Kültür Yayınları, 1997, s.158.

⁴² Dayı “1918-1920 Yılları arasında Iğdır ve Çevresindeki Siyasi Gelişmeler”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, s.2.

- 2- 6. ve 9. Orduların doğrudan doğruya Umumi Karargâh'a bağlandıkları;
- 3- İran'da Sakız bölgesindeki Mürettep Süvari Tugayı'nın 6. Ordu emrine verildiği;
- 4- 10. Kafkas, 5. Kafkas ve 36. Tümenler ile 15. Piyade Tümeni'nin İstanbul'a taşınmalarından sonra, 3., 9., 11. Kafkas ve 12. Tümenlerin 9. Ordu emrinde kalacakları;
- 5- 9. Ordunun, İstanbul'a taşınacak tümenlerinin Batum'a nakilleri için Kafkas Hükümetleri ile temasa geçilmesine;
- 6- 9. Ordunun İran'ı ve yine Brest-Litovsk Muahedesi ile Osmanlı Hükümeti'ne ilhak edilmemiş, bütün toprakların boşaltılması;
- 7- 9. Ordunun vazifesinin; Nazlıçay'ın İran hududunu kestiği noktadan Karadeniz'e kadar uzanan hududun emniyetini sağlamak, olduğu bildirilmiştir"⁴³ Hükümet bu emirle Brest-Litovks Anlaşması ile Osmanlı Devleti'ne katılmamış bölgeler olan Ahıska, Ahılkelek, Nahçıvan, Iğdır, Gümrü ve Karakilis'ten 21 Ekim -5 Aralık 1918 tarihleri arasında çekilmiş olacaktı.⁴⁴

Savaş sonuncunda Osmanlı Devleti ile İtilaf Devletleri arasında 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi imzalandı. Anlaşma metninde açık bir madde olmamasına rağmen Hükümet, İngilizlerin baskısı sonucu Elviye-i Selâse'nin⁴⁵ boşaltılması emrini verdi. Ordunun bölgeden çekileceği haberi bölge halkını endişelendirdi. Elviye-i Selâse ile Ahıska, Iğdır, Nahçıvan ve çevresindeki halkta büyük bir huzursuzluk baş gösterdi. Halk ordu ile birlikte iç kesimlere doğru göç etmeye başladı.⁴⁶

Türk askeri makamları, ahaliyi göç düşüncesinden uzaklaştırarak, "Milli Teşkilatlanmalar" kurmaya yönlendirdi. IX. Ordu Kumandanı Yakup Şevki Paşa bölgedeki yetkili makamlara ve halkın ileri gelenlerine 2 Kasım 1918'de bir telgraf

⁴³ Ahmet Ender Gökdemir, *Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1998, s.31.

⁴⁴ Tevfik Bıyıklıoğlu, "Mondros Mütarekesinde Elviye-i Selâse ile İlgili Yeni Vesikalar", *Belleten*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1957, C.XXI, S.84, s.579.

⁴⁵ Üç livâ veya Üç sancak anlamına gelen Elviye-i Selâse, Rumeli'de Makedonya Bölgesini oluşturan Selanik, Manastır ve Kosova, bir aralık Yanya, Tırhala ve Manastır için kullanılmışsa da daha ziyade 93 Harbi'den sonra harp tazminatına karşılık olmak üzere Rusya'ya terk edilmeleriyle siyasi bir mesele olarak ortaya çıkan, Kars, Ardahan ve Batum sancaklarını ifade etmektedir. Mahir Aydın, "Elviye-i Selâse", İstanbul, *DİA*, TDV Yayınevi, 1995, C.XI, s.68.

⁴⁶ M.Fahrettin Kırzioğlu, "Cihangiroğlu İbrahim Aydın (1784-1948)'daki Millî Mücadele'de Kars ve Atatürk ile ilgili Belgeler", *Belleten*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1985, C.XLVIII, S.189-190, s.113.

gönderdi. Telgrafta kendilerini Ermeni saldırılarına karşı korumak isteyen ahaliye silah dağıtılacağını bildirdi. Halkın elindeki silah mevcudiyetini bildirmelerini ve her kaza ahalisinin kendi bölgesinde mahalli hükümetler kurarak bütün işleri ele almalarını istedi.⁴⁷ Bu bağlamda Iğdır'da teşkilatlanma çalışmaları başladı ve "İttihat-ı Millet Fırkası" adıyla bir askeri teşkilat kuruldu. Kurulan bu teşkilat 11 Kasım'da bir toplantı yaparak, ordudan silah ve cephane talebinde bulundu. 12. Tümen Kumandanı Halil Rıfat Bey, ekim ayı sonunda Iğdır'a gelerek, mahalli hükümetten asker alımlarını hızlandırmalarını isteyerek silahı olmayanlara silah verileceğini beyan etti.⁴⁸ Türk askeri makamlarının yardımları ve halkın katılımı ile sürdürülen faaliyetler sonucunda askeri ve mülki teşkilatlanmada önemli mesafeler kat edildi. Bu durum, Aras Türk Hükümeti'nin kuruluşuna zemin hazırladı. 18 Kasım 1918'de⁴⁹ Kamerli kasabasında yapılan çalışmalar sonucu Aras Türk Hükümeti'nin kurulduğu ilan edildi.⁵⁰

Hükümetin kuruluş beyannamesi şu şekilde idi: *"18 Teşrin-i Sani 1334'de Revan vilayetinde Aras kenarı ve civarında bulunan bir milyon kadar İslam ahalisi Osmanlı Asakirinin buradan çekilmesi ve kendilerinin tehlike altında kalmasını nazar-ı dikkate alıp bunun çaresine bakmak için; Revan muhacirleri Nahçıvan, Şerür, Eçmiyadzin ve Sürmeli İslamlarının mebusları fevkte muharrer tarihinde Kumarlı (Kamerli) kasabasında bir meclis-i müşavere inikad edip birçok kâffe-i efkâr ve müzakere bu'dunda muvakkat bir teşkilat yapıp böyle karar verdiler. Biz Aras kenarı ve civarında bulunan mütehidten bir milyon kadar İslam cemaati kendi hukukumuzu müdafaa için ' Aras Hükümeti' namında bir teşkilat yapıp ve bu teşkilatın makarr-ı hükümeti Iğdır kasabası tayin oldu. Vesair nevahide şubeler açılıp cemaat ve*

⁴⁷ Atnur, *Osmanlı Yönetiminden Sovyet Yönetimine Kadar Nahçıvan (1918-1921)*, s.87-88.

⁴⁸ Atnur, *Osmanlı Yönetiminden Sovyet Yönetimine Kadar Nahçıvan (1918-1921)*, s.90-91.

⁴⁹ Hükümetin kuruluş tarihi ile ilgili farklı görüşlerde bulunmaktadır. Ahmet Ender Gökdemir hükümetin kuruluş tarihini 3 Kasım 1918 olarak belirtmektedir. Bununla ilgili olarak ATASE Arşivinde iki farklı belgenin olduğu ve bu belgelerin birinde hükümetin kuruluş beyannamesinin 18 Kasım 1918 tarihli olduğunu diğer belgede de Miralay Rüştü Bey'e hükümetin müracaat tahinin 3 Kasım 1918 olduğunu belirtmektedir. Gökdemir, *Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti*, s.46. Hükümetin kuruluş tarihi ile ilgili olarak S.Esin Dayı da: *"3 Kasım 1918 tarihindeki tereddütlerimizi arttıran diğer bir konu da 11 Kasım 1918'de Iğdır Hükümet-i Mahalliye Reisi Mehmed Mühiddin'den IX. Ordu Komutanlığı'na gönderilen bir yazıda Iğdır'da İslam Ahalisince kurulan İttihad-ı Milli Fırkası'nın 10.000 adet mavzer ile 1.000 sandık cephane verilmesi isteğinin belirtilmesidir eğer Aras Türk Hükümeti 3 Kasım'da kurulmuş olsa idi 11 Kasım'da Iğdır Hükümet-i Mahalliye Reisliği'nden veya İttihad-ı Milli Fırkası'ndan bahsedilmemesi gerekirdi"* şeklinde bir tespitte bulunarak Aras Türk Hükümeti'nin 18 Kasım 1918'de kurulma ihtimalinin yüksek olduğunu belirtmiştir. Dayı *"1918-1920 Yılları Arasında Iğdır ve Çevresindeki Siyasi Gelişmeler"*, s.8-11.

⁵⁰ Atnur, *Osmanlı Yönetiminden Sovyet Yönetimine Kadar Nahçıvan (1918-1921)*, s.96.

milletimizin hukukunu muhafaza ve müdafaa etmekle beraber hiçbir milletin ve devletin hukukuna tecavüzümüz olmayacaktır. Lakin başkaları bizim hukukumuzla tecavüz ettiği takdirde umumi seferberlik ile silaha sarılıp malımız, canımız ve kanımızın son damlasına kadar, kendi hukukumuzu gözlemek selahiyeti dahi Hükümet-i mezbureye verildi. Ve bu hususta becerikli ve dirayetli bir Hükümet teşkil ettiler ki; her ne hayf ile hangi esbab ile olursa olsun bu ufak millet ve cemaatin hukukunu müdafaa ve muhafaza eylesin. Bunun için Meclis lazım bildiği bir Harbiye, Mülkiye, Adliye, Maliye, Hariciye ve Umur-u Şer'iyeye Nazırları tayin eylesinler. Buna göre meclis müttefiken buna karar verip zeyldeki muhteremeleri intihap eylediler.”⁵¹ Kuruluş beyannamesi ile bölge halkı Osmanlı Devleti'nin buradan çekilmesiyle Ermeni saldırılarına karşı topyekûn mücadele edileceği belirtilerek hükümetin kuruluş amacı açıklandı.

Emir Bey Ekberzade başkanlığında kurulan hükümette Harbiye Nezaretine Kars'lı Cihangirzade İbrahim Bey, Maliye Nezaretine Kamber Ali Bey, Mülkiye Nezaretine Bakır Bey Rızazade, Hariciye Nezaretine Hasan Ağa Safazade, Adliye Nezaretine Mehmet Beyzade, Şeyhülislamlığa Mirza Hüseyin, Mirza Hasanzade ve Müftü Hoca Ekit Efendi ve ayrıca Aşiret Reisi General Ali Eşref Beyde hükümete yardımcı olarak seçildi.⁵²

Hükümetin sınırları Eçmiadzin (Üç Kilise)'nin bir bölümü, Serdarabad, Zengibasar, Kamerli, Vedi, Şerur, Nahçıvan, Ordubad ve Sürmeli bölgesi olarak belirlendi.⁵³ 18 Kasım'da kuruluşunu ilan eden hükümet ordudan aşağıda belirtilen isteklerde bulundu.

“1-İki batarya top havanıyla beraber

2-Osmanlı kıtaatı yerden alan on iki top

3-Makineli tüfeng 50 adet

4-Bunlara lazım olan mermiyat ve kurşun

5-Bunlara mikdar-ı kâfi zâbitân ve efrâd

6-Askerlerimize muallim olmak için 40 dane zabıt ve 40 dane çavuş, onbaşı

⁵¹ Dayı, “1918-1920 Yılları Arasında ve Çevresindeki Siyasi Gelişmeler İçin”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, s.8-9.

⁵² Gökdemir, *Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti*, s.46.

⁵³ Atınur, *Osmanlı Yönetiminden Sovyet Yönetimine Kadar Nahçıvan (1918-1921)*, s.100-101.

7-Bomba on bin ve elli bin beş açılan tûfeng

8-Asker için elbise, mümkün kadarı

9-Sıhhiye araba ve levazımatı, yük arabaları ve otomobil ve cem-i koşuma lazım olan eşya.

10-Mevcud erzakdan dört yüz ton bize bıraksınlar, yüz ton Nahçıvan'da, yüz ton Şerur'da, yüz ton Kamerli'de yüz ton Iğdır'da. Nahcivan Hükûmet-i Mahalliye Reisi kalmış erzakı toplamakta devam ediyor. Buna mâni olunmazsa, ahirde bize hiçbir şey kalmaz.

11-Mehmed Ali Paşa uhdesinde mahfuz bulunan iki yüz elli min manat muhacir parası.

12-Nahçıvan Hükümet-i Mahalliye Reisinde bulunan Kamerli, Şerur ve Nahcivan belediyelerinin parası.

13-Iğdır Kumandanlığında bulunan belediye idaresinin iki yüz bin manattan fazla parası.

14-Erivan Şehbenderi Nuri Bey'de emanet koyulan Revan muhacirlerinin tûfengleri binden ziyade.

15-Telefon her bir yerdeki var, kemâ-fi-s-sâbık yerlerinde kalmalı.

16-Mümkün olursa bizim teşkilatımız doğru yola girince, yahud emniyet hâsıl olunca, bir fırka askerin burada ikamesi.

17-Bir komisyon, harici milletlerden memzûc sulh ve hudûda karar koyulmak için takibi,

18-Ta işler sulha müncer olmayınca ve hudûd meselesi kurtarmayınca, Ermenileri bu tarafa bırakmamalı.”⁵⁴ Bu isteklerle hükümetin silah, erzak ve para ihtiyacı olduğu belirtildi.

Hükümet, Ermenilere karşı alınacak önlemleri görüşmek üzere Kamerli'de bir toplantı düzenleyerek bölgeden temsilciler çağırdı. Toplantıda Ermenilerin Türk ve Müslümanlar'a yaptığı zulümler anlatıldı. Ermenilerin saldırması durumunda tek bir

⁵⁴ Atnur, *Osmanlı Yönetiminden Sovyet Yönetimine Kadar Nahçıvan (1918-1921)*, s.103-104.

kişi kalsa bile mücadeleye devam edileceği kararı alındı.⁵⁵ Bu kararın alınmasından sonra Ermeniler 10 Aralık 1918'de Aras Türk Hükümet'ine karşı saldırıya geçerek Aras Vadisi'nden Nuraşin'e doğru ilerlediler. Ermeni ilerleyişi karşısında hükümet, Kamerli'den Develi'ye oradan da Sederek'e kadar geri çekildi. Sederek'den, Baş Nuraşin'e ve Yenice'ye gelen hükümet heyeti Şerur, Dere – Elegez'e bağlı köylerden gelenlerle bir toplantı yaptı. Bu toplantıda Ermenilerle savaş kararı aldı.⁵⁶ Bu karar üzerine Cihangiroğlu İbrahim Bey 500 kişilik bir süvari alayı kurma çalışmasına başladı. Ermenilerin, Sederek'e yaklaştıkları haberi üzerine hükümet Takı Bey'i öncü birlik olarak bu bölgeye gönderdi. Nuraşin beylerinden birini de mevki kumandanı olarak tayin etti. Dehne'de Ermeniler ile savaşan Takı Bey'in yardım istemesi üzerine Cihangiroğlu İbrahim Bey, mahiyetindeki on sekiz Türk askeri ile Dehne'ye giderek Ermenileri geri çekilmeye mecbur bıraktı. Ayrıca silah ve cephanelerini de ele geçirdi. Ancak Ermenilerin top atışı sonucu birliklerimiz geri çekilmeye başladı. Askeri birliklerimizin geri çekilmesiyle Ermeniler Dehne Boğazı'nı ele geçirdi.⁵⁷ Ermenilerin Dehne Boğazı ve Şerur saldırıları üzerine bölge halkı İran'a doğru göç etmeye başladı. Ermeni zulmünden kurtulan bir kısım halk Aras Nehri'nde sulara kapılarak şehit oldu. Iğdır, Kamerli, Dereleyez ve Uluhanlı'da yaşayan bir kısım halk da yurtlarından göç ettirildi. Kamerli'de 48, Vedibasars'da 18, Dereleyez'de 74, Şerur'de 7 köy Ermeniler tarafından yakılıp, yıkıldı. Aras Türk Hükümeti yetkilileri bu saldırılara rağmen bölgenin korunması amacıyla çalışmalarını sürdürdüler. Hükümet başkanı Emir Bey, Harbiye Nazırı İbrahim Bey ve kuvvet komutanlarından Tağı Bey Şahtatında bir araya gelerek Nahçıvan'dan yardım istediler. Bunun üzerine Nahçıvan'dan Kerbelayı Han'ın kumandasında 400 kişilik bir kuvvet gönderildi. Daha sonra Nahçıvan ile iletişim kesilmesi üzerine İbrahim Bey, Kerbelayı Han ve Ali Asğar Ağa bölgenin merkezi olan Noraşen'e gittiler. Ancak bölgedeki durumun kötüye gitmesi üzerine tekrar Şahtatı'na geri dönmek zorunda kaldılar.⁵⁸ İbrahim Bey Şahtatı'n da iken Kars'ta Harbiye Nazırı olan kardeşi Hasan Bey tarafından kendisinin Kars'a dönmesi gerektiğini belirten bir mektup aldı. Mektup üzerine Kars'a gitmesi ile ilgili durumu Aras Türk Hükümeti

⁵⁵ Gökdemir, *Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti*, s.54-55.

⁵⁶ Dayı "1918-1920 Yılları Arasında Iğdır ve Çevresindeki Siyasi Gelişmeler", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, s.16.

⁵⁷ Dayı "1918-1920 Yılları Arasında Iğdır ve Çevresindeki Siyasi Gelişmeler", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, s.17.

⁵⁸ Atınur, *Osmanlı Yönetiminden Sovyet Yönetimine Kadar Nahçıvan (1918-1921)*, s.125-127.

yetkililerine bildirdi. Yapılan görüşmeler sonucu İbrahim Bey'in İran üzerinden Kars'a gitmesi hükümet yetkililerince uygun görüldü. İbrahim Bey yanında on kadar mücahit ile Şahtahtı'ndan ayrıldı. Makü, Doğubayazıt, Karakilise ve Kağızman üzerinden Kars'a geçti.⁵⁹ İbrahim Bey'in bölgeden ayrılması sonucu Aras Türk Hükümeti en büyük teşkilatçısını kaybetti. Hükümette Emir Bey'den başka kimsenin kalmaması üzerine Aras Türk Hükümeti fiilen sona erdi.⁶⁰

Bölgede kurulan Milli Şura Hükümetleri Ermenilerle mücadele ederek 1920 yılında Türk ordusunun bölgeye gelişine kadar halkı Ermenilere karşı korumaya çalıştı. Ermenilerin bölgedeki zulüm ve katliamlarının⁶¹ artması üzerine Erzurum'da bulunan Kazım Karabekir Paşa komutasındaki XV. Kolordu Komutanlığı bölgenin kurtarılması için Büyük Millet Meclisi tarafından seferber edildi.⁶² 28 Eylül 1920 tarihinde Doğu Cephesi Komutanlığı ileri harekâta başlayarak 20 Eylül'de Sarıkamış, 30 Eylül'de Göle, 5 Ekim'de Kağızman ve Kulp'u⁶³ Ermeni işgalinden kurtardı. 20-21 Ekim 1920'de Iğdır üzerine bir harekât düzenlendi. Ancak Ermenilerin şiddetli direnişi üzerine Iğdır ele geçirilemedi. 30 Ekim'de Kars'ın kurtarılmasıyla Ermenilere büyük bir darbe

⁵⁹ Dayı "1918-1920 Yılları Arasında Iğdır ve Çevresindeki Siyasi Gelişmeler", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, s.17-18.

⁶⁰ Atınur, *Osmanlı Yönetiminden Sovyet Yönetimine Kadar Nahçıvan (1918-1921)*, s.128-29. Aras Türk Hükümeti'nin yıkılışı ile ilgili farklı görüşlerde bulunmaktadır. Ahmet Ender Gökdemir; Kars İslam Şurasının 30 Kasım 1918 de ki büyük kongresinde Aras Türk Hükümeti'nin merkezi Kars olan Milli Şura Hükümeti'ne iltihak ettiğini ve çalışmalarına Milli Şura Hükümeti'nin bir şubesi olarak devam ettiğini belirtmektedir. Gökdemir, *Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti*, s.62. S.Esin Dayı da konu ile ilgili olarak şu bilgileri vermektedir; 7-9 Ocak 1919 da II. Ardahan Kongresi toplandı. Kongrede Kars'ta 'Cenubigarbi Kafkas Hükümet-i Muvakkata-i Milliyesi'ni kurmak üzere büyük bir kongre yapılması kararı alındı. Bu karar üzerine 17 Ocak 1919'da III. Kars kongresi toplandı. Kongrede yapılan çalışmalar neticesinde 17/18 Ocak 1919 gecesi "Cenubigarbi Kafkas Hükümet-i Muvakkata-i Milliyesi" adıyla yeni bir hükümet kuruldu. Ahıska Hükümet-i Muvakkatısı, Aras Türk Hükümeti ve Kars Milli Şura Hükümeti tek isim altında birleştirildi. Hükümet sınırları dâhilindeki bölgeyi on üç mıntıkaya ayırdı ve her mıntıkaya hem idari hem de askeri amir olan kişiler görevlendirdi ve bu kişilere yardımcılar da verildi. Iğdır mıntıkasına Pernevütlü Ayrım Oymağı Beyi Şamil, mıntika komutanı Behran ve Hanlar Beyler, Cemşid Bey, İskender Bey, Ali Abbas Bey, Behran Bey, Şir Mehmed Bey ve Meşhedi Veli Bey görevlendirildi. Dayı "1918-1920 Yılları Arasında Iğdır ve Çevresindeki Siyasi Gelişmeler", s.19-20.

⁶¹ Ermenistan Hükümeti ve Taşnak Cemiyeti bu yıllarda Revan ve Aras bölgeleri ile Kars, Ardahan ve Batum'da Müslüman halkı katletmeye başlamışlardı. Iğdır ve çevresinde de katliam gerçekleştiren Ermeniler yüz elli hanelik Oba köyünde ve yirmi beş hanelik Persa köyündeki halkı katletmişlerdi. Ayrıca Tavus köyünden yüzeli Müslüman'ı katleden Ermeniler üç yüz hanelik Yayı köyünde de katliam gerçekleştirmişlerdi. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, *Ermeniler Tarafından Yapılan Katliam Belgeleri II*, Ankara, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2001, s.646.

⁶² Kırzioğlu, *Kars Tarihi*, C.I, s.558.

⁶³ Kulp, Tuzluca ilçesinin eski ismidir. Diyarbakır'ın Kulp ilçesiyle karıştırılmaması için 1934 yılında yapılan isim değişikliği ile Tuzluca olarak değiştirilmiştir. İlyas Topçu, *1946-1960 Yılları Arası Kars'ta Siyasi ve Sosyal Hayat*, Kars, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi (YDT), 2014, s.183.

vuruldu.⁶⁴ Kazım Karabekir Paşa 11 Kasım'da karargâhını Gümrü'ye naklederek Ermenilere karşı taarruz hazırlığına başladı. Taarruzla birlikte Arpaçay'ın doğusundaki bazı mevkiiler ele geçirildi. Ermeniler, 12 Kasım'da Iğdır'ı boşaltarak Aras'ın kuzeyine çekildiler. 14 Kasım'da da yapılan taarruzla da yenilerek doğuya doğru çekilmeye başladılar. Ermenilerin 15 Kasım'da Şahtahtı Müfrezesi'ne yaptıkları taarruz başarısızlıkla sonuçlandı. Bu durum üzerine Ermeniler 17 Kasım'da mütareke şartlarını kabul ettiklerini bildirdiler. 25 Kasım'da görüşmeler başladı. Yapılan görüşmeler sonucunda 3 Aralık 1920'de Büyük Millet Meclisi ile Ermenistan arasında Gümrü Antlaşması⁶⁵ imzalandı. Gümrü Antlaşması'nın imzalanmasıyla Doğu Cephesi'nde Ermenilerle yapılan savaş sona erdi.⁶⁶

⁶⁴ Dayı “1918-1920 Yılları arasında Iğdır ve çevresindeki siyasi gelişmeler”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, s.26-27.

⁶⁵ Gümrü'de gerçekleşen barış görüşmelerine TBMM adına Doğu Cephesi Kumandanı Kazım Karabekir, Erzurum Valisi Hamit Bey ve Erzurum Milletvekili Süleyman Necati Bey katılmıştır. Ermenistan Cumhuriyeti adına da eski Başbakan Aleksander Hatisyan, Maliye Bakanı Avram Gülhandanyan ve İçişleri bakanlığı adına da İstepan Gorgaryan katılmıştır. 2/3 Aralık 1920 tarihinde imzalanan Antlaşmayla 1918 'den beri Ermeni işgali altında olan Iğdır ve Tuzluca ile birlikte Kars bölgesi Ermenilerden geri alınmıştır. İskender Yılmaz, *Gümrü Antlaşması*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2001, s.103-107.

⁶⁶ Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, İstanbul, Yüce Yayınları, 1990, s.861-862.

BİRİNCİ BÖLÜM

İĞDIR'DA SİYASİ HAYAT

1.1. TBMM'nin Açılışı ve Iğdır'la İlgili Aldığı Kararlar

12 Ocak 1920'de İstanbul'da toplanan Osmanlı Meclis-i Mebusanı 28 Ocak tarihindeki gizli birleşim de Misak-ı Milli kararlarını kabul etti.⁶⁷ Bu karar üzerine İtilaf Devletleri 16 Mart 1920'de İstanbul'u işgal etti. İşgal sonrası Meclis-i Mebusanı basarak Millî Mücadele taraftarı olan bir kısım milletvekillerini tutuklayıp Malta'ya sürgüne gönderdiler. Meclis-i Mebusan 18 Mart'ta yaptığı toplantıda güvenli bir ortam oluşuncaya kadar meclis çalışmalarının ertelenmesi kararını alarak dağıldı. Mustafa Kemal Paşa İstanbul'un işgalinin ertesi günü 17 Mart 1920'de durumu ordu komutanlarına ileterek Ankara'da acil olarak bir meclisin toplanması gerektiğini belirtti.⁶⁸ Ankara'da toplanacak meclis için Heyet-i Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal Paşa 19 Mart 1920'de bir seçim talimatnamesi yayınlayarak seçimlerin 15 gün içinde tamamlanması gerektiğini ifade etti. Yapılan seçimler sonuncunda 66 seçim bölgesinden 349 milletvekili seçildi. Meclis-i Mebusandan gelen 88 milletvekili ile sayı 437 oldu. Ancak 34 milletvekilinin meclise gelmeden istifa etmesi ile I. Dönem Büyük Millet Meclisinde milletvekili sayısı 403'e düştü. Yapılan seçimin ardından Büyük Millet Meclisi 23 Nisan 1920'de cuma günü saat 13.45'te toplanarak çalışmalarına başladı.⁶⁹

TBMM'nin açılmasından sonra Iğdır ile ilgili yapılan çalışmalar kapsamında ilk olarak bölgede mülki teşkilatlanmanın oluşturulması için 22 Mayıs 1921 tarihinde İcra Vekilleri Heyeti toplantısında bir kanun teklifi hazırlandı. 7 Temmuz 1921 tarihinde İcra Vekilleri Heyeti Reisi Fevzi Paşa tarafından meclise sunulan kanun teklifi Gümrü ve Moskova antlaşmalarıyla anavatana katılmış olan yerlerde mülki teşkilatın oluşturulması konusunu içermektedir. Kanun teklifinin Iğdır ve Kulp (Tuzluca) kazaları ile ilgili 1. Maddesi: “*Moskova ve Gümrü muahedeleriyle Türkiye'ye terk edilmiş olan*

⁶⁷ Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2019, C.III, s.17.

⁶⁸ Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi Milli Mücadele ve TBMM I.Dönem 1919-1923*, Ankara, TBMM Vakfı Yayınları, 1994, C.I, s.24-28.

⁶⁹ Çoker, *Türk Parlamento Tarihi Milli Mücadele ve TBMM I.Dönem 1919-1923*, C.I, s.38-41.

mahallerde Artvin, Ardahan, Kars livaları teşkil ve Iğdır ve Kulp kazaları Bayazıt⁷⁰ sancağına raptedilmiştir.” şeklinde idi.⁷¹

Kanun teklifinin TBMM’de görüşülmeye başlanması ile söz alan Kastamonu Mebusu Abdulkadir Kemali Bey Brest-Litovsk, Moskova ve Gümrü antlaşmalarının TBMM’de henüz onaylanmadığını belirterek bu antlaşma isimlerinin kanun metninde yer almasının doğru olmayacağını belirtti. Bunun üzerine söz alan Dâhiliye Vekâleti Müsteşarı Refet Bey bu ibareleri bölgenin iltihak tarzını ifade için eklendiğini belirterek arzu edilirse değiştirilebileceğini ifade etti.⁷² Bunun üzerine bu ibareler kanun metninden çıkarılarak kanunun 1. Maddesi: “*Anavatana iltihak eden mahallerde Artvin, Ardahan Kars livaları teşkil ve Iğdır ve Kulp Kazaları Bayazıt Sancağına raptedilmiştir*” şeklinde düzenlendi. Kabul edilen bu kanunla Iğdır ve Kulp (Tuzluca) kazaları Bayazıt sancağına bağlandı.⁷³

TBMM’de yapılan diğer bir çalışmada Elviye-i Selâse’de vergilerin toplanması ile ilgili yapılan kanun düzenlemesi idi. Konu ile ilgili olarak TBMM’nin 11 Ağustos 1921 tarihli toplantısında “Elviye-i Selâse Mebuslarının, Elviye-i Selâse’de Vergilerin Sureti Cibayetine dair kanun teklifi” görüşülmeye başlandı. Kanun teklifinin Iğdır ile ilgili 1.maddesi: “*1337 senesine mahsus olmak üzere Kars, Ardahan, Artvin livalarıyla Iğdır, Sürmeli kazalarında arazi, aşar vergileriyle kuraya ait emlâk vergisi yerine kaim olmak üzere Rus idaresi zamanında cari maktu vergi istifa olunur*” şeklinde idi.⁷⁴

Kanun maddelerinin görüşülmesi sırasında Maliye Vekili Hasan Bey söz alarak askerî harekât sahası olan yerlerde aşar vergisinin miktarının tahmin suretiyle belirlendiğini söyledi. Daha önce verilen bir önerge ile Elviye-i Selâse eskiden beri uygulanmakta olan maktu vergi usulünün bu senede uygulanacağını kabul edildiğini belirtti. Bu durumun önlenmesi için Elviye-i Selâse milletvekilleri ile birlikte bu

⁷⁰ Bayazıt ismi tarihi ve resmi belgelerde Bayazıt, Bayezid ve Bayezıt olarak ta geçmektedir. Osmanlı Devleti döneminde Erzurum eyaletine bağlı bir sancak olarak teşkilatlandırılmıştı. 1920 tarihinde müstakil sancak, 1924 yılında da vilayet olarak teşkilatlandırıldı. Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları*, Ankara, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 2017, s.94. 1927 yılına kadar vilayetin merkezi olan Bayazıt, bu tarihte il merkezinin Karaköse (Ağrı)’ye nakledilmesiyle ilçe merkezi haline geldi. Bayazıt adı da 1935 yılında Doğubayazıt olarak değiştirildi. Metin Tuncel “Doğubayazıt” *DİA*, İstanbul, TDV Yayınları, 1994, C.9, s.292-294

⁷¹ *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC)*, 1. Dönem, Cilt (C) 11, Birleşim (B) 47, s.172-182.

⁷² *TBMMZC*, 1. Dönem C.11/ B.47, s.172-182.

⁷³ *Resmî Gazete*, 18 Temmuz 1921, No.21.

⁷⁴ *TBMMZC*, 1. Dönem C.12 / B.64, s.60-64.

kanun metnini hazırladıklarını ifade etti. Kars milletvekilleri Cavit (Erdel) Bey ve Fahrettin (Erdoğan) Bey bir önerge vererek Kars livası ile Ardahan ve Artvin livaları, Iğdır, Sürmeli kazaları ahalisinden evvelce mezalimden kurtulmak için hicret etmiş olanlardan maktu vergi alınmamasını istediler. Önerge kabul edilerek kanun teklifine eklendi.⁷⁵ Yapılan müzakereler sonucunda “*Elviye-i Selâse’de Vergilerin Sureti Cibayetine Dair 145 nolu kanun*” kabul edildi. Kanunun Iğdır ile ilgili 1. ve 4. maddeleri aşağıdaki şekilde idi.

“BİRİNCİ MADDE — 1337 senesine mahsus olmak üzere Kars, Ardahan, Artvin livalarıyla Iğdır, Sürmeli kazalarında arazi; aşar vergileriyle kuraya ait emlâk vergisi yerine kaim olmak üzere Rus idaresi zamanında cari maktu vergi istifa olunur.

*DÖRDÜNCÜ MADDE — İşbu livalar ve kazalar halkından olup 1337 senesi zarfında muhaceretten avdet edenler maktu vergiden muaftırlar”.*⁷⁶

Kabul edilen kanunla 1921 yılından geçerli olmak üzere Kars, Ardahan, Artvin sancakları ile Iğdır ve Sürmeli kazalarında alınan aşar ve emlak vergilerinin yerine Rus idaresi döneminde alınan cari maktu vergisi alınmasına devam edilecekti. Kanunun yayınlanmasından önce arazi, aşar ve emlak vergileri ile ilgili yapılan işlemler geçerliliğini yitirecekti. Böylece Kars, Ardahan ve Artvin livaları, Iğdır, Sürmeli kazaları halkından olan ve 1921 yılında bölgeye geri gelenlerden de maktu vergi alınmayacaktı. Kabul edilen kanunla anavatana yeni katılmış olan bu bölge halkı ve göçle gelenler için vergi konusunda kolaylıklar sağlanmış oldu.

TBMM’nin 13 Eylül 1921 tarihinde yapılan toplantısında Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan ile yapılacak olan antlaşma gündeme geldi. Kars Milletvekili Cavit (Erdel) Bey Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan ile yapılacak olan konferans hakkında yapılan görüşmelerde söz alarak; “*Şimdi efendim orada münaziünfih olan mesele zahiren hiç yoksada, hakikatte Iğdır, Sürmeli havalisidir. Çünkü Iğdır Aras mevkiinden Erivan’a bir buçuk saattir. Bu Gümrü Muhadesiyle bize terk edilmiş bir arazidir. Ermeniler hiçbir vakit razı olmayacak, bizden isteyecektir.*” şeklinde bir konuşma yaparak Gümrü Antlaşması ile anavatana katılan Iğdır’ın Ermenistan tarafından geri istenebileceğini vurguladı. Yapılacak olan barış görüşmelerinde

⁷⁵ TBMMZC, 1. Dönem C.12 / B.64, s.60-64.

⁷⁶ Süleyman Tekir, *1921-1927 Ardahan’da İdari, Ekonomik ve Sosyal Yapı*, Kars, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi (YYLT), 2010, s.94-95.

Ermenistan'ın taleplerine karşı meclisi bilgilendirerek müzakereye gidecek olan heyetin bu konuda hakkımızı müdafaa edeceğini belirtti.⁷⁷

TBMM'de yapılan diğer bir çalışmada Elviye-i Selâse ve Iğdır'da var olan sorunların tespiti ve çözümü için bir tahkik heyeti kurulması konusu idi. Tahkik heyetinin oluşturulması ile ilgili olarak Batum ve Kars mebuslarının Elviye-i Selâse'ye bir heyeti tahkikiye kurulmasına yönelik önermeleri 3 Kasım 1921'de TBMM'de görüşüldü. Önerge ile bölgedeki beylerin halk üzerindeki baskısı ve hükümet memurlarının da beylerin lehine hareket ettikleri belirtildi. Anavatana yeni katılmış olan Iğdır ve çevresi ile Artvin'in Şavşat kazasındaki kanun dışı durumları ortadan kaldırmak üzere TBMM'den üç kişilik bir teftiş heyetinin görevlendirilmesi talep edildi.⁷⁸ Teklif 7 Kasım 1921'de mecliste görüşülmeye başlandı. Dâhiliye Vekili Fethi Bey *"Hükümetçe henüz hiçbir tahkikat yapılmadan meclisten derhal heyeti tahkikiye gönderilmesi muvafık değildir ve lüzum yoktur."* şeklinde bir beyanda bulunarak ilk önce hükümetin bu konuyu tahkik etmesinin gerektiğini belirtti. Bunun üzerine Batum Mebusu Fevzi Bey söz alarak *"Büyük Millet Meclisinden oraya bir heyet gitsin ki; onlara sizin için bir baba vardır, bir meclis vardır diyebilelim. Madem siz onlara askerlik teklif ediyorsunuz, vergi teklif ediyorsunuz, baş üstüne diyorlar. Kanun gösteriyoruz. Semi' na ve ata'nâ diyorlar o halde, burada Büyük Millet Meclisi olduğunu göstermek için meclis âzasından bir heyet gitsin ve bu milletin fedakârlığı ilelebet devam etsin arzusundayım. Çünkü belki oradan İngilizler çıkarken parası kaldı korkusundayım. Bendeniz heyeti tahkikiyenin her halde gitmesi taraftarıyım. O yolda tavrımızı vermişiz."* şeklinde bir konuşma yaparak meclis tarafından bir heyetin gönderilmesinin bölge halkı için önemli olduğunu savundu.⁷⁹ Konu ile ilgili olarak Eskişehir Mebusu Abdullah Azmi Efendi, Elviye-i Selâse'de tahkikat icrasının hükümete havale edilmesine dair bir önerge sunarak, hükümetin tahkik etmeden meclisin tahkik etmesinin doğru olmayacağını belirtti. Bunun üzerine Bitlis Mebusu Yusuf Ziya Bey, Dâhiliye Vekilinin tahkikatın yapılması hakkında teminat vermesini istedi. Dâhiliye Vekili Ali Fethi Bey: *"Her yerde icraya hak ve salâhiyetim vardır."* şeklinde beyanda bulunarak gerekli teminatı verdi. Bunun üzerine Eskişehir Mebusu Abdullah Azmi Bey tarafından verilen tahrir oya

⁷⁷ *Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları*, I.Devre, C.12/ B.75, s.233.

⁷⁸ *TBMMZC*, I.Dönem, C.14/B.104, s.36.

⁷⁹ *TBMMZC*, I.Dönem, C.14/B.106, s.118-119.

sunularak kabul edildi. Takririn kabul edilmesiyle konu Dâhiliye Vekâletine havale edildi.⁸⁰ Daha sonra hükümet tarafından “Tahkik ve Tetkik Heyeti” adında bir heyet oluşturularak başkanlığına Trabzon Valisi Ebubekir Hazım Tepeyran getirildi. Heyet bölgede beş ay boyunca incelemelerde bulunarak, yapılan çalışmaların sonucunu Dâhiliye Vekâletine bir rapor şeklinde sundu. Raporda; Elviye-i Selâse, Kulp (Tuzluca) ve Iğdır kazalarının bir merkezden idaresinin elzem olduğu ve bölgeye iyi mutasarrıfların ve kaymakamların atanması gerektiği belirtildi.⁸¹ Raporun Elviye-i Selâse’de emlâk ve arazi meselesi hakkındaki bölümü 10 Nisan 1924’te yapılan TBMM görüşmelerinde ele alındı.⁸²

Kars milletvekilleri Cavit (Erdel) Bey, Fahrettin (Erdoğan) Bey ve Ali Rıza (Ataman) Bey 28 Kasım 1921 tarihinde meclise Iğdır ve Sürmeli kazaları hakkında bir soru önergesi sundular. Önerge: “*Iğdır ve Sürmeli kazaları halkı namına vasıtamızla Makamı âlilerine takdim kılınan telgraf merbuttur. Bu fakir aç ve çıplak halkın feryatlarına acilen bir çare bulunması için keyfiyetin Muaveneti İçtimaiye Vekâletine tevdiini rica ederiz. Ve vekâleti mezkûreden işbu telgraf üzerine ne tarzda ne gibi muavenetler temin edildiğini Meclisi Âliye bildirmesini talep ve temenni ederiz*” şeklinde idi.⁸³ Milletvekillerinin telgrafın mecliste okunmasını istemesi üzerine telgraf mecliste okundu. Telgrafta: Şehirde belediye hizmetlerinin yetersiz olduğu, belediyenin binasının bulunmadığı ve gelirlerinin yetersiz olduğu belirtildi. Telgrafta ayrıca Sağlık hizmetlerinin yetersiz olduğu, hastanenin bulunmadığı ve çocukların tedavi olamadıkları için öldüğü anlatıldı. Şehirde eczane ve okulun bulunmadığı belirtilerek, bu sorunların çözümü için hükümetin yardım etmesi istendiği ifade edildi. Mecliste yapılan görüşmeler sonucunda telgrafta belirtilen sorunların Dâhiliye, Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye vekâletlerine ayrı ayrı tebliğ edileceği, yapılmış olan çalışmaların neler olduğu ve yapılacakların meclise beyan etmeleri kararlaştırıldı.⁸⁴ 1 Aralık 1921 tarihindeki meclis görüşmelerinde bu konu ile ilgili Sıhhiye vekili Dr. Refik(Saydam) Bey soru önergesine cevap vererek: “*Dindaşlarımızın burada iskânları için evvelce geçen sene Kânunuevvelde Van vilâyetinden gelecek olan muhacirin gibi, tâbiyetimizi*

⁸⁰ TBMMZC, I.Dönem, C.14/106, s.120-121.

⁸¹ Nurşen Gök, “Ebubekir Hazım Tepeyran’ın Memleket İdaresine Dair Önerileri”, *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Aştırmaları Dergisi*, Ankara, 2007, C. 26, S.42, s.203-209.

⁸² TBMMZC, II. Dönem, C. 8/B.34, s.510.

⁸³ TBMMZC, I.Dönem, C.14/B.119, s.392.

⁸⁴ TBMMZC, I.Dönem, C.14/B.119, s.393.

kabul etmek şartıyla bunların da doğrudan doğruya muhacirin tahsisatlarından istifade edecekleri, bu sene bize oradan vaki olan bir müracaat üzerine, ağustosta Heyeti Vekilece takarrür ettirildi. Ve mahalline de tebligat yapıldı. Yani bu hususu doğrudan doğruya Bayazıt Mutasarrıflığına taallûku itibariyle tebliğ ettiğimiz gibi, Şark Cephesi Kumandanlığına da yazdık. Ondan sonra bize hiçbir malûmat gelmedi. Yakın zamanlarda 12 Teşrinisani tarihi ile bize gelen Dâhiliye Vekâletinin tezkeresinde liva dâhilinde muhtaç olan yetimlerin günden güne miktarı tezayüt etmekte olduğundan muhtacın tahsisatından havale istiyorlar. Bunun için bizden iki bin lira para istiyorlar. Bayazıt Mutasarrıflığına yazdık efendim. Mezkûr yetimler nereden ve ne suretle gelmiştir? Ve şimdiye kadar ne suretle iâşe olunmuşlardır? Bunlar, sagir, kebir, zükür, inas kaç nüfustan ibarettir? Bu gibiler hakkında şimdiye kadar niçin malûmat verilmemiştir? Tavzihan işarı dedik. Bayezid Mutasarrıflığı bize bunlar hakkında cevap verdiler. Kaza ve civar karasında (120 yetim, 90 zükür; 90 kız, 85 kadın) ki, ceman 385 yetim, yetime, çocuk mevcut olup bunların İran ve Azerbaycan muhacirini meyanında geldikleri ve bir takımları geçen sene ordu tarafından iâşe edilmekte iseler de elyevm kâffesinin erbabı hamiyetin muavenetine muhtaç bir halde oldukları Iğdır Kaymakamlığının işarına atfen Bayezid Mutasarrıflığı bize bildiriyor. Onun üzerine bu 300 küsur nüfusu nazarı İtibara alarak, biz kendilerine ilk taksit olmak üzere, mevcut paradan (500) lira gönderdik ve evvelisi günde bu takrir verilmiştir. Yani ikisi yekdiğerine tekabül etti, bize bir sual takririyle tevdi edilen Iğdır Müdafaa-i Hukuk âzalarının ve reisinin söyledikleri vaziyete biz ancak bu telgrafla muttali olduk. Fakat ondan evvel aldığımız cevap ve yaptığımız muamele bundan ibarettir. Biz kendilerine dahi muavenet, yapacağız. Fakat fazla bir muavenet yapamayacağız. Ancak (1000) lira, kadar daha, muavenet yapabileceğiz, O da ancak ayın on beşine kadar olacaktır.” şeklinde bir açıklamada bulunarak Iğdır için yapılan yardım ve çalışmalar hakkında bilgi verdi. Telgrafta belirtilen durumlar için de 1000 lira daha yardım yapılacağını belirtti.⁸⁵ Bunun üzerine Kars Milletvekili Cavit (Erdel) Bey söz alarak yapılan 1000 liralık yardımın arttırılmasını ve bölge ahalisinin ziraatla geçimini sağladıkları için tohumluk verilmesini istedi, ancak yapılacak 1000 liralık yardım yeterli görüldü.⁸⁶

⁸⁵ TBMMZC, I.Dönem, C.14/B.120, s. 422.

⁸⁶ TBMMZC, I.Dönem, C.14/B.120, s.422-423.

28 Kasım 1921 tarihinde görüşülen diğer bir konuda Elviye-i Selâse, Iğdır ve Sürmeli kazalarına göç edenlerden maktu vergi alınmaması konusu idi. Konu ile ilgili olarak Kars milletvekilleri Cavit (Erdel) Bey, Fahrettin (Erdoğan) Bey ve Ali Rıza (Ataman) Bey tarafından doğu sınırı dışındaki yerlerden Elviye-i Selâse, Iğdır ve Sürmeli kazalarına göç eden ahaliden maktu vergi alınmamasına dair meclise bir önerge sundular. Önerge ile ilgili söz alan Kars Milletvekili Cavid Bey önergede bahsedilen kimselerin doğu sınırlarımızın kesinleşmesinden sonra bu sınırların dışında kalan kimseler olduğunu, bunların mülteci değil muhacir olduklarını belirtti. Hükümet bunlara mülteci namı verdiği için muhacirlerin yararlandığı vergi muafiyetinden yararlanamadığını söyleyerek bunların da muhacir olarak kabul edilmesini istedi. Genel kurulda yapılan görüşmeler sonucunda önerge kabul edildi.⁸⁷

1.1.1. Tek Parti Döneminde Iğdır ile İlgili TBMM’de Yapılan Çalışmalar

Bu dönemde Iğdır ve Elviye-i Selâse’de arazi ve emlak sorunu sıklıkla TBMM’nin gündemine gelen konular arasındaydı. Konu ile ilgili olarak İcra Vekilleri Heyeti tarafından Elviye-i Selâse hakkında gönderilen 1/151 numaralı kanun teklifi ve Elviye-i Selâse tahkik heyeti raporu 10 Nisan 1924 tarihinde TBMM’nin gündemine geldi. Kanun teklifinin maddelerine geçilmeden önce Elviye-i Selâse Tahkik Heyeti Raporu TBMM’de görüşülmeye başlandı. Raporda özetle bölgedeki arazinin durumu ile ilgili şu bilgiler verilmekteydi: 93 Harbi’nden sonra bölgenin Rus idaresine geçmesiyle Ruslar, bölgede heyetler kurarak arazi üzerinde yeniden ölçümler yapmışlardı. Yapılan ölçümlerde arazinin hududa göre değil, tapu senetlerindeki dönüm miktarlarını esas alarak halka “kopça” denilen belgeler vermişlerdi. Ölçümlerde bir dönüm üzerindeki araziye de “kazorini” yani “miri malı” olarak saymışlar ve sahiplerine vermemişlerdi. Devlet malı sayılan miri arazilerinin bir kısmı köylülere tahsis edilmişti. Kasabalardaki araziye de kira bedeli olarak belediyelere bırakmışlardı. Rus Hükümeti arazileri köylülere dağıtırken, Hristiyanlara daha iyi arazileri vermiş hatta bazı yerlerde Müslümanlara ait verimli arazileri ellerinden alarak, Hristiyanlara vermişti. Rus Hükümeti miri olarak saydığı arazilerin alım ve satımını da yasaklamıştı.⁸⁸

Raporda Rus idaresi dönemine ait bilgiler verildikten sonra bölgenin anavatana katılmasından sonraki durumu da şu şekilde belirtilmiştir: Kendisine Rus Hükümeti

⁸⁷ *TBMMZC*, I.Dönem, C.14/B.120, s. 419.

⁸⁸ *TBMMZC*, II. Dönem, C.8/B.34, s.510-512.

tarafından “kopça (belge)” verilenler yine bu arazileri idare etmektedirler. Rus idaresi zamanında hükümet malı yapılan miri arazilerin idare şeklide Kars ve çevresinde muhacirlere bedelsiz olarak verilmişti. Ardahan ve Artvin civarlarındaki sahipsiz ve terk edilmiş arazilerde kira bedeli alınarak, köylülere verilir emanet olarak kaydedilmişti. Raporda çözülmesi gereken sorunlar olarak, 93 Harbinden sonra bölgeden göç eden ve sonradan geri dönenler kendilerine ait arazilerin verilmesini istemektedirler. Rus idaresi zamanında ellerinden alınarak Hristiyanlara verilen arazilerin tekrar sahiplerine verilmesi gerekmektedir. Bölgede göçler neticesinde terk edilmiş emlak ve araziler bir kısım halk tarafından ele geçirilmiştir ve bu arazilerle ilgili herhangi bir kayıt olmadığı için alım-satım yapılamamaktadır. Raporda var olan bu sorunların çözümü içinde şu öneriler yer almaktaydı: 93 muhacirlerinden tapu senetleri olanlara arazileri verilmelidir. Bu şekilde sahiplerine verilen araziden arta kalan arazi de arazisi olmayanlara ve bölgenin anavatana katılmasından sonra gelen muhacirlere verilmelidir. Kars- Ardahan livaları ile Iğdır ve Kulp (Tuzluca) kazalarının nüfusu 1. Dünya Savaşı'ndan öncesine göre bazı yerlerde yarı yarıya bazı yerlerde üçte birine hatta dörtte bir oranına kadar düşmüştür. Iğdır ve Kulp (Tuzluca) kazaları 93 Harbi'nden öncede Rus idaresinde bulunduğu için bu kazalarda 93 muhaciri olan ve arazi isteyen yoktur. Bölgede fazla arazi olması ve nüfusun az olmasından dolayı 93 muhacirlerine ve Rus dönemi kopçalı arazi sahiplerine fazladan arazi verilmelidir.⁸⁹

Tahkik heyetinin raporu, mecliste görüşüldükten sonra kanun teklifi TBMM'nin gündemine alındı. Yapılan görüşmelerin tamamlanmasıyla kanun teklifi kabul edildi. Kabul edilen kanunun Iğdır ile ilgili 1. Maddesi şu şekildeydi: “*Kars, Ardahan ve Artvin vilâyetleriyle Iğdır ve Kulp kazaları ve Hopa'nın Kemalpaşa nahiyesi ahalisinden olup öteden beri kariye ve kasabalarda mütemekkin ve ziraatle müteveğgil bulunanların elyevm ziraat etmekte oldukları araziye bin üç yüz otuz senesi iptidasında dahi vâziülyed bulundukları veyahut tarihi mezkûrdaki vâziülyedlerden intikal ve teferruğ gibi esbabı kanuniyeye binaen elyevm makamına kaim oldukları tahakkuk eylediği halde namlarına kaydı icra ve yedlerine usulen tapu senedi ita kılınacaktır. Yalnız Rus Hükümeti tarafından bilmüzayede icarla verilip o suretle vaziyed edilen arazi bu hükümden müstesnadır.*”⁹⁰ Kabul edilen kanunla Kars, Ardahan ve Artvin ile Iğdır ve

⁸⁹ TBMMZC, II. Dönem, C.8/B.34, s.512-517.

⁹⁰ TBMMZC, II. Dönem, C.8/B.34, s.517-533.

Kulp (Tuzluca) kazaları ahalisinden olup, öteden beri ziraatla uğraşanların hâlihazırda ziraat yaptıkları araziler kendilerine verildi. Bunun dışında kalan araziler muhaceretten gelenlere ve gelecek olanlara mübadele, imar ve iskân kanunlarına uygun olarak verilecekti. Vakıf arazileri bu hükmün dışındaydı. Karye ve kasabalara ait olan mera, yayla, kışla, pazar, panayır, ibadethane, koru ve mesire gibi araziler ait oldukları kasaba ve karyeler üzerine kaydedilecekti. Bu bölgede ikamet edip, I. Dünya Savaşı sonrasında bölgeden ayrılanlara, geri döndüklerinde ihtiyacı bulunanlara devlete ait araziden verilecekti. Kabul edilen kanunla bölgenin arazi ve emlak sorunu çözülmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda Bayazıt Milletvekili Şefik Bey (Baydar) 5 Kasım 1924'te Iğdır ve Kulp (Tuzluca) kazaları arazilerinin sulanması için su kanallarının temizlenmesi ve pamuk fabrikalarının tamir ve inşasına gerekli olan sermayenin verilmesine dair önerge sundu. Önerge TBMM Reisi tarafından başvekâlete havale edildi.⁹¹

Kars Milletvekili Ömer (Tarım) Bey 11 Aralık 1924'te TBMM Başkanlığına Kars, Kağızman, Kulp (Tuzluca) ve Iğdır yollarının genel yol planına alınması ile ilgili bir kanun teklifi sundu.⁹² Teklif Meclis Başkanlığı tarafından Lâyiha Encümenine havale edildi.⁹³ Lâyiha Encümenince kanun teklifinin müzakere edilmesinin uygun görülmesi üzerine kanun teklifi Nafia ve Maliye Encümenine havale edildi.⁹⁴ Ancak kanun teklifi Nafia ve Maliye Encümenlerince reddedildi. Kanun teklifin reddedildiğine dair mazbatanın mecliste okunması üzerine Kars milletvekili Ömer Bey söz alarak bahsedilen yolun 190 km'lik bir yol olduğunu ve yerel kaynakların sınırlı olmasından dolayı yolun yapılamadığını söyledi. Bu yolun İran'dan gelen transit kervanlar tarafından kullanıldığını ve sınır bölgesinde olmasından dolayı askeri ve iktisadi açıdan önemli olduğunu vurguladı. Bu yolun dışında düzenli bir yol olmadığını, Ruslar tarafından yapılan bu yolun genel yol planına alınması gerektiğini belirtti. Genel yol planına alınmaması durumunda yolun günden güne bozulacağını ifade etti. Konu ile ilgili olarak Kastamonu Milletvekili Halit Bey de söz alarak encümen incelemesinde kendisinin de bulunduğunu ifade etti. Yolun askerî açıdan önemi ile ilgili Erkânı

⁹¹ *TBMMZC*, II. Dönem, C.10/B.2, s.20; BCA, 30.10.0.6.38.17.

⁹² Cengiz Atlı, *Kars'ta Siyasi Hayat (1923-1950)*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2014, s.28.

⁹³ *TBMMZC*, II. Dönem, C.11/B.20, s.87.

⁹⁴ *TBMMZC*, II. Dönem, C.11/B.23, s.165.

Harbiye'den görüş istendiğini ve Erkânı Harbiye ikinci başkanının yolun askeri açıdan önemli olduğunu ve yapılması gerektiğini belirttiklerini vurguladı. Ancak yapılan oylama sonucu kanun teklifinin Nafia ve Maliye Encümenlerince reddedildiğine dair mazbata kabul edildi.⁹⁵ Kanun teklifinin reddedilmesiyle Kars, Kağızman, Kulp (Tuzluca) ve Iğdır yolları genel yol planına dâhil edilmedi.

Kars milletvekili Ömer Kâmil (Kuntay) Bey TBMM'ye 28 Nisan 1934'te Kars, Bayazıt, Erzurum ve Çoruh vilâyetlerinin bazı kısımlarında mülteci ve muhacir iskânına dair bir kanun teklifi sundu.⁹⁶ 23 Mayıs 1934'te kanun teklifi maddelerinin müzakerelerine başlandı.⁹⁷ Kanun teklifi ile ilgili müzakerelerin tamamlanmasıyla 7 Haziran 1934'te TBMM'de yapılan oylamaya 317 milletvekilinden 129 milletvekili katılarak kabul oyu verdi. Ancak 188 milletvekili oylamaya katılmadığından çoğunluk sağlanamadığı için kanun TBMM'den geçmedi.⁹⁸ 9 Haziran 1934'te kanun ikinci kez oylanmak için TBMM gündemine alındı.⁹⁹ Yapılan oylama sonucu 182 milletvekilinin oylamaya katılarak kabul oyu vermesi üzerine kanun teklifi kabul edildi.¹⁰⁰ Kabul edilen kanunun Iğdır ile ilgi maddesi: *"Kars vilâyeti ile Bayazıt vilâyetinin Iğdır ve Tuzluca (Kulp), Erzurum vilâyetinin Oltu ve Çoruh vilâyetinin Artvin, Şavşat ve Borçka kazalarında ve Kemalpaşa nahiyesinde hiyar haklarını başka bir devlet hesabına kullanıp buralarını bırakmış bulunan Rus tebaasına ait toprakların ve yapıların mülkiyeti devlete intikal etmiş bulunmakta olduğundan gerek bunlardan ve gerek devlete ait başka topraklardan ve yapılardan muhacirlere, mültecilere yerleşmek üzere hükümetçe bayağı yerleştirme haddi içinde verilmiş bulunan evler, ahırlar, samanlıklar, dükkânlar ve topraklar bunlara parasız temlik olunup tapuya bağlanır. Muhacirlerden ve mültecilerden henüz yerleştirilmemiş olanlar da yerleştirme kanunu hükümlerine göre bu yerlerde parasız yerleştirilirler"*¹⁰¹ şekilde idi. Kabul edilen kanunla Kars ile Bayazıt'ın Iğdır ve Kulp (Tuzluca), Erzurum'un Oltu ve Çoruh vilâyetinin Artvin, Şavşat ve Borçka kazalarında ve Kemalpaşa nahiyesinde bulunan ve mülkiyeti devlete ait olan topraklar ve yapılardan mülteci ve muhacirlere verilenler parasız olarak tapuya

⁹⁵ TBMMZC, II. Dönem, C.20/B.18, s.17-18.

⁹⁶ TBMMZC, IV. Dönem, C.22/B.55, s.223-225.

⁹⁷ TBMMZC, IV. Dönem, C.22/B.55, s.222.

⁹⁸ TBMMZC, IV. Dönem, C.23/B.65, s.82.

⁹⁹ TBMMZC, IV. Dönem, C.23/B.66, s.90.

¹⁰⁰ TBMMZC, IV. Dönem, C.23/B.66, s.109.

¹⁰¹ Resmî Gazete, 14 Haziran 1934, S.2727.

kaydedilecekti. Muhacir ve mültecilerden henüz yerleştirilmemiş olanlarda yerleştirme kanununa uygun olarak bu yerlere parasız yerleştirilecekti. Bu vilayet ve kazalardaki topraksız ve az topraklı çiftçilere de bu topraklar parasız verilerek tapuya bağlanacaktı. Bu şekilde bu yerlerdeki topraksız olan çiftçilere, muhacir ve mültecilere toprak verilerek bölgedeki insanların arazi sorunu çözülmeye çalışılmıştı.

Bu dönemde TBMM’de yapılan diğer bir çalışma da Iğdır ve Kulp (Tuzluca) kazalarının Kars’a bağlanmasıydı. Konu ile ilgili kanun teklifi TBMM’de 31 Mayıs 1934 tarihinde görüşmeye başlandı. Kanun teklifi aşağıdaki maddelerden oluşmaktaydı:

“MADDE 1 — Bayazıt vilâyetinin Iğdır ve Tuzluca kazaları bu vilâyetten ayrılarak Kars vilâyetine ve Muş vilâyetine bağlı Malazgirt kazası da bu vilâyetten ayrılarak Bayazıt vilâyetine bağlanmışlardır.

MADDE 2 — Bu kanunun hükmü neşri tarihinden başlar.

MADDE 3 — Bu kanunun hükümlerini icraya İcra Vekilleri Heyeti memurdur.” TBMM’de yapılan oylama sonucunda kanun teklifi kabul edildi.¹⁰² Kabul edilen kanunla Iğdır ve Tuzluca kazaları Kars’a bağlandı.

Bu dönemde Iğdır’ın tarımsal sulama sorunu ve Serdarbat Barajı meselesi Kars Milletvekili Esat Oktay tarafından TBMM gündemine getirildi. 26 Mayıs 1944 tarihindeki meclis görüşmelerinde söz alan Esat Oktay Kars ili ile ilgili Kars ve Sarıkamış’ın yol ve şose sorunları ile Erzurum ve Sarıkamış yol yapımı sorunlarını dile getirdikten sonra Iğdır’ın sulama sorununa da değindi. Konuşmasında: *“Bir de Iğdır barajı meselesi vardır. Çoğunuz biliyorsunuz, Iğdır mümbit bir mıntıkadır. Mısır’ın otuzda biridir. Güzel pamuk, pirinç yetişir. Bilhassa pamuğu meşhurdur. Fakat sulamaya ihtiyacı vardır. Baraj Ruslarla beraber müştereken yapılmıştır. Esas mühim kısımları üzerinde yalnız tali kanallar yapılacak ve sulama işi bitecektir. Bunun da biran evvel bitirilmesini rica ediyorum.”*¹⁰³ şeklinde bir açıklama yaparak Iğdır’ın su sorununu dile getirdi. Barajın tali kanallarının bitirilmesi ile Iğdır’ın tarımsal sulama sorununun çözüleceğini belirtti.

Serdarabat Barajı sorunu TBMM’nin 25 Aralık 1945 tarihinde ki Bayındırlık Bakanlığının 1946 yılı mali bütçesi görüşmelerinde tekrar gündeme geldi. Konu il ilgili

¹⁰² **TBMMZC**, IV. Dönem, C.23/B.65, s.77; BCA,030.18.01.02.44.30.3.

¹⁰³ **TBMMZC**, VII. Dönem, C.10/B.62, s.315-316.

olarak söz alan Kars Milletvekili Zihni Orhon: “Bütçede Karakale barajı için bir kayıt göremedim. Iğdır Ovası Dobrica ve Mısır kadar feyizli ve bereketli bir arazidir. Orada iyi bir pamukçuluk vardı fakat son yıllarda bu pamukçuluk öldü. Bunun sebebi, su yoktur. Karşımızda bulunanlar bizim millî nehrimiz olan Bingöl'den kalkan Aras'ı kendi yerlerine götürdüler, oralarını gül gülistan yaptılar. Senelerden beri bu baraj işine cin mi karıştı, peri mi karıştı, bilmiyorum, yapılamaz oldu. Barajın yakınında bir tünel açıldı, kanallar kazıldı. Fakat senelerden beri hazin, hazin yalvarırız, bir türlü yapılamaz oldu. Oradan geçen yolcular turistik bir ziyaretgâh gibi bakıp giderler. Bundan hem maddeten hem de manen zararımız vardır. Maddeten zararımız şudur: Mahsul yetiştiremiyoruz. Manen de zararımız var, ne ise tamamen açmayayım. Bilmiyorum, Bayındırlık Bakanlığının yapacağı işlerin listesinde bu dâhil edilmiş midir, dâhil edilmemiş midir? Yani küskün bir vaziyete geldik. Allah rızası için bunu yapsınlar, yeter artık.”¹⁰⁴ şeklinde bir konuşma yaparak Barajın Iğdır Ovası'nın sulanmasındaki önemini dile getirdi ve bir an önce bu sorunun çözülmesini istedi.

1.1.2. Demokrat Partinin Kuruluşundan 1960 Askeri Darbesine Kadar TBMM’de Iğdır ile İlgili Yapılan Çalışmalar

TBMM'nin bu çalışma döneminde, Kars milletvekilleri Kars ve ilçelerinde var olan sağlık, eğitim, ulaşım, ekonomik ve sosyal sorunlara çözüm bulmak amacıyla bu konuları sık sık TBMM gündemine getirdiler. Bu kapsamda ilgili bakanlıkların cevaplama istemiyle TBMM'ye birçok yazılı ve sözlü soru önergesi verildi. Bu çalışma döneminde Serdarabat Barajı meselesi tekrar TBMM gündemine geldi. Konuyla ilgili Kars milletvekili Hüsamettin Tugaç Başbakanın sözlü olarak cevaplama istemiyle 26 Aralık 1949 tarihinde Meclis Başkanlığına bir soru önergesi verdi. Soru önergesi şu şekilde idi: “Kars'ın Iğdır ilçesinde Sovyet Rusya topraklarıyla sınırimızı teşkil eden Aras Nehri üzerinde 1927 Anlaşması gereğince yapılmış olan Serdarabat Barajından, bizim topraklarımız faydalanamamıştır. Başbakandan bu konuda aşağıdaki sorulara sözlü cevap vermesini saygılarımla dilerim.

1. Anlaşma gereğince barajın temin ettiği sudan yarı yarıya istifademiz icap ederken şimdiye kadar bu cihetin sağlanamamış olmasının sebepleri nelerdir?

¹⁰⁴ TBMMZC, VII. Dönem, C.20/B.18, s.385.

2. *Anlaşma mucibince ödenmesi gereken paranın 1950 senesinde temini için ne tedbir alınmıştır ve ne düşünülmektedir?*

3. *Tarafımızdan yerine getirilmesi gereken taahhütler sağlandığı takdirde dahi mukabil taraf müşkülât çıkarmakta devam eder ve taahhüdünü yapmazsa bu takdirde Hükümetçe ne gibi çarelere başvurmak düşünülebilir?*”¹⁰⁵ Soru önergesine 6 Ocak 1950 tarihli meclis oturumunda Başbakan adına Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak cevap verdi. Necmettin Sadak verdiği cevapta Sovyet Rusya ile Türkiye Cumhuriyeti sınırları arasında bulunan Aras Nehri üzerinde 1927 yılında bir baraj inşaatının başladığını belirtti. Sovyet Rusya ile Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti arasında imzalanan bir sulama mukavelesi ile bu barajın, inşa ve tamir masraflarını Rusya’nın temin edeceği ve bu masrafın yarısını da Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti’nin ödeyeceğini ifade etti. 1937 yılında Rusya Hükümeti hissemize düşen miktarın bir milyon ruble olduğunu belirtti. O dönem için bu para Rusya Hükümeti’ne ödenemedi. Sonraki süreçte hissemize düşen paranın Türk parası ile veya mal ile ödenmesinin düşünüldüğünü ancak bundan da bir netice alınmadığını söyledi. Sovyet Hükümeti’ne borcumuzun son durumu sorulduğunda ise borcumuzun dolar üzerinden ödenmesinin gerektiği cevabının verildiğini ifade etti. Necmettin Sadak, konuşmasının devamında Sovyet Hükümeti’nin önerdiği borcun dolar cinsinden ödenmesinin, hükümetimiz tarafından fahiş bir fiyat olarak değerlendirildiğini bundan dolayı ödemenin yapılmadığını ifade etti. Sorunun çözümü için de Dışişleri Bakanlığının konu ile ilgilendiğini ve yakında Sovyet Rusya Hükümeti’ne yeni bir teklifte bulunacağı bilgisini verdi.¹⁰⁶ Necmettin Sadak’ın cevabından sonra söz alan Kars Milletvekili Hüsametdin Tugaç Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak’ın verdiği cevabı değerlendirmeden önce, neden böyle bir önerge verdiğini açıkladı. Açıklamasında barajın sosyal ve ekonomik bakımından önemli bir iş olmasının yanı sıra birde meselenin politik bir tarafının olduğunu da belirterek, meselenin dikkat edilmesi gereken yönünün de bu olduğunu belirtti. Konuşmasının devamında barajın bölge ekonomisi için öneminden bahsetti. Bölgenin Mısır ve Aras Nehri’nin de Nil Nehri gibi bereket kaynağı olduğundan bahsetti. Sovyet Rusya’nın barajdan mükemmel bir şekilde faydalandığı halde Türk tarafının barajdan

¹⁰⁵ *TBMMZC*, VIII. Dönem, C.22/B.22, s.464.

¹⁰⁶ Topçu, *1946-1960 Yılları Arası Kars’ta Siyasi ve Sosyal Hayat*, s.76.

yararlanamadığını belirtti.¹⁰⁷ Konuşmasında bu durumun bölgede oluşturduğu psikolojik ve ekonomik etkilere de değinen Hüsameddin Tugaç, bu durumu da şu şekilde açıkladı: *“İşin asıl acıklı tarafı şudur; Toprağın suya en ziyade muhtaç olduğu aylarda nehir civarında olan köyler kendi gayretleri ve kendi vasıtalarıyla nehrin kuru olan yatağına daha doğrusu barajdan artan suyun önüne çakıldan ve çalıdan birtakım muvakkat setler yaparlar. Su biraz kabarıp, mevcut kanala ve ovaya su gelmeye başlayınca baraja hâkim olan el faaliyete geçer ve güya barajın temizlenmesi icap ediyormuş gibi kapaklar açılır ve nehir yatağına bol su bırakılır. Bu suretle köylünün setleri de sular tarafından süpürülür, götürülür. Temmuz ve Ağustos aylarını tasavvur buyurunuz. Pamuk suya muhtaçtır, etraf yanmaktadır. Hatta içme suyu dahi Aras'tan alınır. Böyle bir zamanda sistematik bir şekilde bu hareketin devamı elbette dikkati celp edecek ehemmiyetli bir meseledir. Hudut üzerindeki ilgili memurlarımız karşı tarafla temasa geçerek bu işi önlemeye çalışmış fakat halledememişlerdir.”* şeklinde bir açıklama yaparak hükümetin bu durumu dikkate almasını istedi. Sorunun çözümü için merkezden veya mahalli memurlar tarafından gerekli teşebbüslerin yapılarak, barajdan su alma meselesi halledilinceye kadar halkın kendi imkânlarıyla yaptıkları setler vasıtasıyla alınacak sulara engel olunmamasının faydalı olacağını belirtti.¹⁰⁸

Kars Milletvekili Esat Oktay, TBMM’de 25 Şubat 1951 tarihinde görüşülen Bayındırlık Bakanlığı ve Karayolları Genel Müdürlüğü’nün 1951 yılı bütçe görüşmelerinde söz alarak Iğdır’ın sulama sorununa değindi. Konuyla ilgili olarak: *“Bu ova 500 bin dekarıdır. Bunun adına Doğu Adanası da deniyor. Pamuk ve meyve yetiştirir. Bazı arkadaşlar, büyükler, oraya gelip görenler, askerî kumandanlar oraya Mısır’ın 30 da biri diyorlar. Mümbit bir arazidir. Bugünkü siyasi vaziyet dolayısıyla barajdan istifade edemiyoruz. Fakat ovanın 60 kilometre Cenup – Batısında Balıklı gölü denilen bol suyu olan bir göl vardır, eskiden bu gölden de kanallar yaparak istifade edildiği söyleniyor. Yine bu iş için 3. cihet bugün Amerika’da olduğu gibi çorak ve kurak yerler yeraltı sularından istifade edilmek suretiyle bağlık bahçelik haline getirilmiştir. Burasının da Ağrı Dağı’nın eteğinde olması itibariyle muhiti ve teşekkülâtı dolayısıyla yer altı sularının kuvvetli olması muhtemeldir. Bu ciheti Sayın Bayındırlık*

¹⁰⁷ Cengiz Atlı, “Türk Rus İlişkileri Bağlamında Iğdır (1927-1953)”, *Kültür ve Tarih Bağlamında Iğdır Uluslararası Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Yay. Haz. Aslı Akdoğanbulut İnsan, Selcan Koçaslan, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2018, s.196.

¹⁰⁸ *TBMMZC*, VIII. Dönem, C.23/B.26, s.52-53.

*Bakanı etüd ettirirse hakikaten mümbit bir ova, büyük bir saha hem kalkınır hem de kendi nüfusunun bir misli, 40 bin nüfus da iskân edebilir.*¹⁰⁹ şeklinde bir konuşma yaparak, Iğdır'ın sulama sorunu ve çözüm önerilerini dile getirdi.

Kars Milletvekili Sırrı Atalay Kars ve ilçelerinin eğitim sorunlarının çözümü için Millî Eğitim Bakanlığının cevaplanması istemiyle 8 Aralık 1951 tarihinde TBMM'ye bir soru önergesi verdi. Önergede Kars ilinin eğitim sorunlarının yanı sıra Iğdır ve Kağızman ilçelerinde mevcut okulların ihtiyacı karşılamadığını belirterek, bu ilçelerde birer ilkokul açılması hakkında bakanlığın ne düşündüğünü sordu. Milli Eğitim Bakanı Tevfik İleri önergeye verdiği cevapta Iğdır ve Kağızman ilçe merkezlerindeki ilkokulların bina ihtiyaçlarının 5166 sayılı kanuna göre özel idare ödeneklerine konulan bütçelerle karşılanmasının gerektiğini belirtti. Bu nedenle Iğdır ve Kağızman ilçelerinde ilkokul açılmasıyla ilgili bir yardım yapılamayacağını ifade etti.¹¹⁰

Kars Milletvekili Abbas Çetin, 12 Aralık 1951 tarihli meclis görüşmelerinde Bayındırlık Bakanı Kemal Zeytinoğlu'nun cevaplaması isteğiyle TBMM'ye bir soru önergesi verdi. Önergede Iğdır ile ilgili olarak Iğdır, Tuzluca ve Kağızman ilçelerinin demiryoluna bağlantısını temin edecek olan, Kağızman – Horasan arasında bir yol inşasının düşünülüp düşünülmediğini sordu. Bayındırlık Bakanı Kemal Zeytinoğlu verdiği cevapta Horasan – Sarıkamış arasındaki 85 km uzunluğa sahip olan yolun inşa programına alındığını ancak maliyetinin 40 milyon lira olacağı tahmin edilen bu iş için bütçe imkânlarının kısıtlı olduğunu belirtti. Bu nedenle yol yapımının ileriki yıllara ertelendiğini ifade etti. Ayrıca Iğdır, Tuzluca ve Kağızman ilçelerinin devlet yolu ile demiryoluna Benliahmet İstasyonu ile bağlantısının olduğunu ifade etti. Kağızman – Horasan yol inşasının 1952 inşa programına alınmadığı bilgisini verdi.¹¹¹ Bunun üzerine söz alan Kars Milletvekili Abbas Çetin demiryolunun Kars'a ulaştırılmasının öneminden bahsetti. Konuşmasında Kağızman-Horasan yolu ile ilgili soruna da değinerek; *“Kağızman- Horasan şosesine gelince; buyurdular ki, Iğdır, Tuzluca ve Kağızman, ilçeleri devlet yolu ile demiryoluna Benliahmet İstasyonu'nda bağlıdır. Bilenleriniz vardır. Aras Vadisindeki bu üç kaza Çilli Gediği ile Karaköse'ye bağlıdır. Pasin Gediği ile de Kars'a bağlıdır. Senenin asgari dört ayında bu üç kazanın motorlu*

¹⁰⁹ **TBMMZC**, IX. Dönem, C.5/B.51, s.849.

¹¹⁰ **TBMMZC**, IX. Dönem, C.12/B.25, s.108-109.

¹¹¹ **TBMMZC**, IX. Dönem, C.11/B.16, s.126-128.

vasıta ile İç Anadolu ile irtibatı yoktur. Hâlbuki ikmal ve inşa edildiği takdirde bu yol az masrafla Aras Vadisi'nden Horasan'a çıkar ve arazide müsaittir. Tesviyei türabiye dahi irtibatı temine kâfidir. Çok paraya ihtiyaç yoktur. Kağızman'la Horasan arasında bir bağlantının olması kâfi değildir. Benliahmet'e götüren bakımsız bir şose vardır ki, senenin beş ayında işlemez. Bizim derdimiz bu üç kazanın senenin her ayında işleyebilir bir yola kavuşmasıdır. Bu yapılacak yol 74 kilometre kadar bir şeydir, tesviyei turabiyesi de hemen hemen hazırdır. Bu itibarla Kars'a geniş hat yapılırsa dahi bu üç kaza yine bu hattan istifade edemeyecektir. Çünkü Pasin Gediği ile Çilli Gediği yine kapalı bir halde bulunacaktır. Yapılacak 74 kilometrelik yol bu üç kazaya nefes alma imkânını verecektir. Bu üç kaza pamuk, çeltik ve meyve yetiştirir. Bu yol yapıldığı takdirde Erzurum'a ve iç pazarlara bu mahsulleri ulaştırarak biraz refaha kavuşması imkânı vardır. Bu üç kazadan geçen yol ve bu kazaların güney tarafından geçip Doğu Bayazıt'a giden yollar devlet yollarıdır. Üç kazayı birbirine bağlayacak Horasan yolu da yine devlet yolları meyanındadır. Aynı zamanda Iğdır'dan Kars'ı dolaşmak suretiyle, Horasan'a kadar gelmek için 400 küsur kilometre kat etmek lâzımdır. Bu yol yapılırsa; mesafe Iğdır'dan Horasan'a kadar 200 kilometreye inhisar edecektir ki, bu suretle yol yarı yarıya kısalmış olacaktır. Bunda da yegâne faydamız istihsal edilen mahsullerin dışarıya daha kısa yoldan sevki olacaktır. Bu yol yapıldığı takdirde dışarıya en az üç misli kolaylıkla sefer yapılabilecektir..." şeklinde bir açıklama yaparak Kağızman-Horasan yolunun yapılmasının Iğdır, Tuzluca ve Kağızman ilçeleri için önemini dile getirdi.¹¹²

Kars Milletvekili Sırrı Atalay, 18 Aralık 1951 tarihinde Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Dr. Ekrem Hayri Üstündağ'ın yazılı olarak cevaplaması için bir soru önergesi verdi. Soru önergesinin Iğdır ile ilgili bölümünde: Iğdır Hastanesine bir operatör tayin edilmemesinin sebebini, Kars'ın her ilçesinde ayrı ayrı kaç sağlık memuru ve kaç ebe bulunduğunu, bucaklara veya on köy topluluğuna ebe verilip verilmeyeceğini sordu. Soru önergesine Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Dr. Ekrem Hayri Üstündağ, 7 Ocak 1952 tarihindeki meclis görüşmelerinde verdiği cevapta Iğdır Memleket Hastanesinde özel idareye ait 60 lira maaşlı bir hariciye mütehassısı kadrosunun bulunduğunu ve bu kadroda 27 Mayıs 1948 tarihinden beri bir operatör

¹¹² Topçu, 1946-1960 Yılları Arası Kars'ta Siyasi ve Sosyal Hayat, s.109.

doktorun görev yaptığını belirtti. Operatör doktorun üç yıl görev yaptıktan sonra nakil isteğinde bulunmasından dolayı 23 Haziran 1951 tarihinde Rize Devlet Hastanesine tayin edildiğini ifade etti. Operatör doktorun görevinden ayrılmasından önce 28 Nisan 1951 tarihli bakanlık encümenin kararı ile Iğdır Memleket Hastanesine bir operatör tayin edildiği halde operatörün görevine gelmeyerek istifa ettiğini ifade etti. Bunun üzerine 26 Eylül 1951 tarihli bakanlık encümenin kararı ile yeni bir operatör doktor görevlendirildiğini belirtti. Görevlendirilen bu doktorun da görevine gitmeyerek istifa ettiğini, bu durum üzerine yeni bir doktor görevlendirilmesine çalışıldığını ve ilk imkânda görevlendirmenin yapılacağı bilgisini verdi. Dr. Ekrem Hayri Üstündağ, önergeye verdiği cevapta Iğdır ve Tuzluca'nın sağlık memuru ve ebe sayılarını da açıkladı. Buna göre Iğdır'da bir gezici sağlık memuru ilçeye bağlı üç köy grubuna da birer adet olmak üzere üç köy sağlık memuru, Tuzluca kazasında ise iki adet gezici sağlık memuru ile bir köy sağlık memuru görev yapmaktaydı.¹¹³

Kars Milletvekili Sırrı Atalay, 19 Aralık 1951 tarihinde Ardahan ve Iğdır'da ağır ceza; Arpaçay, Çıldır ve Tuzluca'da asliye mahkemelerinin kurulmasıyla ilgili TBMM'ye bir soru önergesi verdi. Soru önergesinde Iğdır ile ilgili olarak: Iğdır'ın Kağızman, Tuzluca ve Doğubayazıt ilçelerinin merkezi durumda olduğunu belirterek, Iğdır'da bir ağır ceza teşkilatının açılmasının zarureti ifade etti. Ayrıca Tuzluca için de köylerin ilçe merkezine uzaklığı, yılın en az altı ayının kış olduğu, işlerin çokluğu ve ilçe nüfusunun fazlalığı gibi sebeplerle Tuzluca'da bir asliye teşkilatının kurulmasının mutlak bir zaruret olduğunu belirtti. Bu konularla ilgili Adalet Bakanlığının düşüncelerini sordu. Soru önergesine Adalet Bakanı Rükneddin Nasihioğlu cevap verdi. Buna göre Iğdır Mahkemesine 1950 yılı içerisinde hukuk ve ceza işleri için 1168 kişi başvurmuştu. Bu durumda mahkeme teşkilatı için daha fazla ihtiyacın olduğu yerler öne alınacaktı. Tuzluca da dâhil olmak üzere toplam yetmiş beş ilçede sulh mahkemeleri bulunmaktaydı. Kadro ve bütçe imkânları göz önünde bulundurularak sulh mahkemelerinin asliye mahkemeleri haline getirilmesi üzerinde durulmaktaydı. Bununla ilgili tasarının mecliste kabul edilmesi durumunda bu ilçelerin otuz beş tanesindeki sulh mahkemeleri asliye mahkemelerine dönüştürülecekti.¹¹⁴

¹¹³ *TBMMZC*, IX. Dönem, C.12/B.23, s.28-30.

¹¹⁴ *TBMMZC*, IX. Dönem, C.12/B.23, s.30-31.

Kars Milletvekili Latif Aküzüm 21 Aralık 1951 tarihindeki meclis görüşmelerinde Bayındırlık Bakanı Kemal Zeytinoğlu'nun, cevaplama isteğiyle bir sözlü soru önergesi verdi. Önergede: Digor Bucağının Kars merkezine 30 km mesafede olduğunu belirtti. Bu yolun 45 km daha uzatıldığında Kars – Iğdır yoluna ulaşacağını ifade etti. Bu durumda Iğdır, Tuzluca ve Kağızman'ın bugüne nispeten 70 km daha kısa bir yol ile Kars'a bağlanacağını ifade ederek bakanlığın bu konudaki düşüncesini sordu. Önergeye cevap veren Bayındırlık Bakanı Kemal Zeytinoğlu, Kars'tan Digor'a, Digor'dan da Pernavut'a kadar olan yolun il yolu olduğunu ve il yollarının yapımının da özel idarenin işi olduğunu belirtti. Kars – Digor arası yolun Kars il genel meclisinin 1952 yılı programına dâhil edildiğini ancak Digor – Pernavut yolunun programa dâhil edilmediği bilgisini verdi. Bunun üzerine söz alan Latif Aküzüm: *“Iğdır, Tuzluca ilçeleri Kars'a 200 kilometre uzunluğunda bir şose ile bağlı bulunmaktadır. Bu şose Iğdır- Tuzluca ve Aras vadisini takiben Kağızman'dan geçer, Kötek ve Paslı gediklerinden büyük bir kavis çizerek Kars'a gelir. Yapılmasını istediğim yol, Sayın Bakanın izah ettikleri gibi, Digor- Aras yoludur. Kars'a 30 kilometre mesafede bulunan Digor Bucağı ile Kars arasında muntazam bir şose mevcuttur. Bu yol bugün işlemektedir. Digor'dan itibaren güney istikametinde Tuzluca'ya doğru 45 kilometre uzunluğunda bulunan bu yol temdit edilirse Iğdır, Tuzluca'dan gelen şoseye Aras'ın hemen kıyısında Ceyrıklı köyü önünde ve Ergöder Karakolu yakınında mülâki olur. Bu yolun geçeceği mıntika dağlık olmamakla beraber eskiden yapılması düşünüldüğü için birçok yerlerde hasetsen Halıkışlak- Pakran köyleri arasında kısmen kayalık olan kısım tamamen açılarak şose yapılmasına elverişli bir hale getirilmiştir. Bu itibarla bu yolun yapılması büyük masrafa bağlı değildir. Bu yol yapıldığı takdirde Kars'a 200 kilometre mesafede olan Iğdır, 160 km mesafede bulunan Tuzluca, 70- 80 Km. tasarrufla Kars'a bağlanmış; bu suretle meyve ve sebze bakımından Kars pazarına açılış imkânları kolaylıkla sağlanarak Kars 'la irtibatları temini edilmiş olur. Bundan başka Digor'la Aras Vadisi arasında tamamen mahsur kalan beş altı köy uzun yılların mahrumiyet ve ıstırapından kurtularak refaha kavuşmuş bulunurlar.”* şeklinde bir açıklama yaparak yolun yapılmasının önemini dile getirdi.¹¹⁵

Kars Milletvekili Esat Oktay 16 Mayıs 1952 tarihinde TBMM'ye bir sözlü soru önergesi verdi. Önerge şu şekilde idi: *“Kars'ın Iğdır ilçesinde hususi idareye ait 25*

¹¹⁵ **TBMMZC**, IX. Dönem, C.11/B.20, s.295-297.

yataklı ve tek doktorlu bir memleket hastanesi vardır. Iğdır 60 yataklı ve iki doktorlu olan Kars Memleket Hastanesine 180 kilometre mesafededir. Bu itibarla cerrahi acil vakaları karşılamak üzere Iğdır Hastanesi doktorunun operatör olması lâzımdır. Bu hastane açıldığından beri bir operatörle idare edilmiştir. Son defa hastane operatörünün oradan ayrılmasıyla üç ay evvel yerine bir dâhiliye mütehassısı tayin edilmiş ve halen vazife görmektedir. Hastanenin tek doktorla ve operatör bulunan mahalle 180 kilometre bir mesafede bulunup hasta nakli içinde her zaman vesait bulunamaması yüzünden acil cerrahi vakalarda vatandaş sağlığına hizmet müşkülât arz etmektedir. Bu hususta gerek mahallinden gerekse vilâyetten bakanlığa müracaatlar da vaki olmaktadır. Bu itibarla tek doktorlu olan Iğdır Hastanesine bir operatörün tayini için ne düşünüldüğüne dair durumun Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığınca sözlü olarak cevaplandırılmasını saygılarımla rica ederim.” Kars Milletvekili Esat Oktay verdiği bu önergeyle Iğdır Devlet Hastanesinde var olan sorunlardan dolayı halkın yaşadığı sıkıntıları dile getirdi. Önergeye Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Ekrem Hayri Üstündağ cevap verdi. Cevabında Iğdır’a doktor görevlendirilmesi ile ilgili: “Yani Iğdır Memleket Hastanesine neden dolayı bir operatör tayin edilmediğinden bizi tahtiye etmektedirler. Arz ettiğim gibi Iğdır’a bir ay zarfında üç tane operatör tayin edilmiş fakat hiçbirisi bu vazifeyi kabul edip gitmemiştir. Kendileri bu sebeple müstaifi addedilmiştir. Bütün bütün doktorsuz bırakmamak için biz Iğdır’a bir dâhiliye mütehassısı tayin ettik ve gönderdik. Esasen özel idarenin bütçesinde operatör değil, dâhiliye mütehassısı lâzımdır demektedirler. Biz orası için operatöre daha çok ehemmiyet verdiğimiz için operatör tayinine gayret ettik. Fakat üç tanesinin de kabul etmemesi dolayısıyla büsbütün boş kalmamasını teminen ister istemez bir dâhiliye mütehassısını oraya gönderdik.” şeklinde bir açıklama yaparak Iğdır’a operatör doktor görevlendirilmemesinin sebeplerini açıkladı.¹¹⁶

Bu dönem de meclis gündemine getirilen diğer bir konuda Iğdır ve Tuzluca’nın içme suyu sorunu ve tarımsal sulama sorunu idi. Konuyla ilgili olarak Kars Milletvekili Fevzi Aktaş 15 Mayıs 1953 tarihinde TBMM’ye bir soru önergesi vererek Kars ili ve ilçelerindeki içme ve tarımsal sulama sorununa değindi. Önergede Iğdır ile ilgili olarak: “Tuzluca ve Iğdır ovalarının sulanması için yıllardan beri devam tetkik ve araştırmalar daha bitmedi mi? Bu muazzam ovaların suya kavuşturulmaları yüz binlerce insanın

¹¹⁶ TBMMZC, IX. Dönem, C.15/B.73, s.253-258.

kader ve istikbali ile alakadar olduğu gibi Türkiye'nin iktisadi hayatı içinde mühim bir dönüm noktası olacaktır. Bu ovaların sulanmaları için hükümetin sarih ve kati görüşü ve teşebbüsü nedir? Iğdır'ın, Başköy Bucağının pis ve kirli sudan ölümlerden ve sefaletten kurtulması için getirilen, fakat formalite ve beceriksizlik yüzünde Iğdır'a hapsedilen artezyen makinesinin hazin hikâyesi bitmeyecek mi? Bu köyler içme suyuna kavuşmayacak mı?" şeklinde sorular sorarak Iğdır'ın içme ve tarımsal sulama sorununu gündeme getirdi. Soru önergesine Bayındırlık Bakanı Kemal Zeytinoğlu yazılı olarak cevap verdi. Cevapta konuyla ilgili olarak Iğdır Ovası'nın sulanması için Serdarabat Barajı meselesine değinerek, barajın tamir ve inşa masraflarında payımıza düşen paranın henüz ödenmediğini ve bu yüzden bir neticeye varılamadığını belirtti. Son aylarda bu konu ile ilgili gelişmelerin olduğunu ancak sorunun çözülememesi durumunda bölgede bir tulumba istasyonu kurularak Aras Nehri'nden gerekli suyun alınacağını düşünüldüğünü ifade etti. Bu durum için bu ayın sonunda Iğdır'da toplanacak olan komisyonda bu meselenin kesinlik kazanacağını belirtti. Başköy'den itibaren İran sınırına doğru "Dil" tabir edilen bölgenin de Karasu'dan faydalanması imkanının da etüt edildiğini ve 1954 yılı programında ele alınacağı bilgisini verdi. Iğdır köylerinin içme suyu sorunu içinde sondaj makinesiyle artezyen kuyularının açılacağı bilgisini vererek makinenin Iğdır'ın Melekli köyünde faaliyette olduğunu belirtti.¹¹⁷

Kars Milletvekili Sırrı Atalay, Kars, Ardahan, Sarıkamış ve Iğdır'da Yapı Kredi ve Emlak Kredi Bankalarının birer şube açarak bu bölgelerin imarı için çalışmalarının mümkün olup olmadığına dair 23 Mayıs 1953 tarihinde TBMM'ye bir soru önergesi verdi. Soru önergesinde bu bölgelerin yıllardır ihmal edildiğini, genel hizmetlerden çok az şekilde istifade ettiklerini belirtti. Kars'ın bu ihmal yanında geçmişte işgale uğrayıp, yağma edilip, talan edildiğini belirterek yurdun her yerinden çok ve her yerinden önce imarının ve ekonomik olarak kalkınmasının sağlanması gerektiğini belirtti. Bu bölgelerdeki şehir ve kasabaların imarı için bankaların açılması imkânının olup olmadığını sordu. Soru önergesine Ekonomi ve Ticaret Bakanı Fethi Çelikbaş ve Maliye Bakanı Hasan Polatkan'ın verdikleri cevaplar 20 Temmuz 1953 tarihindeki meclis görüşmelerinde ele alındı. Ekonomi ve Ticaret Bakanı Fethi Çelikbaş, verdiği cevapta: Emlak Kredi Bankası'nın Kars, Ardahan ve Iğdır'ın faaliyet sahalarına alınması için

¹¹⁷ **TBMMZC**, IX. Dönem, C.25/B.2, s.58.

inceleme ve çalışmalar yapıldığı ve alınacak sonuca göre mesken ve inşaat yardımlarının bu bölgelerde yapılacağı bilgisini verdi. Ayrıca Yapı ve Kredi Bankasının özel bir teşebbüs olduğunu belirterek, çalışma şekli ve nerelerde şube açılacağı konularının kendi takdirlerinde olduğunu ifade etti. Maliye Bakanı Hasan Polatkan da verdiği cevapta Kars, Ardahan, Sarıkamış ve Iğdır'ın Türkiye Emlak ve Kredi Bankası'nın Erzurum şubesinin faaliyet alanının da olduğunu belirterek bölge halkının kredi taleplerinin bu şube üzerinden yapıldığını ifade etti. Ayrıca Kars il merkezinde bir şube açılması çalışmalarının devam etmekte olduğunu, şube açılması durumunda bu bölgelere yapılacak yardımların daha iyi bir şekilde yapılacağını belirtti.¹¹⁸

Kars Milletvekili Sırrı Atalay Iğdır'daki tarımsal sorunlarla ilgili olarak 4 Aralık 1953 tarihinde TBMM'ye bir soru önergesi verdi. Önergede Kars'ın Posof, Iğdır ve Tuzluca ilçelerinde halkın büyük bir bölümünün meyvecilik yaptığını belirterek bu ilçelerde erik, şeftali, armut, elma ve kaysı yetiştirildiğini ifade etti. Bu ilçelerde yapılan meyve tarımının Doğu Anadolu'nun meyve ihtiyacını karşıladığını belirtti. Bölgedeki çiftçilerin fenni imkân ve araçlardan mahrum oldukları için üretimin basit tarım yöntemleri ile yapıldığını ifade ederek hükümetin bu konuda bölge çiftçilerine destek olmasını istedi. Soru önergesine Tarım Bakanı Nedim Ökmen yazılı olarak verdiği cevapta: Kars'ın, Posof, Kağızman, Iğdır ve Tuzluca kazaları meyvecilerine sağlanmakta olan kredilerin arttırılması konusunun Ziraat Bankası Genel Müdürlüğüne tetkik ettirildiğini belirtti. Tetkik neticesinde meyve üretimini arttırmak amacıyla başlangıçtan, bahçenin meyve vereceği zamana kadar geçen 6-7 yıllık sürede dekar başına 200 lira olarak verilen kredinin 22 Aralık 1950 tarihinden itibaren de meyvelerin türlerine göre arttırıldığı bilgisini verdi. Ayrıca Iğdır, Tuzluca ve Posof şubelerinde meyvecilik ve bağcılık kredi başvurularında istenilen kredilerin vakit geçirilmeden değerlendirilmesi hakkında tebligat yapıldığı bilgisini verdi.¹¹⁹

Kars Milletvekili Mehmet Hazer, Bayındırlık Bakanı Kemal Zeytinoglu'nun cevaplama isteğiyle 1 Aralık 1954 tarihinde bir sözlü soru önergesi verdi. Önerge: *"Iğdır, Tuzluca ve Kağızman kazalarına Aras Vadisi'ni takiben, Horasan Şosesi' ne ve demir yoluna bağlayacak olan, kışında geçit vermeye müsait bulunan yolun inşaatının ne zaman olunacağını ve bu yolun devlet yolları arasına alınması hususunda ne*

¹¹⁸ TBMMZC, IX. Dönem, C.24/B.112, s.901-902.

¹¹⁹ TBMMZC, IX. Dönem, C.27/B.24, s.29-31.

düşünüldüğünü Sayın Nafia Vekili tarafından sözlü olarak, meclis kürsüsüne bildirilmesine delaletlerini rica ederim.” şekildeydi. Bayındırlık Bakanı Kemal Zeytinoğlu verdiği cevapta: Iğdır, Tuzluca ve Kağızman arasındaki yolun devlet yolu kapsamında olduğu, Kağızman – Horasan yolunun da 66 km oluşunu ve Kars ili sorumluluğunda olduğunu belirtti. Devam eden yol inşaatlarının da devam edeceğini ve bitiminde devlet yolları kapsamına alınmasının değerlendirileceği bilgisini verdi. Bunun üzerine söz alan Kars Milletvekili Mehmet Hazer, bu yolun Iğdır, Tuzluca ve Kağızman ilçelerinin ekonomisini olumlu yönde etkileyecek önemli bir yol olduğunu belirtti. Yolun şimdiye kadar yapılmamasının bir eksiklik olduğunu ve bundan sonra da üç yıl daha bekletilmesinin halkın sıkıntılarının bir müddet daha devam edeceği anlamına geldiğini ifade etti.¹²⁰

Kars Milletvekili Mehmet Hazer’in 1 Aralık 1954 tarihinde verdiği diğer bir sözlü soru önergesi ise Kars ilçelerini il merkezine bağlayan yolların kışın yağan karla kaplanması sorununun çözülmesi için ne gibi tedbirler alındığı ile ilgiliydi. Bayındırlık Bakanı Kemal Zeytinoğlu, önergeye verdiği cevapta Kağızman, Tuzluca ve Iğdır ilçelerini il merkezine bağlayan yolların devlet yolları kapsamında olduğunu ifade ederek, bu yolların kış programına alındığını ve gerekli makinelerin bu yollar için gönderildiği bilgisini verdi. Bunun üzerine söz alan Kars Milletvekili Mehmet Hazer: *“Ardahan, Iğdır yollarının devlet yolları şebekesine dâhil bulunması dolayısıyla karayollarınca kış mücadelesine alınmadığını biliyorum. Yalnız bu mücadeleye tahsis edilen makineler, maalesef kış aylarında bu yolu gidiş ve gelişe müsait bir halde tutamamaktadır. Bilhassa Iğdır, Göle, Ardahan, Posof ve Digor yollarında kış aylarında motorlu vasıta değil, tekerlekli vasıta dahi işleyememektedir. Bu yüzden o muntıkalar halkı kış aylarında sıkıntı çekmektedir.”* şeklinde bir konuşma yaparak yolların kapalı olması durumunda halkın yaşadığı sıkıntıları ifade etti. Ayrıca yolların açılması için gönderilen makinelerin yetersiz kaldığını belirterek daha büyük makinelerin gönderilmesi gerektiğini belirtti.¹²¹

¹²⁰ **TBMMZC**, X.Dönem, C.3/B.17, s.101.

¹²¹ **TBMMZC**, X.Dönem, C.3/B.17, s.102.

Kars Milletvekili Rıza Yalçın,¹²² Iğdır'ın içme suyu sorunuyla ilgili 18 Şubat 1955 tarihinde Bayındırlık Bakanlığının cevaplaması için TBMM'ye bir sözlü soru önergesi verdi. Önerge:

“1. Kars'a bağlı Iğdır kazasına gönderilen artezyen makinesi hangi tarihte kazaya gönderilmiş ve şimdiye kadar ne iş yapmıştır? Bu makinenin nakli için ne kadar masraf yapılmış ve gönderilmeden evvel bu makinenin mahallinde faydalı olup olmayacağı tespit edilmiş midir?

2. Makinenin gönderildiği tarihten şimdiye kadar faaliyete geçirilmesi için ne gibi tedbirler alınmış ve ne gibi masraflar yapılmıştır? Iğdır ve Başköy nahiye ve köylerinin suya kavuşması üzerinde münakaşa edilmeyecek bir zaruret ve hakikat olduğuna göre binlerce vatandaşın hayatı ile alâkalı olan bu hususun temini için Vekâletçe ne düşünüldüğünün açıklanması”¹²³ şeklinde idi.

Soru önergesine 6 Nisan 1955 tarihinde Bayındırlık Bakanı Kemal Zeytinoglu, cevap verdi. Cevapta: Sondaj makinesinin 1952 yılında Kars Valiliğine gönderildiği, Kars Valiliğinin de makineyi Iğdır'a sevk ederek Melekli köyünde çalışmalara başladığını ifade etti. Makinenin sevk edilme işlemi için on beş bin lira masraf yapıldığını ve makinenin faaliyeti sırasında bazı parçalarının bozulduğunu ve bozulan parçalarının da tedarik edildiği bilgisini verdi. Ayrıca Devlet Su İşlerinden bir teknisyenin de bölgeye gönderilerek gerekli çalışmaların yapıldığını ifade etti. Sondaj makinesi ile 43 metre derinliğe kadar bir sondaj çalışması yapıldığını ancak uzman personel bulunmamasından dolayı Kars Valiliğinin bu işi devam ettiremediğini belirtti. Su İşleri Bölge Müdürleri toplantısında bu konunun gündeme geldiğini ve makinenin Su İşleri Bölge Müdürlüğüne devredilerek Iğdır köylerinin su işlerinde kullanılması kararının alındığını ifade etti. Ayrıca Iğdır'ın yer altı suları araştırılması programına dâhil edildiği bilgisini verdi. Bunun üzerine söz alan Kars milletvekili Rıza Yalçın, Iğdır'ın düz bir ova olduğunu, yakınında bir pınar olmadığını ifade etti. Halkın öteden beri Aras Nehri'nin sağlıklı olmayan suyunu içmek zorunda olduğunu belirtti.

¹²² 1906 Yılında Iğdır'da doğumlu olan Rıza Yalçın Haydar Bey ve Matan Hanımın oğludur. Ortaokul mezunu olan Rıza Yalçın Iğdır Belediye Başkanlığı, Iğdır Halkevi Başkanlığı, İl Genel Meclis Üyeliği görevlerinde bulunmuştur. Meclisin XI. ve XIII. Dönemlerinde Kars Milletvekili olarak görev yapan Rıza Yalçın 29 Eylül 1967 yılında vefat etmiştir. **TBMM Albümü 1920-2010**, Ankara, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, 2010, C.II 1950-1980, s.805.

¹²³ **TBMMZC**, X.Dönem, C.6/B.60, s.221-222.

Hükümetin bu sorunu çözmek için gönderdiği artezyen makinesinin bölge halkını çok sevindirdiğini makinenin davul, zurna ve kurbanlar keserek karşıladığını ifade etti. Melekli köyünde makine ile iki yılda yapılan çalışmalarda su temin edilemediği bilgisini verdi. Köylülerin makinenin korunması için bir bekçi görevlendirdiğini ve bekçiye her yıl 1200 lira para ödendiğini ayrıca çalışma sırasında da 4000 lira işçi ücreti ödendiğini ifade etti. Bu harcama ve emeklere rağmen, su elde edilememesinin köylülerin büyük üzüntülerine sebep olduğunu ifade ederek, tüm bu sorunların çözümü için hükümetin yeni bir sondaj makinesi göndermesini istedi. Konuşmasında Rusların yaptıkları sondaj çalışmalarından da örnekler vererek, bölgede 60 – 70 metre derinliklerde su çıkarılabildiğini ifade etti. Yer altı suları araştırma programına dâhil edilen Iğdır'ın etüdü yapılırken köylerinde içme suyu etütlerinin yapılmasını istedi. Konuşmasını; *“Muhterem arkadaşlar; yine ümitle tahmin ederim ki, hükümet bu feyizli, bereketli ve hareketli yıllarda bu bölge halkının içme su davasını kısa zamanda ve ehemmiyetle ele alacaktır. Asrımızın modern sondaj makineleri ile Iğdır Ovası köylerinin içme su ihtiyacı en çok bir yılda tamamlanmış ve böylece asırların ihmaline son verilmiş ve her yıl yüzlerce Türk evladı da ölümden kurtarılmış olacaktır. Kaza köylerini içme su gibi aziz bir nimete kavuşturmanın sevabı da Sayın Adnan Menderes ve arkadaşlarına yeter zannediyoruz.”* şeklinde sonlandırarak Iğdır'ın içme suyu sorununun hükümet tarafından çözülmesini istedi.¹²⁴

Kars Milletvekili Kemal Güven 12 Kasım 1956 tarihinde Iğdır'ın sulama birinci kısım inşaatı ile Doğubayazıt, Eleşkirt ve Pasinler sulama işlerine dair Bayındırlık Bakanı Ethem Menderes'in yazılı olarak cevaplandırılması istemiyle TBMM'ye bir soru önergesi verdi. Önerge şu şekilde idi:

“1. Kars vilâyeti Iğdır kazasının sulama birinci kısım inşaatının 29 kilometrelik kısmı 1955 senesinde 3,5 milyon liraya ihale edilmişti.

a) İhale bedeli bulunan 3,5 milyon lira ile inşaatın ancak 2,5 kilometrelik bir kısmının yapılabildiği hususu doğru mudur?

b) Doğru ise bu teknik bir zaruret mi, yoksa teknik bir hatadan mı ileri geliyor?

¹²⁴ **TBMMZC**, X. Dönem, C.6/B.60, s.221-222.

2. Devlet Su işleri Erzurum Bölge Müdürlüğünce bu inşaat müteahhidine ton başına 105 lira fazla bedel yani 45 lira bedel farkı yerine 150 lira ödenmesi gibi bir hal mevcut mudur? Böyle bir istihkak tanzim edilerek Divana sevk edilmiş, muamele görmüş müdür? Veya genel müdürlükte tasfhihan bir muamele görmüş müdür?

3. Bu işin müteahhidi olan zat Kars yoluyla Rusya'dan ithal edilen çimentodan 2 700 ton alarak doğruca Iğdır Ovası sulama birinci kısım inşaatı için Iğdır'a sevk ettiği ve inşaatı kullandığı malûm bir keyfiyettir.

a) Bu çimentoların yerli çimento ile olan bedel farkları Trabzon'dan alındığına göre mi yoksa Kars'tan alındıklarına göre mi muamele görmüştür?

b) Kontrol mühendisliği ve bölge müdürlüğünce Rusya'dan ithal edilen ve inşaatı kullanan çimentoların faturaları dosyalarında muhafaza edilmekte midir? Çimentoların menşei ve geldiği yeri tespitle mükellef olan idare bu hususta gerektiği şekilde hareket etmiş ve gereken ihtimamı göstermiş midir?

c) Yoksa çimentolar Trabzon'dan getirilmiş gibi müteahhide bir kalemde 250-300 bin lira tutacağı tahmin edilen bedel farkı ödenmiş midir?

4. Çimento bedel farkı emsal işlerde olduğu gibi Erzurum- Benliahmet - Iğdır yolu mu esas tutularak hesaplanmış, yoksa Erzurum - Horasan - Ağrı - Doğubayazıt - Iğdır yolu mu esas tutularak hesap edilmiştir? Eğer ikinci yol esas tutulmuş ise buna neden lüzum görülmüş ve bunu icap ettiren zaruri sebepler neler olmuştur? (Zira ikinci yolun esas tutulması halinde en az 8 000 ton çimento sarfı icap eden bu mevzuda tahminen 300 000 lira fazla para ödenmesi icap etmektedir.)

5. Bu inşaatı kulanılması icap eden kum, çakıl inşaatın 500 – 1.000 metre yakınlarında mebzulen ve her türlü şarta uygun vasıfta mevcut dolup esasen müteahhitçe de bunlardan istifade edilirken şimdi Arapkir köyü önlerine kadar tahminen 6 kilometreye kadar gidilip çakıl ve kum getirilmesine neden lüzum hissedilmiştir? Teknik bir zaruretle izahı mümkün olmayan bu durum muvacehesinde çakılın ve kumun uzak mesafelerden çekilmesi sebebiyle ödenen fazla bedel için bir muamele yapılmış mıdır? Yapılmamışsa sebebi nedir?

6. Betonun bünyesine giren harç suyunun dışarıdan temini karşılığı olarak kum çakıl mesafesine 300 metre mesafe farkı ilâvesi yapılmış mıdır? Yapılmışla mükerrer bedel

neden ödenmiştir. İşin heyeti umumiyesine nazaran 90.000 lira civarında olan bu bedel için herhangi bir işlem yapılmış mıdır?

7.İğdır ilçesinin Başköy Ovası ve Arapkir köyünün Aras Nehri'nin taşkınliklarından ve dolayısıyla tahribatından korunması için yapılması icap eden şedde müteahhidine ihale edildiği ve çalışmaya başlandığı halde işler gereği gibi yürümemekte birtakım aksaklıklar ve gecikmeler olmaktadır. Bu işler tetkik ve kontrol ettirilmekte midir? İşlerin gereği gibi yürütülmemesinin sebebi nelerdir?

8.İğdır sulaması gibi Doğubayazıt birinci ve ikinci kısım sulama inşaatı Eleşkirt sulaması, Pasinler sulaması bu günkü halleriyle yapılış gayelerine göre hizmete girecek durumdadır mıdır? Henüz değilse sebepleri nelerdir? Bir yolsuzluk mevzuubahis midir?

*9. Bütün yukarıda sıraladığımız hususlardan birinci derecede mesul olan makam ve şahıslar kimlerdir? Bunlar hakkında başkaca şikâyetler yapılmış mıdır? Gerek yukarıda zikrettiğimiz hususlar ve gerekse diğer şikâyetler dolayısıyla bunlar hakkında tahkikat açılmış mıdır? Açılmamışsa sebebi nedir?"*¹²⁵

Önergeye Bayındırlık Bakanı Ethem Menderes'in verdiği cevap, 21 Aralık 1956 tarihinde ki TBMM görüşmelerinde gündeme geldi. Önergeye verilen cevapta şu bilgiler yer almaktaydı: İğdır Ovası sulanması birinci kısım inşaatı ihale bedeli 3,5 milyon değil, 295.190.90 liradır. Bu bedelle yapılması gereken iş 29,2 km kanal üzerindeki diğer işlerdir. 29,2 km'lik kanalın, 2,4 km'si ilerde yapılması düşünülen hidroelektrik santraline ulaştırması işidir. 26.8 km'lik kısmı da santralden artacak suyun ovaya ulaştırılması için yapılan iştir. Kanalın, hidroelektrik santraline gidecek olan 2,4 km'lik kanal inşaatı projede toprak zemin olarak dikkate alınmışsa da zeminin tamamen çakma olmasından dolayı beton kaplama ile yapılması zarureti oluştu. Ayrıca projede 8 adet sel geçidi yapılması hesaplandığı halde 26 adet sel geçidi yapma zorunluluğu ortaya çıktı. Projede olmayan ve zarureti sonradan ortaya çıkan, duvarların ve kapalı geçitlerin yapılmasından dolayı işin maliyeti yükselmiştir. Maliyet yükselmesinden dolayı ancak 2,4 km'lik isale kanalı yapılabilmektedir. Bu durum teknik bir hatadan ileri gelmeyip, inşaat sırasında ortaya çıkan durumlardır. İnşaat müteahhidine 45 lira yerine 105 lira fazlasıyla 150 lira ödenmiştir. Trabzon'dan alınan 500 ton çimento için, ton

¹²⁵ **TBMMZC**, X. Dönem, C.15/B.19, s.233-234.

başına 136,05 lira bedel farkı ödenmiş ise de sonradan hesaplamada bir hata olduğu ortaya çıkmıştır. Rusya'dan ithal edilen çimento miktarı 2.700 ton olmayıp, 100 tondur. 2.700 ton çimento, yerli malı çimentodan kullanılmıştır. Aras Nehri yatağında ihtiyaç dâhilinde uygun şekilde bir kısım kum ve çakıl alınmıştır. Diğer kum ve çakıl, gerekli ölçümler yapılarak müsait ocaklardan alınmıştır. Başköy ve Arapkir'deki set inşaatlarının gereği gibi yapılmadığı tespit edilmiş, bunun üzerine gerekli ihtar ve tebliğler yapılmıştır. Müteahhidin 45 günlük süre talebine olumlu yanıt verilmiş olup, bu sene zarfında sözleşmeye uygun davranmadığından sözleşme fesh edilerek, iş yeniden ihale edilecektir.¹²⁶

Kars Milletvekili Behram Öcal Iğdır Ovası'nın Aras Nehri taşkınyından korunması için alınan tedbirlerin neler olduğuna dair Bayındırlık Bakanlığının cevaplamaşı için 8 Nisan 1958 tarihinde TBMM'ye bir yazılı soru önergesi verdi. Önerge şu şekilde idi: *"Iğdır kazası ova kısmını Aras Nehri taşkınyından korumak için nehir kenarında yapılmakta olan sedde inşasının bugünkü durumu nedir ve elan taşkına maruz Başköy Nahiyesi merkez ve köylerinin bu yıl taşkınyından korunması için ne gibi tedbirler alınmıştır?"* Soru önergesine Bayındırlık Bakanı Tevfik İleri 10 Haziran 1958 tarihinde yazılı olarak cevap verdi. Cevapta: Iğdır Ovası'nın Taşburun ve Başköy civarında Aras Nehri taşkınyından dolayı yakındaki araziye ve özellikle Dil Ovası mıntıkasında zarar ve ziyana sebep olduğunu belirtti. Bu durumun önlenebilmesi için nehrin taşkına sebep olan bölümlerinde setlerin yapılması kararı alındığını ve 11 Ağustos 1952 tarihinde 400.000 lira bir bedel ile set yapım işi ihale ederek yapımına başlandığı bilgisini verdi. 27 Ağustos 1955 tarihinde setlerin ikinci kısım inşaatı için çalışmaların başladığını ve 1.100.000 lira bedel ile bir müteahhide ihale edildiğini belirtti. Müteahhidin taahhüdünü yerine getirmemesinden dolayı 9 Aralık 1957 tarihinde sözleşmesinin fesh edildiğini ifade etti. Setlerin inşası için tekrar ihale kararı alındığını, 1959 yılı sonuna doğru setlerin yapım işinin biteceğini ve taşkınyların bu şekilde önleneceğini belirtti.¹²⁷

Kars Milletvekili Berham Öcal 8 Nisan 1958 tarihinde TBMM'ye Bayındırlık Bakanlığının cevaplamaşı isteğiyle yazılı bir soru önergesi verdi. Önergede; Iğdır'ın Kiti, Arapkir, Ağaver ve Sarıçoban köylerinin Aras Nehri'nin tahribatından korumak

¹²⁶ **TBMMZC**, X. Dönem, C.15/B.19, s.233-236.

¹²⁷ **TBMMZC**, XI. Dönem, C.4/B.80, s.483-484.

için yaptırılmakta olan setlerin durumunu ve ne zaman bitirileceğini sordu. Önergeye Bayındırlık Bakanı Tevfik İleri 10 Haziran 1958 tarihinde yazılı olarak cevap verdi. Cevapta: Aras Nehri'nin Iğdır Ovası'na giriş kısmı olan Kiti köyü civarından başlayarak Arapkir köyü hizasındaki bölgelerde tahribatını önlemek için çalışmalar yapıldığını belirtti. Bu çalışmalar kapsamında 11 Ağustos 1952 tarihinde 600.000 liralık bir ihale yapılarak birinci kısım setlerin yapıldığını ifade etti. 26 Ocak 1954 tarihinde 700.000 liralık ihaleyle setlerin ikinci kısmının yapıldığını ve 1957 yılında da 350.000 liralık ihaleyle setlerin üçüncü kısmının tamamlandığı bilgisini verdi. 1958 yılının inşaat mevsimi sonunda da projenin tamamlanmış olacağını ve yapılan bu çalışmalarla bölgedeki arazilerin Aras Nehri'nin verdiği tahripten korunacağını ifade etti.¹²⁸

Kars Milletvekili Kemal Güven Tuzluca'nın elektrik sorunuyla ilgili İmar ve İskân Bakanlığının cevaplama isteğiyle 1 Şubat 1960 tarihinde TBMM'ye yazılı bir soru önergesi verdi. Önerge şu şekilde idi: *"Kars'ın Tuzluca ilçesi belediyesine elektrik işi için evvelce kifayetsiz miktarda iller bankasınca bir yardım yapılmış ise de bu cüzi para ile kazanın elektriğe kavuşmasına imkân bulunmadığına göre kazanın elektriğe kavuşturulması için ek tahsisat verilmesi hakkında vekâletçe ne düşünülmektedir?"* Önergeye İmar ve İskân Bakanı Hayrettin Erkmen 5 Mart 1960 tarihinde cevap verdi. Cevapta: Tuzluca'nın termik elektrik projesinin iller bankasınca düzenlendiğini, Sanayi Bakanlığınca 22 Ekim 1959 tarihinde 319.494 lira keşif bedeli ile onaylandığını belirtti. Belediyenin talebi üzerine projeye dâhil bulunan 90 PS gücünde bir dizel jeneratör satın alınması içinde 60.000 liranın bakanlıkça Ziraat Bankası vasıtasıyla belediyeye havale edildiği şeklinde bilgiler verdi.¹²⁹

Kars Milletvekili Behram Öcal 1 Şubat 1960 tarihinde Ziraat Bakanı Nedim Ökmen'in cevaplama talebi ile TBMM'ye bir yazılı soru önergesi verdi. Önergede: Tuzluca ilçesinin merkez sulama suyu kanallarının eski olduğu ve tamamıyla bozulmuş olduğundan çiftçilerin çok zor durumda olduklarını belirtti. Bakanlıkça bu zaruri durumun dikkate alınarak bir an önce gerekli etütlerin yapılması ve yeni kanalların hizmete açılması hususunu sordu. Önergeye 3 Mart 1960 tarihinde Ziraat Bakanı Nedim Ökmen cevap vererek konuyla ilgili şu bilgileri verdi: Tuzluca'nın sulama suyu ihtiyacını kısmen karşılamakta olan eski sulama kanallarının 1959 yılında keşif ve

¹²⁸ **TBMMZC**, XI. Dönem, C.4/B.80, s.484-485.

¹²⁹ **TBMMZC**, XI. Dönem, C.13/B.52, s.39.

incelemeleri yapılarak etütleri tamamlanmıştır. Yapılan bu etütlere göre Çinçevat Çayı üzerine yeni bir bent yapılması ve bent mahallinden Tuzluca'ya kadar olan 6 km uzunluğundaki kanalın ıslah edilmesi anlaşılmıştır. 1960 yılında bu iş için kesin etütler yapılarak projeleri hazırlanacaktır. Bunun için Ankara'dan uzman bir ekibin Iğdır ve Tuzluca'ya gönderileceğini belirtti.¹³⁰

Kars Milletvekili Kemal Güven, 4 Şubat 1960 tarihinde Sağlık Bakanı tarafından cevaplanması talebiyle TBMM'ye bir yazılı soru önergesi verdi. Önergede: Iğdır, Tuzluca ve Kağızman ilçelerinin; doktor, sağlık memuru ve ebe sayılarını sorarak, bu ilçelerdeki doktor, sağlık memuru ve ebe ihtiyaçlarının temini hususunda bakanlığın düşüncelerini sordu. Önergeye Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Lütfi Kırdar 4 Mart 1960 tarihinde yazılı olarak cevap verdi. Cevapta: Iğdır ilçe merkezinde bir hükümet doktoru, bir sıtma bölge başkanı ve sağlık merkezinde de bir operatör ile bir kadın hastalıkları uzmanının görev yaptığını belirtti. Ayrıca Iğdır Sağlık Merkezine bir dâhiliye doktoru tayin edilmesi kararının alındığı bilgisini verdi. Iğdır'da iki köy ebesi ve üç sağlık memuru bulunduğunu belirtti. Tuzluca'nın durumu hakkında da verdiği bilgilerde hükümet doktoru kadrosunun boş durumda olduğunu ve en kısa zamanda mecburi hizmete tabi olan bir doktorun tayin edilmesi kararının alındığını belirtti. İlçede bir sağlık memuru olduğunu ve belediyede ebe kadrosunun olmamasından dolayı ebe verilmediğini belirtti. İlçe köylerinin dört gruba ayrıldığını ve her gruba bir sağlık memuru ve bir ebenin tayin edildiği bilgisini verdi. Sağlık Bakanı verdiği cevapta, Doğu Anadolu Bölgesi'nin de sağlık sorunlarına değinerek, bölgede sağlık okullarının kontenjanlarının arttırıldığını ve yeni bir okulun açılması kararının alındığını belirtti. Ayrıca köy- ebe okullarının sayısının da arttırıldığı bilgisini verdi. Köylerde altı yıl görev yapan ebeler içinde ilerleme kurslarının açılarak ve bu kursları başarılı olarak tamamlayanların belediye ve sağlık merkezilerine tayin edileceğini belirtti.¹³¹

Kars Milletvekili Behram Öcal, Iğdır'da Devlet Su işleri (DSİ) tarafından satın alınan arsa üzerinde idare binası ve lojman inşaatının ne zaman başlayacağı konusunda 4 Şubat 1960 tarihinde Bayındırlık Bakanının cevaplaması talebiyle, TBMM'ye bir yazılı soru önergesi verdi. Önergeye 13 Nisan 1960 tarihinde Bayındırlık Bakanı Tevfik

¹³⁰ **TBMMZC**, XI. Dönem, C.13/B.52, s.36.

¹³¹ **TBMMZC**, XI. Dönem, C.13/B.52, s.36-37.

İleri yazılı olarak cevap verdi. Cevapta: Iğdır DSİ şubesi için yapılacak olan inşaat çalışmalarının 1960 yılı içinde başlanacağını belirtti.¹³²

Kars Milletvekili Behram Öcal Iğdır Ovası köylerinin içme suyunu temin etmek için yer altı suları arama çalışmalarının durumu ile ilgili Bayındırlık Bakanlığının cevaplama talebiyle 4 Şubat 1960 tarihinde TBMM'ye bir yazılı soru önergesi verdi. Önergeye Bayındırlık Bakanı Tevfik İleri 13 Nisan 1960 tarihinde yazılı olarak cevap verdi. Cevapta: Iğdır Ovası'nın yer altı su araştırmasını yapmak ve susuz köyleri içme suyuna kavuşturmak için 1959 yılında yer altı suları araştırma çalışmalarına başlandığını belirtti. Bu kapsamda belirlenen on beş kuyudan altı kuyunun açıldığını ve diğer kuyularında açılması çalışmalarının devam ettiği bilgisini verdi.¹³³

Kars Milletvekili Behram Öcal'ın 4 Şubat 1960 tarihinde TBMM'ye verdiği diğer bir yazılı soru önergesi de Iğdır Ovası'nı Aras Nehri taşkınlarından korumak için yapılmakta olan setlerin durumu ile ilgiliydi. Kars Milletvekili Behram Öcal önergede Iğdır Ovası'nda Aras Nehri taşkınlarından korunmak için yapılmakta olan setlerin durumunu ve Başköy nahiyesinde su baskını tehlikesi olduğu halde neden tehlikenin az olduğu bölgelerden set inşaatlarına başlandığının sebebini sordu. Önergeye Bayındırlık Bakanı Tevfik İleri 25 Nisan 1960 tarihinde yazılı olarak cevap verdi. Cevapta: Iğdır Ovası'nı Aras Nehri taşkınlarından korumak için yapılmakta olan set inşaatının %30'nun yapıldığını ve sözleşme gereğince 15 Kasım 1960 tarihinde tamamlanacağı bilgisini verdi. Ayrıca Başköy nahiyesinin Aras Nehri'nden başka Orta Karasu'nun taşkınına da maruz kaldığını belirterek nahiyein taşkından korunması için Aras setti ile Orta Karasu'yun Aşağı Karasu'ya yönlendirilmesi durumunun incelendiğini belirtti.¹³⁴

Kars Milletvekili Kemal Güven, Iğdır, Kağızman ve Tuzluca ilçelerinin köylerindeki içme suyu sorunu ile ilgili Bayındırlık Bakanının cevaplama talebiyle 4 Şubat 1960 tarihinde TBMM'ye bir yazılı soru önergesi verdi. Önergede bu ilçelerin 1950 tarihinden itibaren kaç köye içme suyu getirildiği ve 1960 yılında kaç köye içme suyu getirileceğinin belirtilmesini istedi. Önergeye Bayındırlık Bakanı Tevfik İleri 11 Mayıs 1960 tarihinde yazılı olarak cevap verdi. Bayındırlık Bakanı verdiği cevapta:

¹³² **TBMMZC**, XI. Dönem, C.13/B.57, s.181.

¹³³ **TBMMZC**, XI. Dönem, C.13/B.57, s.182.

¹³⁴ **TBMMZC**, XI. Dönem, C.13/B.63, s.359-360.

1950 yılından itibaren Türkiye’de 24.232 köy ile 9.322 mahalleye içme suyu götürüldüğünü belirtti. 1960 yılı bütçesine köy içme suları için 129 milyon lira ödenek konulduğunu, bu bütçeyle de 11.642 köy ve 12.900 mahallenin içme suyu sorununun iki üç yıl içinde çözüleceğini belirtti. Bu kapsamda Iğdır, Tuzluca ve Kağızman’da 29 köyün içme suyu sorununun çözüldüğünü ve 1960 yılı içinde 149 köyün daha içme suyuna kavuşturulacağı bilgisini verdi. Soru önergesine verilen yazılı cevapta 1950 yılından 1960 yılına kadar Iğdır ve Tuzluca ilçelerindeki su getirilen köylerin isimleri ve 1960 yılı içme suyu programına alınan köylerin isimleri de yer alıyordu. Bu köylerin isimleri aşağıda verilen şekilde idi.¹³⁵

¹³⁵ **TBMMZC**, XI. Dönem, C.13/B.68, s.506-509.

Tablo 1.1. Iğdır ve Tuzluca İlçelerinde 1950-1959 Yılları Arası Su Getirilen Köyler İle 1960 Yılı İçme Suyu Programına Alınan Köyler

İlçe	Köyün İsmi	Suyun Getirildiği Yıl	Sarfiyat Toplamı	1960 Yılı İçme Suları Programına Alınan Köyler
Iğdır	Kiti	1951	2.500	Iğdır Kiti grubu köyler
Iğdır	Cennetebat	1953	3.000	Iğdır Kellehamo-Mezra-Asma
Iğdır	Çilli	1956	11.678,11	Iğdır Muça
Iğdır	Başköy	1956	1.355,75	Iğdır Örüşmüş
Iğdır	Melekli	1959	2.165,05	Iğdır Cavkışlak
Iğdır	Örüşmüş	1959	5.870,05	Iğdır Germaşof
Tuzluca	Sana	1951	64.251,00	Tuzluca Menderes- Pirli
Tuzluca	Kamışlı	1953	3.000,00	Tuzluca Pirsak
Tuzluca	Kağan	1953	2.000,00	Tuzluca Nerzivan
Tuzluca	Kirempe	1955	695,13	Tuzluca Alhanlı
Tuzluca	Hamurkesen	1956	6.783,16	Tuzluca Çiçekli
Tuzluca	Turabi	1956	667,19	Tuzluca Tekaltı köyü
Tuzluca	Aliköse	1957	1.446,00	Tuzluca Çıraklı
Tuzluca	Pernavut	1958	12.030,00	Tuzluca Denizhan
Tuzluca	Aşağı Aktaş	1958	3.152,00	Tuzluca Koçbaşı-Taşucan
Tuzluca	Mirzehan	1959	7.400,00	Tuzluca Kale Percinis
				Tuzluca Kalaça
				Tuzluca Yukarı Aktaş
				Tuzluca Kayahan

Kars Milletvekili Kemal Güven 4 Şubat 1960 tarihinde Bayındırlık Bakanlığının cevaplama talebiyle TBMM'ye bir yazılı soru önergesi verdi. Önergede Tuzluca ilçe merkezi ile ilçeye bağlı büyük köy gurubunu birleştirecek olan Kağın köyü yakınındaki köprü'nün bir an önce yapılması hususunda Bakanlığın düşüncesini sordu. Bayındırlık Bakanı Tevfik İleri önergeye 7 Mayıs 1960 tarihinde cevap vererek Kağın Köprüsü

inşaatının 1960 yılı inşa programına alındığını ve yıl içinde ihalesinin yapılacağını belirtti.¹³⁶

Kars Milletvekili Kemal Güven, Iğdır, Kağızman ve Tuzluca ilçeleri köy yollarının durumu ile ilgili Bayındırlık Bakanlığının cevaplama talebiyle 4 Şubat 1960 tarihinde TBMM'ye bir yazılı soru önergesi verdi. Önergede: Iğdır, Kağızman ve Tuzluca'da şimdiye kadar ne kadar ücretle hangi köy yollarının yapıldığını ve 1960 yılı içinde hangi köy yollarının yapılacağı hakkında bilgi verilmesini istedi. Önergeye Bayındırlık Bakanı Tevfik İleri 21 Nisan 1960 tarihinde cevap verdi. Konu ile ilgili verdiği bilgiler şu şekildeydi: 1950-1959 yılları arasında Kars iline toplam 4.404.450 lira köy yolları yardım ödeneği tahsis edildi. Tahsis edilen bu ödenekle 439 km yolun tesviyesi, 19 km yolun düzleştirilme çalışması ve 143 km yolun da onarıldığını belirtti. Ayrıca 263 köprü yapıldığını ve 45 köprünün de onarıldığı bilgisini verdi. 1960 yılında yapılacak köy yollarının da Tuzluca- Kirentepe arasındaki 25 km'lik yol, Iğdır- Zor Yaylası arasındaki 29 km'lik yol ile Iğdır- Necefali arasındaki 15 km'lik yol olduğu şeklinde bilgi verdi.¹³⁷

Kars Milletvekili Kemal Güven, Kağızman ve Tuzluca'da heyelana maruz kalan köylere ne gibi yardımlar yapıldığına dair İmar ve İskân Bakanlığının cevaplama talebiyle 4 Şubat 1960 tarihinde TBMM'ye yazılı bir soru önergesi verdi. Önergede Tuzluca ile ilgili olarak Elmalı ve Göktaş köylerine ne kadar yardım yapıldığını ve bu köylerle ilgili ne yapılmasının düşünüldüğünü sordu. Soru önergesine İmar ve İskân Bakanı Hayrettin Erkmen 5 Mart 1960 tarihinde yazılı olarak cevap verdi. Cevapta Tuzluca'nın Elmalı köyünden otuz yedi ve Göktaş köyünden de otuz üç ailenin evlerinin heyelan tehlikesine karşı önlem olarak başka bir yere nakledildiğini belirtti. Bu nakil işlemi için 95.900 lira yardım yapıldığı ifade etti. Ayrıca bu köylerin içme suyu tesisleri içinde 6.000 metre boru alınmasına karar verildiğini ve bunun içinde 74.000 lira ödendiğini belirtti.¹³⁸

Kars Milletvekili Behram Öcal, 4 Şubat 1960 tarihinde TBMM'ye bir yazılı soru önergesi verdi. Önergede: Tuzluca ve Kağızman ilçelerinde birer Toprak Tevzi Komisyonunun görevlendirilmesi ile ilgili İmar ve İskân Bakanlığının düşüncesini

¹³⁶ **TBMMZC**, XI. Dönem, C.13/B.66, s.437.

¹³⁷ **TBMMZC**, XI. Dönem, C.13/B.60, s.266-267.

¹³⁸ **TBMMZC**, XI. Dönem, C.13/B.52, s.38-39.

sordu. Önergeye 19 Mart 1960 tarihinde İmar ve İskân Bakanı Hayrettin Erkmen cevap verdi. Buna göre: Kars ilinde üç Toprak Tevzi Komisyonu görev yapmaktadır. Bu komisyonlar dağıtılacak toprağı fazla olan ilçeden başlamak üzere bir çalışma programı oluşturmuşlardır. Tuzluca ve Kağızman'da yapılacak olan sondajlar neticesinde tevzie alınacak toprak bulunduğu takdirde bu ilçelerde de çalışmalar yapılacağı şeklinde bilgi verdi.¹³⁹

1.1.3. 1960 Askeri Darbesinden 1970 Yılına Kadar Millet Meclisinde Iğdır İle İlgili Alınan Kararlar ve Yapılan Çalışmalar

Bu dönemde Iğdır'da meydana gelen deprem, yaşanan sel felaketleri, Iğdır'ın sağlık ve ulaşım sorunları Millet Meclisinin¹⁴⁰ gündemine gelen konular arasında idi. Deprem oluşturduğu can ve mal kayıpları, deprem bölgesinde alınacak tedbirler ve yapılacak yardımlarla ilgili milletvekilleri mecliste konuşmalar yaparak yapılacak çalışmalar ile ilgili önerge ve teklifler sundular. Iğdır'da meydana gelen depremle ilgili 7 Eylül 1962 tarihli meclis görüşmelerinde söz alan Kars Milletvekili Latif Aküzüm: *“Çok muhterem arkadaşlarım; hepinizin malûmu olduğu üzere, 5 Eylül'ü 6 Eylül'e bağlayan gece yani 6 Eylül saat 2.00'da bütün Iğdır'ı hakikaten büyük heyecana sevk edecek şekilde bir deprem olmuş, bu yüzden 1 kişi ölmüş, iki kişi ağır olmak üzere 22 kişi yaralanmıştır. Iğdır'ın içinde ve köylerinde tahribat vukua gelmiştir. Halk büyük heyecan içindedir. Bu itibarla, Yüksek Meclisçe, Senatoda olduğu gibi, bu ilçe halkının teessürlerine iştirak etmesi için bir telgraf çekilmesini ve Yüksek Meclisin tasvip edeceği bir heyetin Iğdır'a gitmesini Kars Milletvekili olarak sizlerden arz ve istirham ediyorum. Bu hususta bir takrir vermiş bulunuyorum, kabulünü bilhassa rica ederim. Hepinizi hürmetle selâmlarım.”* şeklinde bir konuşma yaparak depremin oluşturduğu can ve mal kayıpları hakkında bilgi verdi. Meclisi temsilen deprem dolayısıyla Iğdır halkına bir telgraf çekilmesi ve meclisin uygun göreceğı bir heyetin bölgeye gitmesini istedi.¹⁴¹

¹³⁹ TBMMZC, XI. Dönem, C.13/B.52, s.45.

¹⁴⁰ 1961 Anayasasına göre, TBMM, Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosundan oluşmaktaydı. Millet Meclisi genel oyla seçilen 450 milletvekilinden oluşuyordu. Cumhuriyet Senatosu da genel oyla seçilen 150 üye ve Cumhurbaşkanınca seçilen 15 üyeden oluşuyordu. Ayrıca Milli Birlik Komitesi üyeleri ile eski Cumhurbaşkanları da Cumhuriyet Senatosunun doğal üyeleri idi. *Resmî Gazete*, 31 Mayıs 1961, S.10810.

¹⁴¹ *Millet Meclisi Tutanak Dergisi (MMTD)*, I. Dönem, C.6/B.113, s.355.

Kars milletvekilleri Kemal Kaya, Kemal Güven, Sırrı Öktem, Rıza Yalçın, Hasan Erdoğan, Meclis Başkanlığına Iğdır depremi ile ilgili bir teklif sundular. Teklif şu şekilde idi: *“Millet Meclisi Başkanlığına: Iğdır ilçesinde vaki deprem neticesinde bir vatandaşımızın öldüğü, 22 vatandaşımızın da yaralandığı, 5.000 civarında meskenin oturulmaz hale geldiği teessürle öğrenilmiştir. Mahallinde tetkikte bulunmak ve Yüksek Heyetimiz adına Iğdırlıların acılarına iştirak, alınan tedbirlerin tetkiki, alınacakların tespiti için (5) kişilik bir heyetin seçilmesini, heyete seçilecek arkadaşlar için Riyaset Makamınca karar verilmesini arz ve talep ederiz.”*¹⁴²

Iğdır’da yaşanan deprem ile ilgili Kars milletvekillerinin dışında diğer milletvekilleri de Meclis Başkanlığına teklif sundular. Bu kapsamda Sivas Milletvekili Cevad Odyakmaz, Yozgat Milletvekili Mustafa Kepir, Kütahya Milletvekili Sadrettin Tosbi ve Erzurum Milletvekili Tahsin Telli Meclis Başkanlığına verdikleri teklifte meclisin deprem dolayısıyla üzüntülerini dile getirmesini ve gerekli tedbirlerin acilen alınmasını istediler. Bingöl Milletvekili Sıddık Aydar Meclis Başkanlığına sunduğu teklifte depremden dolayı zarar gören halkın ihtiyaçlarını yerinde tespit etmek için Millet Meclisince bir komisyon görevlendirilmesini istedi. Mecliste yapılan görüşmeler sonucu Meclis Başkanı Iğdır’da yaşanan depremle ilgili meclisin duyduğu üzüntünün Meclis Divanınca bildirileceğini belirtti. Depremle ilgili verilen önerge ve teklifler oya sunularak kabul edildi.¹⁴³

Iğdır’da yaşanan depremle ilgili İmar ve İskân Bakanı Fahrettin Kerim Gökay 10 Eylül 1962 tarihinde Meclis görüşmelerinde söz alarak: *“Sayın Başkan, muhterem milletvekilleri; biliyorsunuz ki, bu hafta içerisinde Kars vilâyetinin Iğdır kazasında bir deprem felâketi olmuştur. Ulu Tanrıya hamedederiz ki, hiçbir can kaybı yoktur. Yalnız 20 ye yakın yaralı vardır. Fakat buna mukabil 3.000 evi olan Iğdır’da bütün evler oturulamayacak duruma gelmiş olduğundan vatandaşlar açıkta kalmış durumdadırlar. Kars Valiliği felâketten derhal hükümeti haberdar etmiş ve bunun üzerine gerek Bakanlığımız gerekse Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı harekete geçmişler ve Emlâk ve Kredi Bankası buradan kendilerine ilk yardımı göndermişlerdir. Diğer taraftan Kolordu Kumandanlığı ve askerî birlikler yardıma koşmuşlar ve aynı zamanda Kızılay da nakdî yardımla beraber 1.500 çadır göndermek suretiyle yardımda bulunmuş, askerî*

¹⁴² MMTD, I. Dönem, C.6/B.113, s.356.

¹⁴³ MMTD, I. Dönem, C.6/B.113, s.355-356.

birlikler de 400 çadır göndermiştir. Vatandaşlarımızın ıstırabını yakından görmek ve hükümetin kendileri ile ilgilendiğini belirtmek üzere, Devlet Bakanı Hıfzı Oğuz Bekata, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Yusuf Azizoğlu ve İmar iskân Bakanı olarak bendeniz önce Kars'a, Kars'tan da otomobille Iğdır'a gittiğimiz zaman gördük ki, vatandaşlarımızın hemen hepsi dışarıda, büyük bir ıstırap içinde, moralce sarsılmış bir vaziyette bulunuyorlardı. Yalnız hepsi, ilk dakikadan itibaren hükümetin göstermiş olduğu yakın ilgiye minnet ve şükranlarını ifade ettiler. Diğer taraftan alınan acil tedbirler üzerine kendileriyle müdavele ve müşavere imkânını bulduk. Şimdi zelzele mıntıkası olan bu bölge, bundan 50 yıl önce de aynı şekilde zelzeleye maruz kalmış, fakat bu defaki felâkette şehirde 3 bine yakın evin hemen hepsi oturulmayacak bir halde hasara uğramış vaziyetteydi. Devlet daireleri de aynı vaziyette tamamıyla hasara uğramış durumdaydı. Vatandaşlar bizden bir an evvel çadırların çoğaltılmasını istediler. Kızılay 1.500, askeriye de 1.600 çadır göndermiştir. Yalnız askeriyenin vermiş olduğu bu çadırlardan dördü birleştirildiği takdirde 2- 3 ailenin oturabileceği bir ikametgâh haline getirilebilmektedir. Bunların da kâfi gelmediği anlaşıldığından Kızılay'ın Ankara'daki depolarından yeniden çadır gönderilmektedir. Bu suretle gönderilen çadır adedi şimdilik 3.000'dir, icabında 5.000'e kadar çıkarılacaktır. Şehrin merkezindeki bu tahribattan başka maatteessüf köylerde de %50 nispetinde pek çok evlerin yıkıldığını haber almış bulunuyoruz. İlk dakikadan itibaren Bayındırlık Bakanlığı mühendisleri ve bizim İskân Müdürü hasar mahalline gitmişlerdir. Fakat bu mevzuda daha derinliğine inceleme yapabilmek ve süratle hareket edebilmek için, İmar ve İskân Bakanlığından bir jeoloji mütehassısı ve aynı zamanda imar plânlarını ve hasarın derecesini tespit edecek, hem de icap eden kanuni mevzuları inceleyecek bir heyet gönderdik. Bu heyet halen vazife başındadır. Muhterem arkadaşlarım, durumun bu acıklığı karşısında, diğer taraftan da mevsimin oralarda kışa doğru gitmesi sebebiyle gerçi Iğdır bir nevi bir nevi Çukurova vaziyetindedir, ama iklim şartları dolayısıyla, kış yaklaşmış bulunmaktadır. Derhal alınması lâzım gelen tedbirler üzerinde Bakanlığımızın mütehassısları çalışıyor. Tespit edilecek hasar derecesine göre derhal Heyeti Vekileye sevk edilerek yardımın miktarını ve ne şekilde yapılması lazım geldiğini karara bağlayacağız. Şimdi orada bulunan arkadaşlarımız, oranın iklim şartlarını ve zelzele mıntıkası bulunduğunu dikkate almak suretiyle yapılacak evlerin, jeolojik etüde göre tiplerini tayinle meşguldürler. Bütün bunların azami süratle hareket

etmek suretiyle yapıldığını arz etmek isterim. Diğer taraftan bahçelerde ve pamuk mahsullerinde herhangi bir zarar olmadığı için, bizden mahsullerinin Hükümetçe alınmasını ve kredi mevzularında kendilerine yardım gösterilmesini talep ettiler. Orada bir Emlak ve Kredi şubesini açmak suretiyle kredi açılmasını, evlerini kendilerinin yapmak istediklerini ifade ettiler. Bu husustaki tekliflerimiz bugünden itibaren tetkike geçilmiş bulunmaktadır. Ayrıca Kızılay'ın gönderdiği hastane barakası Tuzluca'da kurulmuştur. Hasta nakliye arabaları daimî şekilde çalışmakta ve hastaların tedavisi yapılmaktadır. Ekmek Kars'tan ve civardan temin ediliyordu. Şimdi orada bir fırın inşasına başlanılmıştır. Muhterem arkadaşlar, bunları arz ederken Kızılay'ın göstermiş olduğu şefkat ve alâkayı da minnetle ifade etmek isterim. Oraya gıda maddeleri, ilâç ve hekim kafileleri sevk edilmiş bulunmaktadır. Iğdır'da bulunan memurların hepsi açıkta ve İskân vaziyetleri de güç durumdadır. Çok yakında bunların da durumları ıslah edilecektir. Yalnız şu hususu da arz edeyim ki, deprem fasılalarla devam etmektedir. Hatta bugün bile bir deprem olmuştur. Yalnız bir ölü var, denmişti fakat onun da koma hailinden açılmak suretiyle kurtulduğunu şükran ile sizlere arz etmek isterim. Acaba, kışa kadar bu lojmanlar mevzuu halledilebilir mi halledilemez mi? Heyet dönmeden, burada heyeti aliyenize bir vaatte bulunmayı doğru bulmuyorum. Gönderdiğimiz fennî heyet gelir gelmez derhal bu işin ne şekilde halledileceğini, lojmanların nasıl yapılacağını, kararlaştıracamız ve hükümet de gerekli ödeneği verecektir. Bakanlar Kurulu, bu konuyu halletmek üzere üç kişilik bir heyet teşkil etti, bizi vazifelendirdi. Bakanlıklar arası koordinasyon yapmak suretiyle bu mevzu halledilecektir.” şeklinde bir açıklama yaparak deprem bölgesinde yaşanan durumlar, alınan tedbirler ve yapılan çalışmalar hakkında detaylı bilgi verdi.¹⁴⁴

Iğdır'da yaşanan depremle ilgili siyasi partilerde çalışma yaptılar. Bu kapsamda Millet Partisi¹⁴⁵ Iğdır depreminin oluşturduğu hasarı yerinde incelemek için bir kurul oluşturarak Iğdır'a gönderdi. Bölgeye giden kurul içinde yer alan Çankırı Milletvekili Kazım Arar 14 Eylül 1962 tarihindeki meclis görüşmelerinde söz alarak gözlemlerini şu şekilde açıkladı: “10 Eylül 1962 tarihinde aralarında bendenizin de bulunduğu Millet Partisi senatör ve milletvekillerinden mürekkep bir grup son depremden geniş ölçüde

¹⁴⁴ MMTD, I. Dönem, C.6/B.114, s.378-380.

¹⁴⁵ Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi Genel Başkanı Osman Bölükbaşı ve arkadaşları partilerinden istifa ederek 1962 tarihinde Millet Partisini yeniden kurmuşlardı. Alihan Limoncuoğlu, “Türkiye’de Üçüncü Yol Millet Partisi 1948”, *Akademik Hassasiyetler Dergisi*, 2018, C.5, S.10, s.151.

hasara uğrayan Iğdır'a bir geçmiş olsun ziyaretinde bulunmuştur. Kaza halkı ile yaptığımız temaslardan ve kasaba dâhilinde gördüğümüz ve tetkik ettiğimiz binaların durumundan edindiğimiz kanaati ve felâketzede Iğdırlıların isteklerini Yüce Meclise arz etmeyi bir vecibe saymaktayız. Iğdır ve havalisinde yıkılan evlerin sayısının 5 bin civarında olmasına mukabil Iğdır'da müşahede ettiğimiz manzara şudur: Resmî daireler, ortaokul ve postahane dâhil, bütün evler oturulamayacak hale gelmiştir. Resmî makamların acil ihtiyaç olarak talep ettiği 15.000 çadıra mukabil 1.000 civarında çadır gönderilmiş olması üzüntü yaratmıştır. Her ne kadar iki gün sonra İmar ve iskân Bakanlığında yapılan toplantıda Iğdır, Doğubayazıt ve Tuzluca'da vuku bulan deprem dolayısıyla acil yardım olmak üzere 30.000 lira nakdî yardım ve Kızılay tarafından 20 yataklı seyyar hastane gönderilmesinin kararlaştırıldığı, ordu ekipleri tarafından da 6.000 portatif çadır gönderildiğinin resmen açıklanması memnuniyet verici olmakla beraber bu bölge halkının esas ihtiyaçlarını karşılayamadığını ve vatandaşların talepleriyle mutabakat halinde olmadığını belirtmek isteriz. Nitekim tamamen oturulamayacak hale gelen binaların evvelki gün vuku bulan şiddetli zelzelede tamamen yıkılmış olması muvacehesinde Iğdır halkının aşağıdaki istek ve şikâyetlerini muhterem Meclise aksettirmekle bu vadiye alınacak ciddî tedbirlerin ilgili makamlarca bir an evvel alınacağını ve tahakkuk ettirileceğini ümit etmekteyiz. Halk perişandır ve sokaktadır, çadır kâfi değildir, yağışlar ve deprem devam etmektedir. Yağışlar sebebiyle hava soğumuştur. Halk sıhhatlerini koruyamamaktadırlar. Kendilerini, yiyecek ve hayvanlarını muhafaza edememektedirler. Bize intikal ettirilen en mühim istek şudur: Azami bir ay zarfında Hükümet seri halinde barakalar yaptırmalı ve bunlar mahallinde monte edilmelidir. Aksi takdirde yağmurlar ve soğuk dolayısıyla halk perişan duruma düşecektir. Halkın kendi imkân ve vasıtalarıyla zelzeleden müteessir olmayacak meskenler yaptırması imkânsızdır. Bu iş bir Hükümet meselesi olarak ele alınmalı ve süratle gerçekleştirilmelidir. Çok hazindir ki, bu durumda olan bu bölge halkına banka hacizlerinin de devam ettirildiğini esefle öğrenmiş bulunuyoruz. Muhterem arkadaşlar, bizim de müşahede ve tetkiklerimiz halkın bu taleplerinin yerinde olduğu kanaatini uyandırmıştır. Hükümet derhal harekete geçerek büyük merkezlerdeki müesseseler zelzele bölgesindeki halkın ihtiyacını karşılayacak seri halinde barakalar yaptırmalı ve soğuklar ve yağmurlar şiddetini artırmadan bunları mahalline gönderip monte ettirilmelidir. Aksi takdirde büyük can ve mal kaybına uğramak mukadderdir.

Hükümetin gerekli tedbirleri süratle almasını bir kere daha temenni; eder maruzatımıza son veririz.” şeklinde açıklamalarda bulunarak deprem bölgesine yapılan yardımların, alınan tedbirlerin yetersizliği ve Iğdır halkının taleplerini meclis kürsüsünden dile getirdi.¹⁴⁶

Meclisin Iğdır da meydana gelen deprem dolayısıyla yaptığı çalışmalar için Iğdır Kaymakamı ve Belediye Başkanı Kemal Kalender Millet Meclisine Iğdır halkı namına minnet ve şükranlarını bildiren bir telgraf gönderdi. 17 Eylül 1962 tarihindeki meclis toplantısında okunan telgraf şu şekilde idi: *“Iğdır kazasının uğradığı deprem felaketi dolayısıyla bakanlığımızın gösterdikleri yakın alaka ve teveccühlerinize kazamız halkının şükran ve minnetlerini Iğdır Belediye Meclisinin 12.09.1962 günlü kararı gereği ile arz ederim.”¹⁴⁷*

Iğdır’da meydana gelen deprem dolayısıyla yerinde inceleme yapmak üzere Millet Meclisi tarafından beş kişilik bir heyet oluşturularak bölgeye gönderildi.¹⁴⁸ Heyet deprem bölgesinde yaptığı çalışmalar sonucu bir rapor hazırlayarak Meclis Başkanlığına sundu. Meclisin 5 Aralık 1962 tarihli toplantısında gündeme alınan rapor şu şekilde idi: *“Kars vilâyetinin Iğdır ilçesinde 5 Eylül 1962 tarihinde vukua gelen deprem dolayısıyla mahallinde tetkikat yapmak ve Millet Meclisinin geçmiş olsun dileklerini Iğdır halkına ulaştırmak maksadıyla, Meclis kararı gereğince ve Başkanlık Divanınca görevlendirilen 5 kişilik heyetimiz 12 Eylül’de Iğdır’a muvasalat etti. Bir gece çadırda kalındı. Vatandaşların heyecan ve üzüntüsünü yakinen görerek paylaştı. Millet Meclisinin üzüntüsü, gerekli tedbirlerin alınması hususunda yakın ilgisi, halka duyuruldu. Iğdır bölgesinde vukua gelen deprem dolayısıyla mahallinde yapılan tetkikatta, aşağıdaki kanaat ve neticelere varılmıştır:*

1. Iğdır, Türkiye'mizin en mümbit arazi parçasından bir kısmı üzerindedir. 1963 yılında kısa bir yolla Erzurum'la irtibatı sağlanacaktır. DSİ faaliyetlerini kısmen bu bölgede teksif etmiştir. Toprak her türlü sınaî bitkileri yetiştirmeye müsaittir. Güneyinde Türkiye'nin en yüksek dağı Ağrı bulunmaktadır. Iğdır'ın bulunduğu yer 800 rakımı civarındadır. Turist celbi her zaman mümkündür. Depremden sonra yeniden inşa

¹⁴⁶ *MMTD*, I. Dönem, C.6/B.116, s.383-384.

¹⁴⁷ *MMTD*, I. Dönem, C.6/B.117, s.523.

¹⁴⁸ Heyet şu milletvekilleri tarafından oluşmaktaydı: Bahtiyar Vural (Kars), Rıza Polat (Ağrı), Tahsin Telli (Erzurum), Latif Aküzüm (Kars), Rıza Yalçın (Kars), *MMTD*, I. Dönem, C.9/B.13, s.641.

cihetine gidileceğinden yukarıdaki faktörler nazara alınarak, ilerde şehircilik bakımından bir hataya düşülmemesi için iyi bir şehir plânına lüzum vardır. Çünkü yolla Erzurum'a bağlandıktan ve sulama işleri tamamlandıktan sonra hızla bir inkişaf kaydedecektir. Verim artacak, mahsul tüketim sahası bulabilecektir.

2. Vukua gelen deprem şiddetli değildir. Ancak, bu bölgedeki evlerin pek eski oluşu, katıksız kerpiçten yapılmış bulunması tahribatın fazla olması neticesini doğurmuştur. Iğdır'da bulunan mütehassıs elemanların beyanına göre %40-50 ev tamamen hasara uğramıştır. Diğer binalarda esasen oturulamayacak haldedir. Menfi fikirli kimselerin propagandaları, uzun yıllardan beri ihmale uğramış bu bölge halkının moralini iyice bozmuştur. Hükümetimizin gösterdiği yakın ilgi morallerinin düzelmesinde en büyük amil olacaktır.

3. Deprem dolayısıyla halkın 7.500 çadıra ihtiyacı olduğu ifade edilmektedir. 3.071 çadır İmar ve İskân Bakanlığınca ve Kızılay tarafından temin edilmiştir. Birçok köyler yazın yaylaya çıkmaktadır. Bu itibarla halkın kendi ihtiyacını kısmen karşılayacak çadır vardır. Bu hususun da göz önüne alınarak gerçek ihtiyaç sahiplerine çadır verilmesi yerinde olur.

4. İmar plânı ve gelecekteki inkişaf göz önüne alınarak buna göre kredi verilmek suretiyle bina yaptırılması ve lüzumlu tahsisatın süratle temini yerinde olur.

5. Deprem umumi hayatın aksamasını tevlit ederek zarar verdiğiinden banka alacaklarından bazılarının tahsilinde kolaylık gösterilmesi zaruridir.

6. Memurların konut ihtiyacı için alâkalı Bakanlıklar tarafından baraka yaptırılması lüzumlu ve hatta zaruridir.

7. Ortaokul ihtiyacı, ilkokulların durumu, tarım mahsullerinin satın alınması, tesis kredilerin tecdidi, memurlara Emekli Sandığı tarafından avans verilmesi, hastane ve personel ihtiyaç ve durumu emniyet ve asayişin takviyesi gibi çeşitli ve teferruata ait talep ve şikâyetler yetkililere ulaştırılmıştır.

8. İnsan ve hayvan zayiati olmamıştır.

*Hükümetin alâkasını bizzat müşahade etmiş bulunuyoruz. Ciddî çalışmalara devam edileceğini ümit etmekteyiz. Keyfiyeti saygılarımızla arz ederiz.”*¹⁴⁹ Raporda depremin oluşturduğu hasar ve zararlar dile getirilerek bölge için yapılacak çalışmalar anlatıldı. Rapor okunduktan sonra İmar ve İskân Bakanı Fahrettin Kerim Gökay söz alarak raporla ilgili açıklamalarda bulundu. Raporda bahsedilen hususların bakanlıkça dikkate alınarak vatandaşlar için yapılacak olan barakalarda kullanılacak kerestelerin Kastamonu’dan nakledildiğini ifade etti. Bölgede yapılacak inşaatlar için Alman bir uzmanın bölgeye gönderildiğini ve çalışmaları sonucu hazırladığı rapora göre bölgede inşaatların yapılacağını belirtti. Amerika’dan sekiz büyük barakanın getirildiğini ve İskenderun limanından nakledilmek üzere olduğunu ifade etti. İnşaat mevsiminin açılmasıyla yeni bir Iğdır’ın inşa edileceğini ifade ederek konuşmasını tamamladı.¹⁵⁰

Kars Milletvekili Rıza Yalçın, İmar ve İskân Bakanı Celalettin Uzer ve Tarım Bakanı Turan Şahin’in cevaplaması talebiyle 29 Nisan 1964 tarihinde Meclis Başkanlığına bir yazılı soru önergesi verdi. Önerge de aşağıdaki sorular yer almaktaydı:

“1. Kars’ın Iğdır kazasında 1962 Eylül ayında vuku bulan yer depremi gibi korkunç afet dolayısıyla gerek kasaba merkezinde ve gerekse köylerinde birçok evler yıkılmış ve halk aylarca çadırlarda barınarak kışın yaklaşması dolayısıyla de muvakkat barakalar yaparak rutubet ve yağmur altında aylarca barınmak zorunda kaldığı gibi, halen de bu muvakkat barakalarda yaşamaktadırlar. Gerek merkez kazaya ve gerekse köylerine aradan 20 ay geçmiş olmasına rağmen bir nakdî yardım veya uzun vadeli kredi yapılmadığı binlerce vatandasın vaki olan müracaat ve şikâyetlerinden anlaşılmaktadır. 1964 yılının inşaat mevsimi de geçerse barakalarda yaşayan vatandaşlar sağlık bakımından çok büyük sıkıntı çekecekleri aşikârdır. 1964 yılında uzun vadeli ve faizsiz kredi verilip verilmeyeceği, verilecekse hangi tarihte faaliyete geçileceği ve bu ana kadar yapılan yardım miktarının işarına müsaadeleri.

2. Adı geçen kaza ve köylerinde de 1963 yılında dolu afeti birçok ekin ve meyve ağaçlarını tamamen veya kısmen tahrip etmiştir. Dolu afeti dolayısıyla kaza ve köylerinde vuku bulan zarar miktarı nedir? Dolu felâketi dolayısıyla gerek merkeze ve

¹⁴⁹ *MMTD*, I. Dönem, C.9/B.13, s.641.

¹⁵⁰ *MMTD*, I. Dönem, C.9/B.13, s.602-603.

gerekse köylerine ne miktar yiyecek ve tohum ve ne şartlarla tevzi edilmiş olduğunun bildirilmesini.

3. 1964 yılı ilkbaharında da Aralık kazası ve köylerinin ekinleri sel felâketine maruz kalmış ve birçok ekinler heder olmuş olduğundan kaza ve köy halkı müşkül durumda bulunmaktadır. Ekserisi fakir çiftçi olan bu bölge halkının zarar ve ziyan miktarı nedir? Adı geçen bölgeye yapılan ve yapılması düşünülen yardım miktarı nedir ve bundan sonra ne gibi bir yardım düşünülmektedir.” Soru önergesine İmar ve İskân Bakanı Celalettin Uzer 18 Mayıs 1964 tarihinde yazılı olarak cevap verdi. Cevapta: Depremden dolayı binaları yıkılan veya ağır hasara uğrayan 556 ailenin hak sahibi olarak kabul edildiğini belirtti. Ancak bütçe yetersizliğinden dolayı hemen inşaat yardımı yapılamadığını ifade etti. Bu nedenle deprem bölgesinde yapılan barakalar ile geçici olarak iskânları sağlandığı bilgisini verdi. Iğdır, Tuzluca ve Aralık ilçe merkezlerinde yapılacak inşaatlar için 1964 yılı bütçesine 400.000 lira ödenek konulduğunu ve bu ödenekle ilk planda yıkık ve ağır hasarlı 125 bina yapıldığını belirtti. Iğdır’a bağlı 20 köydeki afetzedelere de 1964 yılı içinde inşaat yardımı yapıldığını ve inşaat yardımı yapılan aile sayısının Iğdır ilçe merkezinde 125 ve köylerde ise 691 kişi olduğunu belirtti. Yapılan yardım miktarının 2.102.500 lira olduğu bilgisini verdi. Afetzedeler tarafından kendi imkânlarının kullanılması suretiyle yapılacak konutlar için ilçe merkezlerindeki ailelere 10.000 lira, köylerdeki ailelere de 7.500 lira inşaat yardımı yapıldığını ifade etti. Sonraki yıllarda da bütçe imkânları doğrultusunda bu yardımların devam edeceği şeklinde bilgi verdi.¹⁵¹

Tarım bakanı Turan Şahin de önergenin Tarım Bakanlığını ilgilendiren bölümüne 15 Haziran 1964 tarihinde cevap verdi. Buna göre: 1962 yılında meydana gelen deprem dolayısıyla ihtiyaç sahibi çiftçilere Ziraat Bankası ve Tarım Kredi Kooperatifleri vasıtasıyla kredi desteği sağlanmıştı. 1962-1963 yıllarında bölge çiftçilerine yapılan kredi desteği aşağıdaki verilen şekilde idi.¹⁵²

¹⁵¹ *MMTD*, I. Dönem, C.31/B.110, s.121-122.

¹⁵² *MMTD*, I. Dönem, C.31/B.110, s.122-123.

Tablo 1.2. Iğdır Depremi Dolaysıyla 1962 ve 1963 Yılında Çiftçilere Sağlanan Kredi

Hesap İsmi	1962 Yılında Sağlanan Kredi	Borçlu Adedi	1963 Yılında Sağlanan Kredi	Borçlu Adedi
Çevirme kredisi	754.805	4.462	223.050	79
Donatma kredisi	181.009	7	991.941	40
Ziraat Sanatları Kredisi	30.000	1	100.735	1
Yardım fonu	65.747	4	-	-
Tohumluk Yardım Kredisi	-	-	295.200	4.210
Tarım Kredi Kooperatifi	792.777	5	890.141	5
Kanalıyla yapılan ikrazat		Kooperatif		Kooperatif

Bu dönemde Millet Meclisinin gündemine gelen diğer konuda Iğdır’da yaşanan şiddetli dolu ve oluşan sel felaketi idi. Tarım Bakanı Turan Şahin 20 Mayıs 1963 ve 25 Mayıs 1963 tarihleri arasında Iğdır’da yaşanan şiddetli dolu ve oluşan sel felaketiyle ilgili yapılan çalışmalar hakkında da bilgi verdi. Buna göre: şiddetli dolu ve oluşan sel felaketi neticesinde % 90 hasar oluşmuştu. Bundan dolayı bölgeye 3.500 ton buğday tohumluğu verilmiş, bunun da 2.180 tonu Iğdır’a ayrılmıştı. 4 Nisan 1964 yılında Aras Nehri’nin taşmasıyla sular altında kalan Aralık ilçesi ve Yukarı Çiftlik, Aşağı Çiftlik, Ortaköy, Aratanlar, Emince, Karabağ ve Gödekli köylerinin hasar tespiti henüz su çekilmediğinden yapılmamıştı. Teknik Ziraat Müdürü ve ilgili elemanlar 10 Nisan 1964 tarihinde Aralık ilçesine giderek hasarı yerinde görmüşlerdi. Yapılan çalışmalar neticesinde Aralık ilçesine 100 ton arpa tohumluğu ve 100 ton yiyecek buğday verilmişti.¹⁵³

Bu dönemde Millet Meclisinin gündemine gelen diğer bir konuda Iğdır’da yaşanan sağlık sorunları idi. Bununla ilgili olarak Kars Milletvekili Muzaffer Şamiloğlu Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Edip Somunoğlu’nun cevaplaması talebiyle 7 Ocak 1966 tarihinde Meclis Başkanlığına bir yazılı soru önergesi verdi. Önergede Kars ve ilçelerindeki hastane sayıları, bu hastanelere başvuran hasta sayısı, hastanelerdeki doktor sayısı ve doktor olmayan veya yetersiz olan hastanelerde doktor

¹⁵³ *MMTD*, I. Dönem, C.31/B.110, s.123.

görevlendirmeleri ile ilgili hususları sordu. Önergeye 17 Ocak 1966 tarihinde Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Edip Somunoğlu cevap verdi. Cevabın Iğdır ile ilgili olan bölümünde şu bilgiler yer almakta idi: Iğdır Devlet Hastanesi yüz yataklıdır ancak şu anda iki adet baraka içinde otuz yatakla faaliyettedir. Uzman doktor ve pratisyen doktor yoktur. Merkez Sağlık Ocağı pratisyen doktoru hastanede hizmet vermektedir. Sağlık hizmetlerinin sosyalleştirilmesinden sonra Iğdır Devlet Hastanesinin dâhiliye servisine 626 hasta yatırılmış bunlardan dört hasta hayatını kaybetmiştir. Cerrahi servisine 80 hasta yatırılmıştır. Sağlık hizmetlerinin sosyalleştirilmesinden itibaren bu hastanede Kadın ve Doğum Hastalıkları Uzmanı Dr. Abbas Çöllü görev yapmıştır. Bu doktorunda tayin ile ayrılmasıyla hastane doktorsuz kalmıştır.¹⁵⁴

Bu dönemde Millet Meclisinin gündemine gelen konular arasında Iğdır'ın ulaşım sorunu da yer almaktaydı. Bu konuyla ilgili olarak Kars Milletvekili Sevinç Düşünsel 17 Aralık 1966 tarihinde Millet Meclisi Bakanlığına Bayındırlık Bakanı Orhan Alp'in cevaplaması talebiyle bir yazılı soru önergesi verdi. Önergede Kars ili ve ilçeleri arasındaki yolların onarım ve asfaltlanması hususunda 1966 yılında ne gibi tedbirlerin alındığı sordu. Bu yolların hangi ilçelere ait olup kaç kilometre olduğunu ve geriye kalan yollardan hangilerinin 1967 yılında onarım ve asfaltlanacağını bildirilmesini istedi. Önergeye 19 Haziran 1967 tarihinde Bayındırlık Bakanı Orhan Alp cevap verdi. Cevapta 1966 yılında Karakurt, Zaphane, Payamlı-Kağızman yol ayrımı, Kağızman-Iğdır, Sarıkamış-Kars, Horosan-Karakurt, Kurtkale-Çıldır, Cala-Araçay, Kars-Ani Harabeleri, Başgedizler- Subatan, Ardahan- Şafşat yollarında altyapı, sanat yapıları, alt temel, temel ve stabilize malzeme serilmesi çalışmaları yapılmıştı. Kars ve Iğdır geçişleri parke kaplamaları tamamlanmış idi. Bu yollar ile ilgili çalışmalar 1967 yılında da devam edecekti.¹⁵⁵

1.2. Iğdır'da Siyasi Partilerin Kuruluşu ve Yaptıkları Çalışmalar

1.2.1. Cumhuriyet Halk Partisinin Kuruluşu ve Iğdır'da Parti Teşkilatı Kurulmadan Önce Yaptığı Çalışmalar

Mustafa Kemal Paşa Kurtuluş Savaşı sürecinde bölgesel olarak kurulan milli direniş cemiyetlerini Sivas Kongresi'nde Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adı altında birleştirdi. Böylece Millî Mücadele'yi merkezileştirerek

¹⁵⁴ *MMTD*, II. Dönem, C.2/B.38, s.485-487.

¹⁵⁵ *MMTD*, II. Dönem, C.19/B.122, s.144.

mücadelenin lideri konumuna geldi. Ankara’da 23 Nisan 1920 açılan Büyük Millet Meclisi bir taraftan düşmana karşı başarılı olabilmek için mücadele etmiş diğer taraftan da yeni devlet düzenini sağlamaya çalışmıştı. Mustafa Kemal Paşa bu süreçte meclisin büyük çoğunluğunun desteğini almakla birlikte bu desteği örgütlü bir yapıya dönüştürmek istedi. Bu örgütlü yapı sayesinde yapılacak olan çalışmaların başarıyla neticelenmesini amaçladı. Mustafa Kemal Paşa bu amaçla 10 Mayıs 1921 tarihinde Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu’nu kurdu. Kurulan bu yapı Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin meclis gurubunu oluşturdu.¹⁵⁶ Bağımsızlık mücadelesinin en önemli unsuru olan Birinci Meclis’te 1923 yılının ilk aylarındaki çalışmalarda milletvekilleri arasındaki fikir ayrılıkları iyice gün yüzüne çıkmıştı. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa seçimlerin yapılarak meclisin yenilenmesini önerdi. Bu öneri üzerine meclis 1 Nisan 1923 tarihinde seçim kararı aldı. Seçim kararından sonra Müdafaa-i Hukuk Grubu çalışmalara başlayarak 8 Nisan 1923’de dokuz ilkelik seçim beyannamesini yayınladı. Beynamede Müdafaa-i Hukuk Grubunun Halk Fırkasına dönüşeceği belirtilmişti. Seçimlerin yapılmasından sonra bu dokuz ilkelik seçim beyannamesi temel alınarak 9 Eylül 1923 tarihinde Halk Fırkası Nizamnamesi kabul edildi. Halk Fırkasının kurulduğu ve bu konuda gerekli işlemlerin yapılmasıyla ilgili dilekçenin İçişleri Bakanlığına verilmesiyle fırkanın kuruluşu resmîyet kazandı.¹⁵⁷ Halk Fırkasının ismi 10 Kasım 1924’te Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF), 1935’te de Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) olarak değiştirildi.¹⁵⁸

1.2.1.1. CHF 1926 Teftiş Raporunda Iğdır

CHF Genel Merkezi, parti tüzüğü gereği görevlendirdiği parti müfettişleri vasıtasıyla il ve ilçe teşkilatlarını sürekli denetime tabi tutuyordu. Ayrıca yapılan il kongrelerinde de il ve ilçelerin sorunları kongre gündemine getirilip tartışılıyordu. CHF parti müfettişlerinin denetim raporları ve il kongre raporlarında tespit edilen sorunlar CHF Genel Merkezine gönderilerek var olan sorunlara çözüm bulunmaya çalışılıyordu. Iğdır ve çevresiyle ilgili hazırlanan ilk rapor Cumhuriyet Halk Fırkası Müfettişi ve Amasya Milletvekili Esat Bey tarafından 1926 yılında hazırlanan rapordur. Esat Bey bölgede yaptığı çalışmalar sonucu hazırladığı raporda Kars, Ardahan ve Iğdır bölgesine

¹⁵⁶ Yunus Ekici, “Türk Demokrasi Hayatında Cumhuriyet Halk Partisi”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Elâzığ, 2017, C.27, S.2, s.352.

¹⁵⁷ Yılmaz Gülcan, *Cumhuriyet Halk Partisi (1923-1946)*, İstanbul, Alfa Yayınları, 2001, s.64-74.

¹⁵⁸ Atlı, *Kars’ta Siyasi Hayat (1923-1950)*, s.47.

ait var olan sorunları ve görülen eksikleri detaylı olarak ele aldı. Raporun Iğdır ile ilgili olan bölümü şu şekilde idi: “Kars, Ardahan ve Iğdır havalisinde ziraat ve sanayi-i ziraiye yine Iğdır havalisinde pamukçuluk, gündün güne terakki eylemektedir. Bunların hepside ihraç mallarıdır. Bütün bu istihsalatat mukabil, ithalat ise gaz, şeker, mazottan ibarettir. Rusların tüccarlarımıza aldığı vaziyet yalnız, mahdut ve pek cüzi bir miktarda ikrazatdan başka bir şey yapmayan, Ziraat Bankası şubesine istinad eden tüccarlarımızı boğmak ve sonra tekrar tekrar uzlaşarak mallarını olur fiyatına ellerinden almaktır. Bütün bu felaketler, usulsüz ve teşkilatsız çalışmaktan olmaktadır. Binaenaleyh hükümetin bu havaliye mütehassıs bir ticaret muntıkası müdürü tayin etmesi ve bütün satış ve ihracat işlerini bu elden idare edilmesi lazım ve pek hayati bir meseledir.”¹⁵⁹ Esat Bey raporda Iğdır'ın önemli bir tarım alanı olduğunu, ayrıca Rusya'ya yapılan ihracatla ilgili sıkıntıları belirtti. İhracatta ilgili sorunların çözümü için hükümetin bölgeye deneyimli bir ticaret müdürü tayin etmesini istedi.

Esat Bey raporda ayrıca Ermenistan'ın bölge üzerindeki emellerine de değinerek: “Kars'ta, Ermenistan hakkında atideki malumat alındı. Ermenistan'da zirai, iktisadi büyük faaliyetler vardır. Kars, Iğdır muntıkası için Ermenilerin ümitleri pek kuvvetlidir. Bu havaliyi idame-i mevcudiyet ve hayatları için pek lüzumlu addediyorlar. Gümrü'de Amerikalılar tarafından talim ve terbiye edilerek, yetiştirilmekte olan 8.000 Ermeni eytamı vardır. Amerika, misyonu 1929 senesine kadar temdid-i faaliyete karar vermiştir. Ermeni muhacirlerinin, Ararat'tan itibaren, Türk hudutlarına iskanları takarrür etmiştir. Ruslar, Allahuekber, Akbaba, Borçalı civarında ki Türk köylerini kaçakçılık vesaire bahanelerle yavaş yavaş tazyik ve dahile naklederek, buralara Ermeni muhacirlerini iskân etmek ve Türkler ile Gürcüler arasına Ermenileri sokmak siyasetini muntazıran takip etmektedirler. Geçen sene Ermenistan'da (Yeni Arabkir) kasabası tesis edildi. Bu sene içinde Yeni Van, Yeni Kayseri, ayrılmaktadır. Yunanistan'da 3.000 Ermeni firarisi gelmiş ve Ermenistan'da yerleştirilmiştir.”¹⁶⁰ şeklinde tespitlerde bulunarak, Amerika ve Rusya'nın bölgedeki faaliyetleri ve Ermenilerin bu devletlerin desteğiyle bölgede yaptıkları çalışmalar hakkında bilgi verdi.

¹⁵⁹ Selçuk Ural, Nebahat Oran Arslan, **Cumhuriyet Devri Kars Tarihi 1923-1950**, Erzurum, Eser Basın Yayın Dağıtım Matbaacılık, 2015, s.244-247.

¹⁶⁰ Ural, Arslan, **Cumhuriyet Devri Kars Tarihi 1923-1950**, s.244-247.

Bu rapor doğrultusunda Başvekil İsmet Paşa, 10 Kasım 1926'da Dâhiliye Vekâletine raporda belirtilen sorunların çözümü için gereğinin yapılmasını istedi. Dâhiliye Vekâleti raporda belirtilen sorunlarla ilgili yaptığı çalışmalar kapsamında Doğu illerinde görev yapan ve bölge halkından olan memurların hükümetle halk arasında gerekli iletişimi kuramadıklarını belirtmiş ve bu nedenle memurların görev yerleri değiştirilerek yerlerine yeni memurlar tayin edilmiştir. Rusya'nın bölgedeki faaliyetleriyle ilgili istihbarat çalışmalarına ağırlık verilerek, gerekli tedbirlerin alınması sağlanmıştır. Özellikle Doğu vilayetlerinde hükümetin aldığı kararları uygulaması açısından umumi müfettişliklerin kurulmasının zorunlu olduğu Dâhiliye Vekâletince vurgulanan diğer bir konuydu.¹⁶¹

1.2.1.2. CHP 1938 Kars İl Kongresi ve V. Büyük Kurultayında Iğdır'ın Durumu

CHP'nin 1938 yılında yapılan Kars İl Kongresinde İl Yönetim Kurulunun son iki yıllık çalışma raporu kongre gündemine gelen konular arasındaydı. Raporda Kars il ve ilçesinde yaşanan siyasi, sosyal ve ekonomik sorunlar ve bu sorunlara getirilen çözümler yer almaktaydı. Bu kapsamda Iğdır ve Tuzluca kazalarında kurul ve ast örgütlerinin oluşturulması için Kars İl Teşkilatı olarak CHP Genel Yönetim Kuruluna öneride bulunulmuştu. Ayrıca Iğdır halkının yardımıyla bir bina satın alınarak eksiklikleri giderilmiş ve Halkevi binasına dönüştürülmüştü.¹⁶² Raporda ayrıca Iğdır'da ki tarım faaliyetleri ile ilgili yapılan çalışmalara da yer verilmişti. Buna göre merkezi Iğdır olmak üzere Sürmeli Çukuru bölgesinde dört adet Tarım Kredi Kooperatifi ve dört adet de Pamuk Tarım, Satış Kooperatifi Birliği kurularak faaliyete başlamıştı. Pamuk Tarım Satış Kooperatifi Birliğinin tespitine göre 1937 yılında üretilen pamuklar o bölge havalisinin ve dışarıdan gelen müşterilerin daha önce görmediği bir kalitede idi. Türkiye piyasasında ki pamuklara nazaran en iyi fiyat ve şartlarda satışı sağlanmıştı. Iğdır'da üretilen pamuk, pamuk satışıyla tanınan Bremen Borsasında da beğenilmişti. Iğdır'ın 1938 yılı pirinç hâsılatı da fiyatça çiftçinin yüzünü güldürecek seviyede idi. Raporda ayrıca Kars il ve ilçe belediyelerinin yaptıkları çalışmalara da yer verilmişti. Bu kapsamda Iğdır Belediyesi mezbaha, gazhane inşa etmiş ve Mehmet Çavuş Caddesinin parke kaldırımları da yaptırılmıştı. Belediye ayrıca yeni tekeli dairesinin bulunduğu caddeyi yeniden açtırarak, halka dinlenme ve yürüyüş alanı oluşturmuştu. Raporda

¹⁶¹ Ural, Arslan, *Cumhuriyet Devri Kars Tarihi 1923-1950*, s.248-250.

¹⁶² *Kars Gazetesi*, 16 Birinci Kanun, 1938, S.702.

ayrıca, CHP parti örgütlerinin memleketin sadece siyasi ve idari işleriyle değil aynı zamanda toplumsal ve ekonomik sorunlarla da ilgilendiği belirtilerek kadın, erkek, çocuk, genç ve her kesimden insanların, sorunlarıyla ilgilendiğinden halkın hoşnutluğu kazanıldığı ifade edilmişti.¹⁶³

Kongre çalışmalarını tamamladıktan sonra Kars il ve ilçeleri ile ilgili tespit edilen sorunlar ve çözüm önerileri kırk maddede raporlaştırılarak ilgili bakanlıklara sunulmak üzere 10 Şubat 1939 tarihinde CHP Genel Sekreterliğine gönderildi. Raporda Iğdır ile ilgili sorunlar:

- “1- Iğdır pamuklarını işleyecek olan iplik fabrikasının biran evvel tesisi.*
- 2- Iğdır ve Tuzluca kazalarında en yakın bir zamanda parti teşkilatının kurulması.*
- 3-Pamuk ziraatının asrileştirmek ve muhtaç olduğumuz mahsulü karşısında az olan kol kuvvetini verimlendirmek için mibzer ve çapa makinesinin köylülere tevzii.*
- 4- Pamuk tohumlarını ilaçlamak için Iğdır’da bir (vakum kamara) teşebbüs olunması.*
- 5-Ziraat Bakanlığı Iğdır için bir pamuk kontrol memuru ile bir tecrübe tarlası tahsisatı vermiş ise de bu kadro ve tesisi çok üstünde olan pamuk tarım ihtiyaçlarını karşılamak üzere daha yüksek salahiyyetli mütehassıs ziraatçilerimizin idaresi altında esaslı bir pamuk istasyonu ve laboratuvarı tesisi.*
- 6-Ziraat Bankasının Iğdır birliğine açmakta olduğu tesisat kredisinden istifade edilerek Iğdır ‘da pamuk yağı, sabun ve küspe imalatının birlik eliyle temini.*
- 7- Iğdır Kasabasının bu günkü içme suyu durumunun ne dereceye kadar bozuk olduğunu bilmeyen yoktur. Tahminen 150 bin lira kadar bir masraf isteyen memba suyu islaseine vilayet bütçesi bu günkü şartlar altında muktedir olmadığından Ankara’nın kıymetli bir armağanı olmak üzere muvaznei umumiyeden Iğdır içme suyunun temini.*
- 8- Iğdır kasabasına 20 kilometre mesafede havası ve suyu ile meşhur Zor yaylası adından bir yer vardır. Kasaba ile yayla arasındaki yol otomobilleri rahat rahat gidip gelebilecekleri bir duruma ifrağ olunduğu ve devlet tarafından orada birkaç memur evi yaptırıldığı takdirde burası mükemmel bir yazlık kasaba olmaya başlayacak ve bu suretle Iğdır’da yaşayanlar yazın sıcağından ve sivrisineğinden şikâyet etmeyecek bir*

¹⁶³ **Kars Gazetesi**, 27 Birinci Kanun, 1938, S.705.

duruma geleceklerinden zor yaylasında icap eden etütlerin ve tesisatın yapılması.” şeklinde sıralanmıştı. Raporda Iğdır ve Tuzluca’da parti teşkilatlarının kurulması, Iğdır’ın tarımsal sorunları ile Iğdır içme suyu sorunu detaylı bir şekilde açıklanarak çözüm önerileri dile getirilmişti.¹⁶⁴

CHP’nin 1938 yılı Kars İl Kongresinden sonra 29 Mart 1939 tarihinde Ankara’da V. Büyük Kurultayı yapıldı. Kurultayda CHP Kars Teşkilatını Fuat Araslı, Aliyar Vural, Samet Oktay ve Dursun Erdağlı temsil etti. Kurultayda söz alan Kars Delegesi Fuat Araslı, Kars il ve ilçelerinin sorunlarını dile getirdiği konuşmasında Iğdır ile ilgili sorunlara da değindi. Bu kapsamda Iğdır’ın tarımsal sulama sorunu için Serdarabat Barajı kanal inşaatının yapımından bahsederek, Iğdır ziraatı için önemini dile getirdi. Iğdır içme suyu sorununa da değinerek, maddi imkânsızlıklardan dolayı Iğdır’a içme suyu getirilemediğini belirtti. Iğdır’da ki pamuk tarımı ile ilgili olarak da bölgenin ayrı bir zenginlik kaynağı olduğunu ifade etti. Türkiye’de kurulan pamuk tarım satış kooperatiflerinden birisinin de Iğdır’da olmasının çiftçinin durumunu iyileştirmek açısından önemli olduğunu belirtti.¹⁶⁵

1.2.1.3. CHP 1941-1942 Kars Teftiş Raporunda Iğdır

CHP Genel Merkezi 1941-1942 yıllarında iki defa Kars il ve ilçe teşkilatlarını teftiş etti. Teftiş için CHP Erzurum Bölgesi Müfettişi ve Ordu Milletvekili Dr. Vehbi Demir’i görevlendirdi. Dr. Vehbi Demir, Kars il merkezi ve ilçelerdeki parti teşkilatlarını detaylı bir şekilde teftiş etti. Teftişte var olan parti sorunlarının dışında Kars il ve ilçelerinin diğer sorunlarına da yer verdi. Dr. Vehbi Demir yaptığı çalışmalarla ilgili bir rapor hazırlayarak CHP Genel Merkezine gönderdi. Raporda Iğdır ile ilgili: *“Kars’a 184 kilometre uzaklığında 2.400 kilometre murabbası mesahai sathiyeyi bulunan Iğdır kazasının umum nüfusu son sayıma göre 34.368’dir. Kazanın, sayısı 1.500’ü bulan evi 9.605 nüfusu ve kaza merkezine bağlı 50 köyü mevcuttur. Kazanın Taşburun ve Aralık isminde iki nahiyesi ve bu nahiyelere bağlı 16 köyü vardır. Kazada parti teşkilatı yoktur. Fakat bu kazada bir parti teşkilatı kurulması lazımdır. Teşkilatı kurmak ve faaliyete sevk etmek için şayanı itimat eleman mevcut ve partiye yazılmak isteyenler pek çoktur. Tensip buyrulduğu takdirde burada bir parti teşkilatı kurulabilir. Tuzluca’da parti teşkilatı olmadığı gibi halen kurulmasına da imkân*

¹⁶⁴ BCA, 490.1.0.0.495.1993.1.

¹⁶⁵ Atlı, *Kars’ta Siyasi Hayat (1923-1950)*, s.166-169.

görülmemektedir. Kaza merkezi büyücek bir köyden ibarettir. Köy evlerinden başka yeni bina olarak bir hükümet dairesi ile beş sınıflı bir ilkokul ve belediye tarafından yaptırılmış iki ev ile Ruslardan kalma kışlalar vardır. Sekenesi memur ve köy halkıdır.” şeklinde bilgiler vererek Iğdır’da parti teşkilatının kurulabileceğini belirtti. Raporda ayrıca Tuzluca kazasına değinerek bu kazada parti teşkilatı kurması imkânının olmadığını belirtti.¹⁶⁶

1.2.1.4. CHP Iğdır Teşkilatının Kurulması ve Yaptığı Çalışmalar

Cumhuriyet tarihinin ilk siyasi partisi olan CHP çoğu bölgede parti kurma çalışmalarını tamamlarken Iğdır ve Tuzluca gibi ilçelerde II. Dünya Savaşı sonrasında parti teşkilatı kurma çalışmalarına başladı. CHP’nin Iğdır ve Tuzluca ilçe teşkilatları Kars İl İdare Kurulu Başkanı Fevzi Aktaş tarafından 1946 yılının eylül ayı ortalarında kuruldu.¹⁶⁷ CHP’nin 1946 yılı Kars ilçe kongrelerinin yapılacağı tarihler Bölge Müfettişi ve Kars Milletvekili Hüsamettin Tugaç’ın da katıldığı Kars İl İdare Kurulu toplantısında belirlenerek CHP Genel Sekreterliğine bildirildi. Alınan karara göre 11 Ekim 1946’da Tuzluca ve 12 Ekim 1946’da Iğdır ilçe kongrelerinin, ilçelere bağlı ocak ve bucak kongrelerinin de 1946 yılı ekim ayında yapılacaktı. Iğdır ve Tuzluca ilçeleri ile bunlara bağlı bucak ve ocak teşkilatlarının 1946 yılı kongreleri belirlenen tarihlerde yapılarak kongreye katılanların sayıları, kongre başlama ve bitiş tarihleri CHP Kars İl İdare Kurulu tarafından CHP Genel Sekreterliğine gönderildi. Iğdır ve Tuzluca ilçelerinin 1947 yılı bucak ve ocak kongreleri ilçe kongrelerinden önce eylül ve ekim aylarında yapıldı. CHP Kars İl İdare Kurulu 24 Eylül 1947 tarihli toplantısında 1947 yılı ilçe kongre tarihlerini belirledi. Yapılacak ilçe kongrelerine bir müşahit gönderilmesi kararı alındı. Alınan karar doğrultusunda Tuzluca ilçe kongresi 21 Ekim 1947 tarihinde ve Iğdır ilçe kongresinin de 22 Ekim 1947 tarihinde yapılmasına karar verildi. Kars İl İdare Heyetinin aldığı bu kararlar CHP Kars İl İdare Kurul Başkanı Fevzi Aktaş tarafından CHP Genel Sekreterliğine bildirildi. İlçe kongreleri belirlenen tarihlerde yapılarak kongre sonuçları Kars İl İdare Kurulu tarafından CHP Genel Sekreterliğine gönderildi.¹⁶⁸

¹⁶⁶ BCA, 490.1.0.0.273.1091.1.

¹⁶⁷ Topçu, *1946-1960 Yılları Arası Kars’ta Siyasi ve Sosyal Hayat*, s.51.

¹⁶⁸ BCA, 490.1.0.0.167.666.1.

CHP 1952 yılı Iğdır ilçe kongresi 24 Aralık tarihinde saat 10.00'da şehirdeki sinema salonunda yapıldı.¹⁶⁹ Kongre açılışından sonra yönetim kurulu raporu okunarak onaylandı. Yönetim kurulu raporu onaylandıktan sonra konuşmalara geçildi. İlk sözü alan Kars İl İdare Kurulu İkinci Başkanı Rasim İlker sık sık alkışlarla kesilen bir buçuk saatlik bir konuşma yaptı. Konuşmasında Demokrat Parti (DP) iktidarının ekonomi politikalarını eleştirdi. Bu konuşmadan sonra delegelerden İbrahim Sever söz alarak bir konuşma yaptı. Konuşmasında iktidarın ekonomi ve tarım politikalarını eleştirerek *"Pamuk 60 kuruşa düştü. Bu çapa için yapılan masrafları bile karşılamıyor."* diyerek tarım politikasındaki olumsuzlukları dile getirdi.¹⁷⁰ Konuşmaların tamamlanmasından sonra yeni idare kurulu başkanlığı seçimine geçildi. Yapılan seçimde tüm delegelerin oyu ile Rıza Yalçın CHP Iğdır İlçe Başkanlığına seçildi. Başkanlık seçiminden sonra Rıza Yalçın kürsüye gelerek bir teşekkür konuşması yaptı. Konuşmasında Iğdırlılar için canını feda etmeye hazır olduğunu, parti başkanı sıfatıyla Iğdırlıların kölesi olarak hizmet edeceğini ifade etti. Konuşmasının devamında *"CHP mevcudiyetine ve kudretine inanmak istemeyen gafiller, şu muhteşem manzarayı görüp sıkılsınlar! Halk Partisi yaşayacaktır! Çünkü bunu kuran Atatürk, devam ettiren İnönü ve destekleyen asil Türk milletidir. El ele verip çalışarak bu büyük davada mutlaka muvaffak olacağız. Bana karşı gösterdiğiniz, teveccühten dolayı hepinize teşekkür ederim."* diyerek konuşmasını sonlandırdı. Konuşmadan sonra İdare Kurulu seçimleri yapıldı. Seçimler sonucunda Hacı Gulam Parlar, Hasan Tezel, Hasan Çetinel, Hüseyin Yaycılı, İsa Yiğit, Kurban Akar, Ali Işık ve Abdullah Armağan İdare Kuruluna seçildi. İdare Kurulu seçiminden sonra dokuz kişilik danışma kurulu ile il kongresine gidecek olan delegelerin seçimi yapıldı. Kongre, CHP Genel Başkanı İsmet İnönü'ye tazim telgrafi çekilmesine karar vererek çalışmalarını sonlandırdı.¹⁷¹ Tuzluca İlçe Kongresi de aralık ayının son haftasında yapıldı. Yapılan seçimde CHP Tuzluca İlçe Başkanlığına da Yusuf Timuçin seçildi.¹⁷²

CHP İlçe Teşkilatı bu dönemde özellikle köy gezilerine ağılık verdi. Bu ziyaretler esnasında vatandaşlarla iletişim kurularak parti politikaları ve ülke sorunları hakkında vatandaşlarla görüş alışverişinde bulunuluyordu. Yapılan bu çalışmalar

¹⁶⁹ *Kars Gazetesi*, 28 Aralık 1952, S.496.

¹⁷⁰ *Kars Gazetesi*, 30 Aralık 1952, S.497.

¹⁷¹ *Kars Gazetesi*, 2 Ocak 1953, S.499.

¹⁷² *Kars Gazetesi*, 28 Aralık 1952, S.496.

neticesinde CHP'ye katılımda gittikçe artmakta idi. Bu ziyaretlerden biri 3 Mayıs 1953 tarihinde Hakveyis köyüne yapılan ziyaret idi. CHP İlçe İdare Kurulu Başkanı Rıza Yalçın, İdare Kurulu Üyelerinden Bağır Aras, Ali Işık ve Mehmet Ali Kutlay köy halkı tarafından sevgi ve muhabbet ile karşılandı. Rıza Yalçın burada yaptığı konuşmadan sonra, DP Ocak Başkanı olan Mehmet Ali Büyükdag ve birçok kişi DP'den istifa ederek, CHP'ye katıldı. Bu köyde CHP Ocak Başkanlığına Mehmet Ali Büyükdag seçildi.¹⁷³

CHP Melekli Kongresi 27 Aralık 1953 günü Melekli köy odasında yapıldı. Seçimin yapıldığı gün CHP İlçe İdare Kurulu Başkanı Rıza Yalçın üç katile halinde vatandaşlar ile birlikte Melekli köyüne geldi. Burada kalabalık bir vatandaş topluluğu tarafından karşılandı. İdare Kurulu seçimi tamamlandıktan sonra göreve yeni başlayan üyelerle istişarelerde bulundu. Daha sonra köylülerle ülke sorunları hakkında görüş alışverişinde bulunarak köylülerin sordukları soruları cevaplandırdı. Kongre çalışmaları devam ettiği sırada otuz sekizi bağımsız ve otuz dördü DP'li toplam yetmiş iki vatandaş dilekçelerle CHP Kongre Başkanlığına başvurarak partiye katılmak istediklerini belirttiler. Yapılan görüşmeler sonucu bu kişiler CHP'ye üye olarak kaydedildiler. Bunların ardından herhangi bir partiye üye olmayan gençlerden oluşan bir grup salona girerek CHP saflarında çalışacaklarını ifade edip partiye kayıtlarının yapılmasını istediler.¹⁷⁴

CHP İlçe Başkanı Rıza Yalçın başkanlığındaki bir heyet 1954 yılı ocak ayında Karakoyun köyüne bir ziyaret gerçekleştirdi. Heyetin ziyareti vatandaşlar tarafından ilgi ve samimiyetle karşılandı. Heyet ziyarette köylülerle ülke sorunları ve yerel sorunlar konusunda görüş alışverişinde bulundu. Yapılan bu ziyaret sonucunda yirmi sekizi DP üyeliğinden istifa eden toplam iki yüz sekiz vatandaş CHP'ye katıldı.¹⁷⁵ CHP'nin 1954 yılında Iğdır'da yaptığı diğer bir çalışmada CHP Iğdır Gençlik Teşkilatının kurulması oldu. 1954 yılının ocak ayında kurulan gençlik teşkilatına gençler büyük ilgi gösterdi. Gençlik Teşkilatının ilk kongresinin, teşkilatın kuruluş tarihinden sonra on beş gün içinde yapılmasına karar verilerek çalışmalara başlandı.¹⁷⁶

¹⁷³ *Kars Gazetesi*, 11 Mayıs 1953, S.605

¹⁷⁴ *Kars Gazetesi*, 29 Aralık 1953, S.787.

¹⁷⁵ *Kars Gazetesi*, 11 Ocak 1954, S.798.

¹⁷⁶ *Kars Gazetesi*, 26 Ocak 1954, S.810.

Bu dönemde CHP Tuzluca İlçesi Kongresi de 19 Şubat 1954 tarihinde yapıldı. Kongre Başkanlığı seçimi yapıldıktan sonra konuşmalara geçildi. Söz alan Yönetim Kurulu Başkanı Yusuf Timuçin 1950 yılındaki seçimlerde iktidarın verdiği sözleri yerine getiremediği için bugün hayat pahalılığı olduğunu söyledi. Yirmi yedi yıllık CHP iktidarı döneminde memleketin her tarafının demir ağlarla döşendiğini ifade etti. Konuşmasında DP'yi eleştirerek seçimlerden önce milletvekili maaşlarını beş yüz lira indireceğini vaat ettikleri halde maaşları indirmedeği gibi üç yüz lira zam yaptıklarını söyledi. Ayrıca DP'nin birçok kalemde zam yaptığını da belirterek konu ile ilgili örnekler verdi. Mahkemede yaş tahsisinin üç lira iken şimdi üç yüz lira olduğunu ayrıca mahkeme harçlarının ve tapu harçlarının da kat kat artırıldığını belirterek DP iktidarının ekonomi politikalarını eleştirdi. Konuşmaların ardından yapılan idare kurulu seçiminde Yusuf Timuçin İdare Kurulu Başkanlığına seçildi.¹⁷⁷

CHP Iğdır İlçe Başkanı Rıza Yalçın 1954 yılı mart ayında da köy ziyaretlerine devam etti. Bu çalışmalar esnasında ziyaret ettiği köylerden Ağaver, Taşburun Bucağı, Melekli, Bayat Doğanşanlı, Kuzugüden, Hakmehmet, Arapkir köylerini ziyaretinde vatandaşlar yoğun ilgi gösterdi. Bu köylerde vatandaşlarla yaptığı görüşmelerde birçok vatandaş DP'den istifa ederek CHP'ye katıldı. CHP Iğdır Teşkilatının yaptığı bu çalışmalarla DP Iğdır'da güç kaybederken CHP' ye olan ilgi de artmaya başladı.¹⁷⁸

CHP'nin 1955 yılı kongre çalışmaları kapsamında Iğdır ilçe kongresi 21 Temmuz 1955 tarihinde yapıldı. Kongreye CHP Kars Milletvekili Sırrı Atalay'da katılarak bir konuşma yaptı. Konuşmasında; *"Mirasyedi bir evlat yahut kumar oynayan bir şahıs, kendi imkânları üzerinde nasıl titizlikle durmazsa, DP'yi sevk ve idare edenlerde memleketin iktisadi imkânları üzerinde hassasiyet göstermemiş, programsız ve günlük politikalarla iktisadi imkânlarımızı kurutmuşlardır."* diyerek, DP'nin ekonomi politikalarını eleştirdi.¹⁷⁹ Konuşmaların tamamlanmasından sonra yapılan İdare heyeti seçimi sonucunda Iğdır CHP İlçe Başkanlığı'na Fazıl Baykal seçildi.¹⁸⁰

¹⁷⁷ *Kars Gazetesi*, 26 Şubat 1954, S.825.

¹⁷⁸ *Kars Gazetesi*, 5 Mart 1954, S.829.

¹⁷⁹ *Ekinci Gazetesi*, 7 Mart 1957, S.1658.

¹⁸⁰ Mücahit Özden Hun, *Iğdır Sevdası*, Ankara, Alter Yayıncılık, 2018, C.II, s.2198.

CHP 1957 Yılı kongre takvimine göre 19 Ağustos 1957’de Iğdır, 20 Ağustos’ta Tuzluca ve Kağızman ve 24 Ağustosta da Kars il kongresi yapıldı.¹⁸¹ Iğdır da yapılan kongre çalışmalarında Musa Turan CHP Iğdır İlçe Başkanlığına seçildi. Musa Turan daha sonra yaşlılık ve siyasetten çekilmek gibi nedenlerle 1958 yılında bu görevinden ayrıldı. Musa Turan’ın görevden ayrılmasıyla CHP Iğdır İlçe Başkanlığınca tekrar çalışma yapılarak başkanlığa Mecit Hun, yönetim kurulu üyeliklerine de Cihangir Turan, Eyüp Serhat, Aziz Güney, Mecit Yılmaz ve Ferzende Armağan seçildi¹⁸²

27 Mayıs 1960’ta yaşanan askeri darbe sonrası siyasi parti faaliyetleri yasaklanmıştı. Siyasi parti faaliyetlerine konulan bu yasak, 13 Ocak 1961’de kısmen kaldırıldı. Buna göre siyasi faaliyetlere izin verilmesi, herkesin özgür ve serbest olarak siyasi faaliyetlerde bulunacağı anlamına gelmiyordu. Bu durumla ilgili İçişleri Bakanlığı’nın yayımladığı bildiriye göre yeni kurulacak siyasi partilerin il, ilçe ve merkez örgütü kurmaları siyasi faaliyet sayılmıyordu. Yapılacak örgüt ve tüzük değişikliklerinde de propaganda faaliyetlerinde bulunulmayacaktı. Bu bildiri ile yeni partilerin kurulmasına ve örgütlenmesine izin verildi.¹⁸³

Türk siyasi hayatında önemli bir yere sahip olan CHP Atatürk dönemi, İnönü dönemi ve ardından DP’nin iktidara gelmesiyle muhalefet dönemi gibi çeşitli aşamalardan geçmiş bir partiydi. 1950 seçimlerinde 69 milletvekili ve 1954 seçimlerinde de 30 milletvekili çıkarmıştı. CHP 1960 sonrası yapılacak seçimlere hazırlanmak, il ve ilçe teşkilatlarını yeniden düzenlemek için çalışmalara başladı.¹⁸⁴ Bu kapsamda CHP Kars İl İdare Kurulu, ilçe kongrelerinin tarihlerini tespit etti. Buna göre Iğdır ve Aralık kongreleri 3 Temmuz 1961 tarihinde, Tuzluca kongresi de 4 Temmuz 1961 tarihinde yapıldı. CHP Iğdır ilçe kongresinin yaptığı çalışmalar sonucunda İlçe Başkanlığına Mecit Hun, üyeliklere de Aziz Güney, Mehmet Ali Kutlay, Hasan Kocakaya, Kadir Erol, Hüseyin Türkdönmez, Abdül Aslan, Cihangir Turan ve Ali Kılıç seçildi. Aralık İlçe Kongresi sonucunda da İlçe Başkanı Celil Arslantürk, üyeliklere de Kerim Kumtepe, Mehmet Güner, Köse Alagöz, Aliasker Yılmaz, Süleyman Turan, Ramazan Altıntaş, Muharrem Toksöz ve Aziz Duman seçildi. Tuzluca ilçesinde yapılan

¹⁸¹ *Ekinci Gazetesi*, 9 Ağustos 1957, S.1781.

¹⁸² Hun, *Iğdır Sevdası*, C.II, s.1428.

¹⁸³ Melek Çolak, “27 Mayıs sonrası Türkiye’de Partileşme”, *Türkler*, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, C.17, s.138.

¹⁸⁴ Nebahat Oran Arslan, Selçuk Ural, *Kars Tarihi 1960 – 1980*, Ankara, Sonçağ Yayınları, 2018, s.191.

kongre sonucunda da Başkan Talat Bayburtlu, üyeliklere ise Bekir Parıltı, Hadi Burak, Seyda Türkan, İdris Türkan, Mehmet Atış, Aliasker Salar, Mahmut Koloğlu ve Hasan Şem seçildi.¹⁸⁵

1.2.2. Demokrat Parti Iğdır Teşkilatının Kuruluşu ve Çalışmaları

CHP Meclis Grubu çalışmalarında zaman zaman aykırı sesler olmasına rağmen parti içinde ciddi bir muhalefet ortaya çıkmamıştı. Parti içindeki ilk ciddi muhalefet Celal Bayar'ın TBMM'nin 22 Mayıs 1944 tarihli oturumunda Muvazene-i Umumiye Kanunu görüşülürken yaptığı eleştirilerle ortaya çıktı. Bayar konuşmasında hükümetin ekonomi politikalarını eleştirerek üretimin arttırılamadığını, üreticinin parasını devletten zamanında alamadığını vurguladı.¹⁸⁶ 1945 yılı bütçe görüşmelerinde Celal Bayar, Adnan Menderes, Emin Sazak, Yusuf Hikmet Bayur, görüşmeler sırasında hükümeti ekonomi politikası dâhil birçok konuda eleştirdiler.¹⁸⁷ Meclis görüşmelerinde Saraçoğlu Hükümeti o tarihe kadar görülmemiş bir şekilde eleştirildi. Hikmet Bayur, başarılı olmayan bir hükümetin çekilmesi gerektiğini ifade etti.¹⁸⁸ 1 Ocak 1945 tarihinde hükümetin meclis gündemine getirdiği toprak reformu kanun tasarısı parti içinde eleştirilere neden oldu. Bu durum CHP içindeki muhalefetin daha da belirginleşmesine sebep oldu.¹⁸⁹ 7 Haziran 1945'de Celal Bayar, Refik Koraltan, Fuat Köprülü ve Adnan Menderes tarafından CHP Meclis Grubuna verilen "Dörtlü Takrir" ile parlamentoda yeni bir parti hareketinin işareti ve bu hareketin kurucu kadrosu da ortaya çıktı. Verilen bu takrirle ülkede demokratik usullerin daha geniş şekilde uygulanması istendi. Dörtlü Takrir, CHP'nin 12 Haziran 1945 tarihli toplantısında reddedildi. Bu süreçten sonra 17 Eylül 1945'de Celal Bayar, milletvekilliğinden istifa etti. CHP grubunun 25 Eylül 1945 tarihli toplantısında da Adnan Menderes ve Fuat Köprülü, "*Partinin düzenini bozmak için partide kaldılar.*" gerekçesiyle partiden ihraç edildiler. 27 Kasım 1945'de de Refik Koraltan partiden ihraç edildi. Bu ihraçlar neticesinde yeni parti kurulması çalışmaları fiilen başlamış oldu.¹⁹⁰ Parti kuruluş çalışmalarının tamamlanmasıyla 7 Ocak 1946

¹⁸⁵ *Ekinci Gazetesi*, 5 Temmuz 1961, S.2874.

¹⁸⁶ Mustafa Albayrak, *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*, Phonix Yayınevi, Ankara, 2004, s.42.

¹⁸⁷ Hikmet Özdemir, "Demokrasiye Geçiş ve Menderes Dönemi", *Türkler*, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, C.16, s.1629.

¹⁸⁸ Filiz Çolak, "Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş ve Demokrat Parti (1945-1950)", *Türkler*, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, C.16, s.1429.

¹⁸⁹ Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, İstanbul, Hil Yayınları, 2010, s.27.

¹⁹⁰ Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam (1938-1950)*, İstanbul, Remzi Kitapevi, 1991, C.II, s.440-441.

tarhinde Refik Koraltan`ın İçişleri Bakanlığı`na verdiği dilekçeyle Demokrat Parti kuruldu. DP`nin kurucuları Dörtlü Takrir`de imzası bulunan: Celal Bayar, Refik Koraltan, Fuat Köprülü ve Adnan Menderes idi.¹⁹¹

DP kurulduktan sonra il ve ilçelerde teşkilatlanma çalışmalarına başladı. Bu kapsamda Kars ve ilçelerinde teşkilatlanma çalışmaları yapıldı. DP Iğdır`da 1947 yılında teşkilat kurma çalışmalarına başlayarak, 1948 yılında Iğdır Teşkilatının kuruluşunu tamamladı.<sup>192</sup> DP`nin bu yıllarda Iğdır ilçe teşkilatının kurulması ve örgütlenmesi çalışmalarında Nurettin Kirman partinin ilçe başkanlığı görevini üstlenerek, Musa Doğan, Hamit Dönmez, Yusuf Aksu ile birlikte ilçe, bucak ve köylerde DP`nin teşkilatlanmasını sağladı.¹⁹³ DP bu süreçte kendisini halka anlatmak konusunda birtakım zorluklarla karşılaştı. Maddi durumu iyi olanların, parti saflarına katılmamış olmasından dolayı parti teşkilatı maddi olarak sıkıntı çekmekteydi. Partiye üye olanların çoğu tarım ve hayvancılıkla geçimini sağlamaktaydı. Maddi sıkıntıları aşmak için üyelere aidat toplama konusunda da başarı elde edilemedi.¹⁹⁴ DP`nin Iğdır`da kuruluş çalışmalarında aktif olarak yer alan Rahim Akyüz Iğdır`da teşkilatlanma çalışmaları ve parti binasının tefrişi için şahsi parasıyla harcamalar yaptı. Bu dönemde Iğdır`da işletmeciliğini yaptığı iki otelin gelirini parti çalışmalarına ayırmıştı.¹⁹⁵

DP il idare kurulu 1953 Ocak ayı içerisinde Iğdır ilçe teşkilatını fesh ederek Nurettin Kirman yönetimine son verdi. Yeni oluşturulan geçici ilçe idare heyetine Mehmet Gülten, Naci Güneş, Süphan Güneş, Nağdali Parlar, Kadir Günde ve İsmail Çınar seçildi. Geçici idare kurulu da kendi aralarında seçim yaparak Mehmet Gülten`i başkanlığına getirdiler.¹⁹⁶

DP Kars il ve ilçe kongreleri yapılması kapsamında Iğdır ilçe kongresi 25 Nisan 1953 günü şehir sinemasında yapıldı. Salonun tamamen dolmasından dolayı vatandaşların bir kısmı kongre çalışmalarını salon dışından takip etti. Yapılan seçimde Sarıkamış Demokrat Parti İdare Heyeti Üyesi Celal Öğün ittifakla kongre divan

¹⁹¹ Atlı, *Kars`ta Siyasi Hayat (1923-1950)*, s.225.

¹⁹² Atlı, *Kars`ta Siyasi Hayat (1923-1950)*, s.226.

¹⁹³ *Ekinci Gazetesi*, 23 Şubat 1953, S.439.

¹⁹⁴ Atlı, *Kars`ta Siyasi Hayat (1923-1950)*, s.226.

¹⁹⁵ Hun, *Iğdır Sevdası*, C.II, s.2125.

¹⁹⁶ Hun, *Iğdır Sevdası*, C.II, s.1847.

başkanlığına seçildi. Atatürk ve şehitler için yapılan saygı duruşundan sonra idare heyeti seçimine geçildi. Yapılan seçimde Demokrat Parti Iğdır İdare Heyeti Başkanlığına Nağdali Parlar, üyeliklere de Mehmet Gülten, Naci Güneş, Sadık Tezel, Musa Doğan, Kadir Günde ve Talat Tufan seçildi. Yeni idare heyetinin seçilmesiyle görevi devreden geçici idare heyeti üç ayda partiye 1.796 üye kaydetmiş ve dört yüz lira da para elde etmişti.¹⁹⁷

DP'nin 1953 yılından sonraki kongresi 6 Şubat 1955 tarihinde yapıldı. Kongreye Kars İl İdare Heyeti Başkanı Ahmet Yılmaz ve İl İdare Kurulu üyelerinden Süleyman Gödekli, Şemistan Koçulu, Mehti Öner ve Asker Yıldırım da katıldı. Delegelerin ve halkın yoğun ilgisiyle başlayan kongre, çalışmalarını olumlu bir ortamda tamamladı. Yapılan seçimde DP Iğdır İlçe Başkanlığına Feyzullah İnan İkinci Başkanlığa Sadık Tezel, üyeliklere de Nağdali Parlar, Kadir Günde, Talat Tufan ve Kurban Akar seçildi.¹⁹⁸

DP Iğdır İlçe Teşkilatının yaptığı çalışmalar kapsamında 28 Ekim 1956 tarihinde Alikamer Bucak Kongresi yapıldı. Kongreye Kars ilinden müşahit olarak gelen Abbas Çetin ve Kars DP İl İdare Kurulu Üyesi Zeki Aras, Iğdır DP İlçe Başkanın Feyzullah İnan ve idare kurulu üyeleri ile yüz altmış köylü ve Iğdır'dan gelen yüz eli vatandaş katıldı. Kongre de Abbas Çetin partinin ideallerini konu alan bir konuşma yaptı. Ardından söz alan Zeki Aras'ta Abbas Çetin'i takdir ve teyit eden bir konuşma yaptı. Konuşmalardan sonra Kongre Başkanlığı seçimine geçildi. Kongrede bulunan yetmiş dokuz delege oybirliği ile Kongre Başkanlığına Feyzullah İnan'ı İkinci Başkanlığa Mecit Hun'u, kâtipliklere de Rahim Akyüz ve Kadir Günde'yi seçti. Yapılan Ocak Başkanlığı seçiminde de oybirliği ile Enver Sever ocak başkanı seçilerek kongre çalışmaları tamamlandı.¹⁹⁹

DP'nin Kars il ve ilçelerinde yaptığı kongrelerden biri de 25 Kasım 1956 tarihinde yapılan Iğdır ilçe kongresi idi. Yüz üç delegenin katılımıyla yapılan kongre de başkanlığa Fazıl Baykal ve Musa Doğan olmak üzere iki aday yarıştı. Yapılan seçimde Musa Doğan doksan oy alarak kongre başkanı oldu. Fazıl Baykal'da on üç oy aldı. Kongrede yapılan konuşmalarda hükümetin Iğdır'da yapmış olduğu sulama ve kanal

¹⁹⁷ *Birlik Gazetesi*, 28 Nisan 1953, S.144.

¹⁹⁸ *Birlik Gazetesi*, 8 Şubat 1955, S.658.

¹⁹⁹ *Birlik Gazetesi*, 6 Kasım 1956, S.1190.

inşaatları ile yapılan diğer çalışmalardan dolayı minnet ve şükran duyguları ifade edildi. Yapılan idare heyeti seçiminde; Hacı Nağdali Parlar, Ahmet Armağan, Kurban Akar, Mecit Hun, Musa Başbut, Naci Güneş ve Cihangir Aras yeni ilçe idare heyetine seçildiler. Yeni üyeler kendi aralarında yaptıkları görev dağılımında İlçe İdare Heyeti Başkanlığına Nağdali Parlar ve İkinci Başkanlığa da Naci Güneş seçildi. İlçe idare heyeti seçiminden sonra kongre çalışmalarında katılımcı olarak bulunan Kars Belediye Başkanı İsmail Hakkı Alaca ve Kars DP İl İdare Heyeti Üyesi Yusuf Eren birer konuşma yaptılar. Partideki birlik ve beraberliğe vurgu yaptıkları konuşmaları büyük tezahüratlara vesile oldu. Konuşmalardan sonra üst kongre delege seçimine geçildi. İl kongresine katılmak üzere yirmi yedi delege seçildi. Kongre çalışmaları Kongre Başkanı Musa Doğan'ın kapanış konuşmasıyla son buldu.²⁰⁰

DP'nin Genel Merkez İdare Kurulu temsilcileri 1957 Haziran ayı başlarında Kars'a gelerek DP Kars İl İdare Heyeti ve Iğdır İlçe İdare Heyetinde değişiklikler yaptı. Iğdır DP İlçe İdare Heyetinde yapılan değişiklik ile DP ilçe Başkanı Nağdali Parlar, İlçe Yönetim Kurulu Üyeleri Mecit Hun, Naci Güneş ve arkadaşları görevden alındı. Yapılan değişiklikle İlçe Başkanlığına Eşref Kaya, Üyeliklere de Enver Güneş, Osman Ataman, Kadir Günde getirildi.²⁰¹ DP Iğdır Teşkilatında yapılan bu değişiklikten sonra 1957 yılı ağustos ayı ortaların da DP Kars İl İdare Kurulu Başkanı Nusret Metan, Kurul Üyelerinden Şemistan Koçulu, Himmet Yılmaz ve Zeki Aras ile birlikte Iğdır, Tuzluca ve Kağızman ilçelerine bir ziyaret gerçekleştirdi. Iğdır'da ki ziyaretlerinde parti teşkilatının çalışmaları ile ilgili görüş alışverişinde bulundular. Kars İl İdare Kurulu Başkanı ve kurul üyeleri Iğdır ziyaretinin ardından Tuzluca'da partinin ilçe kurulu ile toplantı yaparak parti çalışmaları hakkında bilgi aldı. Tuzluca İlçe İdare Kurulu Üyeleri CHP' den istifaların olduğu, parti ocaklarının kapanarak başkan ve üyelerinin DP'ye katıldıklarını ifade ettiler.²⁰²

DP'nin Iğdır'da gerçekleştirdiği diğer bir kongrede 9 Ağustos 1958 tarihinde yapılan Iğdır İlçe Kongresi idi. Şehirdeki sinema binasında yapılan kongreye 120 delegeden 117'si katıldı. Üye tespitinden sonra yapılan seçimde Mehmet Gülten Kongre Başkanlığına seçildi. Kongre Başkanlığı seçimi tamamlandıktan sonra yapılan idare

²⁰⁰ *Hürriyet Gazetesi*, 27 Kasım 1956, S.284.

²⁰¹ *Kars Gazetesi*, 8 Haziran 1957, S.1808.

²⁰² *Birlik Gazetesi*, 20 Ağustos 1957, S.1428.

heyeti seçimi sonucunda Eşref Kaya, Musa Doğan, Ahmet Armağan, Naci Güneş, Muhsin Yılmaz, Cihangir Aras, Fazıl Işık ilçe idare kurulu üyeliğine seçildiler. İlçe İdare Heyeti Üyelerinin de kendi aralarında yaptıkları seçimle İlçe Başkanlığına Eşref Kaya, İkinci Başkanlığa da Musa Doğan seçildi.²⁰³ 27 Mayıs 1960 askeri darbesine kadar faaliyetlerini sürdüren DP darbeden sonra 29 Eylül 1960 tarihinde mahkeme kararıyla kapatıldı.²⁰⁴ DP'nin mahkeme kararıyla kapılması sonucu tüm Türkiye'de olduğu gibi Iğdır'da da siyasi faaliyetleri sonlamış oldu.

1.2.3. Millet Partisi Iğdır İlçe Teşkilatının Kuruluşu ve Çalışmaları

CHP'nin tek başına iktidarda olduğu 1948 yılında, DP meclisteki tek muhalefet partisi idi. Mareşal Fevzi Çakmak önderliğinde bir grup, DP'nin CHP'ye karşı gerçek bir alternatif olmadığını belirterek ayrı bir görüş ortaya koydular.²⁰⁵ 1948 yılı mayıs ayında DP Meclis Grubundan ayrılan milletvekilleri, Müstakil Demokratlar Grubunu kurdu. Bu grubun dışındakilerde yeni bir parti kurma çabası içine girdi. Bu dönemde DP yöneticileri ile mesafeli olan İstanbul Bağımsız Milletvekili Mareşal Fevzi Çakmak, Müstakil Demokratlar Grubu ile aynı tutum içerisindeydi. Yaşanan bu gelişmeler sonucunda 20 Temmuz 1948 tarihinde Millet Partisi (MP) kuruldu.²⁰⁶ MP'nin Fahri Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak, Parti Genel Başkanı Yusuf Hikmet Bayur, Genel Başkan Vekili Osman Nuri Koni ve Partinin Genel Sekreteri de Mustafa Kentli idi.²⁰⁷

MP kurulduktan sonra diğer bölgelerde olduğu gibi Iğdır'da da teşkilat kurdu. MP Iğdır teşkilatının kuruluş çalışmaları 1952 yılında Mecit Hun tarafından gerçekleştirildi.²⁰⁸ MP Iğdır İlçe Teşkilatı Iğdır mahallelerinde ocak kurma çalışmaları da yapmaktaydı. Bu kapsamda yapılan çalışmalardan biri Söğütlü Mahallesi Ocağının açılması idi. Partinin Söğütlü Mahallesi Ocağının açılması münasebeti ile 9 Temmuz 1952 tarihinde saat 17.00'da belediye meydanında halka açık bir toplantı düzenlendi. Toplantı, Iğdır'ın yaz mevsimi dikkate alınarak, günün en hareketsiz saatine denk

²⁰³ *Demokrat Kars Gazetesi*, 12 Ağustos 1958, S.901.

²⁰⁴ Feroz Ahmad, Bedia Turgay Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1946*, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1976, s.223.

²⁰⁵ Alihan Limoncuoğlu, "Türkiye'de Üçüncü Yol Millet Partisi 1948", *Akademik Hassasiyetler Dergisi*, s.146.

²⁰⁶ Murat Bal, *Çok Partili Siyasi Hayata Geçiş Sürecinde Parti Kapatmaları ve Millet Partisi Örneği*, Diyarbakır, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku Ana Bilim Dalı, YYLT, 2019, s.72.

²⁰⁷ Alpaslan Öztürkci, *Demokrat Partide Pati İçi Muhalefet (1946-1950)*, Antalya, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, YDT, 2019, s.134.

²⁰⁸ Hun, *Iğdır Sevdası*, C.II, s.1665.

getirildiği halde büyük bir dinleyici kitlesi tarafından sonuna kadar takip edildi. Toplantıda MP Iğdır İlçe İdare Kurulu Başkanı Mecit Hun bir konuşma yaptı. Konuşmasında: *“Memleketimizde tek parti yerine çok parti idaresinin kaim olmasıyla millet ve memleket hesabına daha hayırlı neticeler umulurken Demokrat Parti’nin bugün tesis ettiği idare ile takip ettiği siyaset bizi ümitsizliğe sevk etmiştir. Müteredit siyasi partiler arasından iktidara gelenler çok parti siyasetinin icap ettirdiği şekilde hareket etmediği müddetçe teessüs eden idare tek parti rejiminden daha kötü neticeler doğurur. Maalesef DP takip ettiği hattıharekete muhalefeti ezmek ve hatta bertaraf etmek emelindedir. Muhalif partilerle halk, huzur ve teminat altında faaliyetten mahrum bulunmaktadır. Parti kademeleri, memurları daimî surette baskı altında tutmak ve onları partinin memuru olarak, arzusuna göre harekete mecbur etmek suretiyle partizan bir idarenin temellerini atmakla memurlarımızın huzur içinde çalışmalarına mâni olmaktan başka bir netice istihsal edemeyeceklerdir.”* şeklinde açıklamalarda bulunarak çok partili yaşamda muhalefet partilerinin önemine değindi. Konuşmasının devamında Millet Partisi’nin halka yardım prensibine dayandığını ve halkın hizmetinde bir parti olacağını belirterek konuşmasını sonlandırdı.²⁰⁹

Mecit Hun’un konuşmasından sonra DP’nin Başköy Bucağı kurucularından İsmail Gödekli kürsüye gelerek bir konuşma yaptı. Konuşmasında: *“Sayın hemşerilerim bugün Millet Partisi’nin Söğütlü Ocağının açılış törenine şeref verdiğinden dolayı hepinize partim adına candan teşekkür ederim. Arkadaşlar, 1947 yılında Başköy bucağında DP’yi saffet ve samimiyetle sarsılmayan, azim ve iradelerine ve medeni cesaretlerine çok iyi güvendiği ve itimat ettiğim aziz Başköylü kardeşlerimle el ele vererek, bütün hürriyet cesaretinin karargâhı olan Dil Mıntıkasında kurduk. Kurduğumuz günden 1952 kongresine kadar bu partide gayet samimi ve ahenkaber bir şekilde çalıştık. Hakikaten DP’nin ana akidelerine tüzük ve programına hayranım. Gerek Halk Partisi gerek DP ve gerekse Millet Partileri benim için mukaddestir. Bu partilerin üçüne de kurucularına da hürmetim vardır. Mademki memleketimizde bugünkü bünyemize göre bir parti hızı ve havası yaşamakta ve yükselmektedir. Binaenaleyh bu hız muhakkaktır ki çok kuvvetli temellere dayanarak, yurdumuzda milletimiz selamet ve insaflı yolunda göğüs gererek yürümelerini icap ettiriyor. Şu hâlde en kutsi hizmeti partiler yapmış oluyor demektir. Fakat maalesef yeni iktidar bu zihniyet*

²⁰⁹ **Kars Gazetesi**, 17 Temmuz, 1952, S.361.

ve gayeyi taşıyamadı bu varlığı gösteremedi, tüzük ve programdaki vaatleri yerine getiremedi...” şeklinde konuşmasını sürdürerek, DP’den ayrıldığını ve MP’ye katıldığını açıkladı.²¹⁰

MP Iğdır Teşkilatı Başkanı Mecit Hun ve partinin yönetim kurulu üyeleri, Nisan 1953’te partinin komiteci bir ruhla hareket ettiğini ve Atatürk düşmanlığı yaptığını belirterek parti teşkilatını feshettiler. Bu gelişme üzerine Iğdır’daki parti teşkilatı çalışmaları sonlandırılmış oldu.²¹¹ Ancak partinin diğer bölgelerdeki çalışmaları devam etmekteydi. Partinin kapanmasına yol açan gelişmeler partinin dördüncü büyük kurultayında başladı. 24 Haziran 1953 tarihinde yapılan dördüncü büyük kurultayda partinin inkılâpçı kesimini temsil eden Hikmet Bayur, bir konuşma yaptı. Konuşmasında: Partinin devrimcilik veya muhafazakârlık gibi iki şıktan birini seçmesi gerektiğini, orta yerde kaldığı sürece daima eleştirilere maruz kalacağını belirtti. Konuşmasında: “*Mutedil, muhafazakârlık*” tabiri üzerinde duran Bayur, ya inkılâpçı ya da muhafazakâr olunması gerektiğini ifade etti. Partinin inkılâpçı kesimi partinin esas hüviyetinin tespit edilmesini isteyerek, parti programının bazı maddelerinin tartışılması konusunu gündeme getirdiler. Bunun üzerine kurultayda çok sert tartışmalar yaşandı. Başlarında Hikmet Bayur’un bulunduğu inkılâpçılar, teşebbüslerinden bir sonuç elde edemeyince partiden istifa ettiler. İstifa edenlerden Saffet Olgaç, MP’nin dinci, şeriatçı, mecelleci ve hilafetçi birtakım cereyanlar peşinde olduğunu ifşa ve ihbar etti. Bu durumun mahkemeye intikal etmesiyle 9 Temmuz 1953 günü Millet Partisi’nin bütün teşkilatları mahkeme kararıyla geçici olarak kapatıldı. 27 Ocak 1954 tarihinde mahkemenin verdiği kararla Millet Partisi daimî olarak kapatıldı.²¹²

1.2.4. Cumhuriyetçi Millet Partisi Iğdır Teşkilatının Kuruluşu ve Çalışmaları

MP’nin kapatılmasından sonra bu partinin üyeleri tarafından 10 Şubat 1954 tarihinde Ahmet Tahtakılıç başkanlığında Cumhuriyetçi Millet Partisi (CMP)

²¹⁰ *Dil Gazetesi*, 12 Temmuz 1952, S.2; Hun, *Iğdır Sevdası*, CII, s.1669-1672. Dil Gazetesi Iğdır da Mecit Hun tarafından çıkarılmıştır. Gazete 9 Temmuz 1952 yılında yayın hayatına başlamıştır. İlk zamanlarda çarşamba ve cumartesi günleri olmak üzere haftada iki kez yayınlanan gazete 17 Ekim 1952 tarihine günlük olarak çıkarılmaya başlanmıştır. Gazetenin yazarları arasında Hamza Mızrak, Turgut Sungar, Cengiz Sungar yer almaktadır. Gazetenin içeriğinde Iğdır ile ilgili siyasi ve ekonomik haberler yer almaktadır. Bilinen son sayısı 17 Nisan 1953 tarihli 130. sayıdır. Nebahat Arslan, Süleyman Tekir, “Cumhuriyet Dönemi Iğdır Yerel Basını”, *Kültür ve Tarih Bağlamında Iğdır Uluslararası Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Yay. Haz. Aslı Akdoğanbulut İnsan, Selcan Koçaslan, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2018, s.119-120.

²¹¹ *Ekinci Gazetesi*, 21 Nisan 1953, S.487.

²¹² Rıfki Salim Burçak, *On Yılın Anıları (1950-1960)*, Ankara, Nurol Matbaacılık, 1998, s.136.

kuruldu.²¹³ Partinin kuruluşundan sonra il ve ilçelerde teşkilatlanma çalışmaları başladı. Bu kapsamda Iğdır ve Tuzluca teşkilatlarının kurulması amacıyla 23 Mart 1954 tarihinde CMP Kars İl Başkanı İsmail Alaca ve İkinci Başkan Cengiz Ekici Iğdır ve Tuzluca'ya bir ziyaret gerçekleştirdi.²¹⁴ Teşkilat kurma çalışmaları kapsamında Iğdır ve Tuzluca'ya yapılan ziyaret halk tarafından sempatiyle karşılandı. Iğdır ve Tuzluca teşkilatları kurucu üyelerinin bölgede sevilen ve hürmet edilen kişilerden olması halkın CMP'ye olan ilgisini arttırdı.²¹⁵ Yapılan teşkilat kurma çalışmaları sonucunda CMP Iğdır Teşkilatı Başkanı Hasan Özler, Başkan Vekili Osman Ataman, Kâtip Kazım Kuyucak, Üyelerde Salih Çöllü ve Hüseyin Erdem'den oluştu.²¹⁶ Iğdır ve Tuzluca ilçe teşkilatları kurulduktan sonra yapılan çalışmalar neticesinde köylerde de parti ocak teşkilatları kurma çalışmaları yapıldı. Bu kapsamda Tuzluca'da 1954 Nisan ayı içerisinde Abbasgöl, Göktaş, Yassıbulak, Aliköse, Kızılkelefe, Canderviş, Hadımlı, Güllüce, Yukarı Kenzek, Kumbulak ve Gülali köylerinde parti ocakları kuruldu.²¹⁷ Iğdır'da CMP İlçe Teşkilatı kurulduktan sonra diğer partilerin üye ve yöneticilerinden de CMP'ye geçenler olmaktaydı. DP Iğdır Teşkilatı İkinci Başkanı Mehmet Gülten 1954 yılı nisan ayı içerisinde partisinden istifa ederek CMP'ye üye olmuştu.²¹⁸

2 Mayıs 1954 milletvekili seçimlerinden hemen önce kurulan parti milletvekili seçimlerine katılma kararı aldı. Kars ve ilçelerinde yapmış olduğu teşkilatlanma ve seçim çalışmalarına rağmen müspet bir netice elde edemedi. Seçimlerden sonra partinin kurucularından ayrılımlar başladı.²¹⁹ 1958 yılının ekim ayında CMP, Türkiye Köylü Partisi ile birleşerek Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) adını aldı.²²⁰

1.2.5. Adalet Partisi Iğdır Teşkilatının Kurulması ve Yaptığı Çalışmalar

27 Mayıs 1960 darbesinden sonra orduda yapılan tasfiye hareketi sonrası emekliliğe sevk edilen Orgeneral Ragıp Gümüşpala, parti kurma çalışmalarına başladı. Parti kurma çalışmaları kapsamında 31 Ocak 1961'de Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel ile bir görüşme gerçekleştirerek, kuracağı yeni partinin programının hazır olduğunu ifade

²¹³ Burçak, *On Yılın Anıları (1950-1960)*, s.136.

²¹⁴ *Ekinci Gazetesi*, 23 Mart 1954, S.755.

²¹⁵ *Ekinci Gazetesi*, 24 Mart 1954, S.756.

²¹⁶ *Ekinci Gazetesi*, 25 Mart 1954, S.757.

²¹⁷ *Ekinci Gazetesi*, 8 Nisan 1954, S.769.

²¹⁸ *Ekinci Gazetesi*, 22 Nisan 1954, S.781.

²¹⁹ Topçu, *1946-1960 Yılları Arası Kars'ta Siyasi ve Sosyal Hayat*, s.116.

²²⁰ Mustafa Arıkan, "27 Mayıs Anayasayı İhlal Davası İddianamesi Üzerine Bazı Tespit ve Düşünceler", *Türkler*, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, C.17, s.125.

etti.²²¹ Ragıp Gümüşpala liderliğinde ki Adalet Partisi (AP) 11 Şubat 1961 tarihinde kuruluş müracaatını gerçekleştirdi. Aynı gün Adalet Partisi dışında Cumhuriyetçi Memleket Islahat Partisi, Çalışma Partisi, Memleketçi Parti, Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi ve Mutedil Liberal Partisi de kuruluş müracaatlarını yaptılar.²²²

Adalet Partisi'nin 1961 yılında il ve ilçe teşkilatlanma çalışmaları kapsamında Iğdır AP İlçe Başkanlığını Nağdali Parlar üstlenmişti. Nağdali Parlar, AP Iğdır İlçe Başkanlığı görevini 1970 yılına kadar sürdürdü. AP Genel Kurulu, 4 Ağustos 1970 tarihinde aldığı bir kararla Nağdali Parlar yönetimindeki AP Iğdır ilçe yönetim kurulunun feshine karar verdi. Fesih kararı AP Kars İl Başkanlığına ve Iğdır İlçe Başkanlığına bildirildi. Bunun üzerine AP Iğdır teşkilatı için yeni yönetim kurulu belirlendi. Buna göre yeni yönetim kurulu Kadir Günde başkanlığında Latif Kesemen, Feramuz Şimşek, Kadir Karadeniz, Talat Tufan, Subhan Güneş, Cihangir Aras, Ali Bilen ve Muhtar Çiftçi'den oluştu. Oluşturulan bu geçici yönetim bir ay içinde yapılacak kongre sürecini de yönetecekti.²²³ Oluşturulan yeni yönetim kongre hazırlıklarını tamladıktan sonra AP Iğdır kongresi, 1970 yılı eylül ayı sonlarına doğru yapıldı. Kongre sonucuna göre, AP İlçe Başkanı Kadir Günde Yönetim Kurulu Üyeliklerine de Kadir Karadeniz, Enver Güneş, Beytullah Güneş, Oruç Türkoğlu, Hasan Artantaş, Meydan Salman, Latif Kesemen ve Ali Bilen seçildi.²²⁴

1.2.6. Yeni Türkiye Partisi Iğdır Teşkilatının Kurulması ve Çalışmaları

27 Mayıs 1960'ta siyasi partilere kurulan yasağın 13 Ocak 1961'de kaldırılmasıyla kurulan bir partide Yeni Türkiye Partisi (YTP) idi. Partinin kuruluş beyannamesi parti kurucuları olan Ekrem Alican, Raif Aybar, İrfan Aksu, Aydın Yalçın ve Hikmet Yıldız tarafından 13 Şubat 1961 tarihinde Ankara Valiliğine verildi. Aynı gün parti genel idare kurulu toplanarak, oy birliği ile Ekrem Alican'ı YTP Genel Başkanı, Raif Aybar'ı da İkinci Başkan olarak seçti.²²⁵

YTP kuruluşunu tamamladıktan sonra il ve ilçelerde teşkilatlanma çalışmalarına başladı. Bu kapsamda parti teşkilatı kurulan ilçelerden biride Iğdır idi. Iğdır'da partinin

²²¹ *Milliyet Gazetesi*, 1 Şubat 1961, S.3840.

²²² *Cumhuriyet Gazetesi*, 12 Şubat 1961, S.13121.

²²³ *Ekinci Gazetesi*, 19 Ağustos 1970, S.5445.

²²⁴ *Ekinci Gazetesi*, 24 Eylül 1970, S.5476.

²²⁵ Gül Tuğba Taşpınar Dağcı, *Ekrem Alican'ın Siyasi Hayatı*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, YDT, 2003, s.47- 48.

ilçe idare kurulunu oluşturmak üzere Kars İl İdare Kurulu Üyesi Avukat Haydar Işıklı ve Yeşil Iğdır Gazetesi sahibi Fazıl Şıktaş teşkilat kurma çalışmalarına başladı.²²⁶ Yapılan çalışmalardan sonra 19 Haziran 1961 tarihinde YTP Iğdır Teşkilatı kurularak başkanlığına Yakup Tuncer getirildi.²²⁷ YTP'nin parti teşkilatı kurduğu diğer bir ilçede Aralık ilçesi idi. Aralık ilçesinde yapılan parti teşkilatı kurma çalışmaları sonucu 29 Haziran 1961 tarihinde partinin Aralık İlçe Teşkilatı kuruldu. Kurulan ilçe teşkilatında başkanlığa Yahya Atakan, ikinci başkanlığa Celil Aslantürk, sekreterliğe Merdan Turan, muhasipliğe İbrahim Özkan, üyeliklere de Müslüm Taşdemir, Abdülali Kartal, İbrahim Toksoy, Zülfikar Okur, Rahim Kumtepe, Kahraman Yenigün ve Timur Yılmaz seçildi.²²⁸

YTP Iğdır Teşkilatı kurulmasından sonra gençlik teşkilatının kuruluş çalışmaları da başladı. Iğdır İlçe İdare Kurulu Üyeleri Cabbar Günaydın, Mehmet Tunç ve Nuri Çöllü gençlik teşkilatını kurmak için görevlendirildi. Görevlendirilen bu kişilerle birlikte Ziya Yüksel, Hasan Akar, Yakup Vurgun, M.Ali Aycan, Kurban Ali Sallar, Muhittin Kalafat, Ali Aydoğan ve Paşa Çağatay'da kuruluş çalışmalarında yer alarak, 1961 Haziran ayı sonlarında YTP Iğdır Gençlik Teşkilatını kurdular. YTP İlçe İdare Kurulu üyelerinden Cabbar Günaydın, Mehmet Tunç ve Nuri Çöllü gençlik teşkilatı kuruluş çalışmalarında görevlendirildiğinden bu kişilerin yerine Macit Turcan, Ahmet Güngör ve Enver Sever ilçe idare kuruluna görevlendirildi.²²⁹

YTP Kars il idare kurulu, 1961 yılı ağustos ayı başlarında bir heyet oluşturarak ilçe teşkilatlarını gözden geçirmek için çalışma başlattı. Heyet bu kapsamda Iğdır, Aralık ve Tuzluca ilçelerini de ziyaret etti. Iğdır'da yapılan çalışmalar sonucunda ilçenin mümtaz şahsiyetlerinden eski Kars Mebusu Rıza Yalçın ve ilçe eşrafından Hasan Çetinel ve yüz kişiden fazla Iğdırlı da YTP'ye katıldı.²³⁰

1.3. Milletvekili Seçimleri ve Iğdır'ın Milletvekili Seçimlerine Katkısı

1.3.1. 1920 Milletvekili Seçimleri

TBMM'nin ilk dönem milletvekili seçimleri Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mart 1920'de yayınladığı tebliğe göre yapıldı. Buna göre seçimlerde vilayetler esas alınacak

²²⁶ *Bugün Gazetesi*, 17 Haziran 1961, S.976.

²²⁷ *Bugün Gazetesi*, 19 Haziran 1961, S.977.

²²⁸ *Bugün Gazetesi*, 29 Haziran 1961, S.985.

²²⁹ *Bugün Gazetesi*, 1 Ağustos 1961, s.1013.

²³⁰ *Bugün Gazetesi*, 4 Ağustos 1961, s.1032.

ve her vilayetten beş milletvekili seçilecekti. Tebliğe göre seçimler şu şekilde olacaktı: *Her liva, kazalarından celbedeceği müntehibi sanilerden ve merkezi liva müntehibi sanilerinden ve liva idare ve belediye meclisleriyle liva müdafai hukuk hey'eti idarelerinden ve vilâyetlerde merkezi vilâyet hey'eti merkezîyelerinden ve vilâyet idare meclisiyle merkezi vilâyet belediye meclisinden ve merkezi vilâyet ile merkez kazası ve merkeze merbut kaza müntehibi sanilerinden mürekkep bir meclis tarafından aynı günde ve aynı celsede icra edilecektir.*²³¹

23 Nisan 1920 tarihinde TBMM açıldığında Iğdır ve çevresi Ermeni işgali altında idi. Bu nedenle Iğdır ve Kulp (Tuzluca) kazalarında seçim yapılmadı. Iğdır ve Kulp (Tuzluca) kazalarının anavatana katılmasından sonra 1921 yılında TBMM'de yapılan kanuni düzleme ile Iğdır ve Kulp (Tuzluca) kazaları Bayazıt vilayetine bağlandı. I. Dönem TBMM'ye Bayazıt'tan beş milletvekili seçilmişti. Bu milletvekilleri: İbrahim Refik Bey (Saydam), Mehmet Efendi, Mehmet Atıf Bey (Bayazıt), Şevket Bey (Bayazıt) ve Süleyman Sudi Bey'dir.²³²

1.3.2. 1923 Milletvekili Seçimleri

23 Nisan 1920'de açılan TBMM ülkeyi düşman işgalinden kurtarmış ve yeni Türk Devleti'ni kurmuştu. TBMM'nin 1 Nisan 1923 tarihli oturumunda Aydın Milletvekili Esat Efendi (İleri), yüz yirmi arkadaşı ile birlikte TBMM'ye bir önerge verdi. Önergede ülkenin savunması için toplanan TBMM'nin bu görevini onurla yerine getirdiğini belirterek, üç yıldan beri gelişen ve değişen koşullara bağlı olarak oluşan kamuoyunu yansıtacak yeni meclisin oluşması için seçimlerin yenilenmesini istedi. Önerge üzerinde yapılan görüşmeler sonucunda önerge kabul edilerek, seçim kararı alındı. Meclisin seçim kararı almasından sonra 3 Nisan 1923 tarihli birleşiminde seçim kanunuyla ilgili birtakım değişiklikler yapıldı. Buna göre her 20.000 erkek nüfusuna bir milletvekili seçilecekti. Bir seçim bölgesinde 20.000'den az nüfus olsa bile yine bir milletvekili seçilecekti. 20.000'i aşan erkek nüfus için 30.000'e kadar bir, 30.001'den sonra her 20.000 nüfus için bir milletvekili arttırılacaktı. Milletvekili seçiminde birinci seçmen olan halk, doğrudan milletvekillerini seçmez milletvekillerini seçecek olan ikinci seçmenleri seçerdi. İkinci seçmenlerde milletvekillerini seçerdi. Yapılan

²³¹ İhsan Ezherli, *Türkiye Büyük Millet Meclisi (1920-1992) ve Osmanlı Meclisi Mebusanı (1877-1920)*, Ankara, BMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, 1992, s.27.

²³² Çoker, *Türk Parlamento Tarihi Milli Mücadele ve TBMM I.Dönem 1919-1923*, C.III, s.19.

düzenleme ile her seçim bölgesinde 200 erkek nüfus için 1 ikinci seçmen seçilecekti. Fazlası durumunda 300'e kadar 1, 301'den sonrası için her 200 arttığında 1 ikinci seçmen arttırılacaktı.²³³ 1 Nisan 1923'te seçim kararı alan meclis 16 Nisan 1923'te çalışmalarına son verdi. TBMM II. Dönem milletvekili seçimleri 1923 Haziran ve Temmuz aylarında yapıldı.²³⁴ Yapılan seçim sonucunda Iğdır ve Tuzluca kazalarının bağlı olduğu Bayazıt' tan Mehmet Şefik Baydar ve Süleyman Sudi Acarbay seçildi.²³⁵ Seçimlerde Bayazıt vilayetinden toplam 194 ikinci seçmenin oyunu alan Mehmet Şefik Baydar'a Iğdır'dan 22 ve Kulp (Tuzluca)'dan da 19 ikinci seçmen oy vermişti.²³⁶ Vilayette toplam 182 ikinci seçmenin oyunu Süleyman Sudi Acarbay ise Iğdır ve Kulp (Tuzluca) kazalarının her birinden 19 ikinci seçmenin oyunu almıştı.²³⁷

1.3.3. 1927 Milletvekili Seçimleri

TBMM'nin II. Dönem çalışmaları 26 Haziran 1927 tarihinde Afyon Milletvekili Ali Çetinkaya'nın meclis çalışmalarının tatil edilmesi ile ilgili verdiği önergenin kabul edilmesiyle sona erdi. Bu karardan sonra meclis 1 Kasım 1927 tarihinde tatile girdi. Böylece II. Dönem meclis çalışmaları tamamlanarak III. Dönem hazırlıkları başlamış oldu.²³⁸ TBMM III. Dönem milletvekilleri seçimi öncesi Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF) parti tüzüğünde bir değişiklik yapılarak milletvekili adaylarını belirleme yetkisi parti başkanına verildi. CHF Genel Başkanı Mustafa Kemal Paşa seçimde aday olacakları belirlemek için 29 Ağustos 1927'de bir beyanname yayınladı.²³⁹ Beyanname ile CHF'den aday olacakların uymaları gereken şartlar belirlendi.²⁴⁰ Adaylar belirlendikten sonra iki dereceli olarak yapılan seçimlerde ikinci seçmenler için yapılan seçim 30 Temmuz'da başladı ve 5 Ağustos'ta sona erdi. İkinci seçmenlerin katıldığı milletvekilleri seçimi de 2-6 Eylül tarihleri arasında yapıldı. Yapılan seçimler

²³³ Kazım Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi TBMM II. Dönem 1923-1927*, Ankara, TBMM Vakfı Yayınları 1994, C.I, s.3-5.

²³⁴ Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), *Milletvekilleri Genel Seçimleri 1923-2011*, Ankara, TÜİK Yayınları Yayın No: 3685, 2012, s.IX.

²³⁵ *TBMM Albümü 1920-2010*, Ankara, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, 2010, C.I 1920-1950, s.85.

²³⁶ *TBMM II. Dönem Mehmet Şefik Baydar'a Ait Seçim Mazbatası*.

²³⁷ *TBMM II. Dönem Süleyman Sudi Acarbay'a Ait Seçim Mazbatası*.

²³⁸ Kazım Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi TBMM III. Dönem 1927-1931*, Ankara, TBMM Vakfı Yayınları, 1994, C.I, s.4.

²³⁹ *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991, s.578-580.

²⁴⁰ Mustafa Kemal Paşa'nın yayınladığı beyanname için bkz. *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV*, s.581.

sonuncunda hepsi CHF adayı olan 316 milletvekili TBMM' ye girmeye hak kazandı.²⁴¹ Yeni oluşan mecliste Iğdır ve Kulp (Tuzluca) kazalarının bağlı olduğu Bayazıt'ı Halit Bayrak, Aziz İhsan Tav ve Şefik Baydar temsil etti.²⁴²

1.3.4. 1931 Milletvekili Seçimleri

Mustafa Kemal Paşa ülke içinde yaptığı tetkiklerde edindiği izlenimler sonucunda Meclis Grup Başkanlığına 3 Mart 1931'de bir yazı göndererek milletvekili seçimlerin yenilenmesini hakkındaki düşüncesini belirtti.²⁴³ Seçimlerin yenilenmesinin gerektiği ile ilgili Erzincan Milletvekili Saffet Bey, Tekirdağ Milletvekili Cemil Bey ve Afyonkarahisar Milletvekili Ali Bey TBMM'ye bir önerge vererek seçimlerin yenilenmesini istedi. Mecliste yapılan oylama sonucunda seçimlerin yenilenmesine karar verildi.²⁴⁴

TBMM IV. Dönem milletvekili seçimlerinde illerin nüfus sayısına göre belirlenen milletvekili sayısı 317 idi. Bayazıt vilayeti 57.298 kişilik nüfusuyla bir önceki dönem de olduğu gibi üç milletvekili seçecekti. CHF Başkanlık Divanı aldığı kararla bazı seçim çevrelerinde eksik aday göstererek bağımsız adaylarında seçilmesine fırsat tanıdı.²⁴⁵ 25 Nisan 1931 tarihinde tamamlan seçimler neticesinde Bayazıt' tan Übeydullah Bey²⁴⁶, Halit Bayrak ve Aziz İhsan Tav seçildi²⁴⁷ Yapılan seçimde 231 ikinci seçmenden 224'ü oy kullandı. Oyların kazalara dağılımı şu şekilde idi: Bayazıt 47, Karaköse 34, Tuzluca 33, Eleşkirt 26, Tutak 19, Diyadin 14 ve Iğdır 57 idi. Buna göre seçimlerde en yüksek oy Iğdır'da kullanılmıştı.²⁴⁸

²⁴¹ Atlı, *Kars'ta Siyasi Hayat (1923-1950)*, s.54.

²⁴² *TBMM Albümü 1920-2010*, C.I, 1920-1950, s.85.

²⁴³ *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, s.604.

²⁴⁴ *TBMMZC*, III. Dönem, C.26/B.32, s.18-19.

²⁴⁵ Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi TBMM IV. Dönem 1931-1935*, Ankara, TBMM Vakfı Yayınları, 1996, C.I, s.6-8.

²⁴⁶ "TBMM'nin IV ve V Dönemlerinde Ubeydullah olarak kayıtlara geçmiştir. Mermis'ten kız kardeşi Hatice Mekkiye'nin nüfus kaydı çıkarılmış, ancak kendisinin kaydına ulaşılammıştır. Özlük dosyasında bulunan, İstanbul Asliye Mahkemesi 3. Hukuk Dairesi Hâkimliği'nni 30.04.1938 tarih ve 938/62 sayılı Veraset İlanında adının Ubeydullah olarak geçtiği, bunun yanında soyadına ilişkin bir bilginin yer almadığı belirlenmiştir. Bununla birlikte resmi olmayan bazı kaynaklarda Hatipoğlu soyadını aldığı, adı ve soyadının Mehmet Ubeydullah Hatipoğlu olduğu şeklinde bir bilgi bulunmaktadır." *TBMM Albümü 1920-2010*, C.I, s.191.

²⁴⁷ *TBMM Albümü 1920-2010*, C.I, 1920-1950, s.229.

²⁴⁸ *TBMM IV. Dönem Ubeydullah Bey'e Ait Seçim Mazbatası*.

1.3.5. 1935 Milletvekili Seçimleri

CHF'nin 14 Kasım 1934 tarihinde ki toplantısında İsmet Paşa, TBMM'nin 1935 yazında seçimlerin yapılmasının anayasa gereği olduğunun ancak uluslararası durumun seçimlerin erkene alınmasını zorunlu kıldığını ve seçimlerin yapılmasının yararlı olacağını belirtti. CHF Grubu da seçimlerin yenilenmesi konusunun TBMM gündemine getirilmesini fırka reisliğinin onayına bırakılmasını kabul etti. TBMM'nin 5 Aralık 1934 tarihinde ki toplantısında Malatya Milletvekili İsmet İnönü, Tekirdağ Milletvekili Cemil Uybadın ve Kütahya Milletvekili Recep Bey tarafından verilen seçimlerin yenilenmesi ile ilgili önerge görüşülerek kabul edildi.²⁴⁹ Seçimlerin yenilenmesi kararı alındıktan sonra seçim kanununda bazı değişiklikler yapıldı. Teşkilat-ı Esasiye kanunun 10. ve 11. Maddeleri değiştirilerek, 22 yaşını bitiren kadın erkek her Türk milletvekili seçimlerine katılma hakkına kavuşmuş ve 30 yaşını bitiren kadın erkek her Türk'ün milletvekili olmasının yolu açılmıştı. Böylece Türkiye, demokratik sisteme geçen birçok ülkeden daha önce siyasi haklarda kadın erkek eşitliğini sağlamış oldu.²⁵⁰

Kadınlara seçme ve seçilme hakkı verilmesiyle seçim kanunlarında birtakım düzenlemeler yapılması gerekti. 5 Aralık 1934 tarihinde yapılan düzenleme ile Türkiye Cumhuriyeti halkından her 40.000 kişi için bir milletvekili seçilecekti. Bir seçim çevresinde nüfus 40.000'den az olsa bile yine 1 milletvekili seçilecekti. Nüfusun 40.000'den fazla olması durumunda 55.000'e kadar 1 sonrası için her 40.000 artış için yine bir milletvekili arttırılacaktı. 22 Aralık 1934'te yapılan bir düzenlemede ikinci seçmenlerle ilgili idi. Buna göre bir kaza dâhilinde kadın ve erkek nüfustan her 400 kişi için 1 ikinci seçmen seçilecekti. Bu miktarı aşan nüfus için de 600'e kadar yine 1 ikinci seçmen, 600'den sonra her 400 kişi için 1 ikinci seçmen arttırılacaktı.²⁵¹ Seçim kanunları değişiklikleri kabul edildikten sonra seçim çalışmaları başladı. CHF çeşitli meslek gruplarından, bürokratlardan ve mebuslardan ikinci seçmen adaylarını belirledikten sonra ikinci seçmenlerin seçimi 20-21 Ocak 1935'te yapıldı.²⁵² İkinci seçmenlerin seçimi tamamlandıktan sonra 8 Şubat 1935 tarihinde yapılan milletvekilleri

²⁴⁹ İhsan Güneş, *Türk Parlamento Tarihi TBMM V. Dönem 1935-1939*, Ankara, TBMM Vakfı Yayınları 2001, C.I, s.1-2.

²⁵⁰ Güneş, *Türk Parlamento Tarihi TBMM V. Dönem 1935-1939*, C.I, s.13-16.

²⁵¹ Atlı, *Kars'ta Siyasi Hayat (1923-1950)*, s.130.

²⁵² Güneş, *Türk Parlamento Tarihi TBMM V. Dönem 1935-1939*, C.I, s.17.

seçimlerinde 444 milletvekili seçildi. Bu seçimlerde 18 kadın milletvekili de ilk kez seçilmiş oldu²⁵³

Iğdır ve Tuzluca kazaları 7 Haziran 1934 tarihinde Kars'a bağlanmasıyla TBMM V. Dönemden itibaren mecliste Kars Milletvekilleri tarafından temsil edildiler. 8 Şubat 1935 tarihinde tamamlanan milletvekili seçimlerinde Kars'tan yedi milletvekili seçildi. Seçilen Milletvekilleri: Yusuf Akçura, Muhittin Akyüz, Hüsrev Sami Kızıldoğan, Ömer Kâmil Kuntay, Baha Tali Öngören, Esat Oğuz, Mehmet Nazif Sirel idi. Milletvekilleri Kars Merkez 87, Arpaçay 66, Çıldır 54, Ardahan 69, Posof 66, Göle 68, Sarıkamış 88, Kağızman 51, Tuzluca 33 ve Iğdır 61 olmak üzere 708 ikinci seimenden 643 ikinci seçmenin oyunu alarak Kars milletvekili olarak seçilmişlerdi.²⁵⁴

Yusuf Akçura'nın Kars Milletvekili seçildikten sonra 11 Mart 1935 tarihinde vefat etmesiyle²⁵⁵ 31 Mayıs 1935'te Kars'ta yapılan ara seçimde Fuat Köprülü Kars Milletvekili seçildi.²⁵⁶ Fuat Köprülü Kars Merkez 84, Arpaçay 46, Çıldır 43, Ardahan 60, Posof 63, Göle 56, Sarıkamış 86, Kağızman 51, Tuzluca 28 ve Iğdır'dan 34 ikinci seçmenin oyunu alarak Kars Milletvekili seçilmişti.²⁵⁷

1.3.6. 1939 Milletvekili Seçimleri

TBMM 1939 yılı ocak ayı sonunda seçim kararı aldı. CHP milletvekili seçimlerinin ilk safhası olan ikinci seçmenlerin seçimi için aday listelerini 13 Mart'ta ilan etti. 15 Mart'ta başlayan ikinci seçmenlerin seçimi 21 Mart'ta tamamlandı. Kars'ta yapılan ikinci seçmenlerin sonucunda 810 ikinci seçmen seçildi. İkinci seçmen seçimine katılım oranı yüksek oldu. Türkiye ortalaması %77,8 iken bu oran Kars'ta %86 olarak gerçekleşti. İkinci seçmenlerin seçimi tamamlandıktan sonra CHP Genel Başkanı İsmet İnönü 28 seçim bölgesindeki ikinci seçmenlerle Ankara'da bir toplantı yaptı. Bu toplantıda ilk kez milletvekili adaylarının belirlenmesinde ikinci seçmenlerin görüşü de alındı. Yapılan bu çalışmalardan sonra CHP, milletvekili adaylarını 25 Mart 1939 tarihinde açıkladı.²⁵⁸ Aday belirleme çalışmalarından sonra 26 Mart'ta yapılan

²⁵³ Cengiz Şavkılı, *Atatürk Döneminde Parlamento Faaliyetleri (1920-1938)*, Ankara, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, YDT, 2011, s. 253.

²⁵⁴ BCA,30.10.75.494.1.

²⁵⁵ TBMM Albümü 1920-2010, C.I, 1920-1950, s.267.

²⁵⁶ Güneş, *Türk Parlamento Tarihi TBMM V. Dönem 1935-1939*, C.II, s.405.

²⁵⁷ TBMM V. Dönem, *Fuat Köprülü'ye Ait Seçim Mazbatası*.

²⁵⁸ İsmet Binark, *Türk Parlamento Tarihi TBMM VI. Dönem (13 Nisan-1939-15 Ocak 1943)*, Ankara, TBMM Vakfı Yayınları, 2004, C.I, s.39-43.

milletvekili seçimleri sonuncunda CHP'den 420 ve 4 bağımsız olmak üzere toplam 424 milletvekili seçildi. Seçilen dört bağımsız milletvekili bir önceki dönemde seçilen milletvekilleri idi.²⁵⁹ Kars'ta 26 Mart'ta yapılan milletvekili seçimleri sonuncunda CHP Genel Merkezi tarafından belirlen sekiz aday milletvekili seçildi. Seçilen milletvekilleri: Esat Özoğuz, Fuat Köprülü, Muhittin Akyüz, Hüsrev Kızıldoğan, Kahraman Arıklı, Ömer Küntay, Şerafettin Karacan ve Zihni Orhon idi.²⁶⁰ Milletvekilleri Kars Merkez 117, Ardahan 89, Kağızman 57, Göle 58, Posof 74, Arpaçay 97, Çıldır 50, Sarıkamış 132, Iğdır 85 ve Tuzluca 32 olmak üzere toplamda 791 ikinci seçmenin oyunu alarak milletvekili seçilmişlerdi.²⁶¹

TBMM'nin VI. Döneminde milletvekilleri sayılarından çeşitli sebeplerle azalmalar olduğundan ara seçimler yapıldı. Kars Milletvekili Muhittin Akyüz'ün 11 Kasım 1940 tarihinde vefat²⁶² etmesinden dolayı Kars milletvekili sayısında bir azalma oldu. Bunun üzerine TBMM'de ara seçim kararı alındı. Boşalan Kars milletvekilliği için Ethem İzzet Benice aday oldu. 22 Kasım 1940'ta yapılan ara seçimle Ethem İzzet Benice Kars Milletvekili seçildi.²⁶³ Seçimde Kars'tan 96, Ardahan'dan 84, Kağızman'dan 42, Göle'den 52, Posof'tan 69, Arpaçay'dan 92, Çıldır'dan 48, Sarıkamış'tan 112, Iğdır'dan 73 ve Tuzluca'dan 35 olmak üzere toplamda 703 ikinci seçmenin oyunu alarak Kars milletvekili olarak seçildi.²⁶⁴ Kars milletvekillerinden Hüsrev Kızıldoğan'ın 21 Mart 1942 tarihinde vefat²⁶⁵ etmesinden dolayı 1942 yılında Kars'ta tekrar bir ara seçim yapıldı. Yapılan seçim sonuncunda Cevat Dursunoğlu Kars Milletvekili olarak seçildi.²⁶⁶ Seçimde Kars Merkez 112, Arpaçay 91, Çıldır 46, Ardahan 83, Posof 44, Göle 48, Sarıkamış 102, Kağızman 34, Tuzluca 25, Iğdır 70 olmak üzere toplamda 655 ikinci seçmenin oyunu alarak milletvekili seçildi.²⁶⁷

²⁵⁹ Tansu Barış Mahmutoglu, "Atatürk'süz İlk Seçimler 1939 Genel Seçimlerinde CHP Çalışma ve Propagandalar", *Atatürk Dergisi*, Erzurum, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 2016, C.1, S.1, s.57.

²⁶⁰ *BCA*, 30.10.75.497.16.

²⁶¹ *TBMM VI. Dönem Kars Milletvekilleri Seçim Mazbataları*.

²⁶² *TBMM Albümü 1920-2010*, C.I, 1920-1950, s.334.

²⁶³ Binark, *Türk Parlamento Tarihi TBMM VI. Dönem (13 Nisan-1939-15 Ocak 1943)*, C.I, 284-285.

²⁶⁴ *TBMM VI. Dönem Ethem İzzet Benice'ye Ait Seçim Mazbatası*.

²⁶⁵ *TBMM Albümü 1920-2010*, C.I, 1920-1950, s.335.

²⁶⁶ Binark, *Türk Parlamento Tarihi TBMM VI. Dönem (13 Nisan-1939-15 Ocak 1943)*, C.I, s.355-356.

²⁶⁷ *TBMM VI. Dönem Cevat Dursunoğlu'na Ait Seçim Mazbatası*.

1.3.7. 1943 Milletvekili Seçimleri

TBMM 12 Ocak 1943 tarihinde seçimlerin yenilenmesi kararı aldı.²⁶⁸ Milletvekili seçimleri 14 Aralık 1942 tarihinde TBMM’de kabul edilen milletvekili seçim kanununa göre yapılacaktı. Buna göre her il bir seçim çevresi olarak kabul edilecek ve her 40.000 nüfus için bir milletvekili seçilecekti. Birinci ve ikinci seçmen olabilmek için Türk olmak, 22 yaşını bitirmiş olmak, kamu hizmetlerinden yasaklanmamış olmak, kısıtlı olmamak, yabancı devlet vatandaşı olduğu iddiasında bulunmuş olmamak, yabancı bir devletin resmi hizmetinde bulunmamak gerekirdi. Ayrıca silâh altında bulunan er ve erbaşlar, jandarmalar, subaylar, polisler, askeri memurlar ve askeri hâkimler, askeri okul öğrencileri birinci ve ikinci seçmen olamayacaktı.²⁶⁹ Seçim kararı alındıktan sonra milletvekili seçimi öncesi ikinci seçmenlerin seçimi yapıldı. 15 Şubat’ta başlayan ikinci seçmenlerin seçimi 20 Şubat’ta tamamlandı. İkinci seçmen seçimlerinin tamamlanmasından sonra CHP Genel Başkanı İsmet İnönü tarafından CHP milletvekilleri adayları açıklandı. Buna göre 24 ilde aday sayısı ile seçilecek milletvekili sayısı eşit idi. Ancak 38 ilde aday sayısı, seçilecek milletvekili sayısından fazla olduğu görüldü. Bu şekilde bu 38 ilde ikinci seçmenlere adaylar arasında tercih yapma imkânı sunuldu. Milletvekili seçimleri 28 Şubat 1943 tarihinde yapıldı. Yapılan seçimler sonucunda TBMM’ye 455 milletvekili seçildi.²⁷⁰

Kars’ta yapılan seçimler neticesinde CHP adayları olan, Eşref Demirel, Cevat Dursunoğlu, Hasan Durudoğan, Şerafettin Karaca, Fuat Köprülü, Esat Oktay, Zihni Orhon, Esat Özoğuz oy birliğiyle Kars Milletvekili olarak seçildiler.²⁷¹ Seçilen milletvekilleri Kars Merkez 128, Sarıkamış 122, Arpaçay 101, Tuzluca 36, Posof 70, Kağızman 54, Ardahan 92, Iğdır 76, Çıldır 48, Göle 53 olmak üzere 800 ikinci seçmenden 780’ninin oyunu alarak milletvekili seçilmişlerdi.²⁷²

1.3.8. 1946 Milletvekili Seçimleri

II. Dünya Savaşı’ndan sonra ülkeler tek partili siyasi yaşamdan çok partili yaşama geçerken Türkiye’de bu duruma kayıtsız kalmadı. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü 1 Kasım 1945 tarihindeki TBMM’nin yasama yılı açılış konuşmasında Türkiye’nin çok

²⁶⁸ *TBMMZC*, VI. Dönem, C.30/B.30, s.216-220.

²⁶⁹ *Resmî Gazete*, 17Aralık 1942, S.5258.

²⁷⁰ Osman Akandere, *Millî Şef Dönemi Çok Partili Hayata Geçişte Rol Oynayan İç ve Dış Tesirler (1938-1945)*, İstanbul, İz Yayıncılık, 1998, s.120-121.

²⁷¹ *BCA*, 490.1.0.0.370.1560.1.

²⁷² *TBMM VII. Dönem Kars Milletvekilleri Seçim Mazbataları*.

partili yaşama geçmesi ile ilgili konuya değindi. Konuşmasında: “*Demokratik karakter bütün Cumhuriyet devrinde prensip olarak muhafaza edilmiştir. Diktatörlük prensip olarak hiçbir zaman kabul olunmadıktan başka, zararlı ve Türk Milletine yakışmaz olarak daima ittiham edilmiştir. Büyük meclisin her deneti yanında milletin vergileri ve harcadıkları üzerindeki deneti, en ileri demokratik milletlerin hiçbirinden eksik kalmayacak kadar kesin ve kavrayışlıdır. Bizim tek eksiğimiz hükümet partisinin karşısında bir parti bulunmamasıdır.*” şeklinde bir açıklama yaparak Türkiye’nin çok partili yaşama geçmesinin önemini dile getirdi.²⁷³ Bu amaçla 1946 yılında cemiyetler kanununda yapılan değişikliklerle serbestlik ilkesi benimsenerek siyasi partilerin kurulmasının önündeki engeller kaldırıldı.²⁷⁴ TBMM’de 5 Haziran 1946 tarihinde milletvekili seçim kanununda değişiklik yapılarak seçimlerin tek dereceli olarak yapılması, seçim kurullarının atanmış kişiler yerine belediye meclis üyelerinden oluşması ve kullanılan oyların kapalı zarf içinde atılması esasları getirildi.²⁷⁵ Yapılan bu değişikliklerle çok partili siyasi yaşamın önündeki engeller kaldırılarak birden çok partinin seçime girmesine olanak sağlanmış oldu. Yapılan bu değişikliklerden sonra 1947 yılında yapılması gereken seçimlerin erkene alınması konusu gündeme geldi.²⁷⁶ TBMM’de 10 Haziran 1946 tarihinde alınan kararla seçimler erkene alındı.²⁷⁷ 21 Temmuz 1946 tarihinde yapılan seçimde CHP 397, DP 61 ve Bağımsızlar 7 olmak üzere toplam 465 milletvekili seçildi.²⁷⁸

Seçimlerin erkene alınması CHP’ye avantaj sağlarken aynı durum DP açısından dezavantaj oldu. DP 16 ilde²⁷⁹ örgütlenme çalışmasını tamamlayamadan seçimlere katılmak zorunda kaldı. Kars’ta yapılan seçimlere DP tam olarak örgütlenemediği için katılmadı. Seçime sadece Kars’ta tam olarak örgütlü bulunan CHP katıldı.²⁸⁰ Yapılan seçim sonucunda tümü CHP adayları olan Fevzi Aktaş, Abdurrahman Azizoglu,

²⁷³ *İsmet İnönü’nün TBMM’de ki konuşmaları 1920-1973*, Der. Ali Rıza Cihan, Ankara, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, 1993, C.II, s.60.

²⁷⁴ *Resmî Gazete*, 10 Haziran 1946, S.6329.

²⁷⁵ *Resmî Gazete*, 6 Haziran 1946, S.6326.

²⁷⁶ *İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale Mesaj ve Söyleşiler 1944-1950*, Yay. Haz. İlhan Turan, Ankara, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, 2003, s.84.

²⁷⁷ *Resmî Gazete*, 12 Haziran 1946, S.6331.

²⁷⁸ TÜİK, *Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011*, s.8.

²⁷⁹ Bu iller: Çorum, Kırşehir, Niğde, Malatya, Gümüşhane, Rize, Bingöl, Diyarbakır, Mardin, Siirt, Bitlis, Muş, Ağrı, Kars, Van ve Hakkâri ileri idi. İlyas Topçu, Nebahat Arslan Oran, “Kars’ta 1950-1954-1957 Milletvekilleri Seçimleri ve Demokrat Parti”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Erzurum, 2017, S.58, s.392.

²⁸⁰ Atlı, *Kars’ta Siyasi Hayat (1923-1950)*, s.228-229.

Mehmet Bahadır, Akif Eyidoğan, Aziz Semih İlter, Şerafettin Karacan, Esat Oktay, Zihni Orhon, Tezer Taşkiran, Hüsamettin Tugaç milletvekili olarak seçildi.²⁸¹ Milletvekillerinden Hüsamettin Tugaç, Akif Eyidoğan, Zihni Orhon, Esat Oktay, Şerafettin Karacan, Aziz Semih İlter ve Tezer Taşkiran Iğdır'dan 12.071 ve Tuzluca'dan da 6.796 oy almışlardı. Diğer milletvekillerden Fevzi Aktaş Iğdır'dan 9.042 ve Tuzluca'dan 4.975 oy, Abdurrahman Azizoglu Iğdır'dan 18.071 ve Tuzluca'dan 6.796 oy, Mehmet Bahadır da Iğdır'dan 18.104 ve Tuzluca'dan 6.791 oy almıştı.²⁸² Seçimde Iğdır ve Tuzluca'dan en az oyu alan Fevzi Aktaş oldu. Abdurrahman Azizoglu ve Mehmet Bahadır Iğdır'da en yüksek oyu alırken Tuzluca'da diğer milletvekillerin oylarına yakın bir oy aldılar.

1.3.9. 1950 Milletvekili Seçimleri

1950 yılı seçimleri yapılmadan önce 16 Şubat 1950 tarihinde yeni seçim kanunu kabul edildi. Seçim Kanununa göre tek dereceli seçim sistemine devam edilerek çoğunluk usulüne göre genel, eşit ve gizli oyla yapılması, oyların sayılmasının ve ayrılmasının açık şekilde yapılması kararlaştırıldı.²⁸³ TBMM 24 Mart 1950 tarihindeki toplantısında seçimlerin 14 Mayıs 1950 tarihinde yapılması kararını aldı.²⁸⁴

Seçim kararı alınmasından sonra partiler Kars ilçelerinde açık hava toplantıları düzenleyerek seçim çalışmalarına başladı. Bu çalışmalar kapsamında ziyaret edilen ilçelerden biride Iğdır İlçesi idi. DP Iğdır'da bir açık hava toplantısı düzenleyerek CHP İktidarını şiddetli bir şekilde eleştirdi. DP'nin toplantısından bir gün sonra CHP Iğdır'da bir toplantı düzenledi. CHP'nin 24 Nisan 1950 tarihinde Iğdır'da düzenlediği açık hava toplantısına Hüseyin Cahit Yalçın dışında tüm CHP milletvekili adayları, CHP il başkanı ve yönetim kurulu üyeleri, Kars Bölge Müfettişi ve Urfa Milletvekili Atalay Akan katıldı. Yapılan konuşmalarda DP'nin eleştirilerine cevap verilerek CHP'nin yaptığı hizmetler ve seçimlerin önemi anlatıldı.²⁸⁵

14 Mayıs 1950 günü yapılan seçimde ülke genelinde 8.905.743 seçmenden 7.953.085 seçmen oy kullandı. Seçimlere %89,3 oranında yüksek bir katılım oldu.

²⁸¹ *TBMM Albümü 1920-2010*, C.I, 1920-1950, s.479-480.

²⁸² *TBMM VIII. Dönem Kars Milletvekilleri Seçim Mazbataları*.

²⁸³ *Resmî Gazete*, 21 Şubat 1950, S.7438.

²⁸⁴ *Resmî Gazete*, 29 Mart 1950, S.7469.

²⁸⁵ Sırrı Atalay, *Bir Ömür Boyu Politika, Kars'tan Zincir Bozan'a*, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1986, s.86.

Yapılan seçimin sonucunda DP 4.391.694 oy ve %55,2 oy oranı ile 416 milletvekili olarak birinci parti oldu. CHP 3.148.626 oy ve %39,6 oy oranı ile 69 milletvekili aldı. MP 368.537 oy ve %4,6 oy oranı ile 1 milletvekili ve bağımsızlar da 44.537 oy ve %0,6 oy oranı ile 1 milletvekili almışlardı.²⁸⁶

14 Mayıs 1950 milletvekili seçiminde Kars'ta kayıtlı bulunan 156.502 seçmenden 139.749'u oy kullandı.²⁸⁷ CHP 76.561 oyla %58,5 oranında, DP 54.112 oyla %41,3 oranında ve Bağımsızlar 917 oyla %0,2 oranında oy aldı.²⁸⁸ Çoğunluk üslûne göre yapılan seçimde bir ilde en fazla oyu alan parti o ildeki tüm milletvekillerini alıyordu. Buna göre CHP, DP'den 22.449 fazla oy alarak Kars'ta ki seçimleri liste halinde kazanmış oldu. Seçilen milletvekilleri: Fevzi Aktaş, Latif Aküzüm, Sırrı Atalay, Mehmet Bahadır, Abbas Çetin, Veyis Koçulu, Esat Oktay, Tezer Taşkiran, Hüsamettin Tuğaç ve Hüseyin Cahit Yalçın idi.²⁸⁹

1.3.10. 1954 Milletvekili Seçimleri

Cumhuriyet tarihinin ilk tek dereceli seçimi ile oluşan IX. Dönem TBMM'nin görev süresinin 14 Mayıs 1954'te sona erecek olmasından dolayı TBMM 12 Mart 1954 tarihli toplantısında seçimlerin yenilenmesi kararı aldı.²⁹⁰

Bu kapsamda aday belirleme çalışmaları tamamlandıktan sonra partiler miting çalışmalarına başladı. DP Milletvekili adayları: Veyis Koçulu, Abbas Çetin, Latif Aküzüm, Kemal Kaya, Fevzi Yeşilkaya, Ali Topçuoğlu, İhsan Aksu ve DP Kars Teşkilatı Üyeleri ile birlikte Kars'tan Iğdır'a geldiler. Halk, Pernavut (Gaziler) hattından itibaren 60 km mesafe kat ederek adayları karşıladı. Tuzluca'da halk 30'dan fazla kamyon, otobüs ve traktörlerle adayları karşıladı. Adaylar Tuzluca'da birer kısa konuşma yaptıktan sonra Iğdır'a hareket ettiler. Yol güzergâhında bulunan köylerdeki halk kabileyi tezahüratlarla karşıladı. Kafile Iğdır'a ulaştığında belediye meydanında

²⁸⁶ TÜİK, *Milletvekilleri Genel Seçimleri 1923-2007*, Ankara, TÜİK Yayınları Yayın No:3168, 2008, s.28.

²⁸⁷ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü (BİGM), *İstatistik Yıllığı 1951*, Ankara, İstatistik Genel Müdürlüğü Yayın No:332, 1951, s.225.

²⁸⁸ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE), *1950-1965 Milletvekilleri ve 1961, 1964 Cumhuriyet Senatosu Üye Seçimleri Sonuçları*, Ankara, DİE Yayınları Yayın No: 513, 1966, s.XXVIII-XXIX.

²⁸⁹ BCA, 30.10.77.511.11.

²⁹⁰ *Resmî Gazete*, 15 Mart 1954, S.8658.

kalabalık bir toplulukla karşılandı. Iğdır'da yapılan mitingde konuşmacılar DP icraatlarından bahsederek CHP'yi eleştirdiler.²⁹¹

CHP seçim çalışmaları kapsamında 4 Nisan 1954'te kalabalık bir kabileyle Tuzluca ve Iğdır ilçelerine bir ziyaret gerçekleştirdi. Tuzluca'da CHP adayları sevgi ve tezahüratla karşılandı. Burada kısa konuşmalar yaptıktan sonra Iğdır'a hareket ettiler. Iğdır'da yapılan mitingden sonrada Başköy ve Taşburun bucaklarına bir ziyaret gerçekleştirerek burada konuşmalar yaptılar.²⁹²

2 Mayıs 1954 tarihinde yapılan seçimlere CHP, CMP, İşçi Partisi (İP) ve Türkiye Köylü Partisi (KP) katıldı. Seçimlere katılım oranı %88,6 oldu. Yapılan seçimin sonucunda DP 5.313.659 oy ve %58,4 oy oranı ile 503 milletvekili olarak birinci parti oldu. CHP 3.193.471 ve %35,1 oy oranı ile 31 milletvekili aldı. CMP'de 480.249 oy ve %5,3 oy oranı ile 5 milletvekili aldı. Seçime katılan diğer partilerden KP 50.935 oy ve İP de 910 oy aldı. Bu partiler aldıkları oy sayısı ile milletvekili çıkaramadılar. Seçimde 56.393 oy alan 2 bağımsız aday da milletvekili seçildi.²⁹³

Kars'ta yapılan seçimlerde 177.587 seçmenden 161.610'u oy kullandı. Seçimlere katılım oranı %91 oldu. CHP 79.426 oy ve %49,8 oy oranı ile ilde en yüksek oyu alan parti olarak 10 milletvekilliğinin tümünü kazanmış oldu. DP 61.573 oy ve %38,6 oranı ile ildeki oy sıralamasında ikinci parti oldu. CMP 18.400 ve %11,5 oranında oy aldı. Bağımsızların oyu da 2.335 oy ve %0,2 oranında oldu.²⁹⁴

Seçimler sonucunda Kars'ta seçilen milletvekilleri: Kemal Güven, İbrahim Us, Sırrı Atalay, Remzi Çakır, Mehmet Hazer, Turgut Göle, Hasan Erdoğan, Ali Yeniaras, Fevzi Aktaş ve Rıza Yalçın²⁹⁵ idi.²⁹⁶

²⁹¹ *Birlik Gazetesi*, 19 Nisan 1954, S.416.

²⁹² *Kars Gazetesi*, 8 Nisan 1954, S.854.

²⁹³ TÜİK, *Milletvekilleri Genel Seçimleri 1923-2007*, s.28.

²⁹⁴ DİE, *1950-1965 Milletvekilleri ve 1961,1964 Cumhuriyet Senatosu Üye Seçimleri Sonuçları*, s.XXVIII-XXIX.

²⁹⁵ 1906 Yılında Iğdır'da doğulu olan Rıza Yalçın Haydar Bey ve Matan Hanımın oğludur. Ortaokul mezunu olan Rıza Yalçın Iğdır Belediye Başkanlığı, Iğdır Halkevi Başkanlığı, İl Genel Meclis Üyeliği görevlerinde bulunmuştu. Meclisin XI. ve XIII. Dönemlerinde Kars Milletvekili olarak görev yapan Rıza Yalçın 29 Eylül 1967 yılında vefat etmiştir. *TBMM Albümü 1920-2010*, C.II, 1950-1980, s.805.

²⁹⁶ *BCA*, 30.10. 78.517.15.

1.3.11. 1957 Milletvekili Seçimleri

DP'nin 1957 yılı seçimleri yapılmadan önce 5545 sayılı Milletvekili Seçim Kanunu'nun 35. ve 109. Maddelerinin değiştirilmesiyle ilgili TBMM'ye sunduğu kanun teklifi 11 Eylül 1957 tarihinde kabul edildi. Bu değişikliğe göre seçime katılacak olan siyasi partiler il ve ilçe teşkilatı kurdukları her seçim çevresinde seçime müstakilen girmek ve o seçim çevresinde milletvekili sayısı kadar aday göstermek zorunda idiler.²⁹⁷ TBMM'nin 11 Eylül 1957'de aldığı bir karar da seçimlerin yenilenmesi kararı idi.²⁹⁸ Alınan karara göre 1958 Eylül ayının üçüncü pazarında yapılacak milletvekili seçimi²⁹⁹ bir yıl öne alınarak 27 Ekim 1957 tarihinde yapılacaktı.³⁰⁰

Adaylar belirlendikten sonra partiler miting çalışmalarına başladı. Bu kapsamda Hürriyet Partisi (HP) Kars İl Başkanı Hadi Üçer ve partililer 4 Ekim 1957'de Iğdır'a bir ziyaret gerçekleştirdiler. Iğdır'daki parti üyeleri ile milletvekili adayları yapılacak seçim çalışmaları hakkında görüş alışverişinde bulundular.³⁰¹ DP 17 Ekim 1957 tarihinde Iğdır'da bir miting gerçekleştirdi. Mitingde DP milletvekili adayları konuşmalar yaparak CHP iktidarının yıllarca Iğdır'ı ihmal ettiklerinden bahsettiler. Mitingde Iğdır DP teşkilatından Sefer Karakoyunlu, Abbas Odoğlu, Mehmet Gülten ve İsmail Gödekli, birer konuşma yaparak Iğdır'da yaşanan sıkıntıları dile getirdiler.³⁰² CHP 1 Ekim 1957 tarihinde Iğdır'da bir miting düzenledi. CHP milletvekili adayları mitingde konuşmalar yaparak DP iktidarını eleştirdiler.³⁰³

27 Ekim 1957 tarihinde yapılan milletvekili genel seçimlerine CHP, DP, CMP, Vatan Partisi (VP) ve HP katıldı. Seçimlerde 12.078.623 kayıtlı seçmenden 9.250.949 seçmen oy kullandı. Katılım oranının %76,59 olduğu seçimlerde 610 milletvekili seçildi. Seçim sonuçlarına göre DP 4.497.811 oy ve %48,62 oy oranı ile 424 milletvekili olarak seçimi birinci parti olarak tamamladı. CHP 3.825.267 oy ve %41,35 oy oranı ile 178 milletvekili aldı. CMP 604.087 oy ve %6,53 oy oranı ile 4 milletvekili aldı. HP 321.471 oy ve %3,47 oy oranı ile 4 milletvekili alan diğer parti idi. VP

²⁹⁷ *Resmî Gazete*, 13 Eylül 1957, S.9705.

²⁹⁸ *Resmî Gazete*, 17 Eylül 1957, S.9708.

²⁹⁹ *Resmî Gazete*, 21 Şubat 1950, S.7438.

³⁰⁰ *Resmî Gazete*, 19 Eylül 1957, S.9710.

³⁰¹ *Kars Gazetesi*, 5 Ekim 1957, S.1907.

³⁰² *Demokrat Kars Gazetesi*, 21 Ekim 1957, s.652.

³⁰³ *Ekinci Gazetesi*, 1 Ekim 1957, S.1825.

seçimlerde aldığı oy sayısı 463 idi. Seçimlerde bağımsızlar için kullanılan oy sayısı da 1.850 idi.³⁰⁴

Kars'ta yapılan seçimlerde 194.078 seimenden 155.530'u oy kullandı. Seçimlere katılım oranı %80,3 oldu. Kars seçim sonuçlarına göre CHP 90.368 oy ve %58,6 oy oranı ile en yüksek oyu alan parti olarak 12 milletvekilliğinin tümünü kazanmış oldu. DP 56.742 oy ve %36,8 oy oranı ile ikinci parti oldu. HP 6.068 oy ve %3,9 oranında ve CMP de 1.161 oy ve %0,8 oranında oy aldı. Bağımsızlar bu seçimde sadece 6 oy alabildi.³⁰⁵

Seçimler sonuncunda Kars'ta CHP'nin kazandığı milletvekilleri Fevzi Aktaş, Sırrı Atalay, Şemsettin Ataman, Hasan Erdoğan, Turgut Göle, Kemal Güven, Mehmet Hazer, Ahmet Rasim İlker, Behram Öcal³⁰⁶, İbrahim Us, Osman Yeltekin, Ali Yeniaras idi.³⁰⁷

Çok partili siyasi hayatın başlamasıyla Iğdır'da 1947-1960 yılları arasında ilk teşkilat kuran parti CHP oldu. Sonraki yıllarda Iğdır'da DP, MP ve CMP pati teşkilatlarının kurulmasıyla siyasi yaşam hareketlendi. 1946-1957 yılları arasında yapılan milletvekili seçimlerinde Iğdır'ın bağılı olduğu Kars'ta CHP seçimleri birinci parti olarak tamamladı. CHP parti teşkilatının bulunmadığı yerlerde de çalışmalar yapmış bu bölgelerde yaşanan sorunlar CHP Genel Merkezi tarafından özölmeye çalışılmıştı. Bu kapsamda CHP Iğdır'da parti teşkilatı kurulmadan önce Iğdır'ın sorunları ile ilgili çalışmalar yaparak yaşanan sorunların çözümü ile ilgili raporlar hazırlamış ve bu raporlar ilgili bakanlıklara iletilmişti. Yapılan bu çalışmalar sonucu CHP bölgedeki halkın sempatisini kazanmıştı. Bu süreçte DP Kars ve ilçelerinde örgütlenme çalışmalarında birtakım zorluklarla karşılaştı. Özellikle maddi durumu iyi olan vatandaşların partiye üye olmamaları partinin ekonomik olarak sıkıntı yaşamasına neden oluyordu. Ayrıca DP yeni kurulan bir parti olduğu için kendisini halka anlatmakta zorluklarla karşılaşıyordu. DP 1950 yılında iktidara gelmesinden sonra Kars

³⁰⁴ BCA,30.01.00.00.52.312.4.

³⁰⁵ DİE, *1950-1965 Milletvekilleri ve 1961, 1964 Cumhuriyet Senatosu Üye Seçimleri Sonuçları*, s.XXVIII-XXIX.

³⁰⁶ 1923 Iğdır doğumlu olan Behram Öcal Şefik Bey ve Suna Hanımın oğludur Ziraat Fakötesi Mezunu olan Behram Öcal Balıkesir ve Bilecik Teknik Ziraat Müdürlüğü Mühendisi, Eskişehir Teknik Ziraat Müdürlüğü Ziraî Mücadele Uzmanı ve Kars Teknik Ziraat Müdürlüğü görevlerinde bulunmuştur. XI. Dönem Kars Milletvekili olarak görev yapan Behram Öcal 24 Ağustos 1964 tarihinde vefat etmiştir. *TBMM Albümü 1920-2010*, C.II, 1950-1980, s.729.

³⁰⁷ *TBMM Albümü 1920-2010*, C.II, 1950-1980, s.729.

ve ilçelerinde çalışmalarını yoğunlaştırdı. Ayrıca bölgede var olan sosyal ve ekonomik sorunların çözümü için yaptığı çalışmalar halk üzerinde olumlu etki oluşturdu. Bu süreçte özellikle Iğdır'da Devlet Üretme Çiftliği gibi büyük bir yatırımın yapılması ve bölge tarımı için hayati öneme sahip olan Sedarabat Barajı sorununun çözülmesi yapılan önemli yatırımlardandı. Yapılan bu çalışmalar sonucu DP'nin oy oranlarını artırsa da 1947-1957 yılları arasında yapılan milletvekili seçimlerinde DP Kars'tan milletvekili çıkaramadı.

1.3.12. 1961 Milletvekili Seçimleri

27 Mayıs 1960 yılında ki askeri darbe ile Milli Birlik Komitesi (MBK) İktidarı ele geçirerek yeni bir hükümet kurdu. MBK, Aralık 1960 tarihinde de yeni anayasayı hazırlamakla görevli bir "Kurucu Meclis" oluşturdu. Bu meclisin hazırladığı anayasa 9 Temmuz 1961'de yapılan halk oylaması sonucunda kabul edildi.³⁰⁸ Anayasanın kabulünden sonra Kurucu Meclis 21 Temmuz 1961 tarihindeki toplantısında genel seçimlerin 15 Ekim 1961 tarihinde yapılması kararını aldı.³⁰⁹ 15 Ekim 1961 tarihinde yapılan seçimlere AP, CHP, CKMP ve YTP olmak üzere dört siyasi parti katıldı. Seçimde 12.925.395 kayıtlı seçmenden 10.522.716 seçmen oy kullandı. Katılım oranının %81,4 olduğu seçimde 450 milletvekili seçildi. Seçim sonuçlarına göre CHP 3.724.752 oy ve %36,7 oranı ile 173 milletvekili olarak birinci parti oldu. AP 3.527.435 oy ve %34,8 oy oranı ile 158 milletvekili olarak ikinci parti oldu. CKMP 1.415.390 oy ve %14 oy oranı ile 54 milletvekili ve YTP'de 1.391.934 oy ve %13,7 oy oranı ile 65 milletvekili aldı. Bağımsızlar 81.732 oy ve %0,8 oranın da oy aldı. Bağımsızlar aldıkları oyla milletvekili seçilemediler.³¹⁰

Kars'ta yapılan milletvekili seçimlerinde 222.559 seçmenden 180.064'ü oy kullandı. Seçimlere katılım oranı %80,1 oldu. Seçimde CHP %48 oranında, YTP %30,5 oranında ve AP %21,5 oranında oy aldı.³¹¹ Seçimlerde Kars ve ilçelerinde partilerin aldıkları oy sayıları da aşağıda gösterilen şekilde idi.³¹²

³⁰⁸ Tefik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1950-1995*, Ankara, İmge Kitapevi, 2010, II. Baskı, s.106-107.

³⁰⁹ *Resmî Gazete*, 22 Temmuz 1961, S.10861.

³¹⁰ TÜİK, *Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2007*, s.28.

³¹¹ TÜİK, *Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011*, s.61.

³¹² DİE, *15.10.1961 Milletvekili ve Senato Üyesi Seçimi Sonuçları İl İlçe ve Sandık Bölgeleri İtibariyle*, DİE Yayınları Yayın No:463, Ankara,1964, s.XII.

Tablo 1.3. 1961 Milletvekili Seçimlerinde Kars İlçelerinde Partilerin Aldıkları Oy Sayısı

İlçeler	Seçmen Sayısı	Kullanılan Oy Sayısı	Geçerli Oy	AP	CHP	YTP
Merkez	24.554	18.435	17.624	3.242	9.135	5.248
Aralık	4.075	3.042	2.925	401	1.492	1.024
Ardahan	20.272	16.863	16.445	2.651	9.810	3.984
Arpaçay	25.672	19.359	18.517	6.587	8.843	3.094
Çıldır	12.589	10.822	10.410	1.924	5.604	3.065
Digor	7.174	6.113	5.959	348	1.796	3.815
Göle	17.293	14.573	14.209	1.181	7.157	5.869
Hanak	12.923	11.306	11.118	1.316	6.004	3.798
Iğdır	19.677	16.133	15.351	4.905	6.560	3.929
Kağızman	13.577	10.815	10.518	590	4.825	5.121
Posof	12.086	10.123	9.801	4.030	4.380	1.393
Sarıkamış	19.373	15.786	15.296	4.413	5.574	5.309
Selim	12.621	10.211	9.927	669	4.536	4.726
Susuz	10.477	8.079	7.783	1.248	5.702	1.841
Tuzluca	10.196	8.404	8.147	4.610	2.388	1.149
Toplam	222.559	180.064	174.030	38.115	83.806	53.365

Iğdır, Tuzluca ve Aralık seçim sonuçları incelendiğinde; Iğdır’da CHP’nin seçimlerde en yüksek oyu alan parti olduğu görülmektedir. AP ve YTP yeni kurulan partiler olup seçimlere ilk kez katıldıkları halde Iğdır’dan yüksek oranda oy almışlardır. Tuzluca’da AP, CHP’nin iki katına yakın bir düzeyde oy almıştır. Kars ilçeleri içinde Tuzluca AP’nin seçimi birinci olarak tamamladığı ilçedir. Aralık ilçesin de ise AP diğer partilere göre en az oy alan partidir. Kars ilçeleri içerisinde de Digor’dan sonra AP en az oyu Aralık ilçesinde almıştır.

Kars’ta yapılan milletvekili seçiminde seçimi kazanan 9 milletvekilinin isimleri ve partileri şu şekilde idi: CHP milletvekilleri Kemal Güven, Hasan Erdoğan, Kemal

Okyay ve Bahtiyar Vural idi. YTP milletvekilleri Rıza Yalçın, Sırrı Öktem ve Kemal Kaya ve AP milletvekilleri de Necmettin Akan ve Latif Aküzüm idi.³¹³

1.3.13. 1965 Milletvekili Seçimleri

1965 Milletvekili seçiminden önce seçim kanununda değişiklikler yapıldı. Yapılan değişiklik ile seçimler tek dereceli yapılacak, her il bir seçim çevresi olacak ve Millet Meclisi'ne seçilecek 450 milletvekili milli bakiye usulü nispi temsil sistemine göre seçilecekti.³¹⁴ 15 Ekim 1965 tarihinde ülke genelinde yapılan seçimlere AP, CHP, CKMP, Türkiye İşçi Partisi (TİP), YTP ve MP olmak üzere 6 siyasi parti katıldı. Seçimlere 13.679.753 kayıtlı seçmenden 9.748.678 seçmen oy kullandı. Katılım oranının %71,3 olduğu seçimde 450 milletvekili seçildi. Seçimde partilerin aldıkları oy sayısı, oy oranı ve milletvekili sayısı aşağıda gösterilen şekilde idi.³¹⁵

Tablo 1.4. 1965 Milletvekili Seçimlerinde Partilerin Aldıkları Oy ve Milletvekili Sayısı

Siyasi Parti	Aldığı Oy	Oy Oranı	Milletvekili Sayısı
AP	4.921.235	%52,9	240
CHP	2.675.785	%28,7	134
MP	582.704	%6,3	31
YTP	346.514	%3,7	19
TİP	276.101	%3,0	14
CKMP	208.696	%2,2	11
Bağımsız	296.528	%3,2	1

Kars'ta yapılan seçimlerde 233.849 seçmenden 165.175 seçmen oy kullandı. Seçimlere katılım oranı %70,6 oldu. AP %37,3, CHP %34,3, YTP %9,7, TİP %6, MP

³¹³ *Resmî Gazete*, 17 Kasım 1961, S.10960.

³¹⁴ Yeni sisteme göre her seçim çevresindeki geçerli oy toplamı, o seçim çevresindeki milletvekili sayısına ve o çevrenin “seçim sayısı” tespit edilir. Partilerin o seçim çevresindeki toplam oyları seçim çevresinin seçim sayısına bölünerek her partinin çıkaracağı milletvekili sayısı belirlenir. Bu belirlemeden sonra her partiye ait geçerli bakiye oylar tüm ülkeyi kapsayan “Milli Seçim Çevresi” ne aktarılır. Milli Seçim Çevresi'ndeki oyların toplamı seçim çevrelerinde yapılan milletvekili dağıtımından sonra açıkta kalan toplam milletvekili sayısına bölünerek, “Milli Seçim Sayısı” tespit edilir. Her partinin toplam milli bakiye oyu seçim sayısına bölünerek kalan milletvekilleri dağıtılır. Menderes Çınar *Türk Parlamento Tarihi TBMM XIII. Dönem (1965- 1969)*, Ankara, TBMM Kültür Sanat Yayın Kurulu Yayınları, 2011, C.1, s.11.

³¹⁵ TÜİK, *Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2007*, s.28.

%2,9 ve bağımsızlarda %9,8 oranında oy aldı.³¹⁶ Seçimlerde Kars ve ilçelerinde partilerin aldıkları oy sayıları tabloda gösterilen şekilde idi.³¹⁷

Tablo 1.5. 1965 Milletvekili Seçimlerinde Kars İlçelerinde Partilerin Aldıkları Oy Sayısı

İlçeler	Kullanılan Oy	Geçerli Oy	AP	CHP	MP	TİP	YTP	Bağımsız
Merkez	18.886	17.892	6.963	7.299	429	711	1.778	712
Aralık	3.104	3.102	1.690	1.045	87	130	147	3
Ardahan	14.407	13.266	4.666	3.145	319	970	395	3.771
Arpaçay	17.081	16.659	7.893	5.878	324	502	2.005	57
Çıldır	9.428	8.652	3.192	2.545	464	756	951	744
Digor	5.704	5.379	1.430	2.236	166	127	468	952
Göle	13.304	12.666	2.731	5.998	498	2.301	1.034	104
Hanak	9.999	9.732	732	1.368	188	617	2.467	4.360
Iğdır	14.890	13.905	8.612	2.996	302	708	1.231	56
Kağızman	11.053	10.430	4.534	4.229	265	258	675	469
Posof	8.035	7.509	2.292	2.015	428	982	529	1.263
Sarıkamış	14.801	14.038	5.269	6.556	418	331	779	685
Selim	9.307	8.606	2.132	3.057	246	439	1.016	1.716
Susuz	6.661	6.301	1.964	3.192	193	209	368	375
Tuzluca	8.433	8.242	4.261	2.147	192	292	1.326	24
Toplam	165.093	15.6379	58.361	53.706	4.519	9.333	15.169	15.291

Iğdır, Tuzluca ve Aralık ilçeleri seçim sonuçlarına bakıldığında AP'nin üç ilçede de diğer partilere göre fazla oy aldığı görülmektedir. AP Kars ilçeleri içinde en yüksek oyu Iğdır'dan almıştır. Tuzluca'da da oyların yarısına yakınını almıştır. 1961 seçimlerin de Aralık ilçesinde en az oyu alan AP bu seçimde ilçede birinci parti olmuştur. CHP'nin oylarında 1961 seçimlerine göre düşüş olmuştur. CHP, 1961 seçimlerinde Iğdır ve Aralık'ta en fazla oyu alan parti iken 1965 seçimlerinde bu iki ilçede üstünlüğünü

³¹⁶ TÜİK, *Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011*, s.61.

³¹⁷ DİE, *1950-1960 Milletvekili ve 1961, 1964 Cumhuriyet Senatosu üye seçimleri sonuçları*, DİE Yayınları Yayın No:513, Ankara, 1966, s.11-12.

kaybetmiştir. Seçimlere ilk kez katılan MP ve TİP bu üç ilçede de en az oy alan partiler olmuştur.

Kars'ta yapılan milletvekili seçiminde seçimi kazanan milletvekillerinin isimleri ve partileri şu şekilde idi: AP Celal Nuri Koç, Latif Aküzüm ve Abbas Ali Çetin, CHP Turgut Göle, Muzaffer Şamiloğlu ve Osman Yeltekin, YTP Cengiz Ekinci ve Sevinç Düşünsel ve TİP Adil Kurtel idi.³¹⁸

1.3.14. 1969 Milletvekili Seçimleri

1969 milletvekili seçimleri yapılmadan önce seçim sisteminde değişiklik yapılarak milli bakiye seçim sistemi yerine barajsız D'Hont seçim sistemi³¹⁹ kabul edildi. 12 Ekim 1969'da milletvekili seçimi bu sisteme göre yapıldı.³²⁰

12 Ekim 1969 tarihinde yapılan milletvekili seçimlerine AP, CHP, MP, TİP, YTP, Birlik Partisi (BP), Güven Partisi (GP) ve Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) olmak üzere 8 siyasi parti katıldı. Seçimlere 14.788.552 kayıtlı seçmenden 9.516.035 seçmen oy kullandı. Katılım oranının %64,3 olduğu seçimde 450 milletvekili seçildi. Seçimde partilerin aldıkları oy sayısı, oy oranı ve milletvekili sayısı aşağıdaki tabloda gösterilen şekilde idi.³²¹

³¹⁸ *TBMM Albümü 1920-2010*, C.II 1950-1980, s.868-869.

³¹⁹ "Bu sisteme göre siyasi partilerin ve bağımsız adayların elde ettikleri milletvekilleri sayısı şu şekilde hesaplanacaktı: Seçim katılmış olan siyasi partilerin ve bağımsız adayların, adları alt alta ve aldıkları muteber oy sayıları da hizaların yazılır. Bu rakamlar önce bire, sonra ikiye, sonra üçe... ila, o çevrenin çıkaracağı milletvekili sayısına ulaşıncaya kadar bölünür. Elde edilen paylar, parti ayrımı yapılmaksızın en büyükten, en küçüğe doğru sıralanır. Milletvekillikleri bu payların sahibi olan partilere ve bağımsız adaylara, rakamların büyüklük sırasına göre tahsis olunur. Son kalan milletvekilliği için, birbirine eşit rakamlar bulunduğu takdirde bunlar arasında ad çekilmek suretiyle, tahsis yapılır. Bir seçim çevresinde, kullanılan muteber oy pusuluları toplamının o çevreden çıkacak, milletvekili sayısına bölünmesiyle elde edilecek sayıdan az oy alan siyasi partilere ve bağımsız adaylara milletvekilliği tahsis edilmez. Bu gibi hallerde, milletvekilliği elde edemeyen siyasi partiler veya bağımsız adaylar ve aldıkları oylar nazara alınmaksızın milletvekillilikleri geriye kalan partiler ve bağımsız adaylar arasında yukarıdaki fıkra gereğince paylaşılır. Şayet seçime katılan siyasi partilerden ve bağımsız adaylardan hiçbiri, yukarıdaki fıkra gösterilen sayı kadar oy almamışlarsa, milletvekillilikleri gene ikinci fıkra hükümlerine göre paylaşılır." *Resmî Gazete*, 23 Mart 1968, S.12856.

³²⁰ TÜİK, *Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011*, s.XIII.

³²¹ TÜİK, *Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2007*, s.28.

Tablo 1.6. 1969 Milletvekili Seçimlerinde Partilerin Aldıkları Oy ve Milletvekili Sayısı

Siyasi Parti	Aldığı Oy	Oy Yüzdesi	Milletvekili Sayısı
AP	4.229.712	%46,6	256
CHP	2.487.006	%27,4	143
GP	597.818	%6,6	15
BP	254.695	%2,8	8
MP	292.961	%3,2	6
YTP	197.929	%2,2	6
MHP	275.091	%3,0	1
TİP	243.631	%2,7	2
Bağımsız	511.023	%5,6	13

Kars'ta yapılan seçimlere katılım oranı %65,6 oldu.³²² Partilerin Kars ve ilçelerinde aldıkları oy sayıları ile oy oranları da aşağıdaki şekilde idi.³²³

Tablo 1.7. 1969 Milletvekili Seçimlerinde Kars İlçelerinde Partilerin Aldıkları Oy Sayısı

İLÇELER	AP	CHP	GP	MP	MHP	TİP	YTP	Bağımsız
Merkez	7.515	6.368	721	354	317	842	219	1.072
	%43,2	%36,6	%4,1	%2,0	%1,8	%4,8	%1,3	%6,2
Aralık	2.314	369	91	36	355	153	8	5
	%69,5	%11,1	%2,7	%1,1	%10,7	%4,6	%0,2	%0,1
Ardahan	4.267	6.530	508	108	217	1.828	91	50
	%31,4	%48,0	%3,7	%0,8	%1,6	%13,4	%0,7	%0,4
Arpaçay	8.001	5.305	309	301	294	1.149	65	657
	%49,8	%33,0	%1,9	%1,9	%1,8	%7,2	%0,4	%4,0
Çıldır	3.475	2.956	406	177	136	887	553	25
	%40,3	%34,3	%4,7	%2,1	%1,6	%10,3	%6,4	%0,3

³²² TÜİK, *Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011*, s.61.

³²³ DİE, *12 Ekim 1969 Milletvekili Seçimi Sonuçları*, Ankara, DİE Yayınları Yayın No:598, 1970, s.17.

Tablo 1.7. (Devamı)

Digor	3.236	2.015	206	50	76	272	471	14
	%51,0	%31,8	%3,3	%0,8	%1,2	%4,3	%7,4	%0,2
Göle	6.691	4.033	1.140	147	113	640	82	230
	%51,2	%30,8	%8,7	%1,1	%0,9	%4,9	%0,6	%1,8
Hanak	1.813	5.708	169	66	125	2.193	129	24
	%17,7	%55,8	%1,7	%0,7	%1,2	%21,4	%1,3	%0,2
Iğdır	5.231	2.238	290	141	5.967	1.221	59	48
	%34,4	%14,7	%1,9	%0,9	%39,3	%9,1	%0,4	%0,3
Kağızman	5.073	4.136	546	68	87	429	325	24
	%47,5	%38,7	%5,1	%0,6	%0,8	%4,0	%3,1	%0,2
Posof	2.528	3.288	336	123	161	715	128	23
	%34,6	%45,0	%4,6	%1,7	%2,2	%9,8	%1,8	%0,3
Sarıkamış	5.987	3.380	778	104	473	427	1.265	68
	%48,0	%27,1	%6,2	%0,8	%3,8	%3,4	%10,1	%0,6
Selim	2.602	3.043	209	816	166	871	333	340
	%31,1	%30,3	%2,5	%9,7	%2,0	%10,4	%4,0	%4,0
Susuz	2.540	2.000	269	51	133	298	45	88
	%46,8	%36,9	%5,0	%0,9	%2,5	%5,5	%0,8	%1,9
Tuzluca	6.341	999	270	45	522	1.078	31	10
	%68,2	%10,8	%2,9	%0,5	%5,6	%11,6	%0,3	%0,1
Toplam	67.614	52.368	6.248	2.587	9.142	13.003	3.804	2. 678
	%42,9	%33,3	%4,0	%1,6	%5,8	%8,3	%2,4	%1,7

Iğdır'daki seçim sonuçlarına bakıldığında seçimlere ilk kez katılan MHP'nin büyük bir başarı göstererek Kars ilçeleri içinde en yüksek oyu bu Iğdır'dan aldığı görülmektedir. Ancak Aralık ve Tuzluca'da aynı başarıyı gösterememiştir. Bu iki ilçede seçimi üçüncü sırada tamamlamıştır. AP Aralık ve Tuzluca'da seçimi ilk sırada tamamlamıştır. Kars ilçeleri içinde en yüksek oyu bu iki ilçede almıştır.

Kars'ta yapılan milletvekili seçiminde AP'den Latif Aküzüm, Musa Doğan, Kemal Kaya, Veyis Koçulu ve İsmail Hakkı Alaca, CHP'den ise Kemal Güven, Kemal Okyay, Osman Yeltekin ve Turgut Artaç milletvekili olarak seçildiler.³²⁴

1.4. Iğdır'da Belediyelerin Yaptıkları Çalışmalar

Türkiye'de belediye yönetimleri kuruluşun 1930 yılına kadar Osmanlı Devleti belediye kanunları olan 1864 Dersaadet Vilayet Nizamnamesi, 1877 Vilayet Belediye Kanunu ve 1912 Dersaadet Teşkilat Belediyesi hakkındaki Kanunu-u Muvakkata'ya göre faaliyetlerini sürdürdüler. 1930'lu yıllarda ise yeni Belediye Kanunu, Hıfzıssıhha Kanunu, Belediyeler Bankası Kanunu, Yapı, Yollar ve İstimlâk Kanunlarının çıkarılmasıyla Türkiye'de belediyeciliğin yasal alt yapısı güçlendirildi. Türkiye 1923'te Osmanlı'dan 389 belediye devralmıştı. Cumhuriyetin ilanıyla birlikte kurulan 32 belediye ile sayı 421'e ulaşmıştı. Bu dönemde etkin bir belediyecilik hizmeti gerçekleşmemiştir. Mali kaynak yetersizliği, personel eksikliği gibi sebeplerden dolayı şehirlerde altyapı, su, elektrik, ulaşım sorunları yaşanmaktaydı.³²⁵

Iğdır'ın 1920'de anavatana katılmasından sonra şehirdeki belediye hizmetlerinin yetersiz olduğu görülmektedir. 1921 yılında Belediye Reisi Paşa, Belediye Azaları Baba ve Hacı Mirze Kars milletvekilleri vasıtasıyla TBMM'ye gönderdikleri telgrafta şehirde yaşanan sorunları şu şekilde dile getirmişlerdi: “*Şehrin umumi varidatı emvali metruke namıyla Hükümet tarafından idare olunuyor. Şehrimizde belediye namına eytamhane, eczane, hastane, mektep ve saire yoktur. Belediyenin idaresi için bir binası yoktur. Ve çavuşu beslemeye iktidarı yok. Belediye gülünç bir halde yaşıyor. Ancak kuru nam taşıyor. Millet her vergiyi verdiği halde bir mâlî idareye malik değildir. Şehrimiz idaresizlikten yıkılıp dağılıyor. Güzelliğini kaybediyor. Bu gayritabiî hallere nihayet vermek için ve daimî vakitte muhtaçlara muavenette bulunmak için şehrin umumi varidatının Hükümet tasarrufundan iadesi ile belediye idaresine teminini siz muhterem olan milletvekilleri müdafilerimizin vasıtasıyla bu halleri Büyük Millet Meclisine bildirmenizi istifham ediyoruz.*” Kars milletvekilleri de Iğdır'da var olan sorunları ve

³²⁴ *Resmî Gazete*, 20 Ekim 1969, S.13331.

³²⁵ Hazine Doğualp, *Kars Belediyesi Tarihi (1920- 1970)*, Kars, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, YYLT, 2014, s.14.

belediye hizmetlerinin yetersizliğini dile getirerek, TBMM`den bu sorunların çözümünü istemişlerdi.³²⁶

Cumhuriyetin ilk kuruluş yıllarında Türkiye`nin birçok yerinde olduğu gibi Iğdır bölgesindeki belediyelerde de maddi sıkıntılar yaşanmaktaydı. 1929-1938 yılları arasında Iğdır ve Tuzluca Belediyesine ait tahmini gelir, gerçek gelir, tahsilât ve masraf durumu da aşağıda gösterilen şekilde idi.³²⁷

Tablo 1.8. 1929-1938 Yılları Arası Iğdır Belediyesi Gelir Durumu

Seneler	Muhammenat (Tahmini gelir)	Tahakkukat (Gerçek gelir)	Tahsilât	Masarifat
1929	11.280	9.468	7.411	8.198
1930	13.000	10.995	9.480	8.369
1931	20.300	10.956	11.618	13.375
1932	22.910	11.900	12.639	11.943
1933	13.000	10.280	9.794	9.853
1934	14.000	11.156	10.844	10.683
1935	15.000	15.901	12.478	12.229
1936	19.570	18.984	18.613	18.388
1937	28.425	38.557	27.773	25.145
1938	27.765	41.230	27.026	27.101

³²⁶ *TBMMZC*, I.Dönem, C. 14/B.119, s.393.

³²⁷ Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü (BİUM), *Belediyeler İstatistiği (1929-1935)*, Ankara, Ulus Basımevi, 1937, s.11; BİUM, *Belediyeler İstatistiği (1929-1938)*, Ankara, Ulusal Matbaa, 1941, s.41

Tablo 1.9. 1929-1938 Yılları Arası Tuzluca Belediyesi Gelir Durumu

Seneler	Muhammenat (Tahmini gelir)	Tahakkukat (Gerçek gelir)	Tahsilat	Masarifat
1931	2.065	722	721	752
1932	2.807	856	566	556
1933	1.608	1.550	1.233	1.017
1934	2.639	1.667	1.436	1.269
1935	2.755	1.668	1.469	1.345
1936	3.296	2.443	2.171	1.875
1937	3.865	3.365	3.231	3.141
1938	4.735	3.274	2.537	2.490

Belediyeler her yıl tahmini bütçe oluşturmaları. Tahmini bütçeler bir önceki yılın gelirlerine göre hazırlanırdı. Iğdır Belediyesinin tahmini bütçe ile gerçek gelirlerine bakıldığında tahmini bütçenin gerçek gelirden en fazla olduğu yılların 1931 ve 1932 yılları olduğu görülmektedir. 1936 yılında farkın azaldığı, 1937 ve 1938 yıllarında ise gerçek gelirlerin tahmini bütçe gelirlerini aştığı görülmektedir. Iğdır Belediyesi bu yıllar içerisinde denk bütçe ve bütçe artışı sağlayamamıştır. Denk bütçeye en yakın yıl 1938 yılı olmuştur. Tuzluca Belediyesinin de denk bütçe oluşturamadığı ve tahsilât oranının artışına bağlı olarak harcamalarında arttığı görülmektedir. Tuzluca Belediyesinin 1931 yılı tahmini gelirine göre gerçek gelir oranı düşük seviyede kalmıştır. Ancak gerçek gelirin tamamına yakını tahsil edilmiştir. Tuzluca Belediyesi bu dönemde denk bütçe oluşturamamıştır. Belediyenin tahsilât oranının artışına bağlı olarak yaptığı harcamalarda da artış olmuştur.

Iğdır Belediyesi 1938 yılındaki gelirlerin bir kısmıyla Iğdır şehir merkezine parke ve bordur yapılmasını planladı. Bu amaçla 22 Temmuz 1938 tarihinde 400 lira keşif bedeli ile yapılacak işin ihalesi yayımlandı.³²⁸ Iğdır Belediyesi 1939 yılında şehrin elektrik sorununu çözmek için çalışmalar yaptı. 17 Kasım 1939 tarihinde Iğdır elektrik şebeke tesisatının temeli törenle açıldı. Törene şehrin mülkiye ve askeri erkânı ile kalabalık bir halk kitlesi katıldı. Belediye Başkanı Rıza Yalçın, yaptığı konuşmada

³²⁸ *Kars Gazetesi*, 20 Temmuz 1938, S.661.

Iğdır'a Cumhuriyet rejiminin her sahada gösterdiği alakaya halk namına teşekkür etti. Kars Valisi Akif Eyidoğan da Iğdır'ın kalkınması yolundaki hamlelerden şükranla bahsederek, Iğdır gibi yurdumuzun uzak bir köşesine ışık getirme yolunda gösterilen iradeyi gönlümüzün bütün heyecanı ile alkışladıklarını belirtti. Kaymakam Salah Gedik'te hayırlı uğurlu olması temennisiyle alkışlar arasında ilk kazmayı vurdu. Iğdır elektrik tesisat işinin altı haftada tamamlanacak olmasıyla Iğdır ilk defa elektriğe kavuşacaktı.³²⁹ Sonraki yıllarda Iğdır Belediyesi elektrik kullanımını arttırmak için çalışmalarına devam etti. 1967 yılı itibarı ile Iğdır'da en ücra köşeye kadar her yeri ışıklandırma kapasitesine ulaştı. Belediye elektriği 25 kuruş karşılığında Devlet Su İşleri (DSİ)'den almakta sanayi tesislerine 33,5 kuruştan diğer abonelere de 35,5 kuruştan vermektedir.³³⁰

1940 yılında ise halkevi, postahane ve hamam caddelerindeki yollar şose haline getirildi. Bunlara ek olarak, Şehit Mehmet Çavuş caddesinin eksik olan 500 m yolun 3.700 liraya ihale edilerek çalışmalara başlandı. 1940 yılında belediyenin yaptığı diğer bir çalışma da park ve bahçe düzenlemeleri idi. Şehirdeki park için bir bahçıvan nezaretinde işçiler görevlendirildi. Park için İstanbul'dan çeşitli tohumlar getirildi. Parkın iç ve dış duvarları ile sinema salonunun içi, dışı ve bahçedeki yazlık sahne yeniden yapılmış şekilde tamir edildi. Belediye tarafından fidanlıkların mevcutlarına ilaveten 20.000 liralık kavak fidanı ve 1.000 akasya fidanı dikildi. Ayrıca belediye Hudut Alayı Karargâhına ve Tuzluca Belediyesine de fidan yardımında bulundu. Belediyeye ait olan ve İstanbul'a tamir için gönderilen radyo tamir ettirilerek teslim alındı. Radyoya ilave olarak da hoparlörler satın alınarak halkın hizmetine sunuldu.³³¹

Iğdır Belediyesi 1948 yılında elektrik santral binası yapımı için çalışmalara başladı. Bu kapsamda keşif bedeli 19.434 lira olan bir ihale açmıştı.³³² 1953 yılında Iğdır Belediyesi yaptığı çalışmalar kapsamında şehir içindeki ana caddeye parke döşemesi için kazı çalışmalarına başladı. Ayrıca fabrikalara giden yolun yakınındaki su kanalını bir metre geri aldırarak yolu genişletti. 1953 yılında yaptığı diğer bir çalışmada belediyeye ait bir garaj yapılması idi. Belediye yapılan bu garaj sayesinde 4.000 lira gelir elde ediyordu. Iğdır Belediyesi bu dönemde çevre düzenlemeleri çalışmaları da

³²⁹ *Kars Gazetesi*, 17 İkinci Teşrin 1939, S.794.

³³⁰ *Kars il Yıllığı 1967*, Tisa Matbaacılık, Ankara, 1967, s.202.

³³¹ *Kars Gazetesi*, 17 İkinci Teşrin 1940, S.843.

³³² *Kars Gazetesi*, 3 Mart 1948, s 1606.

yapmıştı. Bu kapsamda belediye bahçesine iki havuz yaptırmış ve bu havuzlara fiske tesisi de yapmıştı. Bu çalışma Iğdır halkını memnun etmişti.³³³

Iğdır Belediyesi şehirdeki eğitim hizmetlerine de katkı sunmaktaydı. 1959 yılında Iğdır Ortaokul Yaptırma Derneğinin belediyeden bir okul yeri talep etmesi üzerine Iğdır Belediye Meclisi bu talebi gündemine alarak imar planında gösterilen yerden 10 dekar alanı kamulaştırarak Milli Eğitim Bakanlığına devredilmesine karar vermişti. Ayrıca Iğdır Ortaokul Yaptırma Derneğine 15.000 lira yardımda bulunmuştu³³⁴

Iğdır Belediyesi 1967 yılında ilçenin elektrik ve su ihtiyacını karşılayacak durumda gelmişti. Iğdır Belediyesinin 1964-1967 yılları arası gelir ve gider durumu aşağıda gösterilen şekilde idi.³³⁵

Tablo 1.10. 1964-1967 Yılları Arası Iğdır Belediyesi Gelir ve Gider Durumu

Yıllar	Gelir		Gider		
	Tahakkuk	Tahsilât	Cari	Yatırım	Toplam
1964	713.417.53	609.321.55	498.621.28	106.952.72	605.574.10
1965	905.411.25	857.506.05	373.994.81	201.981.84	575.976.65
1966	970.581.83	913.378.41	496.957.32	319.437.51	816.994.83
1967	1.195.857.47	1.108.971.10	668.179.84	190.175.39	858.355.23

Tablodaki verilere göre Iğdır Belediyesinin gelirlerinin sürekli arttığı görülmektedir. Gelir artışına bağlı olarak belediyenin yatırım miktarı da artmıştır. Ancak 1967 yılında belediyenin gelirlerinin ve tahsilâtın en fazla olan yıl olmasına karşın yatırımlarında önceki yıllardaki artışın aksine bir gerileme yaşanmıştır.

Tuzluca Belediyesi 1967 yılı itibari ile yol yapımında ilerleme kaydetmiş ise de ilçenin elektrik ve su ihtiyacı giderilememiştir. Tuzluca Belediyesinin 1964-1967 yıllarında gelir ve gider durumu da aşağıda gösterilen şekilde idi.³³⁶

³³³ *Birlik Gazetesi*, 6 Temmuz 1953, S.196.

³³⁴ *Bugün Gazetesi*, 4 Şubat 1959, S.277.

³³⁵ *Kars il Yıllığı 1967*, s.212-214.

³³⁶ *Kars İl Yıllığı 1967*, s.212-215.

Tablo 1.11. 1964-1967 Yılları Arası Tuzluca Belediyesi Gelir ve Gider Durumu

Yıllar	Gelir		Gider		
	Tahakkuk	Tahsilât	Cari	Yatırım	Toplam
1964	118.576.61	118.576.11	63.403.54	8.928.00	77.331.54
1965	105.155.17	105.155.17	67.459.15	3.720.00	71.188.15
1966	137.159.57	137.159.57	96.390.42	2.718.56	129.108.96
1967	190.484.56	190.484.56	113.022.24	60.589.15	173.911.39

Tuzluca Belediyesi bu dönemde Tahakkuk eden gelirlerini büyük oranda tahsil etmiştir. 1967 yılında belediyenin gelirlerinde önceki yıllara göre fazla bir artış olmuş ve bu durumda belediyenin yatırımlarını arttırmasını sağlamıştır.

Aralık Belediyesinde 1967 yılı itibariyle şehircilik çalışmaları henüz başlamamıştı. Belediyenin on beş dekarlık bir arsası bulunmaktaydı. Bu arsanın dört dekarı üzerinde belediye binası inşa edilmişti. Belediye 2,5 beygirlik bir dinamo ile sokakların ancak bir bölümünü aydınlatabiliyordu. Bu dönemde belediyeye ait bir adet kamyon bir adet dozer ve bir adet traktör bulunmaktaydı. Aralık Belediyesinin 1964-1967 yılları arası gelir gider durumu da aşağıda gösterilen şekilde idi.³³⁷

Tablo 1.12. 1964-1967 Yılları Arası Aralık Belediyesi Gelir ve Gider Durumu

Yıllar	Gelir		Gider		
	Tahakkuk	Tahsilât	Cari	Yatırım	Toplam
1964	103.516.00	101.376.00	100.810.00	-	100.810.00
1965	96.573.00	92.063.00	68.720.00	35.452.00	104.172.00
1966	152.000.00	142.861.00	79.674.00	32.562.00	112.236.00
1967	171.619.00	144.219.00	124.334.00	35.307.00	159.641.00

Aralık Belediyesi 1964 yılında elde edilen gelirle yatırım yapmamıştır. Diğer yıllarda da elde edilen gelire göre yatırım için harcanan miktarında az olduğu görülmektedir.

³³⁷ *Kars İl Yıllığı 1967*, s.211-213.

İKİNCİ BÖLÜM

İĞDIR'IN İDARİ VE SOSYAL YAPISI

2.1. Iğdır'ın İdari Teşkilatlanması

Iğdır ve çevresi 1406 yılında Karakoyunlular'ın, 1469 yılında Akkoyunlular'ın hâkimiyetinde kalmıştır. 1414 yılında Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran Savaşı'nda Safeviler'i yenmesi ile Doğu Anadolu Bölgesi ve Aras Havzası Osmanlı Devleti'nin egemenliğine geçti. III. Murat döneminde Iğdır, Tuzluca ve Aralık bölgesinin fethiyle bölgede Osmanlı Devleti'nin egemenliği kesinleşti.³³⁸ 1583'de Osmanlı Devleti Revan bölgesini fethederek, Revan eyaleti adıyla bir yönetim bölgesi oluşturdu. Iğdır, Tuzluca ve Aralık yeni oluşturulan Revan eyaletine bağlandı.³³⁹

Osmanlı Devleti ile Safevi Devleti arasında 17 Mayıs 1639 yılında imzalanan Kasr-ı Şirin Antlaşması'yla Revan bölgesi Safevi Devleti'ne bırakıldı. 1722 yılında Safevi Devleti'nin yıkılmasından sonra Rusya'nın bölgeyi ele geçirme isteğinden dolayı Osmanlı Devleti bölgeye bir sefer düzenleyerek 3 Ekim 1724'te Revan ve çevresini ele geçirdi.³⁴⁰ Revan ve çevresinin fethedilmesinden sonra Aralık, Iğdır ve Sürmeli nahiyeleri, Revan eyaletine bağlandı. Bu dönemde Iğdır nahiyesinde 64 köy, 15 kışlak ve 1 mezra, Aralık nahiyesinde 30 köy, 8 kışla, 2 yayla ve 2 mezra, Sürmeli nahiyesinde de 48 köy, 8 mezra, 2 kışla ve 4 yayla bulunmaktaydı.³⁴¹ 1736 İstanbul Antlaşması'yla İran'a bırakılan Revan eyaleti ve Sürmeli Çukuru bölgesi 1827'de Rusya'nın denetimine girdi.³⁴² Rusya 1829 yılında bölgeyi askeri bir idare merkezi haline getirdi. 1850 yılında yapılan idari bir taksimatla bölge Erivan, Nahçıvan, Gümrü, Yeni Bayezid ve Ordubad kazalarından oluşan Erivan vilayetine dönüştürüldü. Oluşturulan vilayetin başında askeri bir vali bulunuyordu. Vilayette vali yardımcısı ve Rus memurlardan oluşan bir vilayet meclisi ve mahalli olarak Şeyhülislamın riyasetinde Müslümanlar için Şer'i bir meclis kurulmuştu. Vilayette Rus memurlardan oluşan bir mahkeme

³³⁸ İbrahim Güner, *İlimiz Iğdır*, Iğdır, İl Milli Eğitim Müdürlüğü Koruma ve Yaşatma Derneği Yayınları, 1993, 138.

³³⁹ M. Fahrettin Kırzioğlu, *Osmanlılar'ın Kafkas Elleri Fethi (1451-1590)*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1998, s.347-348.

³⁴⁰ Kırzioğlu, *Kars Tarihi*, CI, s.533-539.

³⁴¹ İrade Memmedova, "Iğdır ve Çevresinin Nüfusu, Sosyal, Ekonomi ve Ticari Hayatı (18. Ve 19. Yüzyıllar)", *Tarih ve Kültür Bağlamında Iğdır Sempozyumu Iğdır Bildiri Kitabı*, Yay. Haz. Aslı Akdoğanbulut İnsan, Selcan Koçaslan, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2018, s.47.

³⁴² Güner, *İlimiz Iğdır*, s.138-139.

bulunmaktaydı. 1868 yılında yapılan yeni bir idari düzenleme ile Erivan vilayeti; Erivan, Gümrü, Nahçıvan, Yeni Bayezid, Sürmeli, Daralagez ve Eçmiyadzin kazalarından oluşturuldu.³⁴³İğdır ve çevresi 1917 yılına kadar Rusya'nın yönetimin de kaldı.³⁴⁴

I. Dünya Savaşı sırasında Bolşevikler Rusya'da bir ihtilal gerçekleştirerek ülke yönetimini ele geçirdi. Yönetimi ele geçiren Bolşevikler I. Dünya Savaşı'ndan çekilme kararı aldı.³⁴⁵ Bu kapsamada Rusya ile Osmanlı Devleti arasında 3 Mart 1918'de Brest-Litovsk Antlaşması imzalandı. Antlaşmanın dördüncü maddesi Rusya'nın Elviye-i Selâse'yi boşaltmasını ve bölgenin geleceğini halkoyu belirlenmesi hakkını tanıyordu. Rusya'nın bölgeyi tahliye etmesi üzerine bölgede asayişin temin edilmesi için Türk ordusu ileri harekâta başlayarak Erzincan, Erzurum, Bayburt ve Kars'ı ele geçirdi. Bölgenin kurtuluşundan sonra hükümet bölgede halkoylaması ve yeni oluşturulacak idareyi tesis etmek için Dâhiliye Nezareti Müsteşarı Mustafa Abdülhalık Bey başkanlığında bir heyet oluşturup bölgeye gönderdi. 12 Haziran 1918'de başlayan halkoylaması sonucu bölge nüfusunun büyük çoğunluğu Osmanlı Devleti yönetimini tercih etti. Bunun üzerine Mustafa Abdülhalık Bey başkanlığındaki heyet bölgede yeni oluşturulacak mülki teşkilat ve gerekli olan düzenlemeler ilgili çalışma yaparak bir rapor hazırladı. Rapor 30 Temmuz 1918'de hükümete sunuldu. Raporda Elviye-i Selâse'de Batum ve Kars adıyla iki vilayet veya müstakil liva oluşturulması ve Kars vilayetinin Göle, Ardahan, Çıldır, Zaruşat, Şöregel, Akbaba, Sarıkamış, İğdır, Kağızman, Nahçıvan, Oltu, Tavuskerd ve Poshof kazalarından oluşturulması önerilmekteydi. Hükümet rapordaki öneriler doğrultusunda 11 Eylül 1918'de yayınladığı kararnameyle Kars'ı Batum vilayetine bağlı bir liva şeklinde teşkilatlandırdı.³⁴⁶

30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra Türk ordusunun bölgeden çekilmesi ile bölge İngiliz kontrolündeki Ermeni hâkimiyetine girdi.³⁴⁷ 15. Kolordu Komutanı Kazım Karabekir Paşa 30 Mayıs ve 4

³⁴³ Mirza Bala, "Erivan" *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, MEB Yayınları, C.4, 1993, s.314.

³⁴⁴ Güner, *İlimiz İğdır*, s.139.

³⁴⁵ Mehmet Saray, *Ermenistan ve Türk- Ermeni İlişkileri*, s.79.

³⁴⁶ Ural, Arslan, *Cumhuriyet Devri Kars Tarihi (1923-1950)*, s.209-218.

³⁴⁷ Esin Dayı, "Elviye-i Selâse Üç sancak (Kars, Ardahan ve Batum)'da Ermenilerin Türklere Yaptıkları Mezalim", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Erzurum, 2004, S.23, s.249.

Haziran 1920’de TBMM’ye başvurarak Brest-Litovsk Antlaşması ile Türkiye’ye bırakılan Elviye-i Selâse’yi Ermeni işgalinden kurtarmak için taarruz kararı alınmasını istedi. Ankara’nın taarruz kararıyla ileri harekâta başlayan Türk ordusu bölgeyi Ermeni işgalinden kurtardı. 3 Aralık 1920’de imzalanan Gümrü Antlaşması ile bölgenin yönetimi Türkiye’ye geçti.³⁴⁸ Kazım Karabekir Paşa Kars’ın kurtuluşundan sonra bölgenin mülki teşkilatlanmasını kurmak için Fahrettin Erdoğan’ı geçici bir süreliğine vali olarak görevlendirdi. Ayrıca Kars’ın idari, asayiş ve ekonomik durumunu belirten bir rapor hazırladı. Raporda Kars’ın mülki ve idari teşkilatının bir an önce yapılmasını istedi. Ayrıca Oltu ve Iğdır kazalarının Kars’a bağlanmasını ve Kars ile Ardahan vilayetlerinden oluşacak yeni bir vilayet oluşturulmasını önerdi.³⁴⁹ Yapılan bu çalışmalardan sonra bölgede mülki teşkilatın oluşturulması için 22 Mayıs 1921 tarihindeki İcra Vekilleri Heyeti toplantısında bir kanun lahiyası hazırlandı. Hazırlanan kanun lahiyası 7 Temmuz’da İcra Vekilleri Heyeti Reisi Fevzi Paşa imzasıyla TBMM Riyaseti Celilesine sunuldu. TBMM’de yapılan görüşmeler sonucu kanun lahiyası kabul edildi. Kabul edilen kanunun Iğdır ve Kulp (Tuzluca) kazaları ile ilgili birinci maddesi “*Anavatana iltihak eden mahallerde Artvin, Ardahan, Kars; livaları teşkil ve Iğdır ve Kulp Kazaları Beyazıt sancağına raptedilmiştir.*” şeklinde idi. Kabul edilen kanun 18 Temmuz 1921 de Ceride-i Resmî’de yayınlanarak yürürlüğe girdi. Kanunun yürürlüğe girmesiyle Iğdır ve Kulp (Tuzluca) kazaları Bayazıt sancağına bağlandı.³⁵⁰

1925-1926 yıllarında Iğdır ve Kulp kazaları, Eleşkirt, Diyadin, Tutak, Karaköse kazalarıyla birlikte Bayazıt’a bağlı idi. Iğdır kazasının Aralık ve Kulp kazasının Pernevut adında birer nahiyeleri vardı. Iğdır’a bağlı 98 ve Kulp’a bağlı 108 köy mevcuttu. 1925-1926 yıllarında Iğdır’daki kurum yöneticileri: Kaymakam Akif Rahmi Bey, Mal Müdürü Ahmet Zühtü Bey, Hâkim Vehbi Bey, Müddeiumumî Salih Zeki Bey idi. Kulp (Tuzluca) kazasında ise Kaymakam Ahmet Şükrü Bey ve Mal Müdürü de Muhammed Hüseyin Bey idi.³⁵¹

1926-1927 yıllarında Bayazıt’a bağlı kazalar bir önceki dönemle aynı olmakla birlikte bu dönemde Iğdır kazasına bağlı Aralık nahiyesi ve Kulp kazasına bağlı Oğurca

³⁴⁸ Ural, Arslan, *Cumhuriyet Devri Kars Tarihi (1923-1950)*, s.226-227.

³⁴⁹ Ural, Arslan, *Cumhuriyet Devri Kars Tarihi (1923-1950)*, s.227-228.

³⁵⁰ Süleyman Tekir, *1921-1927 Ardahan’da idari, ekonomik ve sosyal yapı*, Kars, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, YYLT, 2010, s.70-71.

³⁵¹ *1925-1926 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi*, s.512-513.

nahiyesi bulunmaktaydı. Iğdır ve Kulp kazalarına bağlı köylerde bir önceki döneme göre herhangi bir değişiklik olmamıştı. Bu dönemdeki kurum yöneticilerinde değişiklikler olmakla birlikte yeni atanan kurum yöneticileri de olmuştu. 1926-1927 yıllarında Iğdır da kurum yöneticileri: Kaymakam İhsan Bey, Mal Müdürü Muhammed Hüseyin Bey, Hâkim Abdurrahman Bey ve Müstantık Salim Bey idi. Kulp (Tuzluca) kazasında ise Kaymakam Şükrü Bey ve Mal Müdürü Şevket Bey görev yapıyordu.³⁵²

1927-1928 yılında Iğdır ve Kulp kazalarının idari taksimatında herhangi bir değişiklik olmamıştır. 1928-1929 yıllarında Bayazıt'a bağlı olan Iğdır kazası Aralık ve Cennetabat nahiyeleri ile 98 köyden oluşan bir yerleşim birimi idi. Tuzluca kazası da Oğurca nahiyesi ile 108 köyden oluşmaktaydı. 1928-1929 yılında Iğdır ve Tuzluca kazalarında bulunan devlet kurumları ve yöneticileri ise aşağıda belirtilen isimlerden oluşmaktaydı.³⁵³

Tablo 2.1. Iğdır ve Kulp (Tuzluca) Kazaları 1928-1929 Yıllarındaki Devlet Kurumları ve Kurum Yöneticileri

Devlet Kurumları	Iğdır Kazası	Kulp Kazası
Kaymakam	Maksut Bey	İhsan Bey
Mal müdürü	Eşref Bey	-
Hâkim	Abdurrahman Bey	Masum Bey
Müddeiumumî	Mehmet Nuri Bey	-
Müstentik	M.Salim Bey	-
Hükümet Tabibi	M.Kemalettin Bey	-
Posta ve Telgraf Müdürü	Zeki Bey	Mustafa Bey

Iğdır ve Tuzluca kazaları 1934 yılına kadar Bayazıt vilayetine bağlı olarak idare edildi. 1934 tarihinde çıkarılan bir kanunla Iğdır ve Tuzluca kazaları Kars vilayetine bağlandı.³⁵⁴

³⁵² 1926-1927 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi, s.78-710.

³⁵³ 1928-1929 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yılı, İstanbul, Matbuat Umum Müdürlüğü Neşriyatı, 1929, s.368.

³⁵⁴ Resmi Gazete, 14 Haziran 1934, S.2727.

1935 yılında Iğdır kazasına bağlı 63 köy bulunmaktaydı. Bu köylerden 46 tanesi Iğdır kaza merkezine, 6 Köy Aralık nahiyesine ve 11 köy de Cennetabat nahiyesine bağlı idi. Tuzluca kazasında ise 54 köy bulunuyordu. Bu köylerden 34 tanesi Tuzluca kaza merkezine 20 tanesi de Pernavut nahiyesine bağlı idi.³⁵⁵

1952 yılında DP iktidarı döneminde ülkenin önemli ilçelerinin il haline getirilme çalışmaları yapıldı. Konu ile ilgili çalışma yapan İçişleri Bakanlığı, Iğdır'ın da il haline getirilmesi tasarısını görüştü. Yapılacak olan çalışma ile Iğdır il haline getirilecek, Kars'a bağlı birkaç ilçede Iğdır'a bağlanacaktı. Bununla ilgili olarak, hükümet bir teklif hazırlayarak 1952 yılında TBMM'ye sundu.³⁵⁶ Ancak Iğdır'ın il olma tasarısı TBMM'ye sunulduktan sonra genel kurula getirilmedi. 1954 yılında Adıyaman, Adapazarı, Uşak ve Nevşehir'in il yapılmasından sonra Iğdır'ın il olma konusu Iğdır kamuoyunda tekrar tartışılmaya başlandı. Konuyla ilgili olarak Kars milletvekillerinin ve Iğdırlıların teşebbüse geçmesi gerektiği fikri ortaya çıktı.³⁵⁷ Bu düşüncenin uygulamaya konulması için 1955 yılı şubat ayında Iğdırlılar tarafından yedi kişilik bir heyet oluşturularak Ankara'ya gönderilmesi kararlaştırıldı. Ankara'ya gidecek heyette belediye başkanı, DP İlçe Başkanı, bazı ileri gelen DP'liler, tüccar ve müteahhitler bulunuyordu. Heyet öncelikli olarak Iğdır'ın il olma meselesi olmak üzere Iğdır'da iplik fabrikasının kurulması ve elektrik sorunun çözülmesi konularını da gündeme getirecekti.³⁵⁸ Ankara'ya gidecek yedi kişilik heyetten dört kişi 4 Mart 1955 tarihinde Kars'a gelerek, konuyla ilgili Kars Valisiyle görüşmüşlerdi. Diğer üç kişinin de 5 Mart 1955 tarihinde Kars'a gelmesiyle heyetin Ankara'ya gideceği belirtilmişti.³⁵⁹ Ankara'ya giden heyet, burada yaptıkları görüşmelerden sonra Iğdır'a döndüklerinde yaptıkları çalışmalar sunucu Serdarabad Barajı'ndan, ovanın sulanması için 21 Mart'ta ihale yapılacağı, Erhacı Gölü'nün kurutulacağı, belediye için 40.000 liralık yardım yapılacağını belirtilmişlerdi. Ancak Iğdır'ın il olma konusunda arzu edilen bir sonuca varılamamıştı.³⁶⁰ DP iktidara geldikten sonra Iğdır'a önemli yatırımlar yapmış ancak

³⁵⁵ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü Genel Nüfus Sayımı (BİGD), *Kars Vilayeti 20 ilkteşrin 1935*, İstanbul, Devlet Basımevi, 1937, s.6.

³⁵⁶ *Kars Gazetesi*, 11 Nisan 1952, S.258.

³⁵⁷ Emine Kısıklı, "Demokrat Parti Döneminde Yerel Basında Iğdır ve Iğdır'ın İl olma Mücadelesi", *Tarih ve Kültür Bağlamında Iğdır Uluslararası Sempozyumu Iğdır Bildiri Kitabı*, Yay. Haz. Aslı Akdoğanbulut İnsan, Selcan Koçaslan, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2018, s.603.

³⁵⁸ *Ekinci Gazetesi*, 14 Şubat 1955, S.1026.

³⁵⁹ *Ekinci Gazetesi*, 5 Mart 1955, S.1043.

³⁶⁰ Hun, *Iğdır Sevdası*, C.II, s.2060.

seçimlerde istenen başarıyı elde edememişti. Bu durum Iğdır'ın il olma sürecini olumsuz yönde etkilemişti.³⁶¹

1955 yılında Iğdır Kazası Merkez, Aralık ve Taşburun nahiyelerinden oluşmaktaydı. Iğdır merkeze 42 köy, Aralık nahiyesine 6 köy ve Taşburun nahiyesine de 12 köy bağlı idi. Tuzluca kazası ise Merkez 48 köy, Pernavut nahiyesi ise 33 köyden oluşmaktaydı. Önceki yıllarda Cennetabat nahiye olarak Iğdır'a bağlı iken 1955 yılında köy olarak Taşburun nahiyesine bağlanmıştı.³⁶²

İl olma konusu 1958 yılında tekrar gündeme geldi. Iğdırlılar bu taleplerini Ankara'ya ulaştırmak için tekrar bir heyet oluşturdular. Heyette Belediye Başkanı Ali Ural, DP İlçe Başkanı Eşref Kaya, Belediye Meclis Üyeleri Mehmet Gülten ve Ali Rıza Bagane, Pamuk Tarım Satış Kooperatifleri Birliği Yönetim Kurulu Başkanı Ahmet Armağan ve Ticaret Odası Meclis Başkanı Kadir Karadeniz'den oluşmuştu. Heyet 21 Mart tarihinde Ankara'ya gitmek üzere Kars'a gitmişti.³⁶³ Kars'tan Ankara'ya geçen heyet Ankara'da Başbakan Adnan Menderes ve diğer hükümet yetkilileri ile görüşmeler gerçekleştirdi. Başbakanla yapılan görüşmede, Iğdır'ın coğrafi ve iktisadi durumu hakkında geniş bilgiler verdikten sonra Iğdır'ın il olması konusunda Iğdırlıların isteğini iletiler. Samimi bir hava içerisinde yapılan görüşmede Başbakan Adnan Menderes, Iğdır'ın yakında yeni tesislere kavuşacağını ve vilayet olma arzusunun da yerine getirileceğini belirtti.³⁶⁴ Heyet konuyla ilgili olarak İçişleri Bakanı Namık Gedik ile görüştü. İçişleri Bakanı elinde Iğdır ile ilgili bir dosyanın bulunduğunu ve Iğdır'ın il olma kararının TBMM gündemine geleceğini belirtti.³⁶⁵ Yapılan bu çalışmalardan sonra 1959 yılında İçişleri Bakanlığında oluşturulan bir komisyon il olmak isteyen 54 ilçenin durumunu inceledi. Yapılan incelemede 3 ilçe üzerinde il olma konusunda neticeye varıldı. Bu üç ilçeden biride Iğdır idi.³⁶⁶ Komisyon ilçe olma konusunda devam eden çalışmalar neticesinde il olacak ilçe sayısı 12'ye ıktı. Iğdır'ın da aralarında bulunduğu

³⁶¹ Kısıklı, "Demokrat Parti Döneminde Yerel Basında Iğdır ve Iğdır'ın İl olma Mücadelesi", *Tarih ve Kültür Bağlamında Iğdır Uluslararası Sempozyumu Iğdır Bildiri Kitabı*, s.605.

³⁶² BİGM, *23 Ekim 1955 Genel Nüfus Sayımı*, Ankara, DİE Yayınları Yayın No:412, 1961, s.293-298.

³⁶³ *Bugün Gazetesi*, 22 Mart 1958, S.27.

³⁶⁴ *Kars Gazetesi*, 10 Nisan 1958, S.2066.

³⁶⁵ *Kars Gazetesi*, 28 Mart 1958, S.2079.

³⁶⁶ *Kars Gazetesi*, 23 Temmuz 1959, S.2422.

bu 12 ilçe için kanun teklifi hazırlandı.³⁶⁷ Ancak 1960 Askeri darbesi ile Iğdır'ın il olma süreci kesintiye uğradı.

1960 yılında Iğdır ilçesinin idari taksimatında değişiklik yapıldı. Yapılan değişiklik ile Aralık nahiyesi ilçe yönetim birimine dönüştürülerek Kars İline bağlandı.³⁶⁸ Iğdır ilçesi 1960 yılında merkeze bağlı 42 köy ve Taşburun nahiyesine bağlı 11 köyden oluşmaktaydı. Tuzluca ilçe merkezine 48 ve Pernavut nahiyesine bağlı 33 köy bulunuyordu. Yeni oluşturulan Aralık ilçesine de 6 köy bağlı idi.³⁶⁹

1970 yılında Iğdır ilçesi merkez ve Taşburun bucağından oluşmaktaydı. Iğdır ilçe merkezine bağlı 42 köy ve Taşburun Bucasına bağlı 11 köy bulunmaktaydı. Bu dönemde Tuzluca ilçesi merkez ve Gaziler (Pernavut) bucağından oluşuyordu. Tuzluca ilçe merkezine bağlı 50 köy, Gaziler (Pernavut) bucağına bağlı 30 köy bulunuyordu. Aralık ilçesinde de bağlı 22 köy bulunmaktaydı.³⁷⁰

1992 yılına kadar Kars iline bağlı kalan Iğdır, 3 Haziran 1992 tarihli Resmi Gazete'de yayınlanan 27 Mayıs 1992 gün ve 3806 Sayılı Kanunla Iğdır Merkez ilçe, Tuzluca, Karakoyun ve Aralık ilçelerinden oluşan bir il olarak teşkilatlandırıldı.³⁷¹

2.2. Iğdır'ın Nüfus Yapısı

Iğdır ve çevresinin kısa sürelerle birçok devletin egemenliği altında olmasından dolayı nüfus ve istatistikî bilgiler elde etmek zorlaşmaktadır. Tarihte Sürmeli Çukuru olarak adlandırılan bölgede Rus kaynaklarında nüfus konusunda bazı bilgiler yer almaktadır.³⁷² Bölgede 1886 yılında yapılan nüfus sayımına göre Sürmeli Sancağı ve çevresindeki yerleşmelerin nüfus sayıları: Sürmeli kazası 71.066, Iğdır 30.647, Daşburun 20.520 ve Kulp (Tuzluca) 19.899 idi.³⁷³ 28 Ocak 1897'de yapılan nüfus sayımında 343,5 km² yüz ölçüme sahip Sürmeli Çukuru'nda 88.844 kişi

³⁶⁷ *Demokrat Kars Gazetesi*, 14 Kasım 1959, S.1249.

³⁶⁸ *Kars il Yılığ* 1967, s.93; Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları*, Ankara, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 2017, s.43.

³⁶⁹ DİE, *23 Ekim 1960 Genel Nüfus Sayımı*, Ankara, DİE Matbaası Yayın No:444, 1963, s.312-321.

³⁷⁰ DİE, *Nüfus Sayımı İdari Bölünüş 25.10.1970*, Ankara, DİE Matbaası Yayın No:672, 1973, s.321-333.

³⁷¹ *Resmî Gazete*, 3 Haziran 1992, S.21247.

³⁷² Güner, *İlimiz Iğdır*, s.140.

³⁷³ Memmedova, "Iğdır ve Çevresinin Nüfusu, Sosyal, Ekonomi ve Ticari Hayatı (18. Ve 19. Yüzyıllar)", *Tarih ve Kültür Bağlamında Iğdır Sempozyumu Iğdır Bildiri Kitabı*, s.65.

yaşamaktaydı.³⁷⁴ Rusya’da 1908 yılında yapılan nüfus sayımına göre Erivan eyaletine bağlı Sürmeli sancağında 234 köy ve 91.141 nüfus bulunmaktaydı.³⁷⁵

Türkiye’de ilk nüfus sayımı 28 Ekim 1927 tarihinde yapıldı. Yapılan nüfus sayımına göre Türkiye’nin nüfusunun 6.563.879 erkek ve 7.084.391 kadın olmak üzere 13.648.270 olduğu tespit edilmişti.³⁷⁶ 1927 yılında yapılan nüfus sayımına göre Iğdır kazasının nüfusu 13.384 erkek ve 11.825 kadın olmak üzere toplam 25.209 kişi olarak belirlenmişti. Tuzluca (Kulp) kazasının nüfusu da 5.349 erkek ve 5.178 kadın olmak üzere toplam 10.527 kişi idi. Bayazıt, Diyadin, Eleşkirt, Iğdır, Karaköse, Tuzluca (Kulp) ve Tutak kazalarından oluşan Bayazıt vilayetinin toplam nüfusu da 104.586 kişi idi. Bu dönemde Iğdır nüfus sayısı itibariyle Bayazıt vilayetinin en büyük kazası durumundaydı.³⁷⁷

1927 yılı nüfus sayımında nüfusun medeni hal durumu da tespit edilmişti. Iğdır’ın 1927 nüfus sayımına göre medeni hal durumu aşağıda gösterilen şekilde idi.³⁷⁸

Tablo 2.2 Iğdır Kazasının 1927 Nüfus Sayımına Göre Medeni Hal Durumu

Cinsiyet	Nüfus Mevcudu	Bekâr	Evli	Dul	Boşanmı ş	Meçhul
Erkek	13.384	7.628	5.502	43	8	3
Kadın	11.825	5.317	5.363	1.110	19	16
Toplam	25.209	12.945	10.865	1.353	37	19

Tablodaki bilgilere göre dul kadın nüfus sayısının dul erkek nüfus sayısından çok fazla olduğu görülmektedir. Bu durumun nedeni 1. Dünya Savaşı, Kurtuluş Savaşı ve Doğu Cephesi’ndeki Ermenilerle yapılan savaşlarda erkek nüfustan fazla kayıplar verilmesidir.

Nüfus sayımında tespit edilen diğer bir konuda nüfusun yaş grupları idi. Iğdır’ın 1927 nüfus sayımına göre yaş grupları da aşağıdaki tabloda verilen şekilde idi.³⁷⁹

³⁷⁴ Güner, *İlimiz Iğdır*, s.69.

³⁷⁵ İbrahim Güner, “Kafkaski Kalender Yıllığı’ndaki Iğdır’la İlgili Nüfus Verilerine Coğrafi Bir Yaklaşım”, *Iğdır Tarihi Gerçekler ve Ermeniler Uluslararası Sempozyumu*, Ankara, Iğdır Valiliği Kültür Yayınları, 1997, s.131.

³⁷⁶ BÜİM, *28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri*, Ankara, İstatistik Umum Müdürlüğü Yayınları, 1929, Fasikül III, s.8.

³⁷⁷ BÜİM, *28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri*, Ankara, İstatistik Umum Müdürlüğü Yayınları, 1929, Fasikül I, s.164.

³⁷⁸ BÜİM, *28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri*, Fasikül I, s.164.

Tablo 2.3. Iğdır Kazasının 1927 Nüfus Sayımına Göre Yaş Grupları

Cinsiyet	Nüfus Mevcutdu	0-1	1-2	3-6	7-12	13-19	20-45	46-60	61-70	71+	Meçhul
Erkek	13.384	422	1.274	2.048	2.197	1.090	4.641	1.073	434	194	11
Kadın	11.825	334	1.146	1.636	1.180	1.109	5.032	882	318	177	11
Toplam	25.209	756	2.420	3.684	3.377	2.199	9.673	1.955	752	371	22

Iğdır'ın yaş itibari ile nüfus durumuna bakıldığında genç nüfusun çoğunlukta olduğu görülmektedir. 20-45 yaş grubunun dışındaki gruplarda erkek nüfusun fazla olduğu görülmektedir. 20-45 yaş grubunda erkek nüfus sayısının kadın nüfus sayısından düşük olmasının nedeni savaşlarda erkek nüfustan kayıpların olmasıdır. Tablo incelendiğinde 60 yaş ve üstü yaş grubundaki nüfusun çok az olduğu görülmektedir. Bu durum nedeni sağlık kuruluşları ve hastalıklarla mücadeledeki yetersizliktir.

1927 nüfus sayımına göre Türkiye nüfusunun %58,46'sının bir mesleği bulunmaktadır. Bu oranın erkekler %85,49'nu kadınlar ise %35,14'nü oluşturmaktadır. Meslek sahibi olan nüfusun %47,71 ile büyük çoğunluğu ziraat alanında çalışmaktadır.³⁸⁰ Iğdır kazası nüfusu meslekler bakımından incelendiğinde erkeklerde 8.579 kişi ve kadınlarda 1.229 olmak üzere çalışan sayısı toplam 9.808 kişidir. Çalışan nüfustan 7.059 kişinin belirli bir mesleği yoktur ve bu çalışanlar muhtelif mesleklerde çalışmaktadırlar. Kazada 1.266 kişi ziraat işlerinde çalışmaktadır. Ziraat işlerinde çalışanlardan 1.179 tanesi kadın nüfustur. Kaza da işsizlik yoğundur ve kadın işsizlik oranı erkeklerden oldukça fazladır.³⁸¹

1927 nüfus sayımında Türkiye'de okuma yazma bilen nüfus sayısı 1.111.496 kişidir. Okuma yazma bilen nüfus Türkiye nüfusunun %8,61 kadardır. Okuma yazma bilen nüfusun içinde erkekler %12,99, kadınlar %3,67 oranındadır.³⁸² Iğdır kazasında okuma yazma bilenler 356 erkek 17 kadın olmak üzere toplam 373 kişidir. Okuma yazma bilenlerin toplam Iğdır nüfus içerisindeki oranı %1.48'dir. Bu oran Türkiye

³⁷⁹ BİUM, 28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül I, s.164.

³⁸⁰ BİUM, 28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül III, s.24.

³⁸¹ BİUM, 28 Teşrinievvel 1927, Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül I, s.186.

³⁸² BİUM, 28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül III, s.22.

ortalamasının çok altındadır. Tuzluca kazasında da okuma yazma bilenler 107 erkek 2 bayan olmak üzere 109 kişidir. Bayazıt kazasında 565 erkek 38 bayan olmak üzere 603 kişi okuma yazma bilmektedir. Vilayetin Karaköse kazasında 1.058 erkek 14 kadın olmak üzere okuma yazma bilenlerin sayısı 1.072'dir. Tüm kazalarıyla birlikte Bayazıt vilayetinde toplam okuma yazma bilen kişi sayısı 2.665 idi. Iğdır kazası nüfus bakımından en büyük kaza olduğu halde okuma yazma oranında Karaköse ve Bayazıt kazasından sonra gelmektedir. Okuma yazma oranında kadınların sayısının çok düşük olduğu görülmektedir.³⁸³

Nüfus sayımında tespit edilen diğer bir konuda nüfusun doğum yerleriydi. 1927 nüfus sayımında Iğdır kazasındaki nüfusunun doğum yerleri de aşağıdaki tabloda belirtilen şekilde idi.³⁸⁴

Tablo 2.4. 1927 Nüfus Sayımında Iğdır Kazası Nüfusunun Doğum Yerleri

Cinsiyet	Nüfus Mevcudu	Türkiye	Irak	İran	Almanya	Bulgaristan	Yunanistan	Rusya	Meçhul
Erkek	13.384	12.372	4	163	-	2	1	841	1
Kadın	11.825	11.348	-	107	1	-	-	369	-
Toplam	25.209	23.720	4	270	1	2	1	1.210	1

Iğdır kazası nüfusunun doğum yerlerine bakıldığında nüfusun büyük çoğunluğunun Türkiye doğumlu olduğu görülmektedir. Yurt dışı doğumlu nüfusun büyük çoğunluğun olduğu ülkeler ise Rusya ve İran'dır.

Türkiye'de 1927 yılında yapılan ilk nüfus sayımından 8 yıl sonra 20 Ekim 1935'te ikinci nüfus sayımı yapılmıştı.³⁸⁵ Yapılan nüfus sayımına göre Türkiye nüfusunun 7.936.770 erkek ve 8.221.248 kadın olmak üzere toplam 16.158.018 olduğu ve nüfus yoğunluğuna göre de km²'ye 21 kişi düştüğü tespit edildi. 1927 yılında yapılan

³⁸³ BİUM, *28 Teşrinievvel 1927, Umumi Nüfus Tahriri*, Fasikül I, s.164.

³⁸⁴ BİUM, *28 Teşrinievvel 1927, Umumi Nüfus Tahriri*, Fasikül I, s.266.

³⁸⁵ Celal Aybar, *Türkiye ikinci Genel Nüfus Sayımı 1935*, İstatistik Umum Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1937, s.3.

nüfus sayımı ile karşılaştırıldığında ülke nüfusunun 2.509.748 kişi arttığı görülmektedir.³⁸⁶

Iğdır 1921 yılında idari taksimatta yapılan değişiklikle kaza statüsünde Bayazıt vilayetine bağlanmıştı. 1934 yılında idari taksimatta yapılan değişiklikle Iğdır kazası Kars'a bağlandı.³⁸⁷ Bu nedenle Iğdır ve Tuzluca 20 Ekim 1935 yılında yapılan genel nüfus sayımında Kars'ın kazaları olarak sayılmıştı.

20 Ekim 1935 yılında yapılan nüfus sayımına göre Kars vilayetinin nüfusu 160.757 erkek ve 144.779 kadın olmak üzere toplamda 305.536'dır. Toplam nüfusun 45.233'ü şehirlerde 260.303'de köylerde yaşamaktadır. 17.380 km²'lik yüz ölçüme sahip Kars'ın nüfus yoğunluğu %18'dir. Nüfus yoğunluğu bakımından Türkiye ortalamasına eşittir.³⁸⁸

20 Ekim 1935 yılında yapılan nüfus sayımında, Iğdır'ın nüfusu 16.722 erkek ve 14.551 kadın olmak üzere toplamda 31.273 kişidir. Toplam nüfusun 6.737'si şehirde 24.536'sı da köylerde yaşamaktadır. 2.105 km² yüz ölçümüne sahip Iğdır'da nüfus yoğunluğu %15'tir. Iğdır nüfus yoğunluğu bakımından Türkiye ortalamasının altındadır. Iğdır toplam nüfus sayımına göre Kars Merkez (50.702), Sarıkamış (50.621), Arpaçay (33.466) kazalarından sonra nüfus sayısı bakımından Kars'ın dördüncü büyük kazasıdır.³⁸⁹

20 Kasım 1935 yılında yapılan nüfus sayımına göre Tuzluca'nın nüfusu 6.673 erkek ve 6.187 kadın olmak üzere toplamda 12.860 kişidir. Toplam nüfusun 1.258'i şehirde 11.602'si de köylerde yaşamaktadır. 840 km²'lik yüz ölçüme sahip Tuzluca'da nüfus yoğunluğu %15'tir. Nüfus yoğunluğu bakımından da Türkiye ortalamasının altındadır. Tuzluca toplam nüfus bakımından Kars'ın en az nüfuslu kazasıdır.³⁹⁰

³⁸⁶ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü (BİGD), *Genel Nüfus Sayımı (Türkiye Nüfusu Kat'i Tasnif Neticeleri, 20 İlkteşrin 1935)*, Ankara, DİE Yayınları Yayın No:75, 1937, s.3-4.

³⁸⁷ 14 Haziran 1934 tarihinde yayımlanan Resmî Gazetede yapılan değişiklik şu şekilde idi: "Bayazıt vilayetinin Iğdır ve Tuzluca kazaları bu vilayetten ayrılarak, Kars vilayetine ve Muş vilayetine bağlı Malazgirt kazası da bu vilayetten ayrılarak, Bayazıt vilayetine bağlanmıştır." *Resmî Gazete*, 14 Haziran 1934, S.2727.

³⁸⁸ BİGD, *Genel Nüfus Sayımı (Türkiye Nüfusu Kat'i Tasnif Neticeleri, 20 İlkteşrin 1935)*, s.15.

³⁸⁹ BİGD, *Genel Nüfus Sayımı (Türkiye Nüfusu Kat'i Tasnif Neticeleri, 20 İlkteşrin 1935)*, s.15.

³⁹⁰ BİGD, *Genel Nüfus Sayımı (Türkiye Nüfusu Kat'i Tasnif Neticeleri, 20 İlkteşrin 1935)*, s.15.

Bu dönemde Iğdır kazası, Merkez nahiye, Aralık nahiyesi, Cennetabat nahiyesi ve bu nahiyelere bağlı 63 köyden oluşmaktadır. Iğdır'ın şehir ve nahiye itibari ile nüfusu ise şu şekildedir: Şehir merkezi 4.041 erkek ve 2.696 kadın olmak üzere toplamda 6.737 nüfusa sahiptir. Merkez nahiyesine bağlı 46 köy bulunmaktadır. Merkez nahiyesinin köyler dâhil nüfusu 8.161 erkek ve 7.833 kadın olmak üzere toplam 15.994 kişidir. Aralık nahiyesine bağlı 6 köy bulunmaktadır ve nahiye köylerle birlikte nüfusu 1.124 erkek ve 900 kadın olmak üzere toplamda 2.024'tür. Cennetabat nahiyesine bağlı 11 köy ve köylerle birlikte 3.396 erkek ve 3.122 kadın olmak üzere toplamda 6.518 nüfus bulunmaktadır.³⁹¹

Tuzluca kazası bu dönemde merkez nahiye ve Pernavut nahiyesi ile bu nahiyelere bağlı 54 köyden oluşmaktadır. Tuzluca şehir merkezi 763 erkek ve 495 kadın olmak üzere toplam 1.258 nüfusa sahiptir. Merkez nahiyesine bağlı 34 köy bulunuyordu. Nahiye köylerle birlikte nüfusu 3.824 erkek ve 3.730 kadın olmak üzere toplamda 7.554 kişiydi. Pernavut nahiyesine bağlı 20 köy bulunmaktadır ve nahiye köylerle birlikte 2.086 erkek ve 1.962 kadın olmak üzere toplamda 4.048 nüfusa sahiptir.³⁹²

Iğdır nüfusunun okuryazarlık durumuna bakıldığında şehir merkezinde 1.379 erkek ve 201 kadın olmak üzere toplamda 1.580 kişinin okuma yazma bildiği görülmektedir. Bunun dışında 36 erkek ve 2 kadın olmak üzere 38 kişi ise sadece okuma biliyordu. Şehirde okuma yazma bilenler şehrin nüfusunun %24'nü oluşturuyordu. Erkeklerde okuma yazma oranı %35 iken kadınlarda bu oran %7,5 düzeyindeydi. Iğdır'ın nahiye ve köylerindeki nüfusunun okuryazarlık durumuna da bakıldığında 1.130 erkek ve 82 kadın olmak üzere toplamda 1.212 kişinin okuma yazma bildiği ve 16 erkek 2 kadının da sadece okuma bildiği görülmektedir. Okuma yazma oranı %5 idi. Erkeklerin okuma yazma oranı %9 iken bu oran kadınlarda %0,7 gibi düşük bir orandaydı.³⁹³

Tuzluca kazasının şehir merkezinde 190 erkek ve 26 kadın olmak üzere 216 kişi okuma yazma bilmektedir. Şehirde 25 kişi ise sadece okuma biliyordu. Şehirde okuma

³⁹¹ BİGD, *Genel Nüfus Sayım Kat'i ve Mufassal Neticeler Kars Vilayeti 20 İlkteşrin 1935*, İstanbul, Devlet Basımevi, 1937, s.6.

³⁹² BİGD, *Genel Nüfus Sayım Kat'i ve Mufassal Neticeler Kars Vilayeti 20 İlkteşrin 1935*, s.6.

³⁹³ BİGD, *Genel Nüfus Sayım Kat'i ve Mufassal Neticeler Kars Vilayeti 20 İlkteşrin 1935*, s.64.

yazma bilenlerin oranı %19,2 idi. Okuma yazma oranı erkelerde %28,2 iken kadınlarda %5,3 idi. Kazanın köy ve nahiyelerinde 250 erkek ve 13 kadın olmak üzere 263 kişi okuma yazma biliyordu. Sadece okuma bilenlerin sayısı da 21 erkek ve 4 kadın olmak üzere 25 kişiydi. Okuma yazma oranı %2,5 olan köy ve nahiyelerde bu oran erkekler de %4,6 iken kadınlarda %0,3 idi.³⁹⁴

Türkiye’de üçüncü genel nüfus sayımı 20 Ekim 1940 tarihinde yapıldı. Yapılan nüfus sayımına göre Türkiye nüfusunun 8.898.912 erkek ve 8.922.038 kadın olmak üzere toplam 17.820.950 olduğu ve nüfus yoğunluğu bakımından km²’ye düşen nüfus sayısının da 23 olduğu tespit edildi. 1935 yılında yapılan nüfus sayımı ile karşılaştırıldığında ülke nüfusunun 1.662.932 kişi arttığı görülmektedir.³⁹⁵

Nüfus sayımına göre Kars vilayeti 194.243 erkek ve 162 291 kadın olmak üzere toplamda 356.534 nüfusa sahiptir. Toplam nüfusun 70.080’ni şehirlerde 286.454’de köylerde yaşamaktadır. 17.380 km²’lik yüz ölçüme sahip Kars’ta nüfus yoğunluğu km²’ye 21 kişi düşmektedir. Kars nüfus yoğunluğu bakımından Türkiye ortalamasının altındadır.³⁹⁶

Iğdır’ın nüfusu 18.189 erkek ve 15.832 kadın olmak üzere toplamda 34.021 kişidir. Toplam nüfusun 9.465’i şehirde 24.556’sı da köylerde yaşamaktadır. 2.105 km² yüz ölçümüne sahip Iğdır’da nüfus yoğunluğu bakımından km²’ye 16 kişi düşmektedir. Nüfus yoğunluğu bakımından Türkiye ortalamasının altındadır.³⁹⁷ Iğdır kazası, 1935 yılı nüfusuna göre 31.273 kişi iken 1940 yılı nüfus sayımına göre 34.021 olmuştur. Nüfus 5 yılda 2.748 kişi artmıştır. Bu dönemde Iğdır kaza merkezinde 9.465 kişi ve merkeze bağlı 47 köyde ise 15.533 kişi olmak üzere toplamda 24.998 nüfusa sahiptir. Iğdır’ın Aralık nahiyesi ve nahiyeye bağlı 7 köyde toplam 2.416 ve Cennetabat nahiyesi ve nahiyeye bağlı 12 köyde toplam 6.607 nüfus bulunmaktadır.³⁹⁸

Tuzluca’nın nüfusu 8.441 erkek ve 7.178 kadın olmak üzere toplamda 15.619 kişidir. Toplam nüfusun 2.366’sı şehirde 13.253’ü de köylerde yaşamaktadır. 840 km² yüz ölçümüne sahip Tuzluca’da nüfus yoğunluğu bakımından km²’ye 19 kişi

³⁹⁴ BİGD, *Genel Nüfus Sayım Kat’i ve Mufasssal Neticeler Kars Vilayeti 20 İlkteşrin 1935*, s.65.

³⁹⁵ DİE, *20 İlkteşrin 1940 Genel Nüfus Sayımı*, Ankara, DİE Yayınları Yayın No:158,1941, s.III-IV.

³⁹⁶ DİE, *20 İlkteşrin 1940 Genel Nüfus Sayımı*, s.345.

³⁹⁷ DİE, *20 İlkteşrin 1940 Genel Nüfus Sayımı*, s.345.

³⁹⁸ DİE, *20 İlkteşrin 1940 Genel Nüfus Sayımı*, s.346.

düşmektedir. Nüfus yoğunluğu bakımından Türkiye ortalamasının altındadır³⁹⁹ Tuzluca kaza merkezi 2.366 kişi ve merkeze bağlı 44 köyde 8.192 kişi olmak üzere toplamda 10.558 nüfusa sahiptir. Kazanın Pernavut Nahiyesi ve nahiyeye bağlı 28 köyde toplam 5 061 nüfus bulunmaktadır.⁴⁰⁰

21 Ekim 1945 tarihinde yapılan dördüncü genel nüfus sayımına göre Türkiye 9.446.580 erkek ve 9.343.594 kadın olmak üzere toplam 18.790.174 nüfusa sahiptir. Nüfus yoğunluğu olarak km²'ye düşen kişi sayısı 24'tür. 1940 yılında yapılan nüfus sayımına göre 17.820.950 olan ülke nüfusu 969.224 kişi artarak 18.790.174 olmuştur.⁴⁰¹

Kars ilinin nüfusu 203.826 erkek ve 177.350 kadın olmak üzere toplamda 381.176 'dır. Nüfus yoğunluğu olarak km²'ye 21 kişi düşmektedir. Toplam nüfusun 62.709'u şehirlerde 818.467'si de bucak ve muhtarlıklarda yaşamaktadır.⁴⁰² 1940 yılında yapılan nüfus sayımına göre 356.534 olan Kars'ın nüfusunun 5 yıl içinde 24.642 kişi arttığı görülmektedir. Kars'ta nüfus yoğunluğu Türkiye ortalamasının altındadır.

Iğdır ilçesi bu dönemde 17.726 erkek ve 15.913 kadın olmak üzere toplamda 33.639 nüfusa sahiptir. Toplam nüfusun 8.644'ü şehirde 24.995'i de bucak ve muhtarlıklarda yaşamaktadır. 1.992 km² yüz ölçüme sahip Iğdır'da nüfus yoğunluğu bakımından km²'ye 17 kişi düşmektedir. Tuzluca ilçesinin nüfusu da 9.814 erkek ve 8239 kadın olmak üzere toplamda 18.053 kişidir. Toplam nüfusun 2.577'si şehirde 15.476'sı da bucak ve muhtarlıklarda yaşamaktadır. 1.912 km² yüz ölçümüne sahip Tuzluca 'da nüfus yoğunluğu bakımından km²'ye 9 kişi düşmektedir.⁴⁰³

Iğdır ilçesinin 1940 yılında 34.021 olan nüfusunun 1945 yılında 33.639'a düştüğü görülmektedir. Bu durumun sebebi idari taksimatta yapılan değişikliklerle bazı köylerin Tuzluca ilçesine bağlanmasıdır. 1940 yılında 2.105 km² alana sahip olan Iğdır ilçesinin alanı 1945 yılında 1.992 km²'ye düşmüştür. Tuzluca ilçesinin de 1940 yılında ki alanı 840 km² iken bu alan 1945'te 1.912 km²'ye yükselmiştir. Bu durumda Iğdır'ın nüfusunda azalma meydana gelirken Tuzluca'nın nüfusunda artış olmuştur. Iğdır ilçesinin alanının azalmasına bağlı olarak km²'ye düşen kişi sayısı 1940 yılında 16 iken

³⁹⁹ DİE, *20 İlkteşrin 1940 Genel Nüfus Sayımı*, s.345.

⁴⁰⁰ DİE, *20 İlkteşrin 1940 Genel Nüfus Sayımı*, s.346.

⁴⁰¹ BİGM, *21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı*, Ankara, DİE Yayınları Yayın No:286, 1950, s.3-4.

⁴⁰² BİGM, *21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı*, s.21.

⁴⁰³ BİGM, *21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı*, s.21.

1945 yılında 17 olmuştur. Tuzluca ilçesinde 1940 yılında km^2 ye 19 kişi düşerken alanın artmasına bağlı olarak 1945 yılında km^2 'ye 9 kişi düşmüştür. Km^2 ye düşen kişi sayısına göre Iğdır ve Tuzluca ilçeleri nüfus yoğunluğu bakımından Türkiye ortalamasının altındadır.

22 Ekim 1950 tarihinde yapılan beşinci genel nüfus sayımına göre Türkiye nüfusu 1945 yılına göre 2.157.014 kişi artarak 20.947.188 oldu. Nüfus yoğunluğu bakımından da km^2 'ye düşen nüfus sayısı 27 olmuştur.⁴⁰⁴ Sayım sonuçlarına göre Kars ilinin nüfusu, 55.287 şehir ve 354.949 köy nüfusu olmak üzere toplam 410.236 olmuştur. Kars'ta nüfus yoğunluğu da km^2 'ye 22 düşmüştür. Nüfus yoğunluğu bakımından da Türkiye ortalamasının altındadır.⁴⁰⁵ 1945 yılı nüfus sayımına göre Kars'ın nüfusu 29.060 kişi artmıştır.

Iğdır'ın nüfusu, şehir 7.826 ve köy 31.585 olmak üzere toplam 39.411 olmuştur. Nüfus yoğunluğu bakımından km^2 'ye 20 kişi düşmektedir. Tuzluca'nın nüfusu da 1.974 şehir ve 16.188 köy nüfusu olmak üzere toplam 18.162 olmuştur. Nüfus yoğunluğu bakımından km^2 'ye 9 kişi düşmektedir. Nüfus yoğunluğu bakımından da Türkiye ortalamasının altındadır.⁴⁰⁶ Iğdır'ın nüfusu 1945 yılı sayımına göre 5.772 kişi artmıştır. Tuzluca'nın nüfusu da 1945 yılı sayımına göre 109 kişi artmıştır.

23 Ekim 1955 tarihinde yapılan genel nüfus sayımına göre Türkiye 24.064.763 nüfusa sahiptir. Nüfus yoğunluğuna göre de km^2 'ye düşen nüfus sayısı da 31'dir. 1950 yılındaki sayıma göre Türkiye nüfusu 3.117.575 kişi artmıştır.⁴⁰⁷

Sayım sonuçlarına göre Kars ilinin nüfusu 82.416 şehir ve 405.428 nahiye ve köy nüfusu olmak üzere toplam 487.844 olmuştur. Toplam nüfusun 259.215'i erkek, 228.629'u ise kadın nüfustan oluşmaktadır. Kars'ta nüfus yoğunluğu da km^2 'ye 26 kişidir.⁴⁰⁸ Kars'ın nüfusu 1950 yılına göre 77.608 kişi artmıştır. Nüfus yoğunluğu bakımından Türkiye ortalamasının altındadır.

Iğdır'ın nüfusu 9.646 şehir ve 39.589 nahiye ve köy nüfusu olmak üzere toplam 49.235 olmuştur. Toplam nüfus 25.962 erkek ve 23.273 kadın nüfustan oluşmaktadır.

⁴⁰⁴ BİGM, *22 Ekim 1950 Genel Nüfus Sayımı*, İstanbul, İstatistik Genel Müdürlüğü Yayın No:410, 1961,s.3.

⁴⁰⁵ BİGM, *22 Ekim 1950 Genel Nüfus Sayımı*, s.19.

⁴⁰⁶ BİGM, *22 Ekim 1950 Genel Nüfus Sayımı*, s.19.

⁴⁰⁷ BİGM, *23 Ekim 1955 Genel Nüfus Sayımı*, Ankara, DİE Yayınları Yayın No:412, 1961, s.1x

⁴⁰⁸ BİGM, *23 Ekim 1955 Genel Nüfus Sayımı*, s.287.

Nüfus yoğunluğu bakımından km^2 'ye 22 kişi düşmektedir. Tuzluca'nın da nüfusu 2.434 şehir ve 19.292 nahiye ve köy nüfusu olmak üzere toplam 21.726 olmuştur. Toplam nüfusun 11.208'i erkek, 10.518'i kadın nüfustan oluşmaktadır. Nüfus yoğunluğu bakımından km^2 'ye 17 kişi düşmektedir.⁴⁰⁹ Iğdır'ın nüfusu 1950 yılı sayımına göre 9.824 kişi artmıştır. Nüfus yoğunluğu da 1950 yılında 20 iken 1955 yılında 22 olmuştur. Iğdır'ın hem nüfusu hem de nüfus yoğunluğunda artış olmuştur. Nüfus yoğunluğu bakımından Türkiye ortalamasının altındadır. Tuzluca'nın nüfusu 1950 yılı sayımına göre 8.564 kişi artmıştır. Nüfus yoğunluğu da 1950 yılında 9 iken 1955 yılında 17 olmuştur. Tuzluca'nın hem nüfusu hem de nüfus yoğunluğunda artış olmuştur. Nüfus yoğunluğu bakımından Türkiye ortalamasının altında kalmıştır.

23 Ekim 1960 tarihinde yapılan nüfus sayımına göre Türkiye nüfusu 27.754.820 kişidir. Nüfus yoğunluğu bakımından km^2 'ye 36 kişi düşmektedir. 1955 yılı nüfus sayımına göre Türkiye nüfusu 3.690.057 kişi artmıştır. Nüfus yoğunluğu olarak da km^2 'ye 36 kişi düşmektedir.⁴¹⁰ Kars İlinin nüfusu 96. 427'si şehir ve 447.173'ü bucak ve köy nüfusu olmak üzere toplam 543.600 kişidir. Nüfus yoğunluğu km^2 'ye 29 kişi düşmektedir.⁴¹¹ Kars'ın nüfusu 1955 yılı sayımına göre 55.756 kişi artmıştır.

Iğdır'ın nüfusu 12.730'u şehir ve 37.997'si bucak ve köy nüfusu olmak üzere toplam 50.727 kişidir. Nüfus yoğunluğu km^2 'ye 30 kişi düşmektedir. Tuzluca'da nüfus 2.287'si şehir ve 21.850' bucak ve köy nüfusu olmak üzere toplam 24.137 kişidir. Nüfus yoğunluğu km^2 'ye 20 kişi düşmektedir. Aralık İlçesinin nüfusu da 2.869'u şehir ve 7.322'si bucak ve köy nüfusu olmak üzere toplam 10.191 kişidir. Nüfus yoğunluğu km^2 'ye 17 kişi düşmektedir.⁴¹² Iğdır'ın nüfusu 1955 yılı sayımına göre 1.492 artmıştır. Tuzluca'nın nüfusu da 1955 yılı sayımına göre 2.411 kişi artmıştır.

24 Ekim 1965 tarihinde yapılan nüfus sayımına göre Türkiye nüfusu 31.391.421 kişidir. Toplam nüfusun 15.996.964'ü erkekler 15.394.457'si ise kadınlardan oluşmaktadır. Nüfusun 10.805.817'si şehirlerde 20.585.604'ü köylerde yaşamaktadır.

⁴⁰⁹ BİGM, 23 Ekim 1955 Genel Nüfus Sayımı, s.287.

⁴¹⁰ DİE, 1960 Genel Nüfus Sayımı İl, İlçe, Bucak ve Köyler İtibariyle Nüfus, Ankara, DİE Yayınları Yayın No:444, 1963, s.vii.

⁴¹¹ DİE, 1960 Genel Nüfus Sayımı İl, İlçe, Bucak ve Köyler İtibariyle Nüfus, s.311.

⁴¹² DİE, 1960 Genel Nüfus Sayımı İl, İlçe, Bucak ve Köyler İtibariyle Nüfus, s.311.

Nüfus yoğunluğu km^2 'ye 41 kişidir.1960 yılı sayımına gör Türkiye nüfusu 3.636.601 kişi artmıştır.⁴¹³

1965 sayım sonuçlarına göre Kars il nüfusu 312.952 erkek ve 293.361 kadın olmak üzere toplamda 606.313 kişidir. Toplam nüfusun 117.363'ü şehirde, 488.950'si köylerde yaşamaktadır. Nüfus yoğunluğu olarak da km^2 'ye 33 kişi düşmektedir.⁴¹⁴ Kars il nüfusu 1960 yılı sayımına göre 62.713 kişi artmıştır. Nüfus yoğunluğu bakımından Türkiye ortalamasının altındadır.

Iğdır'ın nüfusu 30.434 erkek ve 27.788 kadın olmak üzere toplamda 58.222 kişidir. Toplam nüfusun 15.701'i şehirde, 42.521' ise köylerde yaşamaktadır. Nüfus yoğunluğu olarak da km^2 'ye 34 kişi düşmektedir. Tuzluca'nın nüfusu 13.750 erkek ve 13.033 kadın olmak üzere toplamda 26.783 kişidir. Toplam nüfusun 3.234'ü şehirde, 23.549' ise köylerde yaşamaktadır. Nüfus yoğunluğu olarak da km^2 'ye 22 kişi düşmektedir. Aralık ilçesinin nüfusu 6.173 erkek ve 5.519 kadın olmak üzere toplamda 11.692 kişidir. Toplam nüfusun 2.879'u şehirde, 8.813'ü ise köylerde yaşamaktadır. Nüfus yoğunluğu olarak da km^2 'ye 19 kişi düşmektedir. Iğdır ilçesinin 1960 yılı sayımına göre nüfusu 7.495 kişi artmıştır. Nüfus yoğunluğu olarak Türkiye ortalamasının altındadır. Kars ilinin nüfus yoğunluğunu geçmiştir. Tuzluca ilçesinin nüfusu 1960 yılı sayımına göre 2.646 kişi artmıştır. Aralık ilçesinin nüfusu ise 1960 yılı sayımına göre 1.501 kişi artmıştır. Tuzluca ve Aralık ilçelerinin nüfus yoğunluğu ortalaması hem Türkiye hem de Kars il ortalamasının altında kalmıştır.⁴¹⁵

25 Ekim 1970 tarihinde yapılan nüfus sayımına göre Türkiye nüfusu 35.605.176 kişidir. Toplam nüfusun 18.006.986'sı erkekler, 17.598.190'nı da kadınlardan oluşmaktadır. Nüfusun 13.691.10'i şehirlerde, 21.914.075'i ise köylerde yaşamaktadır. Nüfus yoğunluğu km^2 'ye 45 kişidir.1965 yılı sayımına gör Türkiye nüfusu 4.213.755 kişi artmıştır.⁴¹⁶

Kars ilinin nüfusu 335.249 erkek ve 324.769 kadın olmak üzere toplamda 660.018 kişidir. Toplam nüfusun 153.241'i şehirde, 506.777'si köylerde yaşamaktadır.

⁴¹³ DİE, *Genel Nüfus Sayımı Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri 24.10.1965*, Ankara, DİE Yayınları Yayın No:568, 1969, s.7.

⁴¹⁴ DİE, *Genel Nüfus Sayımı Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri 24.10.1965*, s.18.

⁴¹⁵ DİE, *Genel Nüfus Sayımı Nüfusun sosyal ve Ekonomik Nitelikleri 24.10.1965*, s.18.

⁴¹⁶ DİE, *Genel Nüfus Sayımı Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri 25.10.1970*, Ankara, DİE Yayınları Yayın No:756,1977, s.27.

Nüfus yoğunluğu olarak da km^2 'ye 35 kişi düşmektedir.⁴¹⁷ Kars il nüfusu 1965 yılı sayımına göre 53.705 kişi artmıştır. Nüfus yoğunluğu bakımından Türkiye ortalamasının altındadır.

Iğdır'ın nüfusu 34.596 erkek ve 33.563 kadın olmak üzere toplamda 68.159 kişidir. Toplam nüfusun 21.420'si şehirde, 46.739'u ise köylerde yaşamaktadır. Nüfus yoğunluğu olarak ta km^2 'ye 40 kişi düşmektedir. Tuzluca'nın nüfusu 15.348 erkek ve 14.828 kadın olmak üzere toplamda 30.176 kişidir. Toplam nüfusun 4.270'i şehirde, 25.906'sı ise köylerde yaşamaktadır. Nüfus yoğunluğu olarak da km^2 'ye 24 kişi düşmektedir. Aralık ilçesinin nüfusu 7.279 erkek ve 6.642 kadın olmak üzere toplamda 13.921 kişidir. Toplam nüfusun 3.581'i şehirde, 10.340'ı ise köylerde yaşamaktadır. Nüfus yoğunluğu olarak da km^2 'ye 22 kişi düşmektedir.⁴¹⁸ Iğdır ilçesinin nüfusu 1965 yılı nüfus sayımına göre 9.937 kişi artmıştır. Nüfus yoğunluğu olarak Türkiye ve Kars il ortalamasının altındadır. Tuzluca ilçesinin nüfusu 3.393 kişi artmış ve nüfus yoğunluğu olarak da Türkiye ve Kars il ortalamalarının altındadır. Aralık ilçesinin nüfusu da 2.229 kişi artmış ve yoğunluk bakımından Türkiye ve Kars il ortalamasının altındadır.

2.2.1. Iğdır'a Gelen Göçlerin Nüfusa Etkisi

3 Aralık 1920 tarihinde Gümrü Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Elviye-i Selâse'ye Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'dan çok sayıda göçle gelen nüfus oldu. Bu bölgelerden Iğdır ve çevresine göç olmasının nedeni bölge de I. Dünya Savaşı yıllarında Ermenilerin, Rumların, diğer Hristiyan unsurların ve Türklerin bu bölgeden göçleri nedeniyle boş kalan arazi ve evlerin muhacirlere verilebileceği düşüncesi idi.⁴¹⁹ Bu kapsamda 1921 yılında Iğdır'a Ermenistan'dan 298 hane, İran'dan 79 hane ve Kulp (Tuzluca) ilçesine de İran'dan 20 hane göç etmişti.⁴²⁰ Bölgeye göçle gelen muhacirlere devlet tarafından para yardımı yapılmaktaydı. Bu kapsamda 22 Şubat 1922'de İcra Vekilleri Heyeti, bölgedeki muhacirlere Hilal-i Ahmer veya İktisat Vekâletinden 5.000 lira yardım gönderilmesini kararlaştırdı. Bu karardan sonra Hilal-i Ahmer Cemiyeti Ankara Şubesi, Kars merkez kazası, Iğdır, Kızılçakmak, Başgedikler bölgesindeki muhacirlere 8.000 lira para yardımı yaptı. Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin Erzurum Şubesi

⁴¹⁷ DİE, *Genel Nüfus Sayımı Nüfusun sosyal ve Ekonomik Nitelikleri 25.10.1970*, s.38.

⁴¹⁸ DİE, *Genel Nüfus Sayımı Nüfusun sosyal ve Ekonomik Nitelikleri 25.10.1970*, s.38.

⁴¹⁹ Nebahat Oran Arslan, "Güney Kafkasya'dan Türkiye'ye Gelen Muhacir ve Mültecilerin Durumu (1921-1945)", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi Enstitüsü Dergisi*, Erzurum, 2007, S.35, s.342.

⁴²⁰ Ural, Arslan, *Cumhuriyet Devri Kars Tarihi (1923-1950)*, s.64.

de bir yardım heyeti oluşturarak Kars, Iğdır, Sarıkamış ve Kulp (Tuzluca) bölgesindeki muhacirlere yardımda bulundu.⁴²¹ Iğdır ve çevresine 1927 yılına kadar göçle gelen nüfus daha çok Rusya ve İran'dan gelenlerdi. 1927 yılında 25.209 nüfusa sahip olan Iğdır'da doğum yeri İran olan 270 ve doğum yeri Rusya olan 1.210 kişi bulunmaktaydı.⁴²² Kafkasya bölgesinden Iğdır ovasına göç hareketi II. Dünya Savaşı öncesinde ve savaş yıllarında da devam etmiştir. Bu yıllarda bölgedeki Azeri Türkleri Ermenistan'dan zorla göç ettirilmiştir. Göç ettirilen bu nüfustan, 350-400 kadarı Iğdır Ovası'na gelerek Iğdır Merkez, Çakırtaş, Hakveyis, Taşburun, Necefali ve Kadıkışlak köylerine yerleşmişlerdi. 1935 yılında İran'dan da Iğdır Ovası'na göç olmuştur. İran'dan 500 kadar aile Iğdır'a göç ederek Hasanhan köyüne yerleşmişlerdi. Bu aileler daha sonra İzmir ve Trakya bölgesine yerleştirilmişlerse de sonraki yıllarda bir kısmı tekrar Hasanhan köyüne dönmüşlerdir.⁴²³ Iğdır'a gelen bu göçler neticesinde, göçmen ailelerin iskânı ve topraksız yurttaşlara arazi verilmesi çalışmaları yapılmıştır. Bu çalışmalar neticesinde Iğdır merkeze yerleşen 325 hanedeki 1.639 nüfusa 134 ev, 48 ev yeri, 10 dükkân, 8 dükkân yeri ile 13.503 dekar arazi verilmişti. Köylere yerleşen 623 hanedeki 3.473 muhacire de 573 ev, 58 ev yeri, 27 dükkân ile 33.523 dekar arazi verilmişti.⁴²⁴

Iğdır'a göçle gelen diğer bir nüfus hareketi de Balkanlardan gelen göçlerle oldu. 1937 yılında Bulgaristan'dan 217 aile Iğdır ve çevresine gelerek yerleşti.⁴²⁵ Göçmen aileler bu bölgeye geldiklerinde oturacakları evlerin ancak, %10'u tamamlanmıştı. Evler tamamlanana kadar göçmen aileler Iğdır'a yakın köylere yerleştirildi. Devlet tarafından her aileye 10 dönüm toprak verildi. Göçmen aileler Iğdır Ovası'nda birtakım sorunlarla karşılaştı. İlk başlarda örf ve âdet farklılığından dolayı yerli halkla kaynaşmakta güçlük çektiler. Ayrıca Bulgaristan'da yaşadıkları yerin iklimi Iğdır'dan daha serin ve daha yağışlı idi. Burada tahıl ve tütün tarımı yapmaktaydılar. Ancak Iğdır Ovası'ndaki iklim geldikleri bölgeye göre daha sıcaktı ve ovada sulu tarım yapılmaktaydı.⁴²⁶ Iğdır'da Bulgar göçmeni aileler için tarım arazisi dışında geçimlerini sağlamaları için

⁴²¹ Arslan, "Güney Kafkasya'dan Türkiye'ye Gelen Muhacir ve Mültecilerin Durumu (1921-1945)", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi Enstitüsü Dergisi*, s.348.

⁴²² BİUM, *28 Teşrin Evvel 1927 Umum Nüfus Tahriri*, Fasikül I, s.266.

⁴²³ Güner, *İlimiz Iğdır*, s.94.

⁴²⁴ BCA, 30.10.00.00.70.463.10.

⁴²⁵ Suna Altan, *Kars, Iğdır ve Ağrı Vilayetlerinde İskân Meselesi (1923-1960)*, Kars, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, YYT, 2013, s.61.

⁴²⁶ Güner, *İlimiz Iğdır*, s.94.

hayvancılık desteği de sağlanmaktaydı. Bu amaçla Iğdır Kaymakamlığı, 1938 yılının mart ayında göçmen ailelere verilmek üzere 143 çift büyükbaş hayvan alımı gerçekleştirmek üzere bir ihale açmıştı.⁴²⁷ Bulgar göçmenleri için bu dönemde kalıcı konutlar da inşa edildi. Bu amaçla göçmenlere verilmek üzere 152 konutun yapımı tamamlanmıştı. Bu konutların teslim alınması için Kars İl Defterdarı Ferit Erkip, İskân Müdürü Edip Özer ve Nafia Müdürü Arif Pelit`ten oluşan bir komisyon 17 Aralık 1938 tarihinde Iğdır`a gelmişti.⁴²⁸

Iğdır verimli tarım arazileri, iklimi ve ulaşım elverişli konumundan dolayı nüfus hareketlerinin çok sık olduğu bir bölgedir. Bu nüfus hareketliliğinden dolayı bölge nüfusu ile ilgili veriler elde etmekte zorlaşmaktadır. 1920 yılında bölgenin anavatana katılmasından sonra bölgede yaşanan göçler nüfus hareketliliği oluşturmuştur. Bu sebeple Iğdır ve çevresinin 1927 yılında yapılan nüfus sayımına kadar ki dönemde nüfus sayısı ile ilgili elde edilen veriler sınırlıdır. 1927 yılında yapılan nüfus sayımında 25.209 olarak tespit edilen Iğdır nüfusu 1970 yılındaki sayımda da 68.159 olmuştur. Bu süreçte nüfusun doğurganlık oranının artması, yapılan idari düzenlemeler, sosyal ve ekonomik gelişmelere bağlı olarak bölgeye gelen göçler nüfusun artmasına sebep olmuştur.

2.3. Iğdır`da İçme Suyu Sağlama Konusunda Yapılan Çalışmalar

Iğdır`da 1921 tarihinde içme suyu durumuna bakıldığında kaza merkezinde ve ova köylerinde kaynak suyu bulunmamaktaydı. Bütün kaza ve ova köyleri Aras Nehri`nden kanallarla ovaya getirilen suları basit taş süzgeçlerden süzerek içme suyu olarak kullanmaktaydı. Bu taş süzgeçler bölge halkı için büyük bir nimet sayılırdı. Bulanık ve çamurlu akan nehir suyu bu sayede berrak ve içilebilir hale gelmekteydi.⁴²⁹ Aras Nehri suyu dışında kaza merkezinde ve bazı köylerde açılan kuyulardan su çıkarılırsa da kireçli, acı ve ağır kokudan dolayı bu sular içilebilir değildi. Bağ ve bahçe sulamasında da bu kuyu sularından faydalanılırdı. Kazanın Aralık nahiyesinde Ağrı Dağı eteklerinden çıkan ve nahiye suladıktan sonra Aras Nehri`ne karışan Karasu Çayı bulunmaktaydı. Nahiye ve nahiye bağlı köyler bu sudan istifade etmekteydi. Karasu tadı acı ve ağır kokusundan dolayı içilebilir bir su değildi. Iğdır

⁴²⁷ *Kars Gazetesi*, 23 Mart 1938, S.631.

⁴²⁸ *Kars Gazetesi*, 23 Birinci Kanun 1938, S.704.

⁴²⁹ Mehmet Derviş Kuntman, *Bir Doktorun Harp ve Memleket Anıları*, Der. Metin Özata, Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2010, s.162-163.

kazasının dağ köylerinde içilebilir memba suları mevcuttu. Kulp (Tuzluca) kaza merkezinde içilebilir su mevcut değildi. Mevcut olan üç dört memba suyu var ise de tatları acı ve tuzlu olduğundan içme suyu olarak kullanılmamaktaydı. Rus idaresi zamanında Aras Nehri'nden motorlarla kaza merkezine su getirilir ve kaza halkı bu suyu süzdükten sonra içerlerdi. Ermeni saldırıları sonucu bu motorlar tahrip edildiği için kaza halkı kaza yakınlarından geçen ve Aras Nehri'ne karışan çay suyunu kullanmaya başladı. Bu çay suyu içilebilir durumdaydı. Kazanın dağ köyleri memba sularının yakınlarında kurulduğundan bu köylerde içme suyu sorunu yoktu. Kazanın Aras Nehri yakınlarındaki köyler Aras Nehri'nin sularından faydalanmaktaydı. Aras Nehri'nin suları tatlı olup bazen bulanık, kötü kokulu ve bazen duru akmaktaydı.⁴³⁰ Iğdır'ın içme suyu sorununu çözmek için Nafia Vekâleti Sular Umum Müdürlüğü konu ile ilgili 18 Ekim 1935'te bir rapor hazırlayarak yapılacak çalışmalar kapsamında Orkof⁴³¹ memba suyunun kazaya ulaştırılması gereğinden bahsetmekteydi. Raporda konu ile ilgili şu bilgiler yer almaktadır: *“Iğdır, içme suyu vaziyeti çok fena bir haldedir. Aras Nehri'nden açılan sulama kanalları ile kasaba dâhiline kadar gelen Aras suyu küçük arklar dâhilinde olarak, her evin önünden akmaktadır. Halk su ihtiyacını bu arklardan alınan pis sularla temin etmektedir. Bu sular kum taşından süzülerek bulanıklığı izale ettikten sonra, istimal edilmekte ise de basit bir surette yapılan bu ameliye ile suyun hali düzeltilmediği için halen bu sular kabil-i şürp bir evsaf arz etmektedir. Kasabaya fenni bir surette su temin etmek üzere etrafta bulunan membalardan, en yakını olan Orkof Membasın'da tetkikat yapılmıştır. Bu memba şehre 10 kilometre mesafede ve yüksekte olup, sarfiyatı saniyede tahminen 40 litredir. Evvelce yaptırıldığı bildirilen, kimyevi tahlil neticesine göre bu suyun gayri kabil-i şürp bir vasıfta olduğu anlaşılmış ise de membain etrafi açık bulunduğu ve membada bir himaye muntakası tesis edilmemiş bulunduğu, suyun her türlü müvellesat ile temasa gelmesi bu neticenin alınmasına saik olmuştur. Bundan dolayı bu suyun etrafi temizlendikten sonra talimatnamesine uygun bir şekilde numune alınarak, bu numunelerin kimyevi ve bakteriyolojik*

⁴³⁰ İbrahim Edhem, *Türkiye'nin Sıhhi İctimai Coğrafyası Bayezid Vilayeti*, İstanbul, Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâleti, 1925, s.26.

⁴³¹ 1910 tarihli “Kafkaski Kalander” adlı yıllıktan bu tarihte yerleşmenin adının “Orkov” olduğu anlaşılmaktadır. Ancak XX. Yüzyılın başlarında Iğdır'a içme suyu getirenlerin bu adı Rusça'ya benzettikleri için “Orkof” dedikleri ve Türkçeye de böyle geçtiği sanılmaktadır. Yerleşmenin adı 1956 yılında “Suveren” olarak değiştirilmiştir. İbrahim Güner, Mustafa Ertüt, Ünsal Bekdemir, “Iğdır İli'ndeki Yer Adlarının Kaynakları”, *Doğu Coğrafya Dergisi*, Atatürk Üniversitesi, 2000, C.6, S.4, s.284-285.

tahlillerinin yapılması hususunda mahalli kaymakamlığına icap eden tavsiyelerde bulunulmuştur. Bu suyun getirilmesi için lüzumu olan boruların Rusya'dan tedariki mümkün olduğu bildirildiğinden şehir şebekesi ile depo hariç, 10 santimetre kutrunda isale mecrası ile birkaç çeşmenin 30.000 liraya çıkacağı anlaşılmıştır. Buna ait projenin tarafımızdan hazırlanması için, lüzumu olan nivelmanın yapılması hususunda Kars Nafia Başmühendisliğine şifahen bildirilmiştir."⁴³²

Orkof suyunun Iğdır'a getirilmesi çalışmaları sonraki yıllarda da devam etmişti. Bu kapsamda Iğdır Belediyesi 1939 yılında çalışmalara başlamış ve işin her türlü teknik ve fenni işlerini bitirmişti. Suyun Iğdır'a ulaştırılması için belediyeler bankasından 100.000 lira kredi çekilmişti.⁴³³ 1945 yılında Iğdır'da Kaymakam olarak göreve başlayan Sadık Artukmaç "Bir yaşamın Öyküsü" adlı hatıratında Iğdır'daki su sorununa değinerek: "Iğdır ilçe merkezinde içme suyu yoktu. Herkesin evinde lavabo biçiminde şekillenmiş taştan bir kap vardı. Dereden alınan sular bu kaba konurdu. Bu kaptan süzülen dere suları başka bir kapa toplanarak yabancı maddelerden arınmış olarak içilirdi. Ancak mikropların bertaraf edildiği şüpheli idi. Kasabanın temiz suya son derece ihtiyacı vardı. On kilometre mesafedeki Orkof'tan temiz içme suyu getirmeye çalıştım. Ancak tamamlayamadan Iğdır'dan ayrıldım." şeklinde bilgiler vermiştir.⁴³⁴

Iğdır'ın içme suyu sorununu çözmek için yapılan diğer bir çalışmada artezyen kuyularının açılması çalışmalarıydı. Bu kapsamda Iğdır'da 1944 yılında artezyen kuyularının açılması çalışmaları başladı.⁴³⁵ Yıllardır içme suyu sıkıntısı çeken Iğdır halkı, artezyen kuyularının açılması için maddi destek sunmuştu. Iğdır'daki tüccarlar ve Iğdır halkı tarafından 13.000 lira toplanarak projeye katkıda bulunuldu.⁴³⁶ Artezyen kuyularının açılması çalışmaları sonucu 1945 yılında kuyular açılmış ancak açılan kuyulardan su çıkmamıştı. Bunun üzerine açılan bu kuyulara tulumba yerleştirilerek su çıkarılmaya başlandı. Böylece halkın içme suyu ihtiyacı karşılanmaya çalışılmıştı.⁴³⁷ 1960-1961 yıllarında Iğdır'da köylere içme suları temini için 3315,40 metre sondaj yapılmış ve 45 adet kuyu açılmıştı.⁴³⁸ 1963 yılında Iğdır'da köylerin %60'ında yeraltı

⁴³² BCA, 30.10.0.0.157.106.13.

⁴³³ Kars Gazetesi, 1 Eylül 1939, S.774.

⁴³⁴ Sadık Artukmaç, *Bir Yaşamın Öyküsü*, İzmir, Cumhuriyet Matbaası, 1995, s.57-58.

⁴³⁵ Kars Gazetesi, 20 Birinci Kanun 1944, S.1291.

⁴³⁶ Kars Gazetesi, 22 İkinci Kanun 1944, S.1285.

⁴³⁷ Kars gazetesi, 28 Mart 1945, S.1317.

⁴³⁸ Kars İl Yıllığı 1967, s.101.

sularından istifade edilerek içme suyu sağlanmıştı.⁴³⁹ 1963 yılına kadar Iğdır Ovası'nda hidrolojik etütler yapılmış ve 48 tane içme suyu kuyusu olmak üzere 70 kuyu açılmıştı. Bu kuyulardan 58 tanesinde su çıkmıştır. Kuyulardan 6'sı artezyen ve 6 tanesi de su verimi olmayan kuyulardır.⁴⁴⁰

Iğdır Ovası 1968 yılında Bakanlar Kurulu kararıyla yeraltı suları işletme sahası olarak kabul edildi. Karara göre yeraltı suyu işletme sahası olarak kabul edilen alanlar belirlendi.⁴⁴¹ Tahmini yeraltı suyunun sınırları belirlenen Iğdır Ovası'nda takriben yılda 40 m³ olabileceği belirtildi.⁴⁴²

2.4. Iğdır ve Çevresinde Görülen Doğal Afetler ve Alınan Tedbirler

2.4.1. Sel Baskınları

Aras Nehri 1936 yılının nisan ayı ortalarında taşarak su baskınına sebep oldu. Iğdır'ın Taşburun ve Aralık nahiyelerinde ki bazı köyler su altında kaldı. Kaza Kaymakamı durumu Kars Valiliğine bildirdi. Aras Nehri'nin oluşturduğu taşkın, Iğdır'dan Taşburun, Başköy ve Boralan'a giden yola kadar olan alannın sular altında kalmasına sebep oldu. Aralık ilçesine bağlı Tazeköy civarında bulunan 15 km kadar uzunluğa sahip olan setlerin sekiz yerden yarılması sonucu sular ovaya doğru aktı. Aras boyunda ki köylerden, Taşköy, Yukarı Çiftlik, Aşağı Çiftlik, Gödekli ve Aratan köyleri ile bağlantı kesildi. Daha sonra suların çekilmesiyle bu köylerle bağlantı kurulabildi. Yaşanan su baskınında can kaybı olmadı. Ancak, bölgedeki ekili araziler sular altında kaldı. Buğday tarlaları sular altında kaldığından ürün kayıpları yaşandı. Pamuk tarımı henüz başlamadığından bir zarar oluşmadı. Ancak tarlaların tekrar tarıma hazırlanması pamuk ekiminin gecikmesine sebep olacaktı. Su baskınından dolayı Kars Valiliği, İçişleri Bakanlığına bir yazı yazarak alınacak tedbirleri açıkladı. Bu kapsamda su baskınından etkilenen köylerin, Taşburun'dan Boralan'a giden yolun sağ tarafında kalan

⁴³⁹ *Kars ve Iğdır Projeleri İstikşaf Raporu*, Ankara, Bayındırlık Bakanlığı, 1963, s.7.

⁴⁴⁰ *Kars ve Iğdır Projeleri İstikşaf Raporu*, s.13.

⁴⁴¹ Bu alanlar Batıdan: Çalpala köyünün 1.6 km batısı ve 0.6 km güneyi, Küllük köyünün 2.8 km batısı, Yukarı Çarıkçı köyünün 3.1 km batısı, Aşağı Çarıkçı köyünün 2 km batısı, Hoşhaber köyünün 1.6 km batısı, Halfeli köyünün 1.8 km batısı ve 1.6 km güneyi Güneyden: Karakulu köyünün 0.4 km güneyi, Erhacı köyü, Karakoyunlu köyünün 1km güneyi ve 3 km doğusu, Cennetabat bucağının 1.2 km güneyi, Yukarı Topraklı köyünün 0.3 km güneyi, Aralık bucağı, Yukarı Aratan köyünün 0.3 km batısı Aşağı Aratan köyünün 0.8 k m batısı, Aşağı Gödekli köyünün 2 k m batısı ve 1km güneyi, Sarhan köyünün 3 km batısı, Yukarı Kurt Ömer köyünün 2 km batısı ve 1.4 km güneyi, Aşağı Kurt Ömer köyünün 1.2 km güneyi, Küllük köyünün 1.4 km kuzeyi, Koçalı köyünün, 1.8 km kuzeyi ve 2.6 km doğusu ve Panula köyünün 0.8 k m kuzeyi. Doğudan ve kuzeyden: Aras Nehri ile sınırlandırılmıştır. **BCA**, 30.18.1.2.228.92.5.

⁴⁴² **BCA**, 30.18.1.2.228.92.5.

40.000 dekarlık alana taşınması istendi. Baskına maruz kalan köylerin tohumları sular altında kaldığından yeniden ekecek tohum kalmamıştı. Bundan dolayı yemeklik ve tohumluk için 4.000 lira yardım yapılması gerektiği belirtildi. Taşkın ayrıca Kağızman, Tuzluca ve Iğdır yolunda da hasara sebep olmuştu. Bu yol hasarı geçici tamiratlar ile onarılmıştı. Geçici olarak tamir edilen bu yolların tekrar tamir edilmesi gerektiği belirtilmişti.⁴⁴³

Aras Nehri yağmur ve karların erimesiyle 1939 yılı mayıs ayı başlarında tekrar taşarak Iğdır ve Aralık ilçelerinde köylerin sular altında kalmalarına sebep oldu. Suların Iğdır'a bağlı Yukarı Arapkir köyünün bulunduğu sahil bölümünden köye doğru ilerlemesi sonucu köy sular altında kaldı. Yaşanan bu su baskınından dolayı, 10 ev ve köyün mescidi sular altında kaldı. Köyün çevresinde bulunan ekili araziler de suyun altında kaldı. Yukarı Arapkir köyünde ki köylüler Aşağı Arapkir köyündeki komşularına ve yakınlarına sığındılar. Su taşkını, Iğdır'ın Başköy nahiyesine bağlı Çiftlik ve Aratan köylerinin bulunduğu alanda su baskını tehlikesi oluşturdu. Civar köylerdeki vatandaşlar, yardıma gelerek bu bölgede nöbet tutup su baskını önlemeye çalıştılar.⁴⁴⁴

Iğdır ve çevresinde diğer bir sel felaketi de 1952 yılında yaşandı. İlkbahar mevsiminde havaların ısınması, karların erimesi ve yağmurların aşırı şekilde yağması ile Aras Nehri taşarak sel felaketine sebep oldu. Bu taşkınlar sonucu sular altında kalan Iğdır Ovası'nda ciddi zararlar oluştu. Iğdır'ın doğu bölgesindeki köylerde 3 Nisan 1952 tarihinde yaşanan selden dolayı köyler sular altında kaldı. Felaket haberi Iğdır merkeze ulaşır ulaşmaz Iğdır Kaymakamı derhal harekete geçti. Teftiş maksadıyla Iğdır'da bulunan Karaköse Komutanının talimatı ile ordu yardımı da sağlandı. Diğer illerden de ekipler felaket bölgesine yardıma gelmeye başladı. Erzincan'dan bir istihkâm taburu, Sarıkamış'tan ve Karaköse'den dört tane tombazlı ekip ve Trabzon'dan kayıkçı ekipler Iğdır'a yardıma geldiler. Bu ekipler geceli gündüzlü çalışarak felaketzedelere yardım ettiler. Yaşanan taşkından dolayı 80 km'lik alandaki mahsul harap oldu. Köyler çamur deryası haline geldi.⁴⁴⁵ Harap olan ekili dikili arazi 55.000 dönümdü. Taşkın oluşturduğu maddi hasar ise 5.000.000 lira civarındaydı. Taşkından dolayı Karabağlı,

⁴⁴³ BCA, 30.10.0.0.118.823.1.

⁴⁴⁴ BCA, 30.10.0.0.118.827.1.

⁴⁴⁵ Kars Gazetesi, 12 Nisan 1952, S.259.

Tazekent, Hacıoğlu, Gödekli, Dize, Aşağı Çiftlik ve Yukarı Çiftlik köyleri tahliye edildi. Karabağlı, Tazekent ve Hacıoğlu köylerindeki bütün evler çöktü. Diğer köylerdeki evlerin de büyük bir bölümü oturulamaz halde idi. Kars Valisi Başköy bucağına gelerek çalışmalarını takip etti. Kızılay da felaket bölgesine 100 çadır gönderdi.⁴⁴⁶

Iğdır'da yaşanan bu taşkın felaketi Kars Milletvekili Sırrı Atalay tarafından TBMM gündemine de getirildi. Sırrı Atalay TBMM Başkanlığına 20 Mayıs 1952 tarihinde Başbakanın cevaplama isteği ile bir soru önergesi verdi. Önerge şu şekilde idi: *“Kars merkezini geçen ay karların ani surette erimesi üzerine sel basmış, 500 ev kısmen yıkılmış, kısmen harap olmuştur. Iğdır ve bazı köyleri keza sel afetine uğramış, ilçede ve köylerde evler yıkılmış veya harap olmuştur. Birkaç günden beri de devamlı yağmurlar yüzünden Kars merkezi, merkez köyleri ve ilçeleriyle köylerinde can ve mal kaybı olmaktadır. Esasen 1951 sonbaharında sürekli yağmurlar birçok maddi zarara sebep olmuştur. Birçok evler yıkılmış veya harap olmuştur. Can ve mal kaybı vardır. Sonbaharda dövülemeyen hububat yağmurlar yüzünden çürümekte. Devamlı yağmurlar sebebiyle köylü tohum ekememektedir. Kızılay mahallinde yaptığı çadır ve sair gibi yardımlar, geçici tedbirlerdir. Bu sebeple: Hükümet şimdiye kadar bu geniş ve büyük tehlike karşısında hangi yardımlarda bulunmuştur. Ne gibi tedbirler almıştır? Yıkılan, harap olan yahut sürekli bir yağmur ihtimalinde yıkılacak ev, ahır, kom için köylüye kerestelik ve sair inşaat malzemesi verilmesi, maddi yardım yahut kredi sağlanması yahut yıkılan yerlerin Hükümet tarafından yapılması ekilemeyen tohum üzerine ilerisi için ne düşünülmektedir?”*⁴⁴⁷ şeklinde sorular sorarak yapılan çadır yardımının yetersiz olduğunu belirtti. Ayrıca Hükümetin dikkatini bölgeye çekerek yardım yapılmasını istedi.

Önergeye Başbakan adına Bayındırlık Bakanı Kemal Zeytinoğlu'nun verdiği cevap şu şekilde idi: *“Karların ani olarak erimesi yüzünden Aras Nehri sularının birdenbire ovadan 0,80 metre kadar yükselmesi neticesi Kars ve havalisini sular istilâ etmiş ve bu yüzden Merkez ve Iğdır'da; 50 ev, 21 dükkân, 41 ahır ile 2 köprü, 1 değirmen yıkılmış; 76 ev, 49 dükkân, 38 ahır, 1 değirmen, 1 fabrika da hasara uğramıştır. Mülhakatta ise: 8 ev, 1 dam, 71 ahır, 3 samanlık yıkılmış; 90 ev hasar*

⁴⁴⁶ **Kars Gazetesi**, 13 Nisan 1952, S.260.

⁴⁴⁷ **TBMMZC**, IX. Dönem, C.16/B.79, s.18.

görmüştür. Tuzluca, Çıldır ve Kağızman ilçelerinin muhtelif köylerinde heyelanlar olmuştur. Suların istilâsına uğrayan 55.000 dönümlük arazi bu yıl ekilemeyecek hale gelmiş, muhtelif köylerdeki meyve bahçeleri ve bir kısım tarlalar hasara uğramıştır. Yapılan yardım, Bayındırlık Bakanlığınca: Yer sarsıntısı ve diğer afetlerden zarar gören bölgelere yardım bölümünden, felâketzede halka yardım olmak üzere Kars Valiliği emrine 50.000 Lira, Kızılay'dan 6.000 lira para yardımı ile 350 adet çadır, ciheti askeriyeden 15 adet mahruti çadırla istihkâm birlikleri, Trabzon'dan 10 kayık ile kurtarma ekipleri, yollanmıştır. Sandal ve sandalcıların yevmiyelerini karşılamak üzere yukarda belirtilen bölümden 1.900 lira Trabzon Valiliği emrine Bayındırlık Bakanlığınca gönderilmiştir. 'Tarım Bakanlığınca da 5653 sayılı Orman Kanunu'nun 17. maddesinden faydalanılarak metreküpi 10 – 15 lira gibi pek cüzi miktardaki masrafları karşılığında tomruk halinde kereste için Sarıkamış Orman Başmüdürlüğüne gerekli talimat verilmiştir. Alınan tedbirler: Ruslarla hudut teşkil eden Aras Nehri'nin bizim tarafa düşen sahilindeki toprak şeddeler, artan nehir sularını muhafaza edecek durumdan çıkmış bulunmaktadır. Mahallinde yapılan tetkikler neticesinde bunların ıslahı için muvakkat tedbir alınması imkânsız görüldüğünden ilerde melhuz su taşkınlarını önlemek maksadıyla bu şeddelerin yeniden yapılmasına lüzum görülmüş ve Iğdır-Başköy şeddesi ve mahmuzları 576.000 lira bedelle, 13.06.1952 tarihinde ihale edilmek üzere eksiltmeye çıkarılmış bulunmaktadır.”⁴⁴⁸ şeklinde cevap vererek sel felaketinin oluşturduğu zarar ve yapılan yardımlar hakkında bilgi verdi.

Sel felaketinden etkilenen bölgelerdeki köylülere Bakanlar Kurulu kararıyla tomruk ve kereste yardımı da yapıldı. Bakanlar Kurulu 30 Haziran 1952 tarihinde aldığı kararla Iğdır'da taşkından etkilenen 85 aileye tomruk ve kereste yardımında bulundu. Evlerini ve ahırlarını tamir etmek için toplamda 184.600 metreküp tomruk ve kerestenin masrafı karşılanarak verilmesi sağlandı.⁴⁴⁹

Aras Nehri 1956 yılı nisan ayı sonunda tekrar taşarak Başköy nahiyesine bağlı Yukarı Çiftlik ve Aşağı Çiftlik köylerinde su baskınına sebep oldu. Bu köylerde ekilmiş olan araziler sular altında kaldı. Su evlere zarar verdiyse de yıkıma sebep olmadı. Su baskınında zarar gören evlerin sakinleri evlerini tahliye ederek, köyün yüksek yerlerinde ki komşularına sığındılar. Yaşanan su baskınından dolayı oluşan zararı görmek ve tedbir

⁴⁴⁸ **TBMMZC**, IX. Dönem, C.16/B.79, s.19.

⁴⁴⁹ **BCA**, 30.18.01.129.50.16.

almak amacıyla Kars Valisi, Jandarma Kumandanı, Milli Eğitim ve Bayındırlık müdürleri su baskınının olduğu bölgeye bir ziyaret gerçekleştirdi.⁴⁵⁰

Iğdır'ın Yukarı Çarıkçı köyünde de 1957 yılı mayıs ayı sonlarına doğru aşırı yağın yağmurlardan dolayı sel baskını oldu. Kars Valisi Asım Büyüklü, Vilayet Jandarma Komutanı, Bayındırlık, Ziraat ve İskân müdürleri incelemelerde bulunmak üzere Iğdır'a geldiler. Sık sık sel baskınlarına maruz kalan Yukarı Çarıkçı köyünde bu kez sular köyün tamamını kaplamıştı. Sel baskını can kaybına sebep olmamışsa da köydeki evlere zarar vermişti. Köylerde ki kerpiç evlerden üç tanesi çökmüş, bazı evlerinde temelleri zarar görmüştü. Yukarı Çarıkçı köyü önceki yıllarda da sık sık su baskınlarına maruz kalmıştı. Köyde incelemeler de bulunan Kars Valisi Asım Büyüklü de köyün sık sık su baskınlarına maruz kaldığını ifade ederek köyün başka bir yere naklinin uygun olacağını belirtti.⁴⁵¹ Yaşanan su baskınında evleri zarar gören köylüler için Kızılay tarafından 35 adet çadır gönderildi.⁴⁵²

Aras Nehri'nin belli tarihlerde sık sık taşkınlar oluşturmamasından dolayı yerleşim yerleri sular altında kalıyor, can ve mal kaybına sebep oluyordu. Hükümet bölgenin su baskınına maruz bölge olarak kabul edilmesi için konuyla ilgili çalışma başlattı. Bayındırlık Bakanlığı konuyla ilgili yaptığı çalışmada Aras Nehri yatağının nehrin getirdiği maddelerle yükseldiğini, buna karşılık arazinin Iğdır'a doğru alçalarak uzadığını tespit etti. Bölge sakinlerinin teknik icatlara uymayan gelişi güzel açtıkları gedikler, taşkın dönemlerinde ovanın sular altında kalmasına sebep olmaktaydı. Taşkın zamanlarında nehir sahile doğru yatağını genişlettiğinden toprak kaybedilmesine de sebep oluyordu. Ayrıca taşkın zamanlarında oluşan can ve mal kayıplarında vatandaşlara derhal yardım yapılması gerekiyordu. Bakanlıkça bu sorunların çözümü için bazı çalışmalar yapılmıştı. Nehirden gelişi güzel su alınmasının önüne geçilirken, düzenli şekilde su alınması için kanallar yapılmaya başlanmıştı. Bayındırlık Bakanlığı ayrıca bölgenin su baskınına maruz bölge olarak kabul edilmesi konusunda İmar ve İskân Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı ve Milli Eğitim Bakanlığından görüş istedi. Bakanlıkların yaptıkları çalışmaların tamamlanmasından sonra Bayındırlık Bakanlığı Aras Nehri'nin Iğdır Ovası'nda Serderabat Regülâtöründen, Türkiye, Sovyet Sosyalist

⁴⁵⁰ *Kars Gazetesi*, 30 Nisa 1956, S.1474.

⁴⁵¹ *Kars Gazetesi*, 25 Mayıs 1957, S.1796.

⁴⁵² *Demokrat Kars Gazetesi*, 24 Mayıs 1957, S.528.

Cumhuriyetleri Birliği ve İran sınırı kavşasına kadar 500 metre genişliğindeki sağ sahil şeridinin su baskınına maruz bölge ilan edilmesini istedi. Bu talep Bakanlar Kurulunda görüşölüp kabul edildikten sonra Cumhurbaşkanlığınca 14 Şubat 1962 tarihinde onaylandı.⁴⁵³

Kars ve ilçelerinde 1968 yılının nisan ayı sonlarına doğru, nehir ve çayların taşmaları sonucu sel baskınları meydana geldi. Sel baskınları Kars'ın diğer ilçelerinde olduğu gibi, Iğdır ve Aralık ilçelerinde de zarara sebep oldu. Iğdır'a bağlı köylerde Mürşitali, Orta Alican, Koçkıran, Yukarı Alican ve Aşağı Alican köyleri su altında kaldı. Koçkıran köyünde, köylüler eşyalarını tahliye etme fırsatı bulamadılar. Aşağı Alican köyü ile irtibat tamamen kesildi. Aralık ilçesine bağlı 12 köy tamamen sular altında kaldı. Ramazankent, Çamurlu, Yukarı Çiftlik, Aşağı Çiftlik, Hacıhalil, Gödekli ve Karabağ köyleri tahliye edildi. Ekili olan 130 bin dönüm arazinin sular altında kalmasıyla, halk endişelenmeye başladı. Ayrıca ilçede yem sıkıntısı da baş gösterdi.⁴⁵⁴ Yaşanan sel felaketi sonucu Iğdır'da 300'den fazla ev yıkıldı ve 238 bin dönüm ekili arazi sular altında kaldı. Sel bölgesinde yapılan çalışmalardan sonra zararın 40 – 50 milyon lira arasında olduğu belirlendi. Bu durum üzerine Mimar ve İskân Bakanlığı, Iğdır çevresine en kısa zamanda yardım yapılacağını ve felaketzedelerin yaralarının sarılacağını belirtti.⁴⁵⁵

2.4.2. Iğdır'da Yaşanan Diğer Doğal Afetler

Iğdır ve çevresinde sel felaketlerinin dışında yaşanan diğer bir doğal afette Pernavut yanardağ hadisesi idi. Tuzluca'nın Pernavut nahiyesinde ki Karasirt Dağı'nda 14 Temmuz 1959 tarihinden itibaren hareketlenmeler olmaya başladı. Dağdan her 15 dakikada bir hırıltı seslerinden sonra büyük kaya parçaları kopmakta ve dumanlar çıkmaktaydı. 1200 metre yükseklikte ki dağda oluşan bu durumlar üzerine halk, durumu yetkililere bildirdi. Anadolu Ajansı'nın bunu haber olarak duyurmasından sonra bu doğa olayı Türkiye'de gündeme gelerek tartışılmaya başlandı. Anadolu Ajansı'nın haberi yabancı basın tarafından da gündeme getirildi. Bunun üzerine hem Türkiye'den hem de dünyanın değişik ülkelerinden Pernavut nahiyesinde ki bu doğa olayını incelemek üzere

⁴⁵³ BCA, 30.18.1.2.163.71.9.

⁴⁵⁴ *Ekinci Gazetesi*, 20 Nisan 1968, S.4872.

⁴⁵⁵ *Ekinci Gazetesi*, 24 Nisan 1968, S.4875.

heyetler gelmeye başladı.⁴⁵⁶ Dağda devam eden patlamalar başta Pernavut nahiyesinin merkezi olmak üzere o civarda bulunan Rağbet, Bahçecik ve Bahçelimeydan köylerini tehdit etmekteydi. Dağın arka kısmında bulunan Koroğlu Kalesi`de siyah dumanlardan dolayı görünmez hale gelmişti.<sup>457</sup> Pernavut nahiyesinde yaşanan bu doğa olayını incelemek üzere Ankara`dan bir jeoloji heyeti bölgeye geldi.⁴⁵⁸ Jeoloji heyetinin bölgede yaptığı inceleme sonucunda yaşanan bu doğa olayının “Sehra Serpantinlerin” fazla atarlı oluşundan kaynaklandığı belirtilmişti. Bu tür olayların zaman zaman görülebilecek bir doğa olayı olduğu ve bu tür sahrelerde sık sık kaymaların ve kırılmaların olabileceği ifade edilmişti. Yuvarlanmalar ve büyük taş parçalarının kopması bu bölgedeki fazla meyilden oluşmuştu. Dağdan çıkan dumanlar ise natürel bir gazın çıkmak için formasyonu zorlamasından ileri gelmişti. Bu zorlamalar dağda çatlama ve vadiye doğru bir taş akışı oluşturmuştu. Gaz çıkışının olduğu yerde 25 – 30 cm genişliğinde baca oluşmuştu. Bölgenin çok sarp olması ve taş akışının devam etmesi üzerine dağa fazla yaklaşılammıştı. Bundan dolayı gazın cinsi tespit edilememişti. Yapılan incelemelerin sonucunda yaşanan olayın volkanik bir olay olmadığı tespit edilmişti.⁴⁵⁹

Iğdır`da yaşanan doğal afetlerden biride 4 Eylül 1962 yılında yaşanan 5.3 büyüklüğündeki deprem.⁴⁶⁰ Iğdır ve çevresinde ciddi hasara sebep olan deprem sonucunda ilçede hayat durma noktasına gelmişti. Iğdır halkı evlerinin içerisine giremiyorlar ve geceleri dışarıda sabahlıyorlardı. Belediye hoparlörlerinden şehirdeki bütün binaların tehlikeli olduğu, kimsenin içeriye girmemesi anons ediliyordu. İlçede işyerleri kapalı olduğundan ticari hayat durma noktasına gelmişti. İlçede fırınlar çalışmadığı için Kars`tan ekmek gönderiliyordu.<sup>461</sup> Depremden sonra sarsıntılar devam ettiği için zarar gören binalar çökmekteydi. Kars Ordu Komutanlığı, bölgedeki bütün birliklere deprem bölgesine çadır yardımı yapılmasını emretti. Bu emir üzerine çadırlar, kısım kısım Iğdır`a gelmeye başladı. Kızılay Genel Merkezi de ilk yardım olarak 5.000 lira para, 5 ton un, 5 ton bulgur, 1 ton pirinç ve 1 ton margarin olmak üzere para ve gıda

⁴⁵⁶ *Birlik Gazetesi*, 24 Temmuz 1959, S.2041.

⁴⁵⁷ *Birlik Gazetesi*, 22 Temmuz 1959, S.2039.

⁴⁵⁸ *Demokrat Kars Gazetesi*, 23 Temmuz 1959, S.1158.

⁴⁵⁹ *Kars Gazetesi*, 27 Temmuz 1959, S.2425.

⁴⁶⁰ *Iğdır İlinin Mekânsal Analiz Raporu*, Haz. Yasin Aksoy, Demet Savaş, Sezen Dursun, Iğdır, Iğdır Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü, 2012, s.15.

⁴⁶¹ *Ekinci Gazetesi*, 6 Eylül 1962, S.3223.

maddelerini Iğdır'a gönderdi. İmar ve İskân Bakanlığı da 20 bin liralık para yardımında bulundu.⁴⁶² Deprem felaketinin üçüncü günü üç bakan Iğdır'a geldi. Bakanlar Iğdır'da büyük bir izdihamla karşılandılar. Belediye meydanında kısa birer konuşma yapan bakanlar deprem dolayısıyla Iğdır'a "geçmiş olsun" dileklerini belirterek, alınacak tedbirleri ve yapılacakları yerinde tespit etmek için geldiklerini ifade ettiler.⁴⁶³ Sonraki günlerde bakanların Iğdır'a ziyaretleri devam etti. Milli Savunma Bakanı İlhami Sancar, Bayındırlık Bakanı İlyas Seçkin, beraberinde Kara Kuvvetleri Kurmay Başkanı ve Genelkurmay Harekât Dairesi Başkanı 12 Eylül 1962'de Iğdır'a gelerek incelemelerde bulundular.⁴⁶⁴

Tetkik ve incelemelerden sonra hasar tespit çalışmalarına başlandı. Yapılan ilk çalışmalar neticesinde 1.000 evin ileri derecede tehlike arz ettiği tespit edildi. Fen Heyetinin tespitlerine göre deprem genel hayatı sekteye uğratmıştı. Bundan dolayı deprem bölgesine Tabii Afetler Kanunu hükümlerine göre yardım yapılması gerekiyordu.⁴⁶⁵ Depremde hastane binası yıkıldığından hastane bir çadırda hizmet veriyordu. Diğer devlet daireleri de yıkıldığından devlet hizmetleri çadırlarda görülüyordu. Depremde 12 Kasım İlkokulu, Atatürk ilkokulu ve İnönü ilkokulu yıkıldığından bu okulların öğrencileri ilçedeki tek sağlam ilkokul olan Cumhuriyet İlkokulunda zor şartlar altında eğitim görüyorlardı. Iğdır'daki ortaokul binası da yıkıldığından okul barakada faaliyetlerine devam etmekteydi.⁴⁶⁶ Iğdır ve çevresinde yaşanan depremde 1 kişi ölmüş ve 20 kişide yaralanmıştı. Depremde 5.000 ev hasar görmüş ve oturulamaz duruma gelmişti.⁴⁶⁷

Iğdır'da yaşanan deprem Cumhuriyet Senatosunun gündemine de geldi. Cumhuriyet Senatosu Iğdır depremi için 3 kişilik bir heyet oluşturarak incelemelerde bulunmak üzere Iğdır'a gönderdi. Heyet Iğdır'da incelemelerini tamamladıktan sonra bir rapor hazırlayarak 24 Eylül 1962 tarihinde Cumhuriyet Senatosu Başkanlığına sundu. Rapor şu şekilde idi: *"Kars vilayetinin Iğdır ilçesinde 5 Eylül 1962 tarihinde vukua gelen deprem dolayısıyla mahallinde tetkiklerde bulunmak ve Cumhuriyet*

⁴⁶² *Ekinci Gazetesi*, 7 Eylül 1962, S.3224.

⁴⁶³ *Ekinci Gazetesi*, 8 Eylül 1962, S.3225.

⁴⁶⁴ *Ekinci Gazetesi*, 13 Eylül 1962, S.3229.

⁴⁶⁵ *Ekinci Gazetesi*, 19 Eylül 1962, S.3234.

⁴⁶⁶ *Ekinci Gazetesi*, 24 Kasım 1962, S.3291.

⁴⁶⁷ *Kars Postası Gazetesi*, 7 Eylül 1962, S.1306.

Senatosunun “geçmiş olsun” dileklerini Iğdır halkına ulaştırmak maksadıyla, Riyaset Divanınca vazifelendirilen 3 kişilik heyetimiz 12 Eylül’de Iğdır’a muvasalat etti. Bu ani felaket karşısında evini barkını kaybeden vatandaşların heyecan ve üzüntüsünü yakinen paylaştı, bir gecelerini onlarla beraber çadırda geçirdi.

Cumhuriyet Senatosunun “geçmiş olsun” dileklerini, gerekli tedbirlerin alınması hususundaki yakın ilgisini, kendilerine ulaştırdı. Iğdırlıların Cumhuriyet Senatosunun bu yakın ilgisi karşısında izhar ettikleri minnettarlık ve şükran duygusunu her şeyden önce ifade etmek isteriz.

Iğdır’da durum: 5 Eylül gecesi vukua gelen deprem her ne kadar orta şiddette olmuşsa da evlerin inşa tekniği çok iptidai ve yapılan eski olduğundan, tahribat fazla olmuştur. Iğdır’ın içinde ve köylerinde gezdiğimiz evlerin kerpiç duvarlarının çatlamış olduğunu, çatıların çöktüğünü ve oturulamaz duruma geldiğini gördük. Mahallinde hasar tespiti yapan teknik heyetin ifadesine göre, mevcut meskenlerin %40-50’sinin tamamıyla oturulamaz hale geldiği, geriye kalanların ise büyük çapta tamire muhtaç bulunduğu ve oturulmasının tehlikeli olduğu ifade edilmektedir. Esasen her türlü medeni ihtiyaçlardan ve sağlık şartlarından uzak bulunan bu meskenlerin yıkılması yanında, şükranla ifade etmek isteriz ki, insanca hiçbir zayıat olmamıştır.

Deprem fasıllarla devam etmektedir. Hava yağışlı önümüz kış olduğundan ve gereken addede çadır temin edilemediğinden, halk heyecan ve endişe içindedir. 7.500 çadıra ihtiyaç bulunduğu halde, orada bulunduğumuz tarihte, tahsis edilen miktar 2.100 dür. 19 Eylül’de imar ve iskân Bakanlığının verdiği bilgiye göre, gönderilen mahruti çadır adedi 3.071’dir. En az 4.500 çadırın daha tahsisi zaruri görülmektedir.

Deprem gerek sosyal ve gerekse ekonomik bakımdan umumi hayata tesir etmiştir. Devlet daireleri mesailerine çadırlarda devam etmekte, iş yerleri kısmen yıkıldığından ve kısmen çalışılamaz hale geldiğinden, iş hayatı sekteye uğramıştır. Halkın büyük bir kısmı, barınacak bir yer temin edilemeyeceğinden, önümüzdeki kış aylarını ne şekilde geçireceğim endişesi içerisinde. Moral bakımından tamamıyla çöküntü halinde bulunan felaketzedelerin bu tereddütlerinin süratle giderilmesi halkın huzur ve emniyet içinde kışı behemehâl bir çadır veya barakada geçirme imkânının temin edileceğine inanması en başta gelen bir husustur.

Gerekli tedbirler:

- a) Çok sayıda mesken oturulamaz şekilde tahribe maruz kaldığından, bu kış halkın meskenlere girmesi ihtimali güç olduğundan isteyenlere kışı geçirmek için çadır tahsis veya kendi arsalarında, olmadığı takdirde münasip bir yerde, geçici barakalar inşası için Iğdır'da ve tahribatın fazla olduğu köylerde ucuz kereste ve inşaat malzemesi bulundurulmasını zaruri görmekteyiz. Burada ehemmiyetle işaret etmek isteriz ki, kereste ve inşaat malzemesinin kısa zaman mahallinde bulundurulması ve işlerin iyi organize edilmesi zarureti vardır. Çok fakir ve muhtaç olanlara, baraka inşası için kredi ile tahsis yapılması isabetli olur kanaatindeyiz.
- b) Umumi hayata müessir olan afetin yardım şekline ait kararname süratle çıkarılmalıdır.
- c) Talep ve taahhütnamelerin mahallinde süratle alınması ve değerlendirilmesi zaruridir.
- d) Kirada oturan memurların mesken ihtiyaçlarını temin için bağlı bulundukları vekâlet veya kurumlarca baraka inşası lüzumludur.
- e) Harita ve proje çalışmaları için hemen faaliyete geçilmesi yerinde olacaktır.
- f) Evleri oturulamaz hale gelenlere sosyal ihtiyaçlara cevap verilecek şekilde sıhhi mesken temini için faizsiz uzun vadeli kredi tahsis lazımdır. Bu maksatla 1963 bütçesinde 15 milyon lira tahsisat konması ve bir kanun tasarısının hükümet tarafından hazırlanması, Emlak Kredi Bankasının bir ajansının açılmasını, meskenlerin halka tip proje, ucuz yapı malzemesi ve faizsiz uzun vadeli kredi ve halkın kontrolü altında yapılması şekli ile doğrudan doğruya İmar ve İskân Vekâleti tarafından yapılması şeklinin çeşitli fayda ve mahzurları nazarı dikkate alınarak mahalli şartlara göre hangi şeklin tercihi gerektiğinin hükümet tarafından objektif olarak tespitinin lüzumu aşîkârdır. Bu hususlarda hükümetin süratli ve isabetli hareketini ümit ve temenni ederiz.
- g) Ortaokul ihtiyacı, ilkokulların durumu, zirai mahsullerin satın alınması hayvan ahırlarının onarımı, zirai kredilerin tecili, ticari kredilerin tecdidi, memurlara emekli sandığı tarafından avans verilmesi hastane ve personel ihtiyaç durumu, emniyet ve asayişin takviyesi gibi çeşitli ve teferruata ait takip ve şikâyetler yetkililere ulaştırılmıştır.

Heyetimizin yerinde görüp tespit tetiklerini yukarıda sıraladık. Hükümetin depremin ilk anında itibaren gösterdiği ilgiyi işaret ettiğimiz hususlarda isabetli şekilde ve süratli olarak devam ettirip geçici tedbir e çarelerle halkın kış aylarını rahat ve endişesiz geçirme, gelecek yıl içinde de birer meskene kavuşturma yolunda ciddi çalışmalarını ümit etmekteyiz.”⁴⁶⁸

Cumhuriyet Senatosu Başkanlığı raporda belirtilen hususların yerine getirilmesi ve sonucun Senato Başkanlığına bildirilmesi talebiyle raporu 23 Ekim 1962 tarihinde Başbakanlığa gönderdi. Raporda belirtilen ihtiyaç ve istekler hakkında alınan tedbirlerle yapılan işlemler Başbakan İsmet İnönü imzasıyla Cumhuriyet Senatosu Başkanlığına 6 Aralık 1962 tarihinde bir yazı ile bildirildi. Yazıda yapılan çalışmalar şu şekil de belirtilmişti:

1- Iğdır bölgesinde 5.9.1962 tarihinde vuku bulan o yer sarsıntısında husule gelen o yerlerin umumi hayatını müessir olacağı kanaatine da varılarak bu hususta daha karar tespiti bitmeden 7269 Sayılı Kanun'un 1'inci maddesine göre Bakanlar Kurulundan 21.9.1962 tarihli ve 6/958 sayılı ilk kararname alınmıştır. Bu kararname ile ayrıca zarar görenlere yapılacak gerekli yardımı karşılamak üzere İmar ve İskân Bakanlığı 1962 yılı bütçesinin (925/10) tertibine şimdilik kaydıyla 10.000.000 liralık ek bir ödeneğin verilmesi kabul edilmiştir.

2- 5.9.1962 tarihinden sonra yer sarsıntısının aralıklı olarak devam etmesi yüzünden, binalardaki hasarın tespiti ancak 10.10.1962 tarihinde sonuçlanabilmiştir. Fen ekiplerince düzenlenen hasar tespit raporlarına göre, umumi hayata müessir olacak derecede hasar görmüş yerlerden Iğdır merkezinde 806, Iğdır'a bağlı 30 köyde 1058, Tuzluca ilçe merkezinde 42, Aralık ilçe merkezinde 73 ve bu ilçeye bağlı 4 köyde 202 olmak üzere toplam olarak 2180 evin; bunun dışında umumi hayata müessir sayılmamakla beraber çeşitli köylerde toplam olarak 103 binanın yıkılmış ve hasar görmüş olduğu anlaşılmış bulunmaktadır. Bu durumda yer sarsıntılarının meydana gelen zararın ilk tahminlerin çok üstünde bulunulması sebebiyle, 7269 sayılı kanunun gereğince afetzedelere yapılacak yardım şeklini de kapsayan evvelki kararnameye ek yeni bir kararnamenin alınması gerekli görülmüştür.

⁴⁶⁸ BCA, 30.18.1.2.166.44.1.

3- Yol, su, elektrik, kanalizasyon, arazi temini ve kadastro gibi imar işleri de dâhil olmak üzere yeniden yapılacak binalar için 25-30 milyon liralık bir mesken yardımına ihtiyaç olduğu tespit edilmiş bulunmaktadır.

4- Binaları yıkılmak veya ağır hasara uğramak suretiyle açıkta kalan ailelerden muhtaç durumda olanların kışı geçirmek üzere geçici olarak yerleştirilmelerini sağlamak amacı ile baraka yapılması mümkün görülmüş ve bu iş için Valilik emrine 500.000 lira gönderilmiştir. Ayrıca Malazgirt şantiyesinde mevcut mamul kerestelerden 1.000 metreküpün bu işe tahsisi yapılmıştır. Baraka yapılması işinde Valiliğe yardım olmak üzere İmar ve İskân Bakanlığınca üç teknik eleman görevlendirilmiş ve Iğdır'a gönderilmiştir.

5- Afete uğrayan ailelerden 7269 sayılı kanunun 28'inci maddesi uyarınca talep ve taahhütname alınarak kendilerine mesken yardımının yapılmasını isteyen hak sahiplerinin tespiti ilgili Valilikten istenilmiştir. Ev yapmayı talep ve borçlanmayı taahhüt edenlerden İlçe merkezinde oturanlara İmar ve İskân Bakanlığınca toplu olarak, köylerde oturanlara ise kendi evini yapana yardım usulüne göre, inşaat yardımı yapılması düşünülmektedir.

6- Yeniden yaptırılacak binalara ait projeler ile harita kadastro ve imar planlarının düzenlemesi için gerekli çalışmalara başlanılmıştır.

7- Yer sarsıntısından yardıma muhtaç olacak derecede zarara uğrayan memur, müstahdem, emekli, dul ve yetimlerine 7269 sayılı Kanunun 12'inci maddesi gereğince üç aylık brüt istihkakları tutarında avans verilebileceği Valiliğe bildirilmiş ve avans isteyenlerin tespit edilerek gönderilmesi istenmiştir. Bu malumat geldiğinde gereği yapılacaktır.

8- Amerika Birleşik Devletleri'nin deprem dolayısıyla gönderdiği 8 adet portatif baraka teslim alınarak resmi hizmetlerde kullanılmak üzere Kars Valiliği emrine tahsissen Iğdır'a sevk edilmiştir.⁴⁶⁹

Bakanlar Kurulunun 8 Ekim 1962 tarihli kararına göre depremde evleri zarar gören vatandaşlardan ev yaptırılmasını talep eden ve borçlanmayı taahhüt edenlere toplu inşaat yapılması mümkün görüldüğü takdirde bu binalar İmar ve İskân Bakanlığınca

⁴⁶⁹ BCA, 30.18.1.2.166.44.1.

yapılacaktı. Binalarını kendileri yapacak olan vatandaşlara da inşaat bedellerinin inşaatın seyrine göre taksitler halinde nakden ödenmesi ve gerektiğinde teknik ve malzeme yardımı sağlanacaktı. Bu kapsamda depremde evleri zarar gören vatandaşlara yapılan yardımın köyler itibariyle dağılımı aşağıdaki şekilde idi.⁴⁷⁰

Tablo 2. 5. Iğdır’da 1962 Yılında Depremzedelere Yapılan Yardım Miktarı

Sıra No	İlçe	Köy	Aile Sayısı	Her Aileye Yapılacak Azami Yardım Miktarı	Tutar Lira
1	Iğdır	Merkez	556	15.000	8.340.000
2	Iğdır	Oba	39	7.500	292.500
3	Iğdır	Tacirli	24	7.500	180.000
4	Iğdır	Hakveyis	51	7.500	382.000
5	Iğdır	Hakmemet	15	7.500	112.500
6	Iğdır	Arapkir	11	7.500	82.500
7	Iğdır	Necefali	16	7.500	120.000
8	Iğdır	Kızılzakir	16	7.500	120.000
9	Iğdır	Pulur	71	7.500	532.500
10	Iğdır	Karakuyu	15	7.500	112.500
11	Iğdır	Kasımcan	27	7.500	202.500
12	Iğdır	Kazancı	15	7.500	112.500
13	Iğdır	Hoşhaber	92	7.500	690.000
14	Iğdır	Alut	53	7.500	397.500
15	Iğdır	Evcı	25	7.500	187.500
16	Iğdır	Aliköçek	15	7.500	112.500
17	Iğdır	Erhacı	132	7.500	990.000
18	Iğdır	Amarat	6	7.500	45.000
19	Iğdır	Melekli	111	7.500	832.500
20	Iğdır	Kadıkışlak	11	7.500	82.500
21	Iğdır	Aşağı çarıkçı	5	7.500	37.500

⁴⁷⁰ BCA, 30.18.1.2.166.44.1.

Tablo 2. 5. (Devamı)

22	Iğdır	Yaycı	36	7.500	270.000
23	Iğdır	Yukarı Çarıkçı	33	7.500	247.500
24	Iğdır	Halfeli	76	7.500	570.000
25	Iğdır	Taşburun	37	15.000	555.000
26	Iğdır	Dize	12	7.500	90.000
27	Iğdır	Karakoyun	28	7.500	210.000
28	Iğdır	Alikamerli	43	7.500	322.000
29	Iğdır	Çille-Çiçe	17	7.500	127.500
30	Iğdır	Orgof	43	7.500	322.000
31	Tuzluca	Merkez	36	15.000	540.000
32	Aralık	Merkez	74	15.000	1.110.000
33	Aralık	Yukarı Çamurlu	28	7.500	210.000
34	Aralık	Tazeköy	27	7.500	202.000
35	Aralık	Yukarı Çiftlik	20	7.500	150.000
36	Aralık	Hsanhan	18	7.500	135.000
Toplam	-	-	1834	-	19.027.500

Bu yardımların dışında arazi temini, yol, su ve elektrik, kanalizasyon tesisleri ve kadastro gibi imar işleri içinde 3.500.000 olmak üzere toplamda 22.527.000 lira para yardımı yapıldı.⁴⁷¹

⁴⁷¹ BCA, 30.18.1.2.166.44.1.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İĞDIR'DA EĞİTİM VE KÜLTÜREL HAYAT

3.1. Cumhuriyetin İlk Yıllarında Iğdır'da Eğitim

23 Nisan 1920 tarihinde TBMM kurulduğunda ülkede 3.495 ilkokul, 3.316 ilkokul öğretmeni, 5 tanesi 12 yıllık diğerleri 9 yıllık olan 32 sultani ve idadi, 13 erkek öğretmen okulu ve 4 tanede kız öğretmen okulu bulunuyordu. Eğitim seviyesinin çok düşük olduğu ülkede Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren eğitim seferberliği başlatıldı.⁴⁷² 1921`de toplanan Maarif Kongresi`nde Mustafa Kemal Paşa eğitimin milli olması gerektiğini vurguladı. Kongrede eğitim kurumlarının verimli çalışabilmesi için çağdaş ve pedagojik esaslara uyulmasının önemi üzerinde durdu. Cumhuriyet Dönemi eğitim sistemi üzerindeki önemli değişikliklerden biri 3 Mart 1924`de ilan edilen Tevhid-i Tedrisat Kanunu idi. Kabul edilen bu kanunla eğitim sisteminde birlik sağlanarak medrese mektep ikilemine son verilmişti.⁴⁷³

Tüm ülkede eğitim olanaklarının yetersiz olduğu gibi Iğdır`da da eğitim seviyesi yeterli seviyede değildi. Iğdır kazasında ve Aralık nahiyesinde 1925 yılında birer olmak üzere ilkokul derecesinde iki erkek mektebi bulunuyordu. Bayazıt Vilayet Encümeni 1921 yılında vilayette yirmi okul açılması kararı almış olsa da henüz uygulamaya konulmamış idi.⁴⁷⁴ Halkın okuryazar oranı çok düşük seviyede idi. Bölge Rus hâkimiyetinde kaldığı dönemde Rusların uyguladıkları politikalarla halk eğitimsiz bırakılmış ve halkın vatan, millet ve din duyguları zayıflatılmaya çalışılmıştı. Köylerdeki halk Türkçe ve Rusçayı yeterli derecede konuşamaz ve yazamazdı. Kaza merkezlerindeki halktan azda olsa okuma ve yazma bilenler vardı. Rusça bir mektubu zorda olsa okuyacak kadar Rusça bilenler vardı.⁴⁷⁵ 1927 yılında 25.209 nüfusa sahip Iğdır kazasında okuma yazma bilen 373 kişiydi. Toplam nüfus içinde okuma yazma oranı 1.48 kadardı.10.527 nüfusa sahip Kulp kazasında da okuma yazma bilenler 104 kişiydi.⁴⁷⁶

⁴⁷² Müge Keser, *1923-1970 Yılları Arasında Kars`Ta Eğitim*, Kars, Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, YYLT, 2013, s.9.

⁴⁷³ Arzu Boy, *Kars Eğitim Tarihi (Tanzimat`tan, 2015`e)*, Erzurum, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, YDT, 2016, s.132-136.

⁴⁷⁴ Edhem, *Türkiye'nin Sıhhi İctimai Coğrafyası Bayezid Vilayeti*, s.19-20.

⁴⁷⁵ Edhem, *Türkiye'nin Sıhhi İctimai Coğrafyası Bayezid Vilayeti*, s.12-13.

⁴⁷⁶ BİUM, *28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri*, Fasikül I, s.164.

3.1.1. İlkokul Durumu

1926-1927 eğitim öğretim yılında Iğdır'da ilkokul düzeyinde 5 kademeli 1 okul bulunmaktaydı. Bu okulda 1. Sınıfta 34 öğrenci, 2. Sınıfta 16 öğrenci, 3. Sınıfta 15 öğrenci, 4. Sınıfta 10 öğrenci, 5. Sınıfta da 5 öğrenci olmak üzere toplamda 80 öğrenci eğitim görmekteydi. Eğitim gören öğrencilerin tamamı erkekti. Iğdır'ın bağlı olduğu Bayazıt'ın diğer kazalarındaki öğrenci sayılarıyla kıyaslandığında Iğdır'ın 110 öğrenciye sahip Bayazıt kazasından sonra ikinci sırada olduğu görülmektedir.⁴⁷⁷ Sonraki yıllarda bölgedeki okul sayısında artış olmuştu. 1928 yılında Iğdır kazasında Aralık İlkokulu ve Karakoyunlu İlkokulu eğitim ve öğretime başlamıştı. 1932 yılında da kaza merkezinde Kurtuluş İlkokulu eğitim öğretime başladı.⁴⁷⁸ 1932-1933 eğitim-öğretim yılında Iğdır ve Tuzluca'daki ilkokullara devam eden öğrenci sayıları aşağıdaki şekilde idi.⁴⁷⁹

Tablo 3.1. 1932-1933 Eğitim-Öğretim Yılında Iğdır ve Tuzluca'da İlkokul Öğrenci Sayısı

İlçeler	Okul sayısı	1.sınıf	2.sınıf	3.sınıf	4.sınıf	5.sınıf	Toplam							
		E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	T
Iğdır Merkez	1	81	13	48	8	45	5	38	1	26	1	238	28	266
Iğdır Köyler	3	112	16	37	5	23	1	-	-	-	-	172	22	194
Tuzluca Merkez	1	28	5	16	2	4	2	14	-	5	-	69	9	76
Tuzluca Köyler	1	11	7	13	2	7	-	-	-	-	-	31	9	40

Tablodaki bilgiler değerlendirildiğinde okul sayısındaki artışa bağlı olarak okula devam eden öğrenci sayısında da artış olmuştu. Öğrenci sayılarına bakıldığında erkek öğrencilerin kız öğrenci sayısından fazla olduğu görülmektedir. Bu durum bölgenin sosyal yapısından kaynaklanmaktaydı.

⁴⁷⁷ T.C. Maarif Vekâleti, *1926 – 1927 İstatistik Yıllığı*, Ankara, Devlet Matbaası, 1929, C.4, s.90.

⁴⁷⁸ Güner, *İlimiz Iğdır*, s.96.

⁴⁷⁹ BİUM, *Maarif İstatistiği 1932-1933*, İstanbul, Devlet Matbaası, 1934, s.30.

1937 yılında Iğdır'da İnönü İlkokulu eğitim-öğretime başlamıştı.⁴⁸⁰ Bu okulun açılması Iğdır'daki okul ve öğrenci sayısını arttırsa da Iğdır'ın okul ve öğretmen ihtiyacı devam etmekteydi. 1938 yılında Kars ve ilçelerindeki okul ve öğretmen ihtiyaçlarını karşılamak için, gerekli olan bütçenin yeterli olmamasından dolayı farklı çözüm yolları bulunmaya çalışıldı. Bu amaçla, okuryazar oranını arttırmak için köylerde, Ulus Eğitim Okulları⁴⁸¹ açılmaya başlandı. Bu kapsamda Iğdır'da 25 Tuzluca'da da 50 ulus okulu açıldı. Ulus okullarının öğretmen ihtiyacı da çoğunlukla 5. Sınıfı bitiren ilkokul mezunlarından karşılandı.⁴⁸²

1939-1940 Eğitim-Öğretim yılında Iğdır merkezde 3 tane resmi ilkokul bulunmaktaydı ve bu okullardaki öğretmen sayısı da 12 idi. Iğdır'a bağlı 48 köyün 7 tanesinde ilkokul ve 6 tanesinde de eğitim okulları bulunuyordu. İlkokullardaki öğretmen sayısı 11 ve eğitim okullarındaki öğretmen sayısı da 6 idi. Tuzluca merkezin de 1 tane ilkokul bulunuyordu ve bu okulun öğretmen sayısı da 3 idi. Tuzluca'ya bağlı 66 köyden 4 köy de ilkokul ve 8 köyde de eğitim okulu vardı. İlkokullardaki öğretmen sayısı 4 ve eğitim okullarındaki öğretmen sayısı da 8 idi.⁴⁸³ 1939-1940 eğitim öğretim yılında Iğdır ve Tuzluca'daki ilkokul çağındaki çocukların eğitim durumları da aşağıdaki şekilde idi.⁴⁸⁴

Tablo 3.2. 1939-1940 Eğitim Öğretim Yılında Iğdır ve Tuzluca İlçelerinde İlkokul Çağındaki Çocukların Eğitim Durumları

İlçeler	İlkokul Çağındaki Çocuk Sayısı			Okula Devam Eden			Okuldan Mezun Olan			Okula Gelmeyenler		
	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T
Iğdır	3.187	1.794	4.981	1.413	290	1.703	157	16	173	1.617	1.488	3.105
Tuzluca	1.914	1.971	3.885	413	86	499	38	7	45	1.463	1.878	3.341

Tablodaki veriler değerlendirildiğinde Iğdır'da eğitim-öğretime dâhil olmayan ilkokul çağındaki çocukların oranı %60 ve Tuzluca da ise bu oran %86'dır. Eğitim

⁴⁸⁰ Güner, *İlimiz Iğdır*, s.96.

⁴⁸¹ Bu okullar ilk açılışında Halk Dershaneleri, sonra Millet Mektepleri ve daha sonra da Ulus Okulları adını almışlardı. Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, Eser Matbaası, İstanbul, 1977, C.5, s.2142

⁴⁸² *Kars Gazetesi*, 16 Şubat 1938, S.622.

⁴⁸³ BİUM, *İlk Tahsil Çağındaki Çocuklar İstatistiği 1940*, İstanbul, Hüsniyatı Basımevi, 1942, s.162.

⁴⁸⁴ BİUM, *İlk Tahsil Çağındaki Çocuklar İstatistiği 1940*, s.163.

sürecine katılmayan çocukların oranının bu kadar yüksek olmasında bölgenin sosyal ve ekonomik yapısından kaynaklanan faktörler etkili olmaktadır. Bölgede tarım ve hayvancılık temel geçim kaynağıdır. Çocukların bu ekonomik faaliyetlere katılmasından dolayı eğitim sürecine katılma oranları düşmektedir. Diğer bir faktör ise bölgede yeterli sayıda okul bulunmaması ve öğretmen sayısının yetersiz olmasıdır. Okul olmayan yerleşim yerlerindeki çocukların okul olan bölgelere ulaşmadaki zorluklarda eğitim sürecine katılımı engelleyen diğer bir faktördür.

1944-1945 eğitim-öğretim yılında Iğdır merkezde 3 okul ve köylerde 6 okul olmak üzere toplam okul sayısı 9 idi. Öğrenci sayısı ise Iğdır merkezde 623 ve Iğdır köylerde 564 olmak üzere toplam 1.187 idi. Aynı eğitim –öğretim yılında Tuzluca da ise ilçe merkezinde 1 ve köylerde 4 olmak üzere toplam 5 okul bulunuyordu. Tuzluca öğrenci sayısı ise merkezde 269 ve Tuzluca köylerde 515 olmak üzere toplam 784 idi.⁴⁸⁵

1946 yılında Iğdır merkez ve köylerde ciddi şekilde okul ihtiyacı bulunmaktaydı. 10.000 nüfuslu ilçe merkezinde eğitim çağındaki çocuklar nüfusun %27'sini oluşturmakta, bu oran da 2.700 çocuğa denk geliyordu. Ancak 2.700 çocuktan 700 çocuk eğitim öğretime devam ediyordu.⁴⁸⁶ 1946 -1947 eğitim-öğretim yılına gelindiğinde Iğdır'da merkezde 3 okul ve köylerde 7 okul olmak üzere toplam okul sayısı 10 idi. Iğdır'da öğrenci sayısı da merkezde 634 ve köylerde 747 olmak üzere toplam 1.381 oldu. Tuzluca'da ise merkezde 1 okul ve köylerde 5 olmak üzere toplam 6 okul bulunuyordu. Bu okullarda merkezde 235 ve köylerde 562 olmak üzere 797 öğrenci eğitim görmekteydi.⁴⁸⁷

1950-1951 eğitim – öğretim yılında Iğdır merkezde 3 ilkokul bulunuyordu. Bu okullardan 2 tanesi aktif olarak eğitim ve öğretim durumuna devam ederken 1 tanesi ise kapalı durumdaydı. Iğdır köylerinde ise 25 okul bulunuyordu ve bu okullardan 2 tanesi kapalı durumdaydı. Eğitim – öğretime devam eden, 25 okuldan 19 tanesi öğretmenli, 1 tanesi öğretmenli ve eğitimci, 5 tanesi ise eğitimci okullardı. Iğdır merkezdeki okulların öğrenci sayısı 350 erkek ve 146 tanesi kız öğrenci olmak üzere toplamda 496 idi. Köylerdeki okullarda ise 1.303 erkek ve 489 kız öğrenci olmak üzere toplamda

⁴⁸⁵ BİGM, *Milli Eğitim İlköğretim İstatistikleri 1944-1945*, Ankara, DİE Yayınları Yayın No: 270, 1947, s.19,102-103

⁴⁸⁶ *Kars Gazetesi*, 12 Ekim 1954, S.1003.

⁴⁸⁷ BİGM, *Milli Eğitim İlköğretim İstatistikleri 1946-1947*, İstanbul, DİE Yayınları Yayın No:305, 1949, s.18,100-101.

1.792 öğrenci eğitim görüyordu. Köylerde eğitim gören öğrencilerden, 1.515 tanesi öğretmenli okullarda, 143 öğrenci ise öğretmenli ve eğitimci okullarda 134 öğrenci de eğitimci okullarda eğitim görmekteydi. Tuzluca`da ise merkezde 1 ilkokul ve köylerde 21 aktif ve 4 tane de kapalı okul bulunuyordu. Kapalı olan 4 okul eğitimci okullardı. Köylerdeki 21 aktif okuldan 7 tanesi öğretmenli ve 14 tanesi de eğitimci okullardı. Tuzluca merkezdeki ilkokulda 120 erkek ve 58 kız öğrenci olmak üzere toplamda 178 öğrenci eğitim görüyordu. Köylerde eğitim gören öğrenci sayısı da 532 erkek ve 280 kız olmak üzere toplam 812 idi. Köyde eğitim gören toplam öğrencilerden 494 tanesi öğretmenli olan 7 okulda 318 tanesi ise eğitimci okullarda eğitim görmekteydi.⁴⁸⁸

Iğdır`da 1960 yılından sonra açılan okul sayısında artış olmuştu. Iğdır merkezde 1961 yılında Cumhuriyet İlkokulu, 1967`de Atatürk İlkokulu açılmıştı.⁴⁸⁹ 1960 yılından sonra Iğdır, Tuzluca ve Aralık ilçelerine bağlı köy okullarının sayısında da artış yaşanmıştı. Okul sayısının artmasına bağlı olarak okula devam eden öğrenci sayısında da artış yaşandı. Bu durum bölgede okuryazar nüfusun artmasını da sağladı. Iğdır, Tuzluca ve Aralık ilçelerinde 1961-1967 yılları arasındaki okul ve öğrenci sayıları aşağıdaki şekilde idi.⁴⁹⁰

⁴⁸⁸ BİUM, *Milli Eğitim İstatistikleri İlköğretim 1950-1951*, Ankara, DİE Yayınları Yayın No:346,1954, s.50-51,196

⁴⁸⁹ Güner, *İlimiz Iğdır*, s.96.

⁴⁹⁰ DİE, *Milli Eğitim İstatistikleri İlköğretim 1961-1965*, Ankara, DİE Yayınları Yayın No:530, 1967, s.244; DİE, *Milli Eğitim İstatistikleri İlköğretim 1965-1967*, Ankara, DİE Yayınları Yayın No:587, 1969, s.136.

Tablo 3.3. Iğdır, Tuzluca ve Aralık İlçelerinde 1961-1967 Yılları Arasındaki İlkokul ve Öğrenci Sayıları

Ders Yılı	Okul Yeri	Iğdır		Tuzluca		Aralık	
		Okul Sayısı	Öğrenci Sayısı	Okul Sayısı	Öğrenci Sayısı	Okul Sayısı	Öğrenci Sayısı
1961-1962	Şehir	4	1.587	1	253	1	289
	Köy	28	3.230	20	1.373	7	518
	Toplam	32	4.817	21	1.626	8	807
1962-1963	Şehir	3	1.051	1	328	1	337
	Köy	23	2.807	21	1.400	8	613
	Toplam	26	3.858	22	1.728	9	950
1963-1964	Şehir	4	1.731	1	304	1	366
	Köy	35	4.073	23	1.467	10	723
	Toplam	39	5.804	24	1.771	11	1.089
1964-1965	Şehir	4	2.001	1	358	1	359
	Köy	35	4.769	26	1.672	13	964
	Toplam	39	6.770	27	2.030	14	1.323
1965-1966	Şehir	4	2.079	1	340	1	350
	Köy	36	5.024	25	1.838	14	1.056
	Toplam	40	7.103	26	2.178	15	1.406
1966-1967	Şehir	4	2.337	1	409	1	361
	Köy	39	5.410	26	1.888	15	979
	Toplam	43	7.747	27	2.297	16	1.340

Tablodaki bilgilere göre Iğdır merkezde 1961-1967 yılları arasında merkezdeki ilkokul sayısı 4'tür. Köylerdeki okul sayısı 1961-1962 eğitim- öğretim dönemin de 32 iken 1966-1967 eğitim öğretim yılında 43 olmuştur. Köylerde okul sayısının artması okula devam eden öğrenci sayısını da attırmıştır. 1966-1967 yılı sonuna kadar şehirdeki öğrenci sayısı artışı 750 iken köylerde öğrenci artışı 2.180 olmuştur.

Tuzluca'da 1961-1967 yılları arasında merkezde 1 ilkokul bulunuyordu. 1961-1962 eğitim öğretim yılında 20 köyde ilkokul varken, 1966-1967 eğitim öğretim yılında bu sayı 27 olmuştu. 1965-1966 eğitim öğretim yılında köy ilkokul sayısı önceki öğretim

yılına göre 1 azalmıştı. Bu azalmanın sebebi öğretmen eksiğinden dolayı bir köy okulunun kapatılmasıdır. Tuzluca'da okul sayısının artmasına bağlı olarak okula devam eden öğrenci sayısında da artış olmuştur. 1961-1962 eğitim öğretim yılında okula devam eden öğrenci sayısı 1.626 iken bu sayı 1966-1967 eğitim öğretim yılında 2.297 olmuştur.

Aralık ilçe merkezinde 1961-1967 yılları arasında 1 okul bulunmaktadır. Köylerdeki okul sayısında iki katına yakın bir artış olmuştur. Okul artışına bağlı olarak öğrenci sayısında da artış olmuştur. 1961-1962 eğitim öğretim yılında Aralık'ta okullara devam eden öğrenci sayısı 807 iken 1966-1967 eğitim yılında bu sayı 1.340 olmuştur.

1967-1970 yılları arasında Iğdır, Tuzluca ve Aralık'ta, ilçe merkezlerinde ve köylerde açılan ilkokul sayısında artışın devam etmiştir. 1967 yılında Iğdır merkezde 4 olan ilkokul sayısı 1969 yılında Hürriyet ilkokulunun açılmasıyla⁴⁹¹ ilkokul sayısı 5 olmuştu. Tuzluca merkezde de 1 olan ilkokul sayısı 1968-1969 eğitim öğretim yılında yeni bir okulun açılmasıyla 2 olmuştu. Aralık ilçe merkezinde bu dönem içerisinde ilkokul sayısı 1 idi. Bu dönem içerisinde ilçelere bağlı köylerde de okul sayılarında artışlar olmuştu. 1967-1970 yılları arasında Iğdır Tuzluca ve Aralık ilçelerindeki ilkokul öğrenci ve öğretmen durumu da aşağıdaki şekilde idi.⁴⁹²

⁴⁹¹ Güner, *İlimiz Iğdır*, s.96.

⁴⁹² DİE, *Milli Eğitim İstatistikleri İlköğretim 1967-1972*, Ankara, DİE Yayınları Yayın No:818, 1977, s.133-138.

Tablo 3.4. 1967-1970 Yılları Iğdır, Tuzluca ve Aralık İlçelerinde İlkokul Öğrenci ve Öğretmen Durumu

Ders Yılı	Okul Yeri	Iğdır	Tuzluca			Aralık				
		Okul	Öğrenci	Öğretmen	Okul	Öğrenci	Öğretmen	Okul	Öğrenci	Öğretmen
1967-1968	Şehir	4	2.492	56	1	337	11	1	405	10
	Köy	39	5.553	117	33	2.174	57	17	1.091	27
	Toplam	43	8.045	173	34	2.551	68	18	1.496	37
1968-1969	Şehir	4	2.738	64	2	534	15	1	369	12
	Köy	39	5.834	138	35	2.559	62	17	1.145	30
	Toplam	43	8.572	202	37	3.093	77	18	1.514	42
1969-1970	Şehir	5	2.808	71	2	688	20	1	378	11
	Köy	40	5.847	143	39	2.786	71	19	1.274	31
	Toplam	45	8.655	214	41	3.474	91	20	1.652	42

1967-1970 yılları arasında Iğdır’da okul ve öğretmen sayısının artmasına bağlı olarak öğrenci sayısında artış olmuştur. 1967-1968 eğitim öğretim yılında 8.045 olan öğrenci sayısı, 1969-1970 eğitim öğretim yılında 8.655 olmuştur. Tuzluca ve Aralık ilçelerine göre artışı en fazla Iğdır’da olmuştur.

3.1.2. Ortaokul Durumu

1937 yılında Iğdır merkezde bir ortaokul açıldı. Okul, 110 öğrenci ile eğitime başladı. İlk olarak 1938’de bu okuldan 21 öğrenci mezun oldu. 1939 – 1940 eğitim öğretim yılında 209, 1942 – 1943 eğitim öğretim yılında da okulun öğrenci sayısı 167 idi. 1942 yılında Iğdır Ortaokulundan 32 kişi mezun oldu. Bu okul, Bayazıt ve Tuzluca’nın da ortaokul ihtiyacını karşılamaktaydı.⁴⁹³ Iğdır Ortaokulunun 1943-1960 yılları arasındaki öğrenci ve öğretmen sayıları aşağıdaki şekildedir.⁴⁹⁴

⁴⁹³ Kars, İstanbul, CHP Halk Evleri Bürosu Yayınları, 1943, s.78.

⁴⁹⁴ BİGM, *Milli Eğitim Ortaöğretim İstatistikleri 1943-1944*, Ankara, DİE Yayınları Yayın No:247, 1946, s.32,75; BİGM, *Milli Eğitim Ortaöğretim İstatistikleri 1944-1945*, Ankara, DİE Yayınları Yayın No: 271,1947, s.32,75; BİGM, *Milli Eğitim Ortaöğretim İstatistikleri 1945-1946*, Ankara, DİE Yayınları

Tablo 3.5. Iğdır Ortaokulu 1943-1960 Yılları Arasındaki Öğrenci ve Öğretmen Sayıları

Eğitim-Öğretim Yılı	Öğrenci Sayısı			Öğretmen Sayısı
	Erkek Öğrenci	Kız Öğrenci	Toplam	
1943-1944	118	13	131	9
1944-1945	108	14	122	11
1945-1946	133	16	149	7
1946-1947	128	14	142	10
1947-1948	133	11	144	9
1948-1949	121	12	133	9
1949-1950	104	11	115	8
1950-1951	97	8	105	9
1951-1952	93	8	101	6
1952-1953	115	9	124	6
1953-1954	107	10	117	6
1954-1955	128	8	136	6
1955-1956	158	13	171	9
1956-1957	206	19	225	7
1957-1958	296	30	326	18
1958-1959	378	26	404	27
1959-1960	462	43	505	23

Tablodaki bilgiler değerlendirildiğinde Iğdır'da okula devam eden kız öğrenci sayısının erkek öğrenci sayısına göre çok düşük olduğu görülmektedir. Bu durum bölgenin sosyal yapısından kaynaklanmaktaydı. Bölgede kız çocuklarının eğitim görmesine karşı çıkılmaktadır. Bu yıllar arasında ilçede sadece Iğdır Ortaokulu olduğu

Yayın No:281, 1947, s.34,76; BİGM, *Milli Eğitim Ortaöğretim İstatistikleri 1946-1947*, Ankara, DİE Yayınları Yayın No:296, 1948, s.33,71; BİGM, *Milli Eğitim Ortaöğretim İstatistikleri 1947-1948*, İstanbul, DİE Yayınları Yayın No:307,1949, s.35,78; BİGM, *Milli Eğitim Ortaöğretim İstatistikleri 1948-1949*, Ankara, DİE Yayınları Yayın No:326, 1950 s.35,87; BİGM, *Milli Eğitim Ortaöğretim İstatistikleri 1949-1950*, Ankara, DİE Yayınları Yayın No:335, 1952, s.50,116; BİGM, *Milli Eğitim İstatistikleri Ortaöğretim 1950-1951*, Ankara, DİE Yayınları Yayın No:347, 1954, s.60,218; BİGM, *Milli Eğitim İstatistikleri Ortaöğretim 1951-1952*, Ankara, DİE Yayınları Yayın No:356, 1954 s.64,234; BİGM, *Milli Eğitim İstatistikleri Ortaöğretim 1952-1953*, Ankara, DİE Yayınları Yayın No:367, 1956, s.74,261; DİE, *Milli Eğitim İstatistikleri Ortaöğretim 1953-1960*, Ankara, DİE Yayınları Yayın No:437, 1963, s.110-111.

düşünülürse öğrenci sayısının düşük olduğu görülmektedir. Özellikle köylerde ilkokulu bitirmiş olan öğrencilerin bu dönemde ilçe merkezine ulaşmaları zor olmaktaydı. Öğrencilerin İlçe merkezindeki ortaokulda eğitim görebilmeleri için ilçe merkezinde ikamet etmeleri gerekmektedir. Bu nedenlerden dolayı ilçede tek ortaokul olmasına rağmen öğrenci mevcudu istenilen düzeyde değildir. Ancak 1955-1956 Eğitim-Öğretim yılından itibaren öğrenci sayısında daha fazla artış olduğu görülmektedir. 1943-1944 eğitim-öğretim yılında 131 olan öğrenci sayısı 1959-1960 eğitim-öğretim yılında 505 olmuştur.

1960-1967 yılları arasında Iğdır Ortaokulunun öğrenci ve öğretmen sayısında değişiklikler oldu. 1964-1965 eğitim-öğretim yılında Tuzluca'da bir ortaokul eğitim-öğretime başladı. Ayrıca 1966-1967 eğitim-öğretim yılında Aralık ilçesinde de bir ortaokul eğitim-öğretime başladı. 1960-1970 yılları arasında Iğdır, Tuzluca ve Aralık'taki ortaokullarda öğrenci ve öğretmen sayısı aşağıdaki şekilde idi.⁴⁹⁵

Tablo 3.6.1960-1970 Iğdır,Tuzluca ve Aralık'ta Ortaokul Öğrenci ve Öğretmen Sayıları

Eğitim- Öğretim Yılı	Iğdır		Tuzluca		Aralık	
	Öğrenci Sayısı	Öğretmen Sayısı	Öğrenci Sayısı	Öğretmen Sayısı	Öğrenci Sayısı	Öğretmen Sayısı
1960-1961	546	19	-	-	-	-
1961-1962	590	22	-	-	-	-
1962-1963	624	27	-	-	-	-
1963-1964	687	25	-	-	-	-
1964-1965	776	35	106	12	-	-
1965-1966	801	28	158	8	-	-
1966-1967	1.014	-	212	14	107	7
1967-1968	1.193	40	186	7	118	7
1968-1969	1.298	48	163	8	215	10
1969-1970	1.461	10	229	4	231	11

⁴⁹⁵ DİE, *Milli Eğitim İstatistikleri Ortaöğretim 1960-1961*, Ankara, DİE Yayınları Yayın No:466, 1965, s.74,360; DİE, *Milli Eğitim İstatistikleri Ortaöğretim 1961-1965*, Ankara, DİE Yayınları Yayın No:564, 1968, s.72-73; DİE, *Milli Eğitim İstatistikleri Ortaöğretim 1965-1967*, Ankara, DİE Yayınları Yayın No:608, 1970, s.31-32-55, 117, 154; DİE, *Milli Eğitim İstatistikleri Ortaöğretim 1967-1971*, Ankara, DİE Yayınları Yayın No:761, 1976, s. 42-43.

1960-1970 yılları arasında Iğdır'daki ortaokul öğrenci sayısında ciddi bir artış olmuştur. 1960-1961 eğitim öğretim yılında 546 olan öğrenci sayısı 1969-1970 eğitim öğretim yılında 1.461 olmuştur. Öğrenci sayısındaki artışa bağlı olarak öğretmen sayısında da artış olmuştur. Ancak 1969-1970 eğitim öğretim yılında Iğdır Ortaokulunda öğretmen sayısında düşüş söz konusudur. Tuzluca ve Aralık'ta ortaokul açıldıktan sonra da Iğdır'daki ortaokulda öğrenci sayısındaki artış devam etmiştir. Bu durum bölgede okul sayısı arttıkça eğitim öğretime katılan öğrenci sayısının da arttığını göstermektedir.

3.1.3. Ortaöğretim Durumu

Iğdır'da açılan ilk ortaöğretim kurumu 1965 eğitim öğretim yılında açılan Iğdır Lisesidir.⁴⁹⁶ Iğdır Lisesinde 1967-1968 eğitim-öğretim yılında 46 kız ve 418 erkek öğrenci olmak üzere toplam 464 öğrenci eğitim görmekteydi. Okulun öğretmen sayısı da 22 idi. 1968-1969 eğitim-öğretim yılında 50 kız ve 447 erkek öğrenci olmak üzere okulun toplam öğrenci sayısı 497 ve öğretmen sayısı da 15 oldu. Bu eğitim-öğretim döneminde bir önceki eğitim dönemine göre öğrenci sayısı arttığı halde öğretmen sayısında düşüş oldu. Iğdır Lisesinde bu dönemde 92 öğrenci diploma alarak mezun oldu. 1969-1970 eğitim-öğretim yılında okulun öğrenci mevcudu 56 kız ve 764 erkek öğrenci olmak üzere toplam 820 idi. Okulun öğretmen sayısı da bir önceki döneme göre artarak 20 oldu. Bu eğitim –öğretim yılında 160 öğrenci mezun oldu.⁴⁹⁷

3.2. Iğdır Halkevi'nin Kuruluşu ve Iğdır'ın Kültürel Hayatı Üzerindeki Etkileri

3.2.1. Iğdır Halkevinin Kuruluşu

Cumhuriyetin ilk yıllarında hükümetler eğitim ve araştırma konularına çok önem verdiler. Bilgi, gözlem ve deneyimlerinden yararlanmak amacıyla birçok aydın ve genç yurt dışına gönderildi. Bu gençlerden biri olan Vildan Aşır Savaşır, Avrupa ülkelerindeki kitle eğitimiyle ilgili çalışmalar yaptı. Türkiye'ye döndükten sonra Ankara'da verdiği bir konferansta Atatürk'ün dikkatini çekti. Konferansın sonunda Atatürk kendisinden halkevlerinin kuruluş çalışmalarına katılmasını istedi. Dönemin Milli Eğitim Bakanı Reşit Galip'in çalışmaları sonucunda halkevleri ile ilgili bir komite oluşturuldu. Komitede; Cevdet Nasuhi, İsmail Hüsrev Tökin, İshak Refet, Hamit

⁴⁹⁶ http://igdiranadolulisesi.meb.k12.tr/meb_iys_dosyalar/76/01/278810/icerikler/okulumuzun-tarihcesi_58247.html?CHK=d8d7d087ce43a6b1354249cfe8b0b8de (Erişim Tarihi: 25.07.2019).

⁴⁹⁷ DİE, *Milli Eğitim İstatistikleri Ortaöğretim 1967-1971*, s.167.

Zübeyr Koşay, Behcet Kemal Çağlar, Sadi Irmak ve Vildan Aşır Savaşır bulunmaktaydı. Komite yaptığı toplantılarda halkevlerinin yapısı, amaçları ve bu kurumların halka mal edilmeleri konuları ayrıntılı bir şekilde tartışıldı. Yapılan çalışmalar sonucunda halkevlerinin tüzüğünü hazırlayacak bir komisyon oluşturuldu. Komisyon çalışmaları sonucunda halkevleri tüzüğü oluşturularak, CHF Genel Sekreteri Recep Peker'e sunuldu. Tüzük, CHF'nin yetkili organlarında tartışıldıktan sonra 10-18 Mayıs 1931'de toplanan CHF'nin III. Büyük Kongresi'nde halkevlerinin açılması kararı alındı. Karar alındıktan sonra ülke çapında halkevi kurulması çalışmaları hızlandı. İlk etapta on dört ilde halkevi açılması çalışmaları başladı. Bu iller: Ankara, İstanbul, Eskişehir, Afyonkarahisar, Çanakkale, Aydın, Adana, Van, Diyarbakır, Konya, Samsun, Bursa, İzmir ve Denizli idi. Bu illerdeki hazırlıklar tamamlandıktan sonra 19 Şubat 1932'de Ankara'da yapılan bir törenle halkevleri açıldı. Açılış töreni radyo aracılığıyla tüm ülkede yayınlandı.⁴⁹⁸

Iğdır Halkevi de 23 Şubat 1934 Cuma günü saat 14'te yapılan bir törenle açıldı. Açılış törenine 300 aşkın vatandaş ve kaza Kaymakamı Nedim Bey de iştirak etti. İstiklal Marşı'nın okunmasından sonra Halkevi Başkanı Ali Rıza Bey açılış konuşmasını yaptı. Ali Rıza Bey Konuşmasına: *"Saygı değer kardeşlerim! Bugün açılmasını dört gözle beklediğimiz, halkevinin başlangıç gününün aziz hatırasını tesit etmek için ruhlarımızdaki heyecan ve kalplerimizdeki büyük imanla buraya toplanmış bulunuyoruz. Kalplerinde ve dimağlarında memleket sevgisini mukaddes ve ileri yürüten yüksek bir heyecan halinde duyanlar için toplanma ve çalışma yeri olarak Iğdır'ımıza layık görülerek aziz Cumhuriyet ve değerli büyüklerimiz tarafından lütf edilen bu değerli kültür müessesemizi ilelebet yaşatmak ve yükseltmeyi kendimize en mukaddes borç bildiğimiz için bütün mevcudiyetimizle bu yuvanın şenlenmesine çalışacağız."* sözleriyle başlayarak halkevinin açılışından duyduğu memnuniyeti ifade etti. Ayrıca konuşmasında: *"Hayatın her sahasında saadet ve şeref dolu kapıları yüzümüze açan, güneş gibi bize yol gösteren ve bugünde şerefli yuvayı bizlere bahş etmek sureti ile kazamıza en büyük itimadı gösteren, inkılâp ve istiklalimizin aziz lideri en büyüğümüz Gazi babamıza şükran ve minneti ve bu kürsüden onu hürmet ve*

⁴⁹⁸ Cengiz Atlı, **Kars Halkevi ve Faaliyetleri**, Konya, Salkım Söğüt Yayınları, 2013, s.26-28.

muhabbetle anmayı kendime borç bilirim.” diyerek Atatürk’e olan saygı ve şükranlarını dile getirdi.⁴⁹⁹

Konuşmasının devamında Iğdır Halkevi’nin Köycülük Şubesi, İctimai Yardım Şubesi ve Temsil Şubesi olmak üzere üç şubeden oluşacağını açıklayarak şubelerin yapacağı çalışmalar hakkında bilgi verdi.⁵⁰⁰ Konuşmasını: *“Şimdi hepimize düşen vazife bu asil yuvamızı şenlendirmek ve yükseltmektir, yeni adım attığımız bu aziz ülkü yolundan hepimize muvaffakiyet ve zaferler temenni eder cümledenizi saygı ve sevgilerle selamlar bugün için açılan bu yuvada yorulmak bilmeyen bir azimle çalışmak ve yükseltmek emelinde olmanızı candan dilerim.”* sözleriyle tamamladı.⁵⁰¹

Halkevi Başkanı Ali Rıza Bey’in konuşmasından sonra Kaymakam Nedim Bey de bir konuşma yaptı. Konuşmasına: *“Sözüme meşhur Fransız Şair Viktor Hügo’nun şu misali ile başlamak isterim. (Romalılarından daha büyüktü, maziye avucunun içinde büktü) maziye avucunun içinde büken kimdir? Bu suali sizlere çevirince hepinizin gönlüne bakıyorum, orada şu ismin yazılı olduğunu görüyorum, o isim hepimizin saydığı ve başımızın tacı olarak başımızda bulunan büyük adamdır. O büyük adamın ismini hep beraber söyleyelim. Mustafa Kemal.”* sözleriyle başladı. Konuşmasına Mustafa Kemal kimdir? Sorusuyla devam ederek Kurtuluş Savaşı yıllarını, ülkemizin düşman işgalinden kurtuluşunda Atatürk’ün liderliği ve yaptığı inkılapları anlattı.⁵⁰²

Konuşmalardan sonra Iğdır’da öğretmen olarak görev yapan Zeki Efendi “Bir Türk askerinin Türk Bayrağına duyduğu sevgiyi” anlatan bir gösteri sundu. Gösteride okunan metin şu şekilde idi: *“Güneşle arktan doğan dünyanın teşekkülünden beri, beşeriyetin gözlerini kamaştıran ulu bir neslin evladıyım. Dedem tarihi yaratmış ve yazmış, ben ise tarihi ve insanıyeti yaşıyorum, istiklalimin hakiki manasını dünyaya ben öğretiyorum, geçmiş günler benimle teselli oluyor, gelecek günler benimle iftihar ediyor, ben temiz ve asıl medeniyet hocası, Türk kavminin cengâver oğlu Türk askeriyim. Kasırğa heyulalarına çelik göğsünü gererek tufanlar, volkanlar karşısında göz kırpmayan istiklali için şimşekler, yıldırımlar yağdıran sonsuz bir Türküm. Dünya semalarında ay yıldız ile ebediyen dalgalanan ve bu anda gölgesi altında beni arşa*

⁴⁹⁹ BCA, 490.1.0.0.957.705.1.

⁵⁰⁰ BCA, 490.1.0.0.957.705.1.

⁵⁰¹ BCA, 490.1.0.0.957.705.1.

⁵⁰² BCA, 490.1.0.0.957.705.1.

yükseltmek isteyen bu bayrağım bana destanlar okuyor, Japon Denizi'nden Sibirya steplerinden Hint Denizi'nden geçerek Avrupa ve Afrika sonlarına kadar, üç kıtayı arşınlayan, şu haşmetli bayrağım gittikçe yükselen bir gururla ne güzel üzerime dalgalanıyor. Ben onun dalgalandığı topraklara düşman ayağı bastırmamak için vatan ve millet aşkı ile kanımın son damlasına kadar çarpıştım, Tuna ve Akdeniz kıyılarında, Asya'nın göklere duvar çeken dağlarında dört değil her cephede onu eğmeden ve durdurmadan her an bir parça daha yükselttim. Ona kötü niyetle bakan gözleri kör uzanan elleri yok ettim. Onu geçmişte olduğu gibi gelecekte de dünya ufuklarında bir nur parçası gibi dalgalandırmak için dövüştüm, çarpıştım, yaralandım.

Ey yüce Türk nesli!

Tarih seninle ilelebet iftihar etsin ki vatani ve milleti uğrunda kıvranmakla zevk alan, elini yarasının kanlarına sürüp ay yıldızlı bayrağını okşayarak ölen asker bir babanın oğlusun, oku ve düşün ki biraz evvel büyük savaşta al bayrağını alıp Kafkasları aşan ana yurduna sonsuz, sağlık ve istiklal selamları yollayan, bir Mehmetçik, yine şan ve şeref ile bayrağının altında gözlerini hayata yumuyor. Evet, ben yaralıyım, sağ olmayacak yerimden vurulmuşum, belki birkaç dakika sonra öleceğim, yok olacağım, fakat ne mutlu bana ki atalarımın kemikler ile yan yana mukaddes bayrağımın altında yatacağım.

Ulu ve şanlı bayrağım.

Sen ceddimin al kanları ile boyanmış uçan ruhları ile ay yıldız şeklinde yücelip bir ufuktan diğer ufuğa uzanan Türk elinin dünyaya bedel topraklarını çevreliyorsun, arzın teşekkülündenberü bu ana kadar gelen beşer kitlesi tarihlere sığmayan ve her sahifasına altun yazılarla yazılan senin kutsiyetini azametini takdirden kendini alamıyor. Yüksel, yüksel semalara çık yıldızları da ayı da güneşi de şerefleendir, taşıdığın, dünya Türklüğünün büyüklüğünü ve asilliğini onlara da oku. De ki, ben dünyanın harikalar azametler şecaatler, hakiki büyük Türkün batmaz güneşiyim. Benim dalgalanarak doğduğum semalarda ne gece karanlığı ne de bir dolu bulutu olamaz. Ne büyük bir neslin evladıyım ki senin için doğdum, senin için öliyorum. Ölüm ızdırabı bu anda kemiklerimi çatırdatırken gözlerim ebediyen sana kapanırken ant içtiğim, son

*emelim, işte bu son püşemdir.*⁵⁰³ Gösteriden sonra Cumhuriyetin onuncu yıl dönümü dolayısıyla hazırlanan “İstiklâl Piyesi” sahnelendi. Iğdır Halkevi açılış töreni akşam saat 18.00 da halkın coşkulu alkışlarıyla sona erdi.⁵⁰⁴

Iğdır Halkevi’nin açılış ve açılış kutlama program metni Iğdır Halkevi Başkanlığı tarafından 11 Mart 1934’te CHF Fırka Umum Kâtipliğine ulaştırılmak üzere CHF Kars İl Temsilciliğine gönderildi. CHF Kars İl Temsilciliği de 3 Nisan 1934’te açılış ve kutlama metnini CHF Fırka Umum Kâtipliğine göndererek CHF Genel Sekreterliğini bilgilendirdi. CHF Genel Sekreterliği bilgilendirme yazısına cevaben; *“Halkevinizin açılışını bildiren malumatı okuduk. Açılıştaki söylenen nutuklardan Halkevinin orada da muvaffakiyetle yürüyeceğini anlıyoruz. Halkevleri yurdun dört bucağında günden güne kuvvetlenen kültür müesseseleridir. Bu itibarla açılış nutuklarında söylenen esasların faaliyet sahasına çıkarılmasını diler, muvaffakiyetler temennisiyle gözlerinizden öperim.”*⁵⁰⁵ şeklinde bir cevap yazarak açılış nutuklarında söylenenlerin faaliyete geçirilmesi temennisinde bulundu.

3.2.2. Iğdır Halkevi’nin Yönetimi ve Çalışmaları

Iğdır Halkevi’nin ilk başkanı Ali Rıza Bey’dir. Ali Rıza Bey bu görevi 1938 yılına kadar yürüttü. 1938 yılında Halkevi Yönetim Kurulunda değişiklik oldu. Buna göre Yönetim Kurulu Başkanı Hüseyin Saydam ve Yönetim Kurulu üyeleri ise Hilmi Ergir, Mehmet Kan, Şevki Güner, Kadri Sungün, Kerim Aşan ve Kemal Urfa idi. 1940 yılında Halkevi Başkanlığına Üçüncü Umum Müfettişlik ve Kars Vilayetince Kağızmanlı Tüccar ve Belediye Meclis üyesi Osman Ataman görevlendirildi. CHP Genel Sekreterliği de 2 Ocak 1940’ta bu görevlendirmeyi onaylayarak resmileştirdi.⁵⁰⁶

Iğdır Halkevi çalışmaları kapsamında 1934 yılında Cumhuriyet Bayramı kutlamalarını gerçekleştirdi. 29 Ekim 1934 Günü Cumhuriyet Bayramı kutlama töreni başlamadan önce kaza Kaymakamı Nedim Bey hükümet namına tebrikleri kabul etti. Tebrik kabulünden sonra Nedim Bey ve Alay Komutanı E.Şevki Bey tören alanına gelerek Cumhuriyet Meydanı’nda hazır olan asker, jandarma, öğrenciler, halkevi

⁵⁰³ BCA, 490.1.0.0.957.705.1.

⁵⁰⁴ BCA, 490.1.0.0.957.705.1.

⁵⁰⁵ BCA, 490.1.0.0.957.705.1.

⁵⁰⁶ İsmail Eyyüpoğlu, “Sarıkamış, Kağızman ve Iğdır Halkevlerinin Yapım ve Onarımında Karşılaşılan Finansal Sorunlar”, *Tarih Iğdır ve Kültür Bağlamında Uluslararası Sempozyumu Iğdır Bildiri Kitabı*, Yay. Haz. Aslı Akdoğanbulut İnsan, Selcan Koçaslan, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2018, s.401.

sporcuları ve halkın bayramlarını kutladılar. Saat 9.00’da törene sporcu gençler ve öğrenciler tarafından İstiklal Marşı’nın okunması ile başladı. Ardından törene katılanlar tarafından 10. Yıl Dönümü Marşı okunarak coşkulu bir şekilde alkışlandı. Kaza Kaymakamı Nedim Bey, Alay Komutanı E.şevki Bey, Halkevi ve Belediye Reisi Ali Rıza Bey, Belediye Azası Abbas Bey, Tüccar Cemal Bey, birer konuşma yaptılar. Konuşmaları halk tarafından coşkulu bir şekilde alkışlandı. Konuşmaların ardından resmigeçit töreni yapıldı.⁵⁰⁷ Halkevi sporcuları, gençler ve halk atlı birlikler şeklinde şehir turu yaparak halkın tezahüratları eşliğinde belediye bahçesinde toplandı. Burada milli oyunlar ve eğlenceler düzenlendi. Daha sonra belediye salonuna geçilerek burada Halkevi Temsil Şubesinin hazırladığı “Yarım Osman” adlı bir piyes sergilendi. Saat 18.00’da askerler ve halk tarafından büyük bir fener alayı düzenlenerek davul zurna eşliğinde şehir içinde eğlenceler düzenlendi. Gece de Cumhuriyetin 11. Yıldönümü şerefine Iğdır Halkevi salonun da bir balo düzenlendi.⁵⁰⁸

Cumhuriyetin 11. Yıldönümü köylerde de törenler ve eğlenceler düzenlenerek coşkulu bir şekilde kutlandı. Tören günü tüm resmi ve diğer binalar bayraklar kırmızı beyaz kurdelelerle süslendi. Gecede Cumhuriyet meydanında ve mahallerde fenerler ve lambalar yakıldı.⁵⁰⁹ Iğdır Halkevi Başkanı Ali Rıza Bey: “*Binlerce halkın ve köylülerimizin saffet ve samimiyetle ve büyük bayrama karşı sönmez bir aşk ve muhabbetle bayramı geçirdikleri ve asil bir Türk gelini gibi baştanbaşa allara bürünmüş bedii bir surette süslenerek, ortaya atılmış bir vaziyetle Cumhuriyetimizin yıldönümünü karşılayan Iğdır o gün tasvirden aciz bulunduğumuz bir heyecan içinde bulunuyordu.*” şeklindeki açıklamasıyla Iğdır’da Cumhuriyetin 11. Yıldönümü kutlamalarının yapıldığını belirtmiştir.⁵¹⁰

23 Şubat 1934 tarihinde açılan Iğdır Halkevi’nin 1935 yılında 649 kayıtlı üyesi bulunmaktaydı. Yönetim kurulu ve şubeler toplamda 83 toplantı yapmışlardı. Bu toplantılara katılanları sayısı 2.406’dır. Iğdır Halkevi’nde yapılan bu toplantıların dışında gösteri, konferans, sinema, oyun, balo, şölen, bayram ve köy gezileri olmak

⁵⁰⁷ BCA, 490.1.0.0.1145.18.1.

⁵⁰⁸ BCA, 490.1.0.0.1145.18.1.

⁵⁰⁹ BCA, 490.1.0.0.1145.18.1.

⁵¹⁰ BCA, 490.1.0.0.1145.18.1.

üzere yapılan toplantılarla birlikte toplamda 157 etkinlik yapılmıştı. Bu etkinliklere 10.210 vatandaş katılmıştı.⁵¹¹

1936 yılı birinci altı aylık dönemde halkevi şubelerinin üye durumu şu şekilde idi: Halkevinin toplam üye sayısı 30 bayan ve 649 erkek olmak üzere toplam 679 idi. 30 bayan üyenin tamamı sosyal yardım şubesine kayıtlıydı. Halkevinin CHP Genel Sekreterliğine gönderdiği birinci altı aylık faaliyet raporunda göre halkevi yönetim kurulu ve şubeler toplamda 89 toplantı yapmış ve toplantılara 2.459 kişi katılmıştı. Halkevi bu dönem de yönetim kurulu, şube ve komite toplantıları dahil 131 etkinlik yapmış ve bu etkinliklere 6.742 kişi katılmıştı. 1936 yılı ikinci altı aylık raporuna göre de şubelerin toplam üye sayıları 5 öğretmen, 88 tecimen, 120 işçi, 419 çiftçi ve üyelerden 30 bayan 632 bay olmak üzere toplam 662 üye olduğu görülmektedir. Bu dönemde yapılan halkevi yönetim kurulu, şubeler ve komiteler toplamda 133 toplantı yapmış ve toplantılara 3.840 kişi katılmıştı. Bir önceki dönemle karşılaştırıldığında toplantı ve katılımcı sayısında artış olduğu görülmektedir. Bu dönemdeki toplam etkinlik sayısı 174 ve katılımcı sayısı 7.510'dur. Bir önceki dönemle karşılaştırıldığında etkinlik ve katılımcı sayısında ciddi bir artış olduğu görülmektedir.⁵¹²

1937 birinci altı aylık dönemde halkevi şubelerinin üye durumu: 4 öğretmen, 69 tecimen, 88 işçi, 475 çiftçi, 1 güzel sanatlar ve üyelerden 26 bayan, 677 bay olmak üzere toplamda 703 üye olduğu görülmektedir. 30 Haziran 1937 tarihinde CHP Genel Sekreterliğine gönderilen birinci altı aylık raporun mesai cetveli incelendiğinde bu dönemde yapılan halkevi yönetim kurulu, şubeler ve komiteler toplamda 153 toplantı yaptığı ve bu toplantılara 2.132 kişinin katıldığı görülmektedir. Bir önceki dönemle karşılaştırıldığında toplantı sayısının arttığı ancak katılımcı sayısının azaldığı görülmektedir. 1937 ikinci altı aylık dönemdeki şubelerin üye sayılarına bakıldığında 22 öğretmen, 61 tecimen, 61 işçi ve 461 çiftçi olduğu görülmektedir. Bu üyelerin 26'sı bayan ve 646 bay olmak üzere toplamda 672 üye olduğu görülmektedir.⁵¹³ Bu dönemde komiteler 105 toplantı yapmış ve katılımcı sayısı 404 olmuştu. Şubeler de 28 toplantı yapmış ve katılımcı sayısı 1.316 olmuştu. Bu dönemde halkevi yönetim kurulu

⁵¹¹ BCA, 490.1.0.0.988.825.1.

⁵¹² BCA, 490.1.0.0.988.825.1.

⁵¹³ BCA, 490.1.0.0.988.825.1.

toplantısı bulunmamaktadır. Yapılan etkinlik sayısı 39, katılımcı sayısı da 3.326'dır. Toplantılarla birlikte toplam etkinlik sayısı 172, katılımcı sayısı da 5.046 olmuştur.⁵¹⁴

1938 yılı Iğdır Halkevi'nin çalışma defterinde şu bilgiler yer almaktadır: Halkevinin yıllık bütçesi 1.350 liradır. Halkevinin altı lambalı radyosu vardır. Halkevi devamlı bir voleybol etkinliği yapmakta ve bu etkinliğe 96 kişi sürekli katılmaktadır. Bu dönemde 2 spor gezisi ve 9 av etkinliği yapılmıştır. Halkevinde bir okuma odası oluşturulmuştur.⁵¹⁵ Iğdır Halkevi Çalışma Raporu'nun ekinde sunulan belgede halkevi, CHP Genel Sekreterliğinden birtakım isteklerde bulunmuştu. Buna göre: halkevi bütçesi çalışma masraflarına harcandığı için inşaat ve tadilat masraflarına ödenek ayrılamamıştı. Halkevi binası üzerinin toprak olması kış mevsiminde sıkıntılar yaşanmasına sebep olmaktaydı. Bu nedenle binaya saclı bir çatı yapılması gerektiği ve bunun içinde 2.200 lira yardıma ihtiyaç olduğu belirtilmişti. Ayrıca Halkevinin bandosu bulunmadığı ulusal bayramlarda ve halkevi etkinliklerinde kullanılmak üzere bir bando takımı alınması gerektiği belirtilmiş bunun için de 1.600 lira yardım yapılması istenmişti.⁵¹⁶

1939 yılında halkevi köy gezilerine ağırlık vermiş ve 8 Nisan 1939 tarihinde Iğdır'ın köyleri ziyaret edilmişti. Halkevi başkanı, komite başkanları, doktorlar, sporcular, jandarma komutanı, sorgu hâkimi ve halktan oluşan kalabalık bir gurup halkevi önünden hareket ederek atlar, arabalar ve bisikletlerle Karakuyu, Halfeli ve Hoşhaber köylerine ziyaret gerçekleştirilmişti. Köy halkı ziyaretçileri kalabalık bir şekilde tezahüratla karşılamıştı. Daha sonra köylüler arasında ne kadar hasta varsa meydana gelemeyenlerde evlerinde ziyaret edilerek sıtma mücadele hekimi ve hükümet tabibi tarafından muayene edilerek ihtiyaç sahibi olanların ilaçları halkevi tarafından alınmıştı. Halkevi sosyal yardım kolu her hafta perşembe gününü tüm halkın bedava muayene olabilmesi için bir muayenehane tesis etmiş ve verilecek ilaçlar tedarik edilmişti. Askeri ve sivil her doktor haftada bir gün gerektiğinde iki gün bu muayenehanede gönüllü olarak çalışmayı severek kabul etmişti.⁵¹⁷

Halkevi ikinci köy gezisini Alikamer, Yaycı ve Küllük köylerine yaptı. Yapılan bu köy gezisinde köylülerle hasbıhal edilerek istekleri dinlenmişti. Halkevi başkanı

⁵¹⁴ BCA, 490.1.0.0.988.825.1.

⁵¹⁵ BCA, 490.1.0.0.988.825.1.

⁵¹⁶ BCA, 490.1.0.0.988.825.1.

⁵¹⁷ Kars Gazetesi, 14 Nisan 1939, S.735.

tarafından konuşma yapılarak halkevi muayenehanesinin açık olduğu ve hasta olanların müracaat edebileceği belirtilmişti. Ayrıca Yayı köyünde yaşanan bir kavga neticesinde iki tarafa ayrılan köylüler barıştırılmıştı.⁵¹⁸

3.2.3. Halkevinin Iğdır'ın Kültürel Hayatı Üzerindeki Etkileri

Halkevleri Atatürk İlke ve İnkılâplarının öngörmüş olduğu toplumsal dönüşümde kültürel alanda fonksiyonel bir görev üstlenmişlerdir. Bu tarihi projede görevlerini organları aracılığıyla yerin getirmeye çalışmışlardır. Halkevi şubeleri yetişkin eğitimi ile soysal dönüşümü öngören şubeler ve sanatsal, kültürel canlanmaya katkı sunan şubeler olarak çalışmalarını devam ettirmişlerdir.⁵¹⁹ Iğdır Halkevi de Gösterit, Spor, Köycülük, Sosyal Yardım, Dil-Tarih-Edebiyat, Kitap Sarayı ve Yayın, Halk Dershaneleri ve Kursları şubeleri olarak çalışmalarını sürdürmüştü.

3.2.3.1. Gösterit Şubesi

Halkevlerinin Gösterit (Temsil) şubeleri temsil sanatına ilgisi olan üyelere oluşturuluyordu. Bu kapsam da halkevlerinin hazırladığı piyes ve oyunların sahnelenmesi etkinliklerini gerçekleştiriyordu.⁵²⁰ Iğdır Halkevi Gösterit Şubesi de 1935 yılında faaliyete başladı. Gösterit Şubesi Başkanı Abbas Akçay, Üyeleri de Abbas Çetin ve Hüseyin Cahit idi. Gösterit Şubesi 1935 yılında 4 temsil sundu. Ayrıca 2 temsilde okullarda öğretmenlerle birlikte verildi. Şube bu yılda üye sayısının artması ile ilgili çalışmalara da önem verdi. 1935 yılında Gösterit Şubesinin 1 öğretmen, 6 tecimen, 22 işçi, 6 çifti olmak üzere toplam 35 üyesi bulunmaktaydı. Gösterit Şubesinin 1936 yılında yönetimi Başkan: Abbas Akçay, Üyeler: Hüseyin Cahit, Hamit Dönmez, Fettah Şekerci'den oluşmuştu. Şubenin üye sayısı bir önceki yılla aynı idi. Gösterit Şubesi bu yılda “*Hisse-i Şayia*”, “*Akın*”, “*Beyaz Kahraman*” adı altında üç piyes sergilemiş ve bu piyesleri 630 kişi izlemişti. Ayrıca bu yıl içerisinde 2 tane de temsil sunmuştu. Gösterit şubesinin yönetiminde 1937 de değişiklikler oldu. Buna göre Şube Başkanı: Kerim Aşan, Üyeleri: Sabri Bey ve Abbas Akçay idi. Gösterit Şubesi bu dönemde 3 gösteri yaptı.⁵²¹

⁵¹⁸ *Kars Gazetesi*, 28 Nisan 1939, S.739.

⁵¹⁹ Atlı, *Kars'ta Siyasi Hayat*, s.101-102.

⁵²⁰ *CHP Halkevleri Talimatnamesi*, Ankara, Hâkimiyeti Milliye Matbaası,1932, s.11.

⁵²¹ *BCA*, 490.1.0.0.988.825.1.

1938 yılında şube yönetim kurulu üye sayılarında azalma oldu. Şube Başkanı Kerim Aşan ve Üye de Abbas Akçay idi. Gösterit Şubesi bu yılda 20 toplantı yapmış ancak herhangi bir gösteri ve piyes sergilenmemişti.⁵²² 1939 yılında Gösterit Şubesi, gelirleri tayyare cemiyeti ve spor kulüplerine verilmek üzere bir müsamere düzenlendi. Belediye meydanında halka açık bir alanda yapılan müsamerede “Ana” adlı piyes sergilendi. Müsamereyi kalabalık bir seyirci kitlesi izledi. Müsaderede sonuncunda iyi bir gelir elde edildi.⁵²³ Gösterit Şubesi yine bu dönemde belediye meydanında kalabalık bir davetli huzurunda bir müsamere tertip etmişti. Müsamerede Kars Halkevi Bاندosu güzel parçalar çalarak müsamereye katıldı. Müsamerede gençlerin temsil ettiği “Devrim Yolcuları” piyesi başarılı bir şekilde oynanmıştı.⁵²⁴

3.2.3.2. Spor Şubesi

Halkevlerinin spor şubelerinin kuruluş amaçları spor dalları hakkında halkı bilgilendirmek, sporu kitlesel bir etkinlik haline getirmek, toplumda spora karşı sevgi ve ilgi uyandırmak ve beden eğitimi dersi veren kuruluşlara yardımcı olmaktır.⁵²⁵ Bu kapsamda kurulan Iğdır Halkevi Spor Şubesinin 1935 yılında yönetimi şu şekilde idi: Başkan Esat Çetinkaya, Üyeleri ise Mahmut Cengiz, Zeki Küçüksay, Abbas Yücel, Hüseyin Karaçay idi. Spor Şubesinin 2 öğretmen, 5 tecimen, 22 işçi, 7 çifti olmak üzere toplam 36 üyesi bulunmaktaydı. Spor Şubesi bu yılda yedi defa atlı gezinti yaptı ve iki defa da 16 km mesafedeki Orkof köyüne gezi düzenlendi. Ayrıca haftada iki defa futbol ve voleybol etkinliği düzenlendi. Bu bağlamda Iğdır Halkevi Futbol Takımı Kars İdman Yurdu Futbol Takımı ile resmi bir maç yaptı.⁵²⁶

1936 yılında Spor Şubesinin yönetiminde değişiklikler oldu. Buna göre: Şube Başkanı Fahri Ekeman (Su ve Fen Memuru), üyeler ise Haydar Yüksel (Tüccar), Mahmut Yeşilyurt (Tüccar), Abbas Yücel (Esnaf) ve Reşit Sönmez (Terzi) idi. Şubesinin 1936 yılında 2 öğretmen, 4 tecimen, 22 işçi ve 7 çiftçi olmak üzere toplam 35 üyesi vardı. Spor şubesi 1936 yılının ilk altı aylık döneminde 16 voleybol, 3 tanesi resmi olmak üzere 18 futbol maçı ve 2 defa atlı gezi etkinliği düzenlendi. İkinci altı

⁵²² BCA, 490.1.0.0.988.825.1.

⁵²³ Kars Gazetesi, 4 Ağustos 1939, S.766.

⁵²⁴ Kars Gazetesi, 1 Eylül 1939, S.774.

⁵²⁵ Atlı, Kars Halkevi ve Faaliyetleri, s.36-37.

⁵²⁶ BCA, 490.1.0.0.988.825.1.

aylık dönemde ise 27 voleybol, 16 futbol maçı ve iki defa atlı gezinti yapıldı. Haftanın bir günü spor günü yapılarak Iğdır'da sporun gelişmesi için çalışmalar yaptı.⁵²⁷

1937 yılında şubenin yönetim kurulu yeniden oluşturuldu. Şube Başkanlığına Rüstem Emircan (Ziraatçı), Üyeliklere de Haydar Yukul (Tüccar), Naci Güneş (Tüccar), Fahri Ekeman (Su ve Fen memuru), Ali Mutlu (Ziraat Bankası Memuru) getirildi. Spor Şubesi 1937 yılında resmi olarak 4 futbol 3 voleybol maçı düzenlemişti. Bunun dışında 48 futbol 96 voleybol etkinliği ve ayrıca 4 defa da bisiklet sürme etkinliği yapılmıştı. Bu dönem de tenis sahası inşası için de çalışmalara başlanmıştı.⁵²⁸

1938 yılında şubenin yönetim kurulu Başkan: Kemal Urfa (Fen Memuru) Üyeler: Naci Güneş (Tecimen), Ali Mutlu (Bankacı), Fahri Ekmen (Fen Memuru) den oluşmuştu. Şube 1938 yılında 23 toplantı yapmış toplantılar da alınan kararlar gereği 2 spor kulübü kurulmuştu. Bu dönemde spor etkinlikleri yapılmış, atlı ve bisikletli kafieler oluşturularak köy gezileri düzenlenmişti⁵²⁹ Ayrıca Ağrı Halkevi Futbol Takımı Iğdır'a gelerek Iğdır Halkevi Spor Kulübü ile bir futbol maçı yapmıştı.⁵³⁰

3.2.3.3. Köycülük Şubesi

Halkevlerinin Köycülük Şubelerinin amacı köylerde yaşayan vatandaşların sağlık ve kültürel yönden gelişmelerine ortam oluşturmak ve köylerin güzelleştirilmesi çalışmaları yapmaktır.⁵³¹ Bu kapsam da Iğdır Halkevi Köycülük Şubesi de çalışmalara başlamak üzere 1935 yılında şube yönetimi oluşturdu. Oluşturulan şube yönetimi Başkan: Abdullah Ekinci, Üyeleri ise Kerim Zengi, Beyler Aydın ve Hüseyin Sökmez'den oluşmuştu. Şubenin 2 öğretmen, 30 tecimen, 40 işçi, 416 çifti olmak üzere 488 üyesi bulunmaktaydı. Köycülük şubesi 1935 yılında altı köyü ziyaret etmiş ve köylüler ulusal bayramlara davet etmişti.⁵³²

1936 yılında şube yönetimin de değişiklik olduğu gözlenmektedir. Şube Başkanı: Beyler Aydın (Tüccar), Üyeler ise Kerem Zengi (Gazinocu), Fehmi Bey (Öğretmen)'dir. Köycülük Şubesi 1936 yılında haftanın bir günü köylü gecesi olarak

⁵²⁷ BCA, 490.1.0.0.988.825.1.

⁵²⁸ BCA, 490.1.0.0.988.825.1.

⁵²⁹ BCA, 490.1.0.0.988.825.1.

⁵³⁰ Kars Gazetesi, 6 Eylül 1938, S.674.

⁵³¹ CHP Halkevleri Talimatnamesi, s.19.

⁵³² BCA, 490.1.0.0.988.825.1.

düzenlemişti. Bu dönemde Köycülük Şubesinin 2 öğretmen, 30 tecimen, 40 işçi ve 416 çiftçi olmak üzere 488 üyesi bulunuyordu.⁵³³

1937 yılında tekrar yönetimde değişiklikler olmuştur. Buna göre Başkan: Arif Aytaç (Emniyet Memuru), Üyeler: İbrahim Okan, Aziz Çiftlik, Abdürrezzak Güneş, Ali Alkazak'tır. Bu yılda Köycülük Şubesi her ay 2 defa köyleri ziyaret etmiş ve köylülerin sorunlar tespit edilerek çözüm bulunmaya çalışılmıştı.⁵³⁴

1938 yılı şube yönetimi: Başkanı: Şevki Güner Üyeler: Abdürrezzak Güneş, Aziz Çiftlik, İbrahim Cihangir idi. Köycülük Şubesi 1938 yılında 25 toplantı yaparak kararlar almış ve uygulanmıştı. Ayrıca 9 köy gezisi yapılarak köylülerin ürünlerine zarar veren yaban domuzu avları yapılmış ve 75 domuz itlaf edilmişti. Daha önce bölgede yapılmayan cirit oyunu etkinliği yapılmaya başlanmış ve köylülerden atlı birlikler oluşturularak spor sahasında atlı cirit oyunları tertip edilmişti. Köy gezilerinde halkla iletişim kurularak dilekçelerinin ücretsiz yazılması için çalışma yapılmış ve 6 ay içinde 120 köylüye ücretsiz dilekçe yazılmıştı. Bölgede ipek böcekçiliğinin tanıtımı yapılmış böcek tohumu tedarik edilmiş ve böcek besleme yöntemleri köylülere gösterilmişti. Bu kapsamda dut yetiştiriciliği için çalışmalar yapılmış ve bir dut fidanlığı oluşturulmuştu. Köycülük Şubesinin yaptığı köy gezilerinde Karakoyunlular dönemine ait oldukları kanaatine varılan koçbaşı mezar taşları tespit edilerek resimleri çekilmişti.⁵³⁵

3.2.3.4. Sosyal Yardım Şubesi

Halkevleri Sosyal Yardım Şubelerinin amacı halkevlerinin bulundukları bölgelerdeki yardıma muhtaç kimsesiz kadınlar, çocuklar, ihtiyarlar, hastalar ve yardıma muhtaç vatandaşlara yardım yapmaktır.⁵³⁶ Iğdır Halkevi Sosyal Yardım Şubesi de bu faaliyetleri yapmak üzere 1935 yılında şube yönetimini oluşturarak çalışmalara başladı. Oluşturulan şube yönetiminde Başkan: İbrahim Aras, Üyeler: Timur Necip ve Naki Odoğlu idi. Sosyal Yardım Şubesinin bu dönemde 47 tecimen, 35 işçi, 8 çiftçi olmak üzere 90 üyesi bulunmaktadır. Sosyal Yardım Şubesi tarafından 1935 yılı içerisinde 24 hasta tedavi ettirilerek ilaçları alınmıştı. Ayrıca muhtelif yerlere 11 hasta sevk edilmişti. Sağlıkla ilgili bilgilendirme çalışması yapmak amacıyla 4 köye ziyareti yapılmış ve yıl

⁵³³ BCA, 490.1.0.0.988.825.1.

⁵³⁴ BCA, 490.1.0.0.988.825.1.

⁵³⁵ BCA, 490.1.0.0.988.825.1.

⁵³⁶ CHP Halkevleri Talimatnamesi, s.14.

içerisinde 5 konferans düzenlemişti. Şube sosyal yardım çalışmaları kapsamında da 23 kimsesiz çocuğa yardım etmiş ve elbise ihtiyaçları karşılamıştı.⁵³⁷

Sosyal Yardım Şubesinin 1936 yılında 1 doktor, 46 tecimen, 36 işçi ve 8 çiftçi olmak üzere 91 üyesi vardı. 1936 yılının ilk altı aylık döneminde 24 yoksul hasta muayene ettirilerek ilaçları alınmış ve 38 öğrenciye elbise yardımı yapılmıştı. Şube sağlıkla ilgili 4 konferans düzenlemiş ve 2 köye gidilerek bilgilendirme yapmıştı. Ayrıca 1936 ikinci altı aylık döneminde 3 öğrenci okula kazandırılmış ve 8 yoksul vatandaşa da yardım edilmişti.⁵³⁸

1937 yılında şubenin yönetimin de değişiklik olmuştur. Buna göre Başkan: Hilmi Engin (Baytar), Üyeler: Cevdet Evgin (Tüccar), Teymur Necili (Tüccar), Bekir Odoğlu (Tüccar)'dur. 1937 yılında Sosyal Yardım Şubesi tarafından 15 çocuk ve 6 aileye yiyecek ve giyim yardımı yapılmıştı.⁵³⁹

1938 yılında şubenin yönetimi Başkan: Hilmi Ergir (Baytar) Üye: Cevdet Evgin (Tecimen)'den oluşmuştu. Sosyal Yardım Şubesi 1938 yılında 22 toplantı yaparak alınan kararlar gereği yardıma muhtaç aileler araştırılmış ve 12 aile tespit edilerek yiyecek yardımı yapılmıştı. Ayrıca okula giden çocuklara ve Bulgaristan göçmenlerinin okuyan çocuklarına kırtasiye malzemeleri yardımı yapılmıştı.⁵⁴⁰

3.2.3.5. Dil-Tarih-Edebiyat Şubesi

Halkevi Dil-Tarih-Edebiyat Şubelerinin amacı Halkevlerinin kuruldukları bölgelerdeki halkın genel bilgisini arttırmak ve bu amaçla konferanslar düzenlemek, Cumhuriyet ve inkılâp prensiplerinin kökleşmesini sağlamak, ülke sevgisi ve vatandaşlık bilincini yükseltmek, dil, edebiyat ve tarih alanında araştırmalar yapmaktır.⁵⁴¹ Iğdır Halkevi Dil-Tarih-Edebiyat Şubesi bu amaçla 1937 yılında kuruldu. Şubenin Yönetim Kurulu Başkan: Kadri Sungur, Üyeleri de Şevket İçten ve Kemal Urfa idi. 1938 yılında faaliyetlere başlayan şube bu yılda 22 şube toplantısı yaptı. Yapılan toplantılar neticesinde alınan birçok kararın yanı sıra tarihi konferanslar yapılması ve Iğdır ve çevresindeki tarihi eserlerin incelenmesi kararı da alınmıştır. Bu kapsamda ilçe

⁵³⁷ BCA, 490.1.0.0.988.825.1.

⁵³⁸ BCA, 490.1.0.0.988.825.1.

⁵³⁹ BCA, 490.1.0.0.988.825.1.

⁵⁴⁰ BCA, 490.1.0.0.988.825.1

⁵⁴¹ CHP Halkevleri Talimatnamesi, s.10.

merkezinden 17 km uzaklıktaki Selçuklu dönemine ait Kervansaray’a gidilerek burada incelemeler yapılmıştır.⁵⁴²

Iğdır Halkevi Dil-Tarih-Edebiyat Şubesi 1939 yılında etkinliklerini arttırmıştır. Cumartesi günlerini “Halk Gecesi” ne ayırmıştır. İlk halk gecesi toplantısı 12 Şubat 1939 tarihin de yapılmıştı. Saat 19.00’da başlayan toplantıda Halkevi Dil-Tarih-Edebiyat Şubesi Başkanı tarafından halk gecesi toplantıları hakkında bilgi vermişti. Daha sonra halk müzikleri çalınmış ve şiirler okunmuştu.⁵⁴³

3.2.3.6. Kitap Sarayı ve Yayın Şubesi

Halkevleri Kitap Sarayı ve Yayın Şubeleri halkevlerindeki kütüphanecilik çalışmalarını yürütmek için kurulmuştu.⁵⁴⁴ Iğdır Halkevi Kitap Sarayı ve Yayın Şubesi kurulmadan önce Iğdır Halkevinin Kitap Sarayı olarak adlandırılan bir kütüphanesi bulunmaktaydı. Kitap Sarayında 1935 yılında 395 adet kitap bulunuyordu ve kitap sarayından 625 kişi faydalanmıştı.⁵⁴⁵ 1936 yılında halkevinin kitap sarayında birinci altı aylık dönemde 495 kitap bulunuyordu. Kitap, gazete ve mecmua okuyanların sayısı da 299 kişi idi. 1936 yılı ikinci altı aylık döneminde kitap sarayındaki kitap sayısı belirtilmemiş olup kitap, gazete ve mecmua okuyanların sayısı 315 kişi olarak belirtilmiştir.⁵⁴⁶

1937 yılında kurulan Kitap Sarayı ve Yayın Şubesinin Başkanı: Hüseyin Aydemir, Üyeleri ise Mehmet Kom ve Sait Akalın idi. Kitap Sarayı ve Yayın Şubesi 1938 yılında çalışmalara başladı. Şube bu dönemde kapalı olan kütüphaneyi tekrar açarak tüm kitapları numaralandırılmıştı. Bu çalışmalar sonucunda iki ay içinde 297 kitap ve 372 gazete okunmuştu. Kütüphane de Ulus, Doğu, Karagöz, Yurt, Çığır, Uyanış, Akbaba, Yedi Gün, Ülkü, Taşan, Taşpınar, Uludağ gibi dergi ve gazeteler bulunmaktaydı.⁵⁴⁷

3.2.3.7. Halk Dershaneleri ve Kursları Şubesi

Halk Dershaneleri ve Kursları Şubesinin öncelikli amacı halkın genel bilgi ve kültür düzeyini yükseltecek çalışmalar yapmaktır. Şubeler bu amacı gerçekleştirmek

⁵⁴² BCA, 490.1.0.0.988.825.1.

⁵⁴³ *Kars Gazetesi*, 21 Şubat 1939, S.720.

⁵⁴⁴ Atlı, *Kars Halkevi ve Faaliyetleri*, s.38.

⁵⁴⁵ BCA, 490.1.0.0.988.825.1.

⁵⁴⁶ BCA, 490.1.0.0.988.825.1.

⁵⁴⁷ BCA, 490.1.0.0.988.825.1.

üzere okuma yazma kursları, yabancı dil, fen bilimleri, el sanatları gibi alanlarda kurslar düzenleyerek eğitim veriyordu.⁵⁴⁸ Bu kapsamda Iğdır Halkevinin çalışmaları sonucu 1939 yılında halk dershaneleri faaliyete başlamıştı. Halkevi salonunda ilkokul öğretmenleri tarafından verilen derslere okuma yazma bilmeyen birçok vatandaş gelerek okuma yazma öğrenmeye başlamıştı.⁵⁴⁹

Sonraki yıllarda çalışmalarına devam eden halkevlerinin faaliyetleri 1950 yılından sonra durgun bir döneme girdi. 8 Ağustos 1951 tarihinde çıkarılan bir kanun ile Türkiye`de ki bütün halkevleri kapatıldı. Alınan kararın Iğdır`da uygulanması ile Iğdır Halkevi de kapandı.⁵⁵⁰

Iğdır`da halkevinin açılması ve çalışmaları Iğdır halkının eğitim ve kültür hayatı üzerinde büyük bir etki oluşturdu. Düzenlenen eğitim programları çerçevesinde açılan okuma-yazma kursları, düzenlenen konferanslar, tiyatro ve müsamereler halkta büyük bir ilgi uyandırdı. Halk bu etkinliklere yoğun olarak katıldı. Halkevinin Sosyal Yardım Şubesinin çalışmalarıyla ilgiye ve yardıma muhtaç insanların sorunları çözülmeye çalışıldı. Köycülük Şubesi yaptığı etkinliklerle halkla yakından ilgilendi ve çiftçilerin sorunlarının çözümünde etkin rol oynadı. Özellikle halkevi üye durumuna bakıldığında çiftçi üyelerin sayıca fazla olduğu görülmektedir. Spor Şubesi, Iğdır`da sportif faaliyetlerinin yaygınlaşmasında büyük katkılar sağladı. Geleneksel olarak yapılan, güreş ve cirit sporlarının yanında, futbol ve voleybol sporlarının yaygınlaştırılmasında da etkili oldu. Bu amaçla Iğdır`da spor kulüplerinin kurulmasında ve gençlerin spora olan ilgisinin artmasında Spor Şubesi etkin rol oynamıştır. Halkevinin Cumhuriyet ilkelerinin ve Atatürk devrimlerinin halka anlatılmasında büyük rol oynadığı görülmektedir.

3.3. Iğdır`da Kurulan Dernekler ve Kulüpler

Iğdır`da Cumhuriyetin kuruluşundan 1945 yılına kadar Türk Hava Kurumu Derneği, Çocuk Esirgeme Derneği ve Kızılay Derneği kurulmuştu. Türk Hava Kurumu Derneği`nin kuruluş amacı, memleket savunması için gereken maddi desteği sağlamaktı. Derneğin Iğdır Şubesi 1926 yılında kurulmuştu. Şubenin 10 üyesi bulunmaktaydı ve aynı zamanda bu üyeler CHP`nin kayıtlı üyelerindendi. Çocuk

⁵⁴⁸ *CHP Halkevleri Talimatnamesi*, s.15-16.

⁵⁴⁹ *Kars Gazetesi*,19 Birinci Kanun, 1939, S.803.

⁵⁵⁰ Atlı, *Kars`ta Siyasi Hayat*, s.124.

Esirgeme Kurumu Derneği Iğdır şubesi 1944 yılında kurulmuştu. Derneğin amacı yoksul çocukların giyim ve barınma ihtiyaçlarını karşılamaktı. Derneğin 18 üyesi bulunuyordu. Derneğin yönetim kurulu üyeleri Başkanı: Zeliha Özel, Veznedar: Kerim Aşan, Kâtip: Bozkurt Ergenekon, Üye: Ağa Erkan, Üye: Resul Taner idi. Kızılay Derneği Iğdır Şubesi 1932 yılında kurulmuştu. Amacı yoksul yurttaşların ihtiyaçlarını karşılamaktı. Derneğin 148 üyesi bulunmaktaydı. Derneğin yönetim kurulu üyeleri Başkan: Rıza Yalçın (Eski Belediye Başkanı), Kâtip: Bozkurt Ergenekon (Öğretmen), Veznedar: Feyzullah İnan (Dava Vekili), Üyeler: Timur Necilli, Gulam Parlar, Enver Ula, Lütfü Erkut idi.⁵⁵¹

Iğdır'da 1945 yılında kurulan diğer bir dernekte Iğdır Şehir Kulübü idi. 29 Ekim 1945 yılında kurulan kulübün amacı Iğdır ve çevresinde, ilmi ve içtimai bir ilerleme sağlamaktı. Kulübün kurucuları: Hüseyin Mutlu, Hüseyin Yayıcı, Rıza Yalçın, Servet Gökğün, Feyzullah İnan, Ali Yardım, Osman Ataman, İsrail Gökçe, Celil Cantürk, Hilmi Yücel, Eşref Kaya ve Bozkurt Ergenekon idi.⁵⁵²

Iğdır İlçesini İmar Derneği 5 Kasım 1945 tarihinde kuruldu. Derneğin yönetim kurulu üyeleri: Başkan: Rıza Yalçın, Başkan Vekili: Resul Taner, Üyeler: Osman Ataman, Temur Necilli, Abdulrezzak Güneş, Hüseyin Yayıcı ve Feyzullah İnan idi. Derneğin amacı; devlet, özel idare ve belediyenin Iğdır'ın imar ve inkişafı maksadı ile yapacağı tesis ve genel hizmetlere halkın yardımını sağlamak, okul, cami, köprü, elektrik, hal, içme suyu, kaldırım, kanal, lağım, spor alanı, park, mezarlık, fidanlık gibi tesis işleri yapmak ve mevcutların ıslahatını temin etmekte.⁵⁵³

Iğdır Esnaf Kulübü 1948 yılında kuruldu. Kulübün amacı Iğdır ticaret hayatının kalkınma ve ilerleme imkânlarını sağlamak, küçük sanat ustalarının sanatları ile ilgili bilgilerini arttırmak, imkânlar nispetinde bakım, sağlık ve sosyal yardım, tesis ve teşkilleri vücuda getirmektir. Kulübün kurucuları: Ali Ota (Tüccar), Gulam Parlar (Tüccar), Tefi Solmaz (Saatçi), Kadir Günde (Tüccar), Ali Yılmaz (Tüccar), Talip Sayan (Tüccar), Oruç Vurgun (Tüccar) idi.⁵⁵⁴

⁵⁵¹ BCA, 490.1.0.0.596.61.8.7.

⁵⁵² Kars Gazetesi, 28 Kasım 1945, S.1381.

⁵⁵³ Kars Gazetesi, 5 Aralık 1945, S.1383.

⁵⁵⁴ Kars Gazetesi, 22 Eylül 1948, S.1663.

Iğdır Çiftçi Kulübü 1949 yılında kuruldu. Kulübün amacı çiftçilere kalkınma ve ilerleme imkânı sağlama, çiftçiler arasında yakın bir dayanışma ve samimiyet oluşturma, sanatlarına dair bilgilerini attırma, imkânlar nispetinde sağlık ve sosyal yardım tesis ve teşekkülleri vücuda getirmektir. Tamamı çiftçilerden oluşan kulübün kurucuları: Paşa Çağatay, Nebi Yaşar, Kadir Günde, Adil Ertürk, Hasan Çetiner, Hüseyin Çağlar ve Mehmet Ağrı idi.⁵⁵⁵

Iğdır Avcılar Kulübü 1949 yılında kuruldu. Kulübün amacı Iğdır'daki avcıları bir araya toplamak, kış ve yaz av sporları, atıcılıkla meşgul olmaktır. Kulübün kurucuları: Başkan: Mehmet Duman (Çiftçi), Üyeler ise: Mehmet Gülten (Dava Vekili), Hüseyin Özer (Yemenici), Ali Rıza Vurgun (İstidacı), Hasan İğneci (Kunduracı), Sadrettin Kekeç (Şoför), Kemal Güner (Makinist) ve Mürsel Taner (Ticaret) idi.⁵⁵⁶

⁵⁵⁵ *Kars Gazetesi*, 15 Haziran 1949, S.1736

⁵⁵⁶ *Kars Gazetesi*, 10 Aralık 1949, S.1785

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İĞDIR'DA EKONOMİK HAYAT

4.1. Tarım

İğdir ve çevresinde Urartular döneminde tahıl, bağcılık ve meyve tarımı yapılmıştır. Sulama imkânlarının olmasından dolayı dere boylarındaki arazilerde tarım faaliyetleri yoğunlaşmıştı.⁵⁵⁷

Ankara Savaşı'nda Yıldırım Beyazıt'ı yenen Timur'u tebrik için İspanya Kralı tarafından Semerkant'a elçi olarak gönderilen Roy Gonzales Clavijo seyahatı sırasında Sürmeli Çukuru'na da uğramıştır. Seyahat ile ilgili yazdığı eserde Sürmeli Çukurunda ipek böcekçiliği ve ipek üretildiğinden bahsetmektedir.⁵⁵⁸ Bölgede Aras Nehri boyunca Kazancı köyünden Koçkıran köyüne kadar olan alanda yapılan kazılarda toprak altından asma köklerinin çıkması bölgede geçmişte bağcılığın yaygın olarak yapıldığını göstermektedir.⁵⁵⁹

İğdir bölgesinde Rus idaresi döneminde (1828-1917) pamuk tarımı yaygın olarak yapılmıştır. Karakoyunlu, Melekli, Cennettebat ve Taşburun'da 1850-1900 yıllarında kurulduğu tahmin edilen çırçır atölyeleri tespit edilmiştir. Bu dönemde yetiştirilen pamuklar Erivan şehrindeki çırçır atölyelerine götürülmüştür.⁵⁶⁰

Cumhuriyet Dönemi'nde İğdir Ovası'nda tarımı geliştirmek için yapılan çalışmalar 1925 yılında başlamıştı. İğdir Ovası arazisinin ıslah çalışmaları ve ovada pamuk tarımının geliştirilmesi için alınan tedbirler kapsamında çiftçilere kaliteli tohum verilmesi amacıyla dış ülkelerden getirilen pamuk tohumu çiftçilere dağıtılarak devlet eliyle pamuk tarımı teşvik edilmiştir.⁵⁶¹ Bu dönemde İğdir ve Kulp kazalarının da bağlı olduğu Bayazıt'ın 1925-1926 yılı ziraat durumuna bakıldığında tüm vilayette tahminen 250.000 dönüm arazide tarım yapılmaktadır. Tarım yapılan arazide 8.5 milyon kilo buğday, 9.5 milyon kilo arpa, 50 bin kilo mısır, 150 bin kilo çavdar, 25 bin kilo darı, 71 milyon kilo pirinç, 750 bin kilo pamuk mahsul elde edilmişti. Elde edilen bu

⁵⁵⁷ Kırzioğlu, *Kars Tarihi*, C.I, s.63.

⁵⁵⁸ Ruy Gonzales de Clavijo, *Anadolu Orta Asya ve Timur*, s.90.

⁵⁵⁹ Güner, *İlimiz İğdir*, s.235.

⁵⁶⁰ Güner, *İlimiz İğdir*, s.251.

⁵⁶¹ M.Salih Mercan, "İğdir Ovası Sulanması Hakkındaki 1935 yılı Raporu ve 1910-1914 Devresi Dünya Pamuk Üretimi ve Ticaretin Durumu", *II. Uluslararası Aras Havzası Sempozyumu*, s.533.

mahsulâtta 3.5 milyon kilo buğday, 2.5 milyon kilo arpa, 600 bin kilo pamuk ve 40 bin kilo pirinç Erivan ve Kars'a ihraç edilmişti.⁵⁶² Iğdır ve Kulp kazalarında bu dönemde bağcılıkta gelişmişti. Birçok meyve ağacının bulunduğu bölgede, üzüm bağları da bulunuyordu. Ayrıca sebze tarımı da yaygın olup birçok sebze yetiştiriliyordu.⁵⁶³ Bu dönemde Iğdır'da en fazla yetiştirilen tarım ürünleri buğday, pamuk, arpa ve pirinçti. Ayrıca yulaf, darı, burçak, bakla ve patates tarımı da yapılmaktaydı. Kulp (Tuzluca) kazasında en fazla yetiştirilen tarım ürünleri buğday ve arpa olmak üzere patates ve pamuktu. Iğdır ve Kulp kazalarında 1927-1928 yıllarında ekimi yapılan ürünlerin dönüm ve kilogram cinsinden miktarı aşağıda gösterilen şekildeydi.⁵⁶⁴

Tablo 4.1. Iğdır ve Kulp (Tuzluca) Kazalarında 1927-1928 Yıllarında Ekimi Yapılan Ürünlerin Dönüm ve Kilogram Cinsinden Miktarı

Ürün Adı	Iğdır Kazası		Kulp (Tuzluca) Kazası	
	Dönüm	Kg	Dönüm	Kg
Buğday	26.132	1.460.029	30.000	1.500.00
Arpa	1.600	129.250	13.000	700.00
Yulaf	114	13.170	-	-
Burçak	30	96	-	-
Darı	30	385	-	-
Bakla	5	160	-	-
Patates	7	224	200	10.000
Pamuk	7.238	424.036	300	6.000
Pirinç	1.496	97.946	-	-

Bayazıt vilayetinin 1928-1929 yıllarındaki ziraat durumuna da bakıldığında 224.282 dönüm arazide buğday, 104.925 dönüm arazide arpa, 114 dönüm arazide yulaf, 18.020 dönüm arazide çavdar, 4.030 dönüm arazide darı, 35 dönüm arazide bakla, 267 dönüm arazide patates, 7538 dönüm arazide pamuk ve 1482 dönüm arazide pirinç tarımı yapılmıştı. Yapılan tarımdan 9.359.529 kilo buğday, 5.765.000 kilo arpa, 13.170 kilo

⁵⁶² 1925-1926 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi, s.512.

⁵⁶³ Edhem, Türkiye'nin Sıhhi İctimai Coğrafyası Bayezid Vilayeti, s.4.

⁵⁶⁴ 1927-1928 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi, s.706-707.

yulaf, 1.240.000 kilo çavdar, 120.385 kilo darı, 1.060 kilo bakla, 12.024 kilo patates, 430.036 kilo pamuk ve 97.946 kilo pirinç elde edilmişti. Iğdır kazasının iklim ve sulama olanaklarından dolayı Bayazıt'ın tarımsal üretim anlamında önemli bir kazası idi. Özellikle pamuk tarımının büyük bir bölümü ve pirinç tarımının tamamının bu kazada yapılması ve bu ürünlerin ihraç edilmesi Iğdır'ın tarımsal önemini arttırmıştı.⁵⁶⁵

Iğdır'da sonraki yıllarda tarım ürünü çeşitliliği artmıştır. 1937 ile 1945 yılında Iğdır ve Tuzluca'da yetiştirilen tarım ürünlerinin ekim alanı ve bu ekim alanlarından elde edilen ürün miktarları aşağıdaki şekilde idi.⁵⁶⁶

Tablo 4.2. 1937 ile 1945 Yılları Iğdır ve Tuzluca'da Tarımı Yapılan Ürünlerin Ekim Alanları ve Ürün Miktarları

Ürünler	Iğdır				Tuzluca			
	1937		1945		1937		1945	
	Hektar	Ton	Hektar	Ton	Hektar	Ton	Hektar	Ton
Buğday	10.000	1.500	8.097	9200	50.000	4.880	2.098	2.365
Arpa	2.000	600	425	737	25.000	2.410	483	717
Mısır	7	5	20	23	40	20	15	7
Darı	145	25	10	1	10	2	15	1
Pirinç	1.800	800	195	365	-	-	-	-
Nohut	20	15	10	4	60	1	7	6
Mercimek	5	20	4	3	65	1	2	3
Patates	3	2	5	10	-	-	20	35
Pancar	-	-	-	-	4	2	-	-
Pamuk	11.000	6.000	220	250	4.000	200	42	3
Soğan	10	20	490	2.500	2	2	4	5
Keten	-	-	-	-	-	-	5	4

Tablodaki veriler değerlendirildiğinde buğday ve arpa tarımında üretim alanı azalmasına rağmen ürün miktarlarında artış olduğu görülmektedir. Darı ekiminde ekim

⁵⁶⁵ 1928-1929 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yıllığı, s.366.

⁵⁶⁶ BİUM, *Tarım İstatistikleri 1934-1937*, Ankara, DİE Yayınları Yayın No:135, 1939, s.154-304; BİGM, *Tarla Mahsulleri İstatistiği 1940-1945*, Ankara, DİE Yayınları Yayın No:264, 1947, s.63-175.

alanı daralmış ve üretim miktarı da düşmüştür. Iğdır için önemli ihraç ürünleri olan pamuk ve pirinç tarım ürünlerinde üretim alanlarının azaldığı görülmektedir. Pirinç tarımının ekim alanlarında sivrisineğin sıtma hastalığına sebep olmasından dolayı tarım alanı sınırlandırılmıştı. 1937 yılına göre sulama olanakları arttığından Iğdır Ovası'ndaki tarım ürünlerinde çeşitlilik artmıştır.

Iğdır ve çevresinde meyve yetiştiriciliği de önemli bir ekonomik faaliyetti. Iğdır'ın iklimi ve verimli bir ova oluşu meyve tarımının gelişmesinde etkili olan faktörlerdendi. Iğdır ve Tuzluca'da 1937 ile 1945 yıllarında tarımı yapılan meyveler ve üretim miktarları da aşağıdaki şekilde idi.⁵⁶⁷

Tablo 4.3. 1937 ile 1945 Yılı Iğdır ve Tuzluca'da Meyve Ağacı Sayısı ve Ürün Miktarı

Ürünler	Iğdır				Tuzluca			
	1937 yılı		1945 yılı		1937 yılı		1945 yılı	
	Ağaç Sayısı	Ürün (Ton)	Ağaç Sayısı	Ürün (Ton)	Ağaç Sayısı	Ürün (Ton)	Ağaç Sayısı	Ürün (Ton)
Ceviz	-	-	240	4	500	25	250	5
Armut	1.300	78	3.650	162	-	-	400	19
Dut	2.000	140	640	40	200	10	250	16
Elma	1.500	75	2.000	11	800	40	500	4
Erik	1.000	40	1.050	29	1.000	50	150	8
İğde	5.000	250	8.780	45	-	-	-	-
Kayısı	2.000	100	10.600	57	2.000	600	2.500	219
Şeftali	3.000	75	12.000	182	-	-	200	6
Vişne	1.000	10	5.000	57	-	-	350	6
Üzüm	833(Hektar)	15.000	279	40	-	-	-	-
Kiraz	-	-	110	1	-	-	-	-

Tablodaki veriler değerlendirildiğinde Iğdır Ovası'ndaki meyve tarımı çeşitliliğinin Tuzluca'dan fazla olduğu görülmektedir. Iğdır Ovası'nda ürün çeşitliliği olmasında sulama olanaklarının fazla olması etkilidir. Iğdır'da ceviz ve kiraz tarımı

⁵⁶⁷ BİUM, *Meyve İstatistiği 1937-1939*, İstanbul, Hüsnütabiat Basımevi, 1942, s.6-127; BİGM, *Meyve İstatistiği 1941-1945*, Ankara, DİE Yayınları Yayın No: 277, 1947, s.197-241.

1937 yılında yapılmadığı halde sonraki yıllarda bu ürünlerin de tarımı yapılmaya başlanmıştır. Tuzluca’da da 1937 yılında armut ve şeftali tarımı yapılmazken sonraki yıllarda bu ürünlerin tarımı yapıldığı görülmektedir. Dut ve üzüm tarımında 1937 yılına göre hem ağaç sayısında hem de üretim miktarında 1945 yılında azalma olmuştur. Elma, erik, kaysı ve içde gibi tarım ürünlerinde 1937 yılına göre ağaç sayısı arttığı halde 1945 yılında üretimin düştüğü görülmektedir. Iğdır’da armut, vişne ve şeftali gibi tarım ürünlerinin 1937 yılına göre hem ağaç sayısı hem de ürün miktarlarında artış olmuştur. Iğdır ve çevresinde yetiştirilen tarım ürünlerinin yıllar itibariyle değişiklik göstermesi iklimden kaynaklı olabilmektedir. Kış mevsiminin uzaması durumunda meyvelerin olgunlaşma süresinin uzamasına ve ürün miktarının düşmesinde etkilidir. Bu duruma etki eden diğer bir faktör de ticari kaygılardır. Ticareti daha çok yapılan ürünlerin ekim alanı genişlemekte ve üretim miktarları da artmaktadır.

Iğdır’da 1945 yılında Iğdır’da Kaymakamlık görevinde bulunan Sadık Artukmaç kaleme aldığı “Bir yaşamın Öyküsü” adlı hatıra eserinde 1945 yılındaki Iğdır tarımı ile ilgili şu bilgileri vermektedir: “*Iğdır Ovasında tahıllardan yaz meyvelerine kadar her çeşit ürün yetiştirilebilmektedir. Sanayi ürünü olan pamuk üretimine çok önem verilmektedir. Iğdır’ın şeftali ve üzümleri meşhurdur. Naki Bey adında bir zat şeftali konserveleri üreterek civar vilayetlere ve hatta Ankara ve İstanbul’a göndermektedir. Üzümlerinden standartlara uygun şarap ta imal edilmektedir.*”⁵⁶⁸

1947 yılında Amerikalı Uzman Thornbourg incelemelerde⁵⁶⁹ bulunmak amacıyla Yirminci Yüzyıl Vakfı⁵⁷⁰ adına Türkiye’ye gelmişti. İncelenme yaptığı bölgelerden biride Iğdır idi. Thornbourg, 15 Haziran 1947 tarihinde Iğdır’a gelerek üç gün boyunca incelenmelerde bulundu. Çalışmalarını tamamladıktan sonra Iğdır Kaymakamı Sadık Artukmaç’a Iğdır tarımı ile ilgili düşüncelerini şu şekilde açıklamıştı: “*Iğdır tarım ürünleri bakımından son derece verimli bir ilçe. Pamuk, pirinç, tahıl çeşitli ve nefis*

⁵⁶⁸ Sadık Artukmaç, *Bir Yaşamın Öyküsü*, s.42.

⁵⁶⁹ Yirminci yüzyıl Vakfının Türkiye ekonomisini araştırmakla görevlendirdiği Thornbourg Bahreyn’de petrol ile ilgili çalışmalar yaptığı dönemde hükümetin davetlisi olarak Türkiye’ye gelmişti. Yapacağı çalışmalarla ilgili iktisatçılarla görüşmüş, üretim bölgelerini gezmiş ve sanayi tesislerinin faaliyet durumlarını incelemişti. Yaptığı çalışmalarla Türkiye’nin zirai, iktisadi ve ticari durumunu tespit ederek ABD tarafından Türkiye’ye yapılacak yardımların hangi esaslara göre yapılacağı ile ilgili bir rapor hazırlamıştı. Metin Kopar, “ABD’nin Türkiye Üzerindeki Projeksiyonu: Thornbourg Raporu (1949-1950)”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2018, C11, S.61, s.307.

⁵⁷⁰ Yirminci Yüzyıl Vakfı 1919 yılında kurulmuştu. Vakıf çeşitli ülkelerde sosyal ve ekonomik alanlarda bilimsel araştırmalar yaparak elde ettiği sonuçları bir rapor halinde Amerikan kamuoyuna sunmaktaydı. Metin Kopar, “ABD’nin Türkiye Üzerindeki Projeksiyonu: Thornbourg Raporu (1949-1950)”, s.307

meyveler ve sebzeler yetişiyor. Ancak bunları gereği kadar değerlendiremiyorsunuz. Neyiniz noksan, biliyor musunuz? Birincisi, sulama tesisleriniz yok. Her şeyden önce Aras Nehri'nin sularından yararlanabileceğiniz biçimde sulama tesisleri kurmanız gerekli. İkincisi, yolunuz yok. Kars-Iğdır ve Iğdır-Doğubayazıt yollarını yaptığınız takdirde Iğdır kalkınır ve Türkiye'ye döviz yağar. Pamuğunuz var. Burada niçin bir tekstil fabrikanız yok. Bu bir noksandır.”⁵⁷¹

Sonraki yıllarda Iğdır ve çevresinde sulama olanaklarının artırılması çalışmaları yapılmıştır. Iğdır Ovası'nın sulama sorunun çözmek için 1927'de temeli atılan ve daha sonrasında bir türlü çözülemeyen Serdarabat Barajı meselesinin 1953'te çözülmesiyle Iğdır Ovası sulaması temin edilmişti.⁵⁷² Ekim alanlarının genişletilmesi kapsamında da çalışmalar yapılmış tuzlu araziler ıslah edilmişti. Yapılan bu çalışmalarla Iğdır Ovası'nda 61.000 hektar arazinin sulanması öngörülmüştü. Iğdır Ovası'nın sulama şebekesi için 1966 yılına kadar yapılan tesisler için 99.242.405 lira harcanmıştı. Yapılan bu çalışmalar sonucunda 1963 yılında 119.992.2 dekar olan tarım ekim alanları 1966 yılında 178.888.8 dekara yükseldi. Iğdır Ovası sulama şebekesi dâhilinde sulanan çeşitli tarım ürünlerinin 1967-1969 yılları arası ekim alanları ve yüzde oranları da aşağıdaki şekildeydi.⁵⁷³

⁵⁷¹ Sadık Artukmaç, *Bir Yaşamın Öyküsü*, s.42.

⁵⁷² *Şarkın Dili Gazetesi*, 8 Ekim 1953, S.127.

⁵⁷³ Ali Özdengiz, *Iğdır Ovası Sulama Şebekesinin Bugünkü Durumu, Şebeke Dâhilindeki Toprakların Sulama Yönünden Problemleri ve Çözüm Yolları Üzerine Bir Araştırma*, Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1973, s.55,78-79.

Tablo 4.4. Iğdır’da Tarım Ürünlerinin 1967-1969 Yılları Arası Ekim Alanları (Dekar) ve Yüzde Oranları

Ürünler	1967	%	1968	%	1969	%
Hububat	104.177.5	51.32	94.225.0	47.63	97.790.0	49.68
Bostan	8.817.7	4.34	6.533.7	3.30	10.710.0	5.44
Pancar	21.716.5	10.69	16.498.8	8.40	13.220.0	6.72
Pamuk	38.294.1	18.86	44.471.7	22.43	30.860.0	15.68
Ayçiçeği	1.951.9	0.96	2.257.6	1.14	2.200.0	1.12
Susam	118.3	0.06	701.5	0.35	5.730.0	2.91
Mısır	157.6	0.08	126.7	0.07	380.0	0.19
Çeltik	215.3	0.11	326.4	0.16	340.0	0.17
Fidanlık	2.225.1	1.10	2.349.3	1.19	2.530.0	1.28
Bağ	630.5	0.31	656.5	0.33	-	-
Meyve ve Üzüm Bağı	3.371.6	1.66	3.759.0	1.89	4.750.0	2.42
Sebze	2.194.1	1.08	2.508.7	1.27	2.940.0	1.49
Soğan	1.093.7	0.54	768.4	0.39	860.0	0.44
Kavaklık	483.9	0.24	874.3	0.44	930.0	0.47
Hayvan Yemi	17.555.8	8.65	21.789.5	11.01	23.600.0	11.99
Toplam	203.004.7	100.00	197.851.1	100.00	196.840.0	100.00

Tablodaki veriler değerlendirildiğinde hububat, pamuk ve pancar ekim alanlarında daralma olduğu görülmektedir. Buna karşılık diğer ürünlerin ekim alanlarında genişleme olmuştur. Sulama olanaklarının artmasına bağlı olarak ürün çeşitliliği artmıştır. Sulama olanaklarının artması bahçe ve sebze tarımının artmasını sağlamıştır.

4.1.1. Iğdır’da Tarımsal Potansiyelin Geliştirilmesi İçin Yapılan Çalışmalar

4.1.1.1. Iğdır Ovası’nın Sulama Sorunu ve Serdarabat Barajı Meselesi

Iğdır Ovası Rus idaresi zamanında Aras Nehri’nden gelen su ile sulanmaktaydı. Aras Nehri Iğdır Ovası’na hakim bir konumda aktığı için nehir üzerinde bir tesisat yapılmasına gerek görülmemiş idi. Kanallar vasıtasıyla Aras Nehri suyu Iğdır Ovası’na

ulaştırılıyordu.⁵⁷⁴ Aras Nehri sınır olduktan sonra Ruslar kendi hisselerine düşen suyu Aras Nehri'nden yüksekte olan Serdarabat Ovası'na ulaştırmak için bir baraj yapımına karar verdiler. Türkiye'de Iğdır Ovası'nın sulanması için çalışmalara başladı. Bu kapsamda Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında 8 Ocak 1927 tarihinde Kars'ta bir antlaşma imzalandı. Antlaşmaya göre Aras Nehri ve Karakale Köprüsü üzerinden nehrin membaina doğru 750 metre mesafe dâhilinde Serdarabad'ta bir baraj yapılmasına karar verildi. Sınırları oluşturan nehir, çay ve dere sularından yararlanmasına dair imzalanan antlaşmanın maddeleri şu şekilde idi:

1 – Anlaşmayı imzalayan Türkiye Cumhuriyeti ile, Sosyalist Şuralar Cumhuriyetleri ittihadı sınırında nehir, çay, dere sularında miktar itibari ile yarı yarıya istifade ederler.

2 – Anlaşmayı imzalayanlardan her biri sulardan faydalanmak için bu anlaşmayı imzalamışlardır. Taraflar anlaşmanın imzalandığı zaman mevcut olan bütün inşaatı muhafaza etmek hakkına sahiptir. Bu inşaat tamir ve tekrar tesis edebilecek, suların feni bir tarzda kullanımına uygun olarak kullanılması anlaşmayı imzalayanlar tarafından sağlanacaktır.

3 - Suların taksimi ve nehir sularının durumunu araştırmak için taraflar inceleme amacıyla araştırmalar yapacaktır.(suyun miktarı, sathı ve sürati) Taraflar su miktarının dağıtılacağı alanlarda nehir sularını inceleme hakkına sahiptir. Bu görev için eşit üyeli bir karma komisyon icra edilecektir.

4 – Nehirlerin su sarfiyatının tespiti için taraflar eşit üyelerden oluşan bir komisyon kurarlar, bu komisyon senede 2 defa 15 Eylül'e kadar belirlenen alanlarda nehir suları sarfiyatını tespit eder. Komisyon her ülkenin iki üyesinden oluşur. Nehir seviyesinin alçalması halinde yukarıda bahsedilen dönemlerin dışında taraflardan biri su sarfiyatını araştırmak isterse diğer taraf bu isteğe karşılık 15 gün içerisinde üyesini göndermeyi taahhüt eder. Taraflardan birinin temsilcisi belirlenen dönemde gelmezse diğer taraf yalnız olarak, nehir sularının sarfiyatını belirleme hakkına sahiptir. Fakat incelendiği alandaki sonuçları diğer tarafa bildirmeye mecburdur. Diğer taraf aynı su sarfiyatını ayrıca inceleyip başka sonuçlar elde ederse bu sarfiyatın yeniden belirlenmesini talep etmek hakkına sahiptir. Taraflar karma komisyon tarafından

⁵⁷⁴ BCA, 30.10.0.0.158.110.2.

nehirlerin su sarfiyatını belirlemek için yapılan çalışmaların masrafını yarı yarıya karşılayacaktır.

5 – İska kanalları inşası için nehir suları seviyesinin yükseltilmesi ve suni depolar yapılması gerek olduğu takdirde, tarafların her biri baraj yapma hakkına sahiptir. Taraflardan biri bir baraj yaptırdığı takdirde diğer tarafa ait olan su miktarının barajdan veya depolardan, serbest geçmesi sağlanacağı gibi balıklarında serbest geçmesi sağlanacaktır. Barajların inşası esnasında suyun geçici akıtılması için, nehirlerin her iki tarafından istifade etmek ve geçici tünel, koruma, inşaat gibi her nevi hidro teknik inşaat yapmak hakkına sahiptir. Bu halde adı geçen inşaat, suyu 250 metreden fazla bir mesafeye taşımaması gerekmektedir. Barajı inşa eden taraf diğer tarafın bütün menfaatini korumak zorundadır. Fakat tüm tedbirlere rağmen inşaatın bitiminde diğer taraf barajın inşasından dolayı sıkıntı çekmiş ise, barajı inşa eden taraf bu zararı tanzim edecektir. Köprü olarak kullanılan baraj her defasında taraf hükümetlerin itilafıyla inşa edilebilecektir.

6 – Sınırı oluşturan nehirlerin kenarlarının su tarafından tahrip edilmemesi için taraflardan her biri, mahmuz dikme hakkına sahiptir. Ancak bu mahmuzların inşasından doğacak zararlar telafi edilecektir.

7- Taraflardan hiçbirisi geçici olarak nehrin talveg istikametini değiştiremez. Sınırı oluşturan nehir yataklarında değişiklik yaptıkları takdirde, taraflar diğer tarafı zamanında haberdar etmek şartıyla zikredilen nehirlerin kenarlarında düzenleme hakkına sahiptir.

8 – Taraflar hidroelektrik istasyonlar ve değirmenler inşa edebilir. Yalnız bu istasyonlar ve tesisat için suyun alındığı ve bırakıldığı yerler diğer tarafı sıkıntıya sokmayacak şekilde birbirine yakın olarak, hidroelektrik istasyon veya değirmen tarafından istifade edilen nehir kısmı, serbest kısım bu anlaşmada bahsedilip taraflara ait esasen mevcut olan veya inşası ileride yapılması düşünülen iska kanalları ve diğer çalışmalar zarar vermeyecek biçimde tespit edilecektir.

9 – Taraflardan her biri yalnız ilgili tarafa ait su miktarından, istifade etmek şartıyla tulumbar kurabilir.

10 – 3. 5. 6. 7. 8. 9. Maddelerde belirtilen inşaatın yapılması ilgili maddeler karma komisyon tarafından yerine getirilecektir. Karma komisyonun toplanma zamanı taraflardan biri tarafından gönderilecek davetin, tebliği tarihinden itibaren üç ayı geçmemek şartıyla tespit edilecektir. Toplantı teklif eden taraf diğer taraf hükümetine toplantı teklifi ile beraber birlikte inşaatın şematik bir krokisini gönderecektir. Karma komisyonda aleyh de oylar çıktığı takdirde bütün hakkında belirtilen sorun taraf hükümetleri kararına bırakılacaktır.

11 – Anlaşmayı imzalayan tarafın halkı Türkiye Cumhuriyeti ile Sosyalist Şuralar Cumhuriyeti İttihadı sınırlarını oluşturan, sulardan belirlenen şartlar dâhilinde aynı derecede kullanım hakkına sahiptir. Halk sınıra uygun olan çay ve derelerden gündüzün izin almaksızın değirmen tesisatı, sulama, hayvan sulamak ve balık avlaması konusunda istifade edebilir. Ancak faydalı bir durum olduğu takdirde ve yalnız iki devlet sınır memurlarının belirledikleri bölgelerden geceleri çay sahiline yaklaşabilirler. Sulanmak üzere yalaklara götürülen hayvanlar, diğer tarafın arazisine geçemez. Şayet hayvan tesadüfen sınırın karşı tarafına geçmişse çobanlar hayvanı en kısa zaman için çevirmek üzere hududun 50 metreden fazla olmamak şartıyla diğer tarafa geçebilirler. Yalak noktaları her iki taraf sınır memuru tarafından tespit edilir. Halk kendi bölgesinde balık avlama hakkına sahiptir. Fakat gece vaktinde avlanması yasaktır. Bu maddenin Aras, Arpaçay, Poshof Çayı, Kora ve Çoruh nehir ve derelerinde geçerliliği yoktur.

12 – Anlaşma imzalandıktan sonra 2 ay içerisinde tasdik edilecektir ve tasdiknamelerin imza tarihinden itibaren geçerli olacaktır. Anlaşma 5 sene için geçerlidir. Bu süreden önce taraflardan biri fesh veya değiştirme için başvurmadığı için 1 sene daha devam edecektir. Fesh veya değiştirme talebi olmadığı sürece geçerli sayılacaktır. Anlaşma 1927 yılında ocak ayının sekizinci günü iki nüsha ve Fransızca olarak imzalanmıştır.⁵⁷⁵

Yapılan antlaşmaya ilave olarak aynı tarihte bir protokol imzalandı. İmzalanan protokolün maddeleri de aşağıdaki şekildedir.

“1-8 Ocak 1927’de Kars’ta imzalanan Türkiye Cumhuriyeti ile Sosyalist Şuralar Cumhuriyetleri İttihadı sınırlarını oluşturan nehir, çay ve derelerden yararlanmak amacıyla anlaşmanın beşinci maddesine göre Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, Sosyalist

⁵⁷⁵ Atlı, “Türk Rus İlişkileri Bağlamında Iğdır (1927-1953)”, *Kültür ve Tarih Bağlamında Iğdır Uluslararası Sempozyumu Bildiri Kitabı*, s.188-190.

Şuralar Cumhuriyetleri İttihadı Hükümeti tarafından inşa edilmekte olan Serdarabad Kanalı için Aras Nehri üzerinden ve Karakale Köprüsünden nehrin kaynağına doğru 750 metre mesafe dâhilinde Serdarabad 'da bir baraj yapılacaktır. Bu amaçla Sosyalist Şuralar Cumhuriyetleri İttihadı Hükümeti Aras Nehri'nin Türkiye Cumhuriyeti'ne ait olan bölümünde gereken inşaat masraflarını karşılayacaktır. Barajın tipi bu protokole bağlı plana göre tespit edilmiştir.

2-Aras Nehri'nin Türkiye Cumhuriyeti'ne ait olan bölümünde keşif yapılacağı alan ile baraj inşaatının yapılması için gereken alanın ölçüleri aşağıdaki şekildedir. Keşif bölgesinin Karakale Köprüsünden itibaren kaynak yönüne doğru uzunluğu 1400 genişliği 80 metredir. Baraj inşası alanının uzunluğu aynı noktadan itibaren 800 m, genişliği 150 metredir.

3- Sosyalist Şuralar Cumhuriyetleri İttihadı Hükümeti, Iğdır Ovası tarlalarının sulanması için Türkiye Cumhuriyeti tarafından inşa edilecek bir kanal vasıtasıyla suların yüzde elli miktarına kadar şartlar dahilinde alma hakkını Türkiye Cumhuriyeti'ne bırakır. Türkiye Cumhuriyeti Serdarabad Barajının su miktarı ve barajdan belirlenen ekonomik menfaat nispetinde iştirak eder. Türkiye Cumhuriyeti belirlenen ücreti ödemek şartıyla istediği zaman bu barajdan istifade etmek hakkını saklı tutar. Ücretlerin ne zaman ödeneceği iki taraf hükümetlerince belirlenecektir.

4-Serdarabad Barajının inşasıyla oluşan depolardan bir kanal vasıtasıyla su alarak istifade edileceği zamana kadar Iğdır Ovası'ndaki kanalların kurummasını önlemek için bu kanalların Serdarabad Barajının inşasından evvel almakta olduğu su miktarını alabilmelerini barajı inşa eden Sosyalist Şuralar Cumhuriyetleri İttihadı Hükümeti temin eder. Özellikle kurak mevsimde nehir suyunun yarısı nehrin Türkiye sahili yönünden ve yanından verebilmesi için de Türkiye sahili tarafından Sosyalist Şuralar Cumhuriyetleri İttihadı sahili yönünde bir ekloz inşa etmeyi ve eklozdan itibaren Iğdır Ovası'nın kanalı ağızlarına kadar suyun nehir yatağının tamamına yayılmayacak suretle yatağın düzenini Sosyalist Şuralar Cumhuriyetleri İttihadı taahhüt eder. Barajı inşa eden Sosyalist Şuralar Cumhuriyetleri İttihadı Hükümeti inşaatın gerektirdiği masrafı karşılar.

5- Barajı inşa eden Sosyalist Şuralar Cumhuriyetleri İttihadı Hükümeti bu inşaatın doğacak zarar ve ziyan konusunda Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'nin menfaatini

gösteren bütün tedbirleri alacak ve inşaatın sonunda kabul edilen tedbirlere rağmen maddi zarar ve ziyan hâsıl olmuşsa bunu da tazmin etmeye mecburdur.

6-Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti barajın bu protokole bağlı plan çerçevesinde inşasını kontrol etme hakkını saklı tutar.

7-Protokol imza tarihinden itibaren iki ay içinde tasdik edilecektir. İki nüsha ve Fransızca olarak Kars'ta tanzim edilecektir.”⁵⁷⁶

Baraj inşaatı 1930 yılı son günlerinde tamamlandı. Resmi açılış töreninde Sovyet heyetinin göstermiş olduğu ilgi ve alakaya mukabil Sovyet hudut komutanları ve yetkililer Kars'a davet edildi.⁵⁷⁷ İmzalanan protokol gereğince Aras suyunun yarısı Sovyetler Birliği'ne diğer yarısı da Türkiye'ye aitti. Ancak Aras Nehri'nden alınan yarı suy Iğdır Ovası'nın tamamının sulanmasına yetmemekteydi. Sular Umum Müdürlüğü 18 Ekim 1935 tarihinde Iğdır Ovası'nın sulama durumu ilgili bir rapor hazırladı. Rapordaki bilgiler şu şekildeydi: Ovanın Taşburun'dan aşağıda bulunan kısımları kaynağı Ağrı Dağı'nda bulunan ve Aras Nehri ile birleşen Karasu Nehri ile sulanmaktadır. Ovanın Markara Köprüsü'nün aşağısında bulunan kısmı çorak arazi olduğu gibi Ağrı Dağı eteklerine isabet eden kısmı da askeri sebeplerden dolayı tahliye ettirilmişti. Iğdır Ovası'nın sulanması için 20 kanal mevcuttu. Bu kanallar Karakale ile Markara Köprüsü arasında bulunmaktadır. Suların azaldığı dönemde köylüler tarafından kanal ağzında yapılan bentlerle su kabartılarak tarım alanlarına doğru yönelmesi temin edilmekteydi.⁵⁷⁸

Raporda baraj suyunun ovanın en yüksek noktalarına kadar ulaştırılması için yapılacak çalışmalar şu şekilde açıklanmıştı. “*Mevcut barajın hemen yanında takriben 563 metre tulinde ve 4 metre kutrunda bir tünel açarak bu tünelle alınacak suyu 1150 metre tulinde bir kanalla ovanın en yüksek noktasına vermek kabil olduğu görülmüştür. Buna ait nivelman ve mesahalar mahallinde yapılan ve avan proje halinde olarak hazırlanan resimlere göre ilk keşfe göre hissemize isabet eden baraj masrafı hariç takriben 350 liraya çıkacağı hesaplanmıştır. Yalnız bugünkü sulama kanalları iptidai şekilde olduğu ve köylüler tarafından mahdut miktarda arazi parçalarını sulayacak*

⁵⁷⁶ Atlı, “Türk Rus İlişkileri Bağlamında Iğdır (1927-1953)”, *Kültür ve Tarih Bağlamında Iğdır Uluslararası Sempozyumu Bildiri Kitabı*, s.191-192.

⁵⁷⁷ BCA, 30.10.0.0.248.675.29.

⁵⁷⁸ BCA, 30.10.0.0.158.110.2.

surette açıldığı için mevcut suya göre ovada yeniden fenni bir sulama şebekesi yapılmadıkça sulamanın yine mahdut sahalara inhisar edeceği bundan başka iptidai bir surette açılmış bulunan sulama şebekesi ile beraber tahliye şebekesi de mevcut bulunmadığı cihetle sulamada kullanılan sular öteye beriye dağılarak husule gelen bataklıkların olduğu gibi kalacağı aşikârdır. Buna mâni olmak için fenni bir sulama şebekesi yapmak ve tarlaların sulanmasından sonra geriye artan suları tahliye ayakları vasıtası ile toplayarak harice akıtmak lazımdır. Şu mütalaalara göre barajdan bir tünel vasıtasıyla suyun ovaya alınması işinin iyi bir netice verebilmesi aynı zamanda ovada fenni bir sulama şebekesinin de yapılması hakikatini meydana koymaktadır. Bunu yapmak için bütün ovanın muntazam haritasının alınması ve bu harita üzerinde yeni sulama şebekesinin çizilerek buna göre ıslahatın yapılması icap eder ki buna ait bütün masraf sulanacak saha 20000 hektar olduğuna göre tahminen 3,5 milyon liradır. Bu hale göre Iğdır Ovası'nın sulanması meselesi barajdaki nısıf hisseye iştirak etmek tünel ve yarma ile barajdan su almak ve ovada fenni sulama şebekesi tesis etmek suretiyle ehemmiyetli bir mevzuu olarak karşımıza çıkmaktadır.”⁵⁷⁹

Raporda ayrıca tüm bu işler yapılınca kadar da Aras Nehri'nin sularından protokol gereği yarısından faydalanmak içinde Aras üzerindeki mecra düzeltilerek köylü bentleri vasıtasıyla suyun kanallara alınması sağlanması gerektiği belirtilmiştir. Zira kurak mevsimlerde Aras Nehri'nde su azaldığı zamanda bütün sular yeni açılan Sovyetler Birliğine ait kanallara gittiğinden, Aras Nehri'nin alt mecrasına su gitmediği ve bu sebeple Iğdır Ovası'nı sulayan kanalların susuz kaldığı belirtilmiştir.⁵⁸⁰ Bu konu ile ilgili İktisat Vekili Celal Bayar 1937 yılında Yüksek Başvekâlete yazdığı yazıda Iğdır'da pamuk ziraatını takviye edecek en önemli işin sulama meselesi olduğunu vurgulamıştı. Bunun içinde Serdarabat Barajı'ndan istifade etmenin zaruri olduğunu ifade ederek Aras suyunun payımıza düşen yarı hissesini kullanmak için yapılacak tesisler dolayısıyla oluşacak mali fedakârlıktan kaçınmamamız gerektiğini belirtmişti.⁵⁸¹

Nafia Vekâleti 1937 yılında Iğdır'daki sulama sorununu çözmek için bazı çalışmalar yapmıştı. İlk olarak yapılacak tünel ve yarma ile ve daha sonra yapılacak sulama tesisatı vasıtasıyla sulama sorununu çözmeye çalışmıştır. Bunun için 1937

⁵⁷⁹ BCA, 30.10.0.0.158.110.2.

⁵⁸⁰ BCA, 30.10.0.0.158.110.2.

⁵⁸¹ BCA, 30.10.0.0.185.276.9.

yılında Erzincan’da etüt çalışmaları yapan heyeti bu iş için Iğdır’a göndermiştir. 31 milyon lira olan bu projenin ve gerekli olan diğer projelerinde yapılacağını belirtmiştir.⁵⁸² Bu projeler yapılıncaya kadar Aras Nehri’nden yarı hissemiz olan suyun alınabilmesi için Sovyetler Birliği ile bir komisyon oluşturulmuştur. Bu komisyona Türk tarafı iki teklif sunmuştur.

*“1.Yarı hissemiz olan suyun alınabilmesi için otomatik kapakların açık bulundurulması
2.Kanallarımıza suyu verebilmek için Sovyetler Birliği tarafından taahhüt edilmiş olan yatağın tanzim edilmesi.”*⁵⁸³

Komisyonunda bulunan Sovyetler Birliği temsilcileri teklif edilen maddelerden birincisini kabul etmişlerdir. Yatak tanzimi konusunun komisyonun yetkisi dışında olduğunu belirterek müzakeresini kabul etmemişlerdi. Otomatik kapakların açık bulundurulması ile ilgili 11 Mart 1938 tarihinde bir talimatname imzalanmıştı. Talimatname aşağıdaki şekildeydi:

Serdarabat Barajında Aras Nehri suyunun Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Sovyet Sosyalist Şuralar Cumhuriyetleri İttihadı Hükümeti (S.S.Ş.C.I.) arasında müsavi miktarda fenni taksimine ve kontrolüne ait talimatname;

1.Sulama mevsiminde (bir hazirandan bir eylüle kadar) Aras Nehri suyunun Türkiye Cumhuriyeti ile S.S.Ş.C.I. arasında müsavi miktarda taksimi S.S.Ş.C.I. tarafından Sedarabat kanal kapakları vasıtasıyla yapılacaktır. T.C. su hissesi baraj üzerinden S.S.Ş.C.I’nin su hissesi de Sedarabat kanalı vasıtası ile alınacaktır.

2.Türkiye Cumhuriyeti Memuru istediği ve lüzum gördüğü zaman Sedarabat kanal kapaklarının vaziyetini ve suyun doğru bölünmesini gösteren su ölçme tertibatını kontrol etme hakkını haizdir. Ayarlama görülen inhiraf derhal baraj idaresi tarafından bertaraf edilecektir.

3.Sedarabat kanalındaki su miktarının ölçülmesi, ayarlama kapağı ile kanal köprüsü arasında tespit edilecek kontrol muntakasından ve değişmeyen arzani makta üzerinde sabit taksimatlı ve lüzum görülürse otomatik aletlerle olacaktır. Barajdan geçen Türkiye’nin su hissesi, $Q=mb \sqrt{2gh}^3/2$ formüle tabii seviyelerde ve bende yaklaşan

⁵⁸² BCA, 30.10.0.0.185.276.9.

⁵⁸³ BCA, 30.18.1.2.83.47.19.

suyun sürati nazarı itibara alınarak hesap edilecektir. Barajın üzerindeki su irtifai, barajdan tahminen on ile on beş metre memba tarafına ve barajın iki ucuna konacak taksimatlı sırik vasıtası ile ölçülecektir. Bu sırikların sıfır noktası baraj üstü ile aynı tesviyede bulunacaktır.

4.Suyun pratik bir surette taksim ve kontrolü için baraj ve kanalın kontrol mıntikasına ait tablo ve grafikler müştereken hazırlanacaktır. $Q=f(H)$ Taksimatlı sırikların ve lüzum olursa otomatik aletlerin baraja konması ve kontrolü Türkiye Cumhuriyeti mütehassısının da iştiraki ile ve iş bu talimatnamenin meriyet mevkiine girmesinden itibaren bir ay zarfında Sovyet Hükümetince yapılacaktır. Haşıye: Teknik ihtiyaç his olundukça kanalın kontrol yeri ve su ölçen tertibatı müştereken tetkik edilerek hâsıl olan değışiklikler doğrultulacak, tablo ve grafikler de düzeltilecektir.

5.Kanalın kontrol yatağına ve baraja konacak taksimatlı sıriklar su seviyesini Aras Nehri'nin Türkiye Cumhuriyeti ve Sovyet Hükümeti sahillerinden tarassut mümkün olacak şekilde yerleştirilecektir.

6.Regülâtörün ve tahliye kapılarının önünü temizlemek için, ayda bir kereden fazla olmamak şartı ile her iki tahliye kapağı açılabilir. Bu takdirde yüzde elli su nispeti bozulmayacaktır. Feyezan zamanında teknik mülahazalarla baraj idaresi tarafından bir veya her iki tahliye kapısı vasıtası ile fazla su yatağa bırakılacaktır.

7.Lüzumlu vesikayı haiz alakadar Türkiye ve Sovyet memurları bu talimatnamede yazılı işleri yapmak için tarafeynin mahalli hudut karakolları tarafından müstekillen Karakale Köprüsünden iş mahalline müşkilatsız ve bilateahhur geçirilecektir. Hududu geçen bu memurlar hudut nizamlarına riayete mecburdurlar.⁵⁸⁴ Bu talimatname ile Türkiye yeni bir kanal ve fenni su tesisatı yapıncaya kadar Aras Nehri suyunun hakkımız olan yarı hissesini kullanacaktır.

Kanal yapımı için 14 Eylül 1938 tarihinde yapılacak olan temel atma töreni için Iğdır kaymakamı İhsan Olgun, su ve fen memurları ve diğer yetkililer Tuzluca'ya gelmişlerdi. Kars Valisi Akif Eyidoğan ve diğer yetkililerin de gelmesi ile birlikte kanalın temel atma töreni yapılmıştı.⁵⁸⁵ Kars Valisi Akif Eyidoğan kanal kazısına başlanması münasebetiyle Reisicumhur Mustafa Kemal Atatürk'e bir telgraf çekmişti.

⁵⁸⁴ BCA, 30.18.1.2.83.47.19.

⁵⁸⁵ Kars Gazetesi, 16 Eylül 1938, S.677.

Telgraf şu şekilde idi: “*Serdarabat Barajı’ndan Iğdır Ovası’nı sulamak üzere yapılması mukarrer büyük fenni tesisattan ana kanal ve tünelin kazılmasına bugün pamuk müstahsili, çiftçi ve halkın coşkun tezahürleri arasında törenle başlanmıştır. Binlerce yıllık Türk yatağı olan Sürmeli Çukuru Ovası’na yeniden hayat katacak olan Cumhuriyetin bu feyyaz eseri karşısında yurttaşlarımızın sonsuz şükran ve bağlılık duygularını en derin tazimlerle yüce huzurlarına arz eder ellerinizden öperim.*” şeklinde idi. Reisicumhur Mustafa Kemal Atatürk çekilen bu telgrafa: “*Şarttaki çalışan müstahsillerin emeklerinin verimini arttıracak olan fenni sulama tesisatının ana kanallarının kazılmasına başlanması münasebeti ile sayın halkın bana gösterdikleri temiz ve yüksek hislere teşekkür ederim.*”⁵⁸⁶ şeklinde cevap vermişti.

1938 yılında başlanan kanal inşaatına 1939 yılında da devam edildi. Kanalin beton kaplama işlerine devam edilmekte ve tamamen delinmiş olan tünelin her iki başında beton çalışması yapılmaktaydı. İnşaatın kasım ayı sonuna kadar bitirilmesi için çalışmalara devam edilmişti.⁵⁸⁷ Ancak 1939 yılında II. Dünya Savaşı’nın başlaması ve Türk-Sovyet ilişkilerinin bozulmasından dolayı baraj meselesi ikinci plana atılmıştı. Bu dönemde Sovyet Hükümeti çeşitli bahaneler ileri sürerek Türkiye’ye su vermemeye başlamıştı.⁵⁸⁸ Yıllarca çözilemeyen bu sorun TBMM gündemine getirilmişti. 1948’de Kars Milletvekili Esat Oktay yeniden yapılacak su işleri için gelecek yıllara geçici yüklemelere girişilmesine izin verilmesi hakkında 4649 sayılı kanunlara ek kanun maddelerinin görüşülmesi sırasında söz alarak Iğdır’ın sulama sorunu ve Serdarabat Barajı ile ilgili olarak: “*Aras Nehri üzerinde Serdarabat’ta vaktiyle 10- 12 sene evvel bir baraj yapılmış ve iki hükümet arasında bu hususta mukavele mevcut bulunuyor. Bu mukaveleyle göre baraj yapıldıktan sonra bizim de istifade etmemiz için o baraj masraflarının bir kısmını ödememiz lâzımdır. Hâlbuki aradan 8- 10 sene geçtiği halde şimdiye kadar bu ödeme işi halledilmemiştir. Geçen sene yine bu iş için 250 bin lira tahsisat konmuştu fakat bu para da sarf edilmedi. Aradaki anlaşmazlık, bir defa ödeme ve para rayiçlerine aittir. Bir Türk lirası bir hesaba göre 1, 94 ruble, bir hesaba göre dört ruble, bir hesaba beş rubledir. Bu işin tediyesi için para mı vereceğiz, onu hayvan*

⁵⁸⁶ **Kars Gazetesi**, 23 Eylül 1938, S.679.

⁵⁸⁷ **Kars Gazetesi**, 25 Ağustos 1939, S.772.

⁵⁸⁸ Muzaffer Başkaya, “Cumhuriyetin ilk yıllarında Iğdır’da Pamuk Ziraatı ve Serdarabat Barajı Meselesi”, **I. Uluslararası Iğdır Sempozyumu Sosyal Bilimler Bildiri Kitabı**, Edt. Cengiz Atlı, Konya, Salkımsöğüt Yayınevi, 2014, s.765.

olarak mı ödeyeceğiz bu hususatı halletmek üzere muhtelif toplantılar yapılmış, buna rağmen 10 senedir mesele halledilmemiştir. Şimdi ortada bir vaziyet var, karşı tarafın barajı çalışıyor ve ova kâmilten yeşillik içinde, mümbit araziden istifade ediliyor. Fakat bizim hissemize düşen su boşuna akıp gidiyor. Hatta barajın bizim tarafımızda tünel de yapılmıştır. Sırf kanalların yapılmaması yüzünden baraj ve tünel boş olarak duruyor. Halk bütün mevsim mesaisinin yarısını sulama işlerine hasrediyor. Boyuna toplanıyorlar, iptidai bir vaziyette bent yapıyorlar, bir yağmur ve sel onu bozuyor, tekrar yapıyorlar. Bu suretle halkın mesaisinin kısmı azamı bu sulama işinde boşu boşuna israf ediliyor. Şimdi yüksek huzurunuzda Bayındırlık Bakanından ricam: 8-10 senedir uzayıp giden, karşı tarafla anlaşamamak yüzünden memleketimiz çok zarar görüyor. Bu yüzden Kars'ın, memleketimizin bu kısmının kalkınmasına imkân hâsıl olmuyor. Bir taraftan hayvan yetiştirme işleri, diğer taraftan sulama işleri halledilmezse memleketimiz nasıl kalkınacaktır. Bahusus bu olgunca bir iştir. Bu sulama işinin halledilmesini hükümetten rica ediyorum; ele alsınlar ve bir hal çaresi bulsunlar, memleketimiz kalkınsın ve istifade etsin.”⁵⁸⁹ şeklinde açıklama yaparak barajın Iğdır Ovası için önemini belirtmişti.

Kars Milletvekili Hüsametdin Tugaç 6 Ocak 1950 Başbakanın cevaplama isteği ile aşağıdaki soruları sordu.

- “1. Anlaşma gereğince barajın temin ettiği sudan yarı yarıya istifademiz icap ederken, şimdiye kadar bu cihetin sağlanamamış olmasının sebepleri nelerdir?
2. Anlaşma mucibince ödenmesi gereken paranın 1950 senesinde temini için ne tedbir alınmıştır ve ne düşünülmektedir?
3. Tarafımızdan yerine getirilmesi gereken taahhütler sağlandığı takdirde dahi mukabil taraf müşkülât çıkarmakta devam eder ve taahhüdünü yapmazsa, bu takdirde Hükümetçe ne gibi çarelere başvurmak düşünülebilir?”

Sorulan bu sorulara Başbakan adına Dış İşleri Bakanı Necmettin Sadak cevap verdi. Dış İşleri Bakanı Necmettin Sadak cevabında: “Sovyet Rusya ile Türkiye Cumhuriyeti hudutları arasında Aras Nehri üzerinde 1927 senesinde bir baraj inşa edilmiştir. Daha doğrusu o sene inşasına başlanmıştır. Sovyet Rusya ile Türkiye

⁵⁸⁹ **TBMMZC**, VIII. Dönem, C.12/B.86, s.1086.

*Hükümeti arasında imzalanan bir Sulama Mukavelesi mucibince bu barajın inşa ve tamir masraflarını Sovyet Rusya Hükümeti temin edecek ve bilâhare bu masrafın yarısını Türkiye Hükümeti tediye edecektir. Bu şartlar dâhilinde her iki toprak karşılıklı olarak bu sulamadan istifade edeceklerdir. 1937 yılında Sovyet Rusya Hükümeti, bu barajın inşa ve tamiri işinde Türkiye hissesine düşen miktarın bir milyon ruble olduğunu bildirmiş. O zaman bu para tediye edilememiş. Araya harp girmiş. Harp esnasında bu borcumuzun Türk parasıyla veya mal ile tediyesi düşünülmüş. Bu konuşmalardan da bir netice çıkmadığı için hissemiz tediye edilememiş. Son defa Sovyet Rusya Hükümetine borcumuzun miktarı sorulduğu zaman, Sovyet Hükümeti, bu borcumuzun bir rubleden biraz fazla bir paranın bir dolara tekabül etmesi suretiyle tediyesinin zaruri olduğu cevabını vermiştir. Hükümet, Bayındırlık Bakanlığı ile Maliye Bakanlığı bu fiyatı fahiş bulmuşlardır ve tediye etmemişlerdir. Bunun içindir ki, bu sene Bayındırlık Bakanlığı Bütçesine bu hissemizin tediyesi için bir para konulmamıştır. Dışişleri Bakanlığı bu iş üzerinde durmaktadır. Yakında Sovyet Rusya Hükümetine Hükümetimiz tekliflerini yapacak ve bir tesviye şekli bulunacaktır. O zaman Hükümet Millet Meclisinden bu tediye için lâzım gelen tahsisatı isteyecektir ve bu suretle hissemizi ödeyeceğiz. Hissemizi ödemediğimiz takdirde karşı taraf müşkülât çıkarır mı diye bir sual vardır. Hiç şüphesiz ki, bizim evvelâ taahhüdümüzü yerine getirmemiz şarttır. Taahhüdümüzü yerine getirdiğimiz, yani mukavele gereğince sarfiyatın nısfını tediye ettikten sonra karşı tarafın müşkülât çıkaracağı peşinen iddia edilemez. Her iki taraf da hüsnüniyetle taahhüdünü yerine getirdikten sonra, her iki tarafın arazisi de bu sulardan istifade edecektir. Şayet biz taahhüdümüzü yerine getirerek hissemizi ödemediğimiz takdirde de karşı taraftan müşkülât çıkacak olursa bu müşkülâtın halli için, iki komşu memleket arasında ihtilâfların halli noktasından başvurulması âdet olan usullere başvurmadan geri durmayız”.*⁵⁹⁰ şeklinde bilgiler vererek sorunun çözüleceğini ifade etti.

5 Mart 1953 yılında Rus lider Josef Stalin’in ölmesiyle Türk-Rus ilişkileri yeni bir döneme girdi. Serdarabat Barajı ve Aras Nehri suyunun ortak kullanımı ile ilgili sorunun çözümü için Türkiye ile Sovyetler Birliği Hükümetleri arasında görüşmeler başladı. Yapılan görüşmeler sonuncunda Türkiye barajdan eşit şekilde yararlanmak için

⁵⁹⁰ **TBMMZC**, VIII. Dönem, C.23/26, s.52-53.

payına düşen 449 bin dolar ödemeyi kabul etti ve para kullanılmak üzere Amerikan Milli Bankasına yatırıldı. Ağustos 1953'te yapılan görüşmeler sonucunda iki ülke temsilcileri tarafından bir komisyon kuruldu. Komisyonun Iğdır Ovası'nın sulanması ile ilgili yaptığı çalışmalar sonucunda Barajın Türkiye'ye ait olan kısmı teslim alındı.⁵⁹¹

4.1.1.2. Iğdır Devlet Üretim Çiftliğinin Kurulması ve Iğdır Tarımına Etkisi

Tarım Bakanlığı ülkede tarımın geliştirilmesi kapsamında zirai verimi arttırmak, üretimi çeşitlendirmek, mahsulün kalitesini yükseltmek için tohumluk, damızlık ve fidan yetiştirerek çiftçilere örnek olacak çalışmalar yapmaktaydı. Ayrıca çiftçilik ve tarımla ilgili kurslar açmak suretiyle çiftçilere bilgiler vermek ve makineli tarımın ülkede yaygınlaşmasını sağlamak için de çalışmalar yapıyordu. Tüm bu çalışmalar yapmak ve uygulamak için devlet üretim çiftlikleri kuruldu. Iğdır bölgesinde de yapılan incelemeler sonucunda Iğdır'ın Rus ve İran sınırında olması, Kars ve Ağrı illerinde bu yönde herhangi bir tesisin olmaması, Iğdır'da bir üretim çiftliği kurulmasını gündeme getirdi. Devlet Üretim Çiftlikleri Genel Müdürlüğü bu amaçla Iğdır'ın Dil Mıntıkası'nda bir devlet üretim çiftliği kurulması yönünde olumlu görüş bildirdi. Üretim çiftliğinin hububat, pamuk tohumluğu, fidanlık, damızlık hayvan, kümes hayvancılığı ve arıcılık üzerine çalışmalar yapmasının faydalı olacağı belirtildi. Konu Bakanlar Kurulu gündemine geldi. Bakanlar Kurulu 10 Eylül 1952 tarihindeki toplantısında Iğdır'ın Dil Mıntıkası'ndaki 150 dönümlük araziye üretim çiftliği kurulması kararı aldı.⁵⁹² Bakanlar Kurulu kararından sonra Iğdır ilçe merkezinin 70 km doğusunda kuzeyden Sovyetler ve güneyden ise İran sınırı ile çevrili olan ve Dil Bölgesi adı verilen 150.000 dekar genişliğinde ki araziye çiftlik kurulması çalışmalarına başlandı.⁵⁹³ 1953 yılı mayıs ayında çalışmalar tamamlandı. Devlet Üretim Çiftliğinin açılış töreni için 9 Mayıs 1953 tarihinde Kars Valisi Niyazi Akı, Sarıkamış Tümen Komutan Vekili, Kars Garnizon Komutanı, Ziraat Müdürü, Memleket Hastanesi Baştabibi, Doğumevi Baştabibi, Defterdar, Bayındırlık, Sıhhat Müdürleri, Anadolu Ajansı Müdürü ve birçok subay ve memur kalabalık bir kabile halinde Iğdır'a geldiler. 10 Mayıs 1953 tarihinde Iğdır Devlet Üretim Çiftliği büyük bir törenle açıldı.⁵⁹⁴

⁵⁹¹ Atlı, "Türk Rus İlişkileri Bağlamında Iğdır", *Kültür ve Tarih Bağlamında Iğdır Uluslararası Sempozyumu Bildiri Kitabı*, s.197.

⁵⁹² BCA, 30.18.1.2.130.73.2.

⁵⁹³ *Kars Gazetesi*, 12 Mayıs 1953, S.606.

⁵⁹⁴ *Birlik Gazetesi*, 13 Mayıs 1953, S.156.

Açılıştan kısa bir süre sonra Devlet Üretme Çiftliğine 1953 yılı şubat ayında Ziya Ayrım müdür olarak atandı. Çiftlikte çalışmaların yapılması için, 10 kamyon ve lüzumlu zirai alet ve makinelerin verilmesi kararlaştırıldı. Ayrıca hayvan üretimi içinde çiftliğe 200 sığır ve 100 koyun gönderilmesi çalışmaları başlatıldı.⁵⁹⁵ Iğdır Devlet Üretme Çiftliği, açıldıktan kısa bir süre sonra 150.000 dekarlık ve asırlardan beri insan ayağı girmemiş arazinin büyük bir kısmını ıslah ettirerek 20.000 dekar toprak sürdü. Toprak sürümü bir taraftan devam ederken, diğer taraftan da ekilmiş olan 4.000 dekara ilave olarak, ekim faaliyetleri sürdürüldü. Ankara'dan gönderilen yüksek ziraat mühendisleri ayrıca tecrübe ekimi yaptı. Diğer taraftan koyun cinsini ıslah etmek maksadıyla merinos koçlar getirildi. Hükümetin milyonlar sarf ederek iki ülke sınırında bulunan Dil mıntıkasında bir çiftlik kurulması halk üzerinde olumlu bir etki oluşturdu. Çiftliğin kurulduğu tarihe kadar arazi almaktan, mesken yaptırmaktan ve uzun vadede para harcamaktan çekinen halk, çiftlik kurulduktan sonra en ufak bir endişe duymadan arazi almakta ve gayrimenkule para yatırmaya başlamıştı. Çiftliğin Dil mıntıkasında kurulması zirai kalkınmada önemli bir gelişme olmasının yanı sıra sınır boylarında yaşamakta olan halk üzerinde ki emniyetsizliğinde ortadan kalkmasına yol açtı.⁵⁹⁶

Devlet Üretme Çiftliğindeki binaların yapılması için, 13 Mayıs 1954 tarihinde Müteahhit Fuat Hatungil ile sözleşme imzalandı. Sözleşmeye göre 9 parçadan oluşan idare ve lojman binaları keşif tutarı 520.235, 35 liraydı. 16 parçadan oluşan çeşitli bina keşif tutarı da 697.574, 34 lira olmuştu. Sonraki süreçte Müteahhit Fuat Hatungil idarenin muvafakati ile bütün hak ve vecibeleri ile birlikte işi Latif Polat'a devretti. 30 Kasım 1954 tarihinde bitirilmesi gereken işin süresi uzadı. Sürenin uzamasından dolayı müteahhide ceza kesildi. 15 Temmuz 1956 tarihine kadar uzayan süreçte bu cezalar kaldırıldı ve tekrar çalışmalara başlandı. 15 Temmuz 1956 tarihinden işin bitirilmesi tarihi olan 25 Aralık 1957 tarihine kadar birtakım olumsuzluklar yaşandı. Sermaye zararları, müteahhidin kendi kusuru, birim fiyatların müteahhit aleyhinde değişmesi etkili oldu. İnşaatın yapım işi 1960 yılına kadar devam etti.⁵⁹⁷ Devlet üretim çiftlikleri ile ilgili yapılan bir çalışmada numune köylerin kurulması çalışmalarıydı. Ziraat Vekâleti aldığı bir kararla devlet üretim çiftliklerin bulunduğu yerlere en yakın bir köy

⁵⁹⁵ *Ekinci Gazetesi*, 9 Şubat 1953, S.426.

⁵⁹⁶ *Şarkın Dili Gazetesi*, 21 Kasım 1953, S.160.

⁵⁹⁷ *BCA*, 30.11.1.0.282.13.4.

numune bir köy haline getirilecekti.⁵⁹⁸ Bu kapsamda 1958 yılında Iğdır'ın Ali Kızıl köyü örnek köy haline getirildi. Köy Muhtarı İsa Yiğit, Devlet Üretme Çiftliği Müdürü Ziya Ayrım ve Ziraat Teknisyeni Nuri Güngör iş birliği yaparak bir proje hayata geçirdiler. İlk etapta köyde zirai yayın postası kuruldu. Ayrıca 4-K Genç Çiftçiler Kulübü kurulması çalışmaları başlatıldı. Köyde örnek meyve bahçeleri için yer ayrıldı. Köy yolunun her iki tarafında ağaçlandırma çalışmaları yapıldı.⁵⁹⁹

4.1.1.3. Iğdır Pamuk Tarım Satışları Kooperatifleri Birliğinin Kurulması ve Iğdır Tarımına Etkileri

Cumhuriyetin ilk yıllarında Iğdır'da pamuk tarımının geliştirilmesi için birtakım çalışmalar yapıldı. Hükümet Iğdır'da ki pamuk üretimini arttırmada kullanılan tohum kalitesini arttırmak için 1925 yılında İzmir bölgesinden 50.000 kilo pamuk tohumu satın almıştı. Alınan tohumlar, Trabzon güzergâhı kullanılarak Iğdır'a ulaştırılmıştı.⁶⁰⁰ 1936 yılında bölgeye bir ziyaret gerçekleştiren İktisat Vekili Celal Bayar, Iğdır'da kredi ve satış kooperatifleri kuruluş çalışmalarını başlattı. Pamuk üreticileri ile yapılan toplantıdan sonra, kooperatif kuruluş çalışmaları için Umum Müfettişliğe ve Ziraat Bankasına gerekli talimatları verdi.⁶⁰¹ İktisat Vekili Celal Bayar bölge gezisini tanımladıktan sonra 1937 yılı başlarında Iğdır gezisi ve Iğdır'da pamuk tarımı üzerine Başvekâlete bir rapor sundu. Rapor şu şekilde idi: *"Şarkın belli başlı istihsal maddelerinden birini Iğdır pamukları teşkil etmektedir. Kalitesi yüksek olan bu pamuklar hakkında mahallinde yaptığım tetkikler neticesinde, bir cihetten pamuk istihsal miktarını arttırmak diğer taraftan da pamuklara emniyetli sürüm ve sarf mahalli bulmak zaruretinde olduğumuzu anladım. Bugün istihsal olunan pamukların belli başlı piyasalarından biri olan İstanbul'a sevkiyat hemen hemen tesadüfe bağlı gibidir. Herhangi bir siparişi kabul edip, muayyem bir tarihte teslimatta bulunabilmek imkânsızdır. Bunun içindir ki Iğdır pamukları daha fazla hudut kapılarında Ruslara arz edilmekte Ruslar'da diledikleri fiyata satın almak imkânını bulmaktadırlar. Bu mıntika pamuğun satış işini tanzim hususunda İstanbul'a kadar nakliye işinin muntazam ve emniyetli bir şekilde tesisi, satış kooperatif ve birliği kurulması, nihayet bu pamukların daimî bir alıcısı vasiyetinde şarkta bir iplik fabrikası kurulması teşebbüsündeyiz.*

⁵⁹⁸ *Kars Gazetesi*, 7 Aralık 1957, S.1962.

⁵⁹⁹ Arslan, Ural, *Kars Tarihi 1960 -1980*, s.91- 92.

⁶⁰⁰ *BCA*, 30.18.1.1.13.28.9.

⁶⁰¹ *BCA*, 30.10.0.0.199.360.14.

Bilhassa bu tedbirler alındıktan sonra mıntika pamuk istihsalini çoğaltmak zarureti ile karşılaşacağımız muhakkaktır. Hatta bu tedbirler alınmamış dahi olsa, bu yüksek kaliteli pamuklara ihtiyacımız vardır. Iğdır pamuk sahası geniş mümbit olduğu gibi nüfusta kâfi derecede vardır. Bu bakımdan bugün ki istihsalin süratle birkaç misline çıkarılması mümkündür. Burada yapılacak en mühim iş pamuk ziraatını takviye edecek olan sulama meselesidir. Bunun içinde Serdarabat Barajı'ndan istifade etmek zarureti vardır. Bu barajdan istifade edebilmek hususunda ki hakkımızı kullanmak ve tesisat için lazım gelen mali fedakârlıklardan çekinmemek, icap ettiği kanaatini yüksek takdirlerinize arz ederim."⁶⁰² Rapor üzerine Hükümet Iğdır'da pamuk ıslah çalışmaları, ekim sahasının genişletilmesi üretim masraflarının düşürülmesi konularında çalışmalar yapmak üzere 1937 yılında Iğdır'a bir pamuk uzmanı gönderdi.⁶⁰³

Yapılan tetkik ve incelemelerden sonra Iğdır'da pamuk tarım satış kooperatifleri açılış çalışmalarına başlandı. Bu kapsamda İktisat Vekâleti tarafından, Dördüncü Umumi Müfettişlik İktisat Müşaviri Şükrü Kasapoğlu kooperatiflerin açılış çalışmalarını yapmak üzere Iğdır'a gönderildi.⁶⁰⁴ Yapılan planlamaya göre Iğdır merkezi, Tuzluca kazası, Başköy nahiyesi ve Taşburun nahiyesinde olmak üzere dört satış kooperatifi ve bu kooperatiflerin birliği kurulacaktı.⁶⁰⁵

Iğdır'da pamuk tarım satış kooperatifleri açılması çalışmaları bölgedeki komisyoncuları harekete geçirdi. Komisyoncular kooperatifler hakkında olumsuz propaganda çalışmaları yapmaya başladı. Bunun üzerine Iğdır'da pamuk tarımının gelişmesinin önemini bilen Üçüncü Umum Müfettişi Tahsin Uzer Iğdır pamuk üreticilerine hitaben bir bildiri yayınladı. Bildiri: *"Cumhuriyeti idarenin, Atatürk inkılâbının en büyük hedef ve gayesi müstahsillerimizin, çiftçilerimizin, köylülerimizin refah ve saadetine bağlıdır. Sizin medeni hayatta yaşayışınız ve neşri saadetiniz bizimde yegâne emelimizdir. Zirai ve kredi kooperatifler teşkili, mesainizi randımanınızı sizin elinizde ve cebinizde bırakmak içindir. Bu teşekküller sizin içindir ve sizin malınızdır onları benimseyiniz. Yüce Başvekil Celal Bayar büyük devlet meşguliyetleri arasında sizin kalkınmanız, neşelenmeniz, yücelmeniz için vatani, milli duygular ile ve sizin gibi memleket müstahsillerine olan samimiyetle dopdolu muhabbet ile çalışmaktan hali*

⁶⁰² BCA, 30.10.0.0.185.276.9.8.

⁶⁰³ BCA, 30.10.0.0.185.276.9.8.

⁶⁰⁴ Cumhuriyet Gazetesi, 16 Mart, 1937, S.4610

⁶⁰⁵ Ulus Gazetesi, 17 Mart 1937, S.5614

değildir. Sizi iğfale uğraşacaklara yüksek bir vatanperver gibi hıyaneti vataniye ile mağrur adamlara yapacağınız muameleleri bozmaz. Bu yıl bir tecrübe devri geçiriyorsunuz ve geçiriyoruz. Her geçen yıl sizin nam ve hesabınıza kaydedilecek müjdelere beraber yürüyecektir. Buna emin ve müsterih olunuz, riyakârlık perdesi altında eski tuzaklarını kurmak ve düzmek isteyenleri hırpalayınız bizde onların yakasını bırakmayacağız. Iğdır barajını yalnız sizin selametiniz yolunda bir an evvel yapmak Celal Bayar Hükümeti'nin programının ön safına koyduğu başlı başına bir davadır. Mahsulünüzün revacı için hükümetçe her fedakârlığa katlanmak yine hükümetin bir borcudur. Bunu böylece bilerek, Türk civanmertliğine yakışan açık alınla çalışmanızı beklerim. Teşekkürlerinize bir iman gibi bağlanarak ve onu namusunuz gibi muhafaza ederek yürüünüz. Bu sizin hayati muhitinize maskara çehreleri ile sokulmak isteyen başları kırıınız. Ve bu yazdıklarına karşı tahassüslerinizi telgrafla bildiriniz.”⁶⁰⁶ şeklinde idi. Üçüncü Umum Müfettişi Tahsin Uzer bu bildiri ile kurulacak olan kooperatiflerin önemine değindi. Ayrıca hükümetin Iğdır'da pamuk tarımın geliştirilmesi için yapacağı çalışmalar hakkında bilgi verdi.

Komisyoncuların olumsuz propaganda çalışmalarına rağmen Şükrü Kasapoğlu iki üç ay gibi kısa bir zamanda yaptığı çalışmalarla Iğdır, Tuzluca ve Kağızman kazalarında dört bine yakın pamuk üreticisini kooperatiflere kaydetti.⁶⁰⁷ Yapılan çalışmalar sonucunda Iğdır pamukçuluğunu arttırmak, rasyonelleştirmek ve değerlendirmek için 1937 yılında bölgede 4 satış kooperatifi ile bunların birliği kuruldu. Pamuk üretimini arttırmak ve çiftçilere destek olmak amacıyla da Ziraat Bankası ve Kredi Kooperatifleri, çiftçilere kredi imkânı sağladı.⁶⁰⁸ Iğdır'da pamuk tarım ve satış kooperatiflerinin çalışmaları sonucunda pamuğun üretim masrafı azaldı. Önceki yıllarda 27,5 kuruş olan 1 kilo pamuğun üretim masrafı kooperatifin yaptığı çalışmalardan sonra, 18,5 kuruşa düştü. 1937 yılında 1 kilo Iğdır pamuğunun satış fiyatı 40 kuruştur.⁶⁰⁹ Iğdır Pamuk Tarım Satış Kooperatifi 1938 yılında Iğdır pamuğunu tanıtmak için bir broşür hazırladı. Broşürde Kars vilayeti hakkında bilgiler sunulduktan sonra, Iğdır pamukçuluğu hakkında da bilgiler verildi. Broşür de Iğdır pamuklarının sevkiyatı

⁶⁰⁶ Cemil Koçak, *Umumi Müfettişlikler (1927-1952)*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, s.170-171.

⁶⁰⁷ *Doğu Gazetesi*, 2 Şubat, 1938, S.53

⁶⁰⁸ *Kars Gazetesi*, 24 İkinci Teşrin 1943, S.1191.

⁶⁰⁹ *Kars Gazetesi*, 18 Haziran 1938, S.652.

pamuk balyaları, birlik çalışmaları, pamuk tarlaları ve tarlalarda çalışan çenekçilere⁶¹⁰ ait fotoğraflar yer alıyordu. Broşürde Iğdır'ın yakın bir gelecekte rekoltenin birkaç misli arttırılması suretiyle bu bölgede fabrikaların pamuk ihtiyacının büyük bir kısmını karşılayacak ve dış pazarlara da pamuk ihracatında da önemli bir rol oynayacağı şeklinde bilgiler yer alıyordu.⁶¹¹ Pamuk Tarım Satış Kooperatifinin 1939 yılında pamuklarda meydana gelen hastalığa rağmen elde ettiği ürün 1.400.000 kilo elyaf pamuk oldu. Bu pamuklar 10 Nisan 1939 tarihinde satılmak üzere, Trabzon ve Erzincan'a sevk edildi. Birliğin bu yılki genel masrafları toplamı geçen yıla göre % 35- % 40 daha az oldu. Satışlar neticesinde üreticilere 170.000 lira kâr dağıtılacağı hesaplandı.⁶¹² Iğdır'da pamuk tarımını geliştirmeye yönelik yapılan çalışmalar neticesinde pamuk tarımında elde edilen verimin yanı sıra pamuk ekim alanında da artış oldu. Iğdır'da 1935 yılında pamuk ekim alanı 650 hektar iken 1940 yılında ekim alanı 700 hektar olmuştu.⁶¹³

Sonraki yıllarda II. Dünya Savaşı'nın etkisiyle tarım ürünlerinde fiyat yükselişi olmasına rağmen pamuk tarımında bir gerileme yaşandı. Kars Gazetesi yazarlarından Fuat Araslı, bu durumu Kars Gazetesi'nin 24 Kasım 1943 tarihli nüshasında şu şekilde açıklamıştı: *"Saha bakımından yurdumuzun, diğer pamukçuluk bölgelerine nazaran küçük olmakla beraber Şarki Anadolu iktisadiyatında jeografik bir hususiyet ve pamukların yüksek evsaf taşınması dolayısıyla Iğdır kazamız Cumhuriyet rejiminin daima özel ilgisine mazhar olmuştur. Dokumacılık sanayii malumatının mamulâtı yurdun her tarafında ucuza mal etmek malumdur ki, her şeyden evvel nakliye işlerinde ki kolaylığa bağlıdır. Bizde belki günün birinde Iğdır Karaköse veya Erzurum'da kuracağımız bir mensucat fabrikası ile şark vilayetlerinin giyim ihtiyacını daha ucuza temin edecektik. Bu düşünce ile olsa gerektir ki Iğdır pamukçuluğunu arttırmak rasyonelleştirmek ve değerlendirmek için en iyi niyetlerle işe sarılan devlet, 1937 yılında 4 satış kooperatifi ile bunların birliğini kurdu. Ziraat Bankası kasanın ağzını açtı. Bir taraftan kredi kooperatifleri diğer taraftan satış kooperatifleri kanalı ile Iğdır'a harıl harıl para döktü. Yine bir gün Iğdır Ovası'na hâkim Karakale mevkiinde patlayan dinamitler, pamuk çiftçisine müstakbel kanalın müjdesini getirdi. 75,00 lira bir hamlede taş,*

⁶¹⁰ Iğdır'da pamuk toplama işine çenek, pamuk toplama işini yapanlara da çenekçi denilmekteydi.

⁶¹¹ BCA, 30.10.0.168.166.10.

⁶¹² Kars Gazetesi, 20 Haziran 1939, S.753.

⁶¹³ Iğdır İlinin Mekânsal Analiz Raporu, s.24.

demire ve çimentoya intikal etmiş heyecanlı bir törenle Serdarabat Kanalı açılışını yapmıştık. Harp patlamasa bir 75.000`de ikinci derecedeki sulama kanallarına sarf olunacaktı.

İhracatçı şahıslar elinde iken Almanya`da içinden taş ve çarık parçaları çıkan ve numuneye hiçbir suretle uymayan Iğdır pamuk balyaları 1938 senesinde Almanya`nın takdir ve taleple karşıladığı bir mal oldu. Bir taraftan mahsulün fazlalığı bir taraftan kooperatiflerin teşekkür intihap, avans dağıtma gibi işleri Iğdır`a mutadın üstünde bir canlılık getirmişti. Kooperatiflerin Iğdır`ın yalnız pamuğunu değil adını da her tarafa tanıttılar. Fakat yazık ki bütün o faaliyet neticede yalnız reklamla kaldı. Odunla yanan soba harareti gibi birdenbire en yüksek dereceler gösteren kooperatif faaliyet kısa zamanda hazin bir durgunluğa düştü. Bu düşüşün münakaşasına mevzuunda bu sütunlarda müsait değil. Ortada bir hakikat varsa oda içinde bulunduğumuz pamuk mevsiminde Iğdır`dan eskisinin yirmide biri nispetinde dahi mahsul alınmayacağıdır. Birinci sebep kooperatifin kendisini halka ısındıramaması, ikinci sebepte hiç şüphesiz ki pamuk fiyatlarıdır. Bu mevsimlerde beyaz bir çarşaf gibi gözleri okşamakta olan Iğdır pamuk ovası şimdi muazzam bir mısır tarlası haline gelmiştir. Iğdır pamuk çeltik ve meyvecilik gibi zengin mehzular karşısında kendi toprağına arpa bile ekmeye tenezzül etmez iken ve mısırı yalnız çerez, çocuklara eğlence olsun diye bahçelerin şurasına burasına birer ikişer tohum serpiştirirken bu yıl yüzlerce ton mısırı ne yapacağını düşünüp duruyor. Çiftçinin hesabı çok kere kendisi için masa başında yapılan hesaplardan daha isabetli oluyor. Onun bu hesap bilirliğini Iğdır`da kolayca müşahede edebiliyoruz. Son dünya buhranına takaddüm eden yıllarda kilosu 2 kuruştan satılan buğdayın 60 paradan satılan arpanın yanı başında taranmış pamuğun kilosu 45-55 kuruşa idi. Ve pamuğun bu cömertliği karşısında köylü pek haklı olarak kadını ve çocuğı ile birlikte emeğinin mühim kısmını pamuğa verirdi. Derken harp patladı, her şeyde olduğu gibi toprak mahsullerinde de fiyat yükselişi baş döndürücü bir hız aldı. Bu hıza uymayan veya uydurulamayan yalnız pamuktu. Başka yerleri bilmem, fakat Iğdır`da çiftçiye getireceğı kar bakımından arpa ile boy ölçüşemeyecek derecede nankörlerşen pamuğı ova çiftçisi terk etmiştir. Ve bu hadise sanayileşme sahası günden güne genişleyen memleketimiz için bir zarardır. Arpayı;

*Göle’de de yetiştirebiliyoruz, fakat pamuk için yurdun her tarafında bir Iğdır bulmak imkânsızdır.*⁶¹⁴

Savaş yıllarında gerileyen pamuk üretimini canlandırmak isteyen Iğdır Pamuk Tarım Satış Kooperatifi bölgedeki pamuğun rekoltesindeki düşüşü engellemek amacıyla bazı girişimlerde bulundu. Kaliteli tohum geliştirme çalışmaları kapsamında 1943 yılında Nazili Pamuk İstasyonundan getirilen 40 ton orijinal akala tohumu üreticilere ücretsiz olarak verildi. Bu kapsamda yapılan diğer bir çalışma da tarım makinelerinin Iğdır’a getirilmesi çalışmaları idi. Bu yıllarda pamuk yetiştirilen diğer bölgelerde olduğu gibi Iğdır’da görülen makineleşme süreci kapsamında Ziraat Vekâleti pamuk üreticilerini elle çapa yapmaktan kurtarmak yönünde bazı adımlar attı. Böylece hem köylü zahmetli ve külfetli bir işten kurtarılacak hem de üretim masrafları düşecekti. Bu amaçla 1944 yılının ilk günlerinde 100 adet pulluğun Iğdır’a gönderilmesine karar verilmiş, pullukla birlikte tırmık ve çayır biçme makineleri satın alınarak Iğdır’a sevk edilmişti.⁶¹⁵

Sonraki yıllarda pamuğa olan ilgi azalmıştır. Daha önce dış ülkelere ihraç edilen pamuk artık iç piyasada da ilgi görmemeye başlamıştı. 1952 yılında Iğdır da akala cinsi pamuklar yetiştirildiği halde ve 200’den fazla fabrikaya teklif edilmesine rağmen ilgi görmemişti. 1952 yılında Iğdır bölgesinde ki pamuklarda elyaf kısa olmuştu bu durum pamuğu işleyecek makinelerin ayarlanması zaruretini ortaya çıkardığından pamuğa olan ilgi azalmıştı.⁶¹⁶ 1954 yılı Iğdırlı çiftçiler için zor bir yıl oldu. Hububat üretiminin beklentinin altında olması traktör sahibi çiftçileri zor duruma düşürdü. Çiftçiler taksitlerini ödeyebilmek için ya traktörü ya da tarlasını satmak mecburiyetiyle karşılaştı. Bütün tarım ürünlerinin fiyatlarında artış olduğu halde pamuk fiyatları yıllardır aynı seviyede kaldı. Pamuk bedelleri çiftçilerin ihtiyacını karşılayamamaktaydı.⁶¹⁷ Iğdır’da pamuk tarımın etkileyen diğer bir faktörde Erzurum’da şeker fabrikasının açılmasıydı. Şeker fabrikasının üretim sahası içinde Iğdır’da yer almaktaydı.⁶¹⁸ Şeker fabrikasının

⁶¹⁴ *Kars Gazetesi*, 24 İkinci Teşrin 1943, S.1191

⁶¹⁵ Başkaya, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Iğdır’da Pamuk Ziraati ve Serdarabat Barajı Meselesi”, *I.Uluslararası Iğdır Sempozyumu Sosyal Bilimler Bildiri Kitabı*, s.761.

⁶¹⁶ *Kars Gazetesi*, 8 Aralık 1952, S.477.

⁶¹⁷ *Kars Gazetesi*, 15 Ekim 1954, S.1006.

⁶¹⁸ Figen Atabey, “Demokrat Parti Dönemi (1950-1960) Tarım Politikalarının Ağrı İline Yansımaları”, *Türkiye’de Tarım Politikaları ve Ülke Ekonomisine katkıları Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*,

açılması ile Iğdır da şeker pancarı tarımı ön plana çıktı. 1961 şeker pancarı tarımı pamuktan daha fazla gelir getiriyordu. Iğdır da şeker pancarı tarımı yalnız pamuğu değil diğer tarım ürünlerinin de ekim alanını azaltmıştı.⁶¹⁹ 1960 yılında Iğdır'daki pamuk ekim alanı önceki yıllara göre gerileyerek 1.800 hektara düşmüştü. Sonraki yıllarda pamuk tarımının ekimin de artış yaşandı ve 1970 yılında Iğdır'da pamuk ekim alanı 6.800 hektara ulaştı.⁶²⁰

4.2. Hayvancılık

Iğdır'da Cumhuriyetin ilk yıllarında küçükbaş hayvancılığın yaygın olduğu görülmektedir. Bunun yanında öküz, inek ve manda gibi büyükbaş hayvancılıkta yapılmaktaydı. Bu dönemde taşımacılıkta kullanılan beygir, kısırak, merkep ve deve gibi hayvanlar da yetiştirilmekteydi. 1927-1928 yılı Iğdır ve Kulp kazalarında yetiştirilen hayvan sayıları aşağıdaki şekildeydi.⁶²¹

Tablo 4.5. 1927-1928 Yılı Iğdır ve Kulp (Tuzluca) Kazalarında Hayvan Sayıları

	Iğdır	Kulp (Tuzluca)
Hayvan Türü	Hayvan Sayısı	Hayvan Sayısı
Beygir	1.000	155
Kısırak	263	305
Merkep	639	208
Deve	148	8
İnek	6.091	4.272
Öküz	6.092	4.162
Manda	1.685	300
Koyun	64.708	23.012
Keçi	29.340	12.554

Tablodaki veriler değerlendirildiğinde Iğdır ve çevresinde küçükbaş hayvancılığın fazla olduğu görülmektedir. Bu durum bu dönemde bölgede hayvancılığın

Yay. Haz. Arzu Güvenç Saygın, Murat Saygın, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2019, s.185.

⁶¹⁹ *Bugün Gazetesi*, 4 Mart 1961, S.893.

⁶²⁰ *Iğdır İlinin Mekânsal Analiz Raporu*, s.24.

⁶²¹ *1927-1928 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi*, s.709.

önemli bir ekonomik faaliyet olduğunu göstermektedir. Ayrıca taşımacılıkta faydalanılan hayvan türleri ve sayılarının fazla olduğu görülmektedir. Bunun nedeni de bu yıllarda taşımacılıkta hayvanların kullanılmasıydı. Ayrıca bölgede küçükbaş hayvancılık yapılmasından dolayı yaylacılık faaliyetlerinin olması ve taşımacılığın bu hayvan türleri ile yapılması diğer bir sebepti.

Bölge halkına göre zenginliğin göstergesi ve kaynağı yetiştirilen koyun, sığır ve at sayısı idi. Bir kimsenin yetiştirdiği koyun sığır ve at sayısı ne kadar fazla olursa o kimse bununla iftihar ederdi. Bölgede kümes hayvanları olarak tavuk, kaz ve ördek yetiştirilirdi. Bölgede yaban hayvanları olarak da kurt ve tilki bulunmakta idi. Ağrı Dağı eteklerindeki sazlıklarda yaban domuzu da mevcut idi. Kış aylarında bölgede kurt gibi yırtıcı hayvanların sürü ile gezdikleri de görülmekteydi. Özellikle kış mevsiminde avlanmak faaliyeti de yaygındı.⁶²²

Sonraki yıllarda Iğdır'da hayvancılığın geliştiği görülmektedir. Iğdır'da 1954 yılında yetiştirilen büyükbaş hayvan sayısı 57.879 sığır, 13.249 manda, 50 deve idi. Taşımacılık ve ulaşım için de yetiştirilen 2.200 at, 770 merkep bulunuyordu. Ayrıca küçükbaş hayvan sayısı da 136.490 koyun ve 56.113 keçi idi. 1954 yılında Iğdır'da köy hayvancılığı yapılmaktaydı. Koyun ve keçi gibi küçükbaş hayvancılığın büyükbaş hayvancılığından fazla olduğu görülmektedir. Keçi türü olarak daha çok kıl keçisi yetiştiriliyordu. Koyunlar genellikle Kıvırcık ve Karaman türü koyunlardı. Genellikle yerli cins olan Göle ve Kafkas türü sığırlar yetiştiriliyordu. Iğdır'da göçmenlerin yetiştirdiği az miktarda Romanya ırkı sığırlarda bulunuyordu. Bölgede kümes hayvancılığı mahalli ihtiyacı karşılayacak kadar yapılmaktaydı. Iğdır göç yolları üzerinde olması ve Aras Nehri'nden dolayı göçmen kuşların da fazla olduğu bir yerd. Sonbaharda sürülerle kaz, ördek, keklik, turna, çil ve bıldırcın gibi hayvanlar Aras Nehri bölgesinde bulunuyordu.⁶²³

Iğdır'da 1953 yılında açılan Devlet Üretme Çiftliği, Iğdır tarımını geliştirmenin yanı sıra Iğdır'da hayvancılığın geliştirilmesi ve hayvancılıkla ilgili yaşanan sorunların çözümü yönünde de çalışmalar yaptı. Bu kapsamda Devlet Üretme Çiftliğindeki hayvanların Ağrı yasak bölgesine girişi için Bakanlar Kurulu 30 Mayıs 1956 tarihinde

⁶²² Edhem, *Türkiye'nin Sıhhi İctimai Coğrafyası Bayezid Vilayeti*, s.5.

⁶²³ Veli Orkun, *Sürmeli Çukuru Iğdır'ın Tarih ve Coğrafyası*, Iğdır, Aydın Matbaası, 1955, s.30-33.

bir karar aldı. Alınan karara göre Iğdır Devlet Üretim Çiftliği hayvanlarını Serdarbulak Yaylası'na götürmek üzere sürü personelinin geçmesine izin verildi. Ağrı yasak bölgesinin belirli kısımlarına hayvan otlatmak için sürü personelinin devamlı olarak geçmesi sağlandı.⁶²⁴ 1956 yılında kışın uzun sürmesi sebebiyle Doğubayazıt mıntikasındaki yarım milyondan fazla hayvan yemsiz kalarak telef olma tehlikesiyle karşı karşıya kaldı. Konuyla ilgili Dâhiliye Vekâleti, hayvanların Ağrı yasak bölgesine girişi ve Iğdır Devlet Üretim Çiftliğindeki hayvanların da bu bölgeye geçişine izin verilmesi için, Başvekâletten istekte bulundu. Bu şekilde Iğdır Devlet Üretim Çiftliğindeki hayvanlar da yayla yolundaki arazide otlamaları suretiyle mevcut damızlık hayvanların ölüm tehlikesinden kurtarılımları sağlanacaktı. Konu ile ilgili Bakanlar Kurulu 21 Nisan 1956 tarihinde bir karar alarak, Doğubayazıt bölgesindeki hayvanlar ile Iğdır Devlet Üretim Çiftliğindeki hayvanların otlatılması için ilgili kimselerin her türlü emniyet tedbirlerinin almak suretiyle 15 Mayıs 1956 tarihine kadar Ağrı ve Dil yasak bölgelerine girmesine izin verdi.⁶²⁵ Devlet Üretim Çiftliği Iğdır'da hayvancılığın geliştirilmesi çalışmaları kapsamında 1958 yılında çiftlik için damızlık ve kasaplık olmak üzere, yerli ve Göle kırmızısı 100 adet büyük baş hayvan alımı gerçekleştirmişti.⁶²⁶

4.3. Sanayi

Cumhuriyetin ilanından sonra uzun ve zor bir dönem başladı. Kurtuluş Savaşı'nda ülkenin beşerî ve fiziki kaynakları sonuna kadar kullanılmış ve Cumhuriyetin ilanından sonra her işin devletten beklenildiği bir dönem başlamıştı. Devlet bir taraftan okul, yol ve hastane yaparak ülkeyi yeniden inşa ederken diğer taraftan üretimi gerçekleştirecek olan fabrikaları da kurmayı planlıyordu. 1923 yılında ülkenin ekonomi politikalarını belirlemek üzere İzmir İktisat Kongresi toplandı. Kongrede özel sektör ağırlıklı iktisadi bir kalkınma modeli benimsendi.⁶²⁷ Devlet bu dönemde ekonomiye direk olarak müdahale etmemiş, aldığı kararlar ve yaptığı düzenlemelerle özel teşebbüsün önünü açmıştı. 1925 yılında Aşar Vergisi kaldırılmış 1926 yılında da Temettü ve Harp Vergileri kaldırılmıştı. 1929-1938 yılları arasında

⁶²⁴ BCA, 30.18.1.2.143.46.20.

⁶²⁵ BCA, 30.18.1.2.142.36.2.

⁶²⁶ *Bugün Gazetesi*, 2 Mart 1953, S.81.

⁶²⁷ Özer Özçelik, Güner Tuncer, "Atatürk Dönemi Ekonomi Politikaları", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2007, C.9, S.1, s.254.

dünyada yaşanan ekonomik buhran Türkiye'yi de etkilemişti. Türkiye bu dönemde ekonomide devletçi bir sistemi benimsemişti. 11 Haziran 1930 tarihinde Merkez Bankası kurulmuş ve sonrasında devlete bağlı diğer bankalar da kurulmaya başlamıştı. Ziraat Bankasına bağlı olan Tarım Mahsulleri Ofisi 1938 yılında bağımsız bir kurula dönüşmüştü. Ülkenin birçok yerinde olduğu gibi Doğu Anadolu Bölgesi için de coğrafi şartlar ve ulaşım imkânları göz önünde bulundurarak tarım merkezli bir ekonomi modeli benimsenmişti.⁶²⁸

Iğdır'da Rus yönetimi zamanında pamuk tarımının yapılmasına bağlı olarak, fabrika ve atölyeler bulunmaktaydı. Bu dönemde pamuk tarımının yaygın olarak yapılmasına bağlı olarak 1850 – 1900 yılları arasında Karakoyunlu, Melekli, Cennetabat ve Taşburun'da çırçır atölyeleri bulunmaktaydı. At gücüyle işletilen bu atölyelerde bölgede yetiştirilen pamuklar işlenmekteydi.⁶²⁹ Cumhuriyet döneminde Iğdır'da makine gücüyle çalışan ilk çırçır atölyesi, 1926 yılında Abdulrezzak Güneş tarafından kurulmuştu.⁶³⁰ 1927 yılında Iğdır'da pamuğu çekirdeğinden ayıran ve balya yapan Komandit Şirketi'nin bir pamuk fabrikası bulunmaktaydı.⁶³¹ Sonraki yıllarda çırçır atölyelerinin sayılarında artış oldu. 1936 yılında Aras Çırçır Atölyesi, 1945 yılında Pamukova Çırçır Atölyesi, 1949 yılında Parlar Çırçır Atölyesi kurulmuştu. 1950 yılında da Ağrı Çırçır Atölyesi, Doğu Çırçır Atölyesi ve Varoş Çırçır Atölyesi, 1957 yılında ise Karasu Çırçır Atölyesi kurulmuştu.⁶³² Iğdır'da pamuk tarımında üretimin arttırılması çalışmaları kapsamında Iğdır Pamuk Kooperatifleri Birliği tarafından tesis edilen bir çırçır fabrikası kurulmuştu. Mazotla çalışan bu fabrika saatte 400 kilo pamuk temizlemekteydi.⁶³³

Iğdır'da pirinç tarımına bağlı çeltik fabrikaları da kurulmuştur. 1946 yılında Iğdır'da Doğu Çeltik Fabrikası ve Resul Taner Çeltik Fabrikası adında iki çeltik

⁶²⁸ Selda Aydın, *Kars Ekonomisi (1923-1970)*, Kars, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, YYLT, 2013, s.36-37.

⁶²⁹ Ünal Taşkın, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Iğdır'ın Sosyo-Ekonomik Durumu (1925 – 1930)", *Tarih ve Kültür Bağlamında Iğdır Uluslararası Sempozyumu Iğdır Bildiri Kitabı*, Yay. Haz. Aslı Akdoğanbulut İnsan, Selcan Koçaslan, *Ankara*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2018, s.34.

⁶³⁰ Güner, *İlimiz Iğdır*, s.304.

⁶³¹ 1927- 1928 *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi*, s.710.

⁶³² Güner, *İlimiz Iğdır*, s.304-306.

⁶³³ *Kars*, İstanbul, CHP Halkevleri Bürosu Yayınları, 1943, s.69.

fabrikası bulunmaktaydı. Bu fabrikalardan her biri 24 saatte 5 ton pirinç çıkarabiliyordu.⁶³⁴

Iğdır'da var olan diğer bir sanayi alanı da un değirmenleri idi. II. Dünya Savaşı öncesinde su gücüyle çalışan un değirmenleri, savaştan sonra motor gücüyle çalıştırılmaya başlandı. 1955 yılında Iğdır ve köylerinde 10'dan fazla değirmen bulunmaktaydı. 1948 yılında İller Bankası yardımı ile Iğdır merkezde mazotla çalışan 120 beygirlik bir elektrik fabrikası kurulmuştu. Bu motorla Iğdır merkezinin yarısına ancak elektrik veriliyordu. 1955 yılında ikinci bir motorun alınması için, ihale yapılmıştı. Iğdır'da 1955 yılında var olan atölyeler 9 adet pamuk ve pirinç işleyen fabrikalar, 3 adet gazoz fabrikası, 7 adet demirci, 6 adet kalaycı, 10 adet tenekeci, 3 adette motor tamircisi ve kaynakçıdan ibaretti.⁶³⁵

4.4. Ulaşım

Aras havzasında yer alan ve güneyi dağlarla çevrili Iğdır Ovası, Asma Geçidi, Çilli Geçidi ve Pamuk Geçitlerine sahiptir. Bu geçit ve vadileri izleyen yollar Iğdır'ın eski çağlardan beri, çeşitli bölgelerin kültür ve medeniyetlerinden etkilenmesine ve sosyoekonomik yönden bu bölgelerle temas kurulmasın da etkili olmuştur. Bölgede Selçuklular dönemine ait bir kervansarayın bulunması, bu dönemde kervan yolunun bu bölgeden geçtiğini göstermektedir. Iğdır Kervansarayı Batum – Tebriz kervan yolu üzerinde yer alan menzil noktalarından birini oluşturuyordu. Batum'dan gelen kervanlar Çilli Geçidi'ni aşmadan önce burada konaklıyorlardı. Iğdır 1920 yılında anavatana katılmasıyla sınır bölgesi haline geldi. Iğdır'ı Sovyetler Birliği ve İran topraklarında kalan bölgelere bağlayan yollar, önemini kaybetmeye başladı.⁶³⁶ Cumhuriyet Dönemi'nde Iğdır'da tamamı şose olan yollar bulunmaktaydı. Kızıldere – Iğdır Markara Köprüsü'ne kadar olan 92 km'lik yolun, 75 km'si tamire ihtiyacı olan yoldu.⁶³⁷ Iğdır Pernavut yolu 45 km idi ve bu yolun tamamının tamir edilmesi gerekmektedir.⁶³⁸

1935 yılında Iğdır'da, Kağızman – Pernavut- Tuzluca yolu 60 km, Iğdır- Markara – Rus sınırı 19 km yol vardı ve bu yollar tamamıyla şosa yoldu. Tuzluca – Iğdır yolu da 41.5 km ve kırma taştan oluşan şosa idi. Iğdır – Ağrı sınırına kadar olan

⁶³⁴ *Kars Yaylası*, İstanbul, Kars Lisesinden Yetişenler Cemiyeti Yayınları, 1946, s.5.

⁶³⁵ Orkun, *Sürmeli Çukuru Iğdır'ın Tarih ve Coğrafyası*, s.40-41.

⁶³⁶ Güner, *İlimiz Iğdır*, s.310.

⁶³⁷ *1927- 1928 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yıllığı*, s.367.

⁶³⁸ *1927 -1928 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi*, s.712.

yol toplam 36 km ve bu yolun 8 km'si kırma taştan oluşan şosa ve 28 km'si köprüleri yapılmış toprak yoldu.⁶³⁹ 1938 yılında Iğdır'ın Zor Yaylası ile ulaşımı ancak atlarla yapılabilirdi. Iğdır Kaymakamı İhsan Olgun'un çalışmaları sonucunda Iğdır- Zor Yaylası arasında her türlü ulaşım aracının gidebileceği yeni bir yol yapıldı. Aynı yıl Iğdır'ı İran sınırına bağlayan Başköy – Boralan yolu da gidiş geliş müsait hale getirildi.⁶⁴⁰ Bayındırlık Bakanlığı 1946 yılında şosa ve köprü yapılması çalışmalarını hızlandırdı. Bu amaçla 1946 yılı bütçesinde bu giderler için illerdeki özel idarelere para aktarıldı. Para aktarılan iller arasında Kars ili de yer almaktaydı. Bakanlar Kurulunun 18 Nisan 1946'da aldığı karar gereği Kars İl Özel İdaresi bütçesine 40.000 lira aktarıldı. Bu bütçe ile Kars – Erzurum yolu ile Kars – Iğdır yolları yapılacaktı.⁶⁴¹

Iğdır'da yolların yapımı ve bakımı yanında yaşanan diğer bir sorun da kış mevsiminin uzun sürmesi sonucunda il, ilçe ve köy yollarının uzun süre kapalı olmasıydı. 1951 yılının ilk aylarında kar yağışı nedeniyle Kars'ın ilçelerine ve Erzurum'a otomobil seferleri durdu. Bu yüzden Kars'ın ilçeleri ile irtibat ve posta seferleri kızaklarla yapılmaktaydı. Kars'a 182 km uzakta olan Iğdır'a irtibat iki şekilde yapılmıyordu: Kars – Iğdır yolu üzerinden ve Kars'tan 40 km uzakta olan Paslı köyüne kadar kızaklarla, Paslı köyünden Iğdır'a otomobil ile gidilmekteydi.⁶⁴²

1957 yılı Kars ilinin çalışma programını tespit etmek için 28 Ocak 1957 tarihinde Kars Valisi Asım Büyüklü başkanlığında bir toplantı yapıldı. Toplantıya ilçe kaymakamları, il daimî encümenleri ve ilgili daire müdürleri katıldı. Üç gün süren toplantıda Kars'ta var olan sorunlar ve yapılacak işler gündeme getirilerek alınacak önlemler ve yapılacak çalışmalar belirlendi. Kars'taki yolların yapımı ve onarımı konusu da toplantıda görüşülen konular arasındaydı. Bu kapsamda Kağızman – Tuzluca devlet yolunun ıslah edilmesi, Pernavut Köprüsü yanından başlamak üzere Çiftlik, Başköy ve Çıyıklı köy yollarının yapımı ve onarılması programa alındı.⁶⁴³ 1957 yılında yapılması kararı alınan diğer bir yolda Tuzluca-Krempe yolu idi. Kars Valisi 1957 yılı temmuz ayında bayramın birinci günü Nafia Müdürü Rüştü Akalın ile DP İlçe İdare

⁶³⁹ BCA, 30.10.0.0.65.433.3.

⁶⁴⁰ *Kars Gazetesi*, 13 Nisan 1938,636.

⁶⁴¹ BCA, 30.18.1.2.110.29.2.

⁶⁴² Topçu, *1946 – 1960 yılları arasında, Kars'da Siyasi ve Sosyal Hayat*, s.389.

⁶⁴³ *Kars Gazetesi*, 1 Şubat 1957, s.102.

Kurulu Üyesi Ahmet Bulak ile beraber Krempe köyüne bir ziyaret gerçekleştirdi. Ziyarete burada yapılacak olan yolun güzergâhı tespit edildi.⁶⁴⁴

4.5. Ticaret

Iğdır'da 1920 – 1939 yılları arasında Erivan bölgesi ile canlı bir sınır ticareti vardı. Iğdır ve çevresinden Erivan bölgesine pamuk, yün ve canlı hayvan satılmaktaydı. Erivan bölgesinden de gazyağı, şeker ve manifatura gibi mamul maddeler alınıyordu.⁶⁴⁵ 1925 – 1926 yıllarında Bayazıt vilayetinde 3.5 milyon kilo buğday, 2.5 milyon kilo arpa, 600.000 kilo pamuk ve 40.000 kilo pirinç Erivan ve Kars'a ihraç ediliyordu.⁶⁴⁶ İhraç edilen bu ürünlerden pamuk ve pirinç tamamıyla Iğdır ve çevresinde yetiştirilmekteydi. Diğer ürünlerinde bir kısmın Iğdır'da yetiştirilmesi ve ihraç edilmesi Iğdır'ın bu dönemde ticari anlamda önemli bir yer olduğunu göstermektedir.

Bayazıt'ın 1925 – 1926 yıllarında ticaret odalarının bulunduğu kazalardan biri de Iğdır kazasıydı. Ticaret odasının bulunduğu diğer kaza da Karaköse kazası idi.⁶⁴⁷ Iğdır'a 1930 yılında bir ziyaret gerçekleştiren Erkânı Harbiye Reisi Mareşal Fevzi Çakmak yaptığı incelemeler sonucunda, Iğdır'da Ziraat Bankasının bir şubesinin açılması gereği ile ilgili Başvekâlete bir yazı yazdı. Mareşal Fevzi Çakmak gönderdiği yazıda Iğdır'ın çok mümbit ve mahsuldar tarım alanlarına sahip olduğunu, bölgenin kalkınması ve mali anlamda desteklenmesi için banka şubesinin açılmasının önemini belirtti. Bunun üzerine Ziraat Bankası Genel Müdürlüğü Iğdır'da şube açılması çalışmalarına başladı.⁶⁴⁸ 1938 yılında Ziraat Bankasının Kars il merkezi dışında şubesi olan kaza Iğdır kazasıydı.⁶⁴⁹

Iğdır'da önemli bir ticari ürün olan pamuk, 1943 yılında Trabzon'a gönderilmekte ve oradan da Almanya, İtalya gibi ülkelere satılmaktaydı. Ovada yetiştirilen üzüm, erik, nar gibi meyvelerle; kavun, karpuz gibi ürünler diğer vilayetlere satılıyordu. Kuru meyveler de diğer vilayetlere satılan ürünlerdendi.⁶⁵⁰ Iğdır'dan tarım ürünleri dışında diğer vilayetlere canlı hayvan, yün, deri, yağ ve peynir gibi ürünlerde

⁶⁴⁴ *Birlik Gazetesi*, 13 Temmuz 1957, s.1396.

⁶⁴⁵ Güner, *İlimiz Iğdır*, s.314.

⁶⁴⁶ *1925-1926, Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi*, s.512.

⁶⁴⁷ *1925-1926 Yılı Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi*, s.513.

⁶⁴⁸ *BCA*, 30.10.0.0.210.432.7.

⁶⁴⁹ *BCA*, 30.10.0.0.168.166.10.

⁶⁵⁰ *Kars*, CHP Halk Evleri Bürosu Yayınları, s.64.

satılmaktaydı.⁶⁵¹ Iğdır'da ki tarım ürünü çeşitliliği ve bu ürünlerin ticaretinin artması, ayrıca artan nüfus ve şehrin gelişmesine bağlı olarak ikinci bir banka şubesi açılması ihtiyacını ortaya çıkardı. Bu kapsamda Türkiye İş Bankasının da Iğdır'da bir şube açması ile ilgili çalışmalara başlandı. Konu ile ilgili Ekonomi ve Ticaret Vekâletinin yazısı üzerine İcra Vekilleri Heyeti'nce 18 Şubat 1953 tarihinde Türkiye İş Bankasının Iğdır'da şube açması kararlaştırıldı.⁶⁵² Iğdır bu dönemde gerek esnaf türleri ve gerekse meslek çeşitleri sayısının fazla olduğu ilçelerden biriydi. 1955 yılında Iğdır'da bulunan esnaf ve meslek erbapları aşağıdaki şekilde idi.⁶⁵³

⁶⁵¹ Orkun, *Sürmeli Çukuru Iğdır'ın Tarih ve Coğrafyası*, s.40.

⁶⁵² *BCA*, 30.18.1.2.131.12.8

⁶⁵³ Orkun, *Sürmeli Çukuru Iğdır'ın Tarih ve Coğrafyası*, s.40.

Tablo 4.6. İğdır`da 1955 Yılındaki Esnaf Türleri ve Sayıları

Yaptığı İş	Adet
Saatçi, Kuyumcu	4
Gazeteci ve Matbaa	2
Marangoz	11
Eczahane	2
Acenta	6
Sinema	1
Kunduracı	2
Terzi	21
Halıcı	1
Manifaturacı	64
Tuhafiyeci	27
Bakkal	85
Komisyoncu	3
Otel	8
Lokanta	4
Kahve	42
Müteahit	16
İnhisar bayii	2
Zahireci	8
Fırıncı	11
Kasap	11
Sebzeci	3
Eski elbiseci	3
Şoför ve otomobil	20
Faytoncular ve arabacılar	22
Avukat	3
Fotocu	3

Iğdır'da 1970 yılında ticaretin gelişimini sağlamak amacıyla, Iğdır İhracatçılar Birliği kuruldu. Kaymakam Muharrem Barlı'nın başkanlığında yapılan toplantıda geçici yönetim kurulu belirlendi. Buna göre, Osman Ataman, Nağdali Parlar, Ömer Şark, Zöhrat Makinist, Mehmet Ekmekçi, Cemalettin Güneş, Rıza Karasu ve Mehmet Iğdır geçici yönetim kurulu üyesi oldular. Seçimden sonra yapılan görev taksiminde Osman Ataman birlik başkanlığına getirildi.⁶⁵⁴

1970 yılında Türkiye'den Sovyetler Birliği'ne canlı hayvan, nebat ve maddelerinin ihracı için Iğdır – Erivan yolu üzerinde bulunan Markara Köprüsü giriş ve çıkış kapısı olarak belirlendi. Bununla ilgili 29 Mayıs 1970 tarihinde Bakanlar Kurulunda bir karar alındı.⁶⁵⁵ 1970 yılında ticari anlamda yaşanan diğer bir gelişmede Vakıflar Bankasının bir şubesinin Iğdır'da açılması idi. Vakıflar Bankası Genel Müdürlüğü Kars İl merkezinde açtığı şubeden sonra ildeki ikinci şubeyi Iğdır'da açma kararı aldı.⁶⁵⁶

⁶⁵⁴ *Ekinci Gazetesi*, 12 Ağustos 1970, S.5439.

⁶⁵⁵ *BCA*, 30.18.1.2.257.67.8.

⁶⁵⁶ *Ekinci Gazetesi*, 19 Aralık 1970, S.5545

SONUÇ

Iğdır, Anadolu'nun giriş kapısında olması, verimli tarım arazileri ve ulaşım imkânlarından dolayı tarihin ilk dönemlerinden itibaren devletlerarası mücadele alanı olmuştur. Iğdır ve çevresi 642 yılında Müslümanların, 1064 yılında Selçuklu Sultanı Alparslan'ın bölgeye düzenlediği seferler sonucunda Türklerin egemenliğine girdi. Sonraki yıllarda Iğdır ve çevresi birçok devlet arasında el değiştirdi. 1828 yılında Rusya ile İran arasında imzalanan Türkmençay Antlaşması'yla Iğdır ve çevresi Rusya'ya bırakıldı. Yaklaşık 90 yıl bölgede egemenliğini devam ettiren Rusya, I. Dünya Savaşı sırasında imzalanan Brest-Litovsk Antlaşması'yla bölgeden çekildi. Rusya'nın bu bölgeden çekilmesiyle Ermeniler, Iğdır ve çevresinde Müslüman halka karşı zulüm ve katliamlara başladı. Ermenilerin zulüm ve katliamlarına karşı bölge halkı, milli teşkilatlar kurarak, Ermenilere karşı mücadele etti. Bölgedeki zulüm ve katliamların artması üzerine Kazım Karabekir Paşa Büyük Millet Meclisinin izni ile ileri harekete başladı. Kazım Karabekir komutasındaki ordunun Ermeniler üzerine düzenlediği harekât sonucunda 3 Aralık 1920 tarihinde Gümrü Antlaşması imzalandı. Gümrü Antlaşması'nın imzalanmasıyla Iğdır ve çevresi anavatana katıldı.

Iğdır'ın anavatana katılmasından sonra ilk olarak bölgede idari teşkilatlanma çalışmalarına başlandı. Bu kapsamda 1921 tarihinde TBMM'de kabul edilen bir kanunla Iğdır ve Kulp (Tuzluca) kazaları Bayazıt'a bağlandı. TBMM bu dönemde Iğdır ve çevresinde var olan sorunların çözümüne yönelik çalışmalar yaptı. Bu dönemde bölgede yaşanan en önemli sorun toprak ve arazi sorunları idi. TBMM bu sorunların çözümü ile ilgili çalışmaların yanı sıra bölge halkına yönelik vergi kolaylıkları sağlayan düzenlemelerde yaptı. Sonraki dönemlerde Iğdır'da yaşanan sosyal ve ekonomik sorunlar sık sık TBMM gündemine geldi. 1934 yılında Iğdır'ın Kars'a bağlanmasıyla Kars milletvekilleri Iğdır'ın var olan sorunlarını TBMM gündemine getirerek çözüm bulmaya çalıştılar. Bu dönemde özellikle Iğdır'ın tarımsal sulama sorunu ve Sedarabat Barajı meselesi TBMM gündemine sık gelen konular arasındaydı. Sonraki dönemlerde de Kars milletvekilleri Iğdır'ın ekonomik, eğitim, sağlık ve sosyal sorunlarını TBMM gündemine taşıyarak çözüm önerilerini dile getirmişlerdir. Özellikle 1962 yılında Iğdır'da meydana gelen deprem TBMM gündeminde önemli yer tutmuştur. Depremden sonra Iğdır ve çevresinde yaşanan sorunlar TBMM'de dile getirilerek çözüm önerileri

dile getirilmiştir. TBMM deprem dolayısıyla bir heyet oluşturarak Iğdır'a göndermiştir. Heyet yaptığı çalışma sonucu bir rapor hazırlayarak TBMM Başkanlığına sunmuştur. Tarımsal potansiyeli ve sosyoekonomik yapısından dolayı Iğdır her dönem de TBMM'nin gündemin de olmuş ve Iğdır'da var olan sorunlar TBMM' de tartışılarak çözüm bulunmaya çalışılmıştır.

Cumhuriyetin ilk yıllarından çok partili siyasi hayatın başlamasına kadar olan dönemde ülkenin tek siyasi partisi olan CHP Iğdır'da parti teşkilatı kurmamıştı. Bu dönemde CHP parti teşkilatı kurmadığı il ve ilçelerde var olan sorunların çözümü için parti genel merkezinden gönderdiği heyetlerle bu yerlerin sorunlarını tespit ederek çözmeye çalışıyordu. Ayrıca ilçe teşkilatı bulunmayan illerde de ilçelerin sorunları il kongrelerinde gündeme getirilerek önerilen çözüm yolları rapor halinde parti genel merkezine gönderiliyordu. Bu kapsamda CHP Parti Müfettişi Esat Bey 1926 yılında Kars ve ilçelerinde yaşanan sorunların tespiti ile ilgili yaptığı çalışmalar sonucu bir rapor hazırlayarak parti genel merkezine gönderdi. Raporda Iğdır'da var olan sorunların tespiti ve çözüm önerileri de yer almaktaydı. Iğdır'da var olan sorunlar CHP Kars İl Kongrelerinde ve CHP kurultaylarında da gündeme gelmekteydi. Yapılan bu çalışmalar sayesinde Iğdır'da halkın CHP'ye olan ilgisi de artmaya başladı. Çok partili siyasi hayatın başlamasıyla tüm ülkede olduğu gibi Iğdır'da da siyasi hayat hareketlenmeye başladı. Bu kapsamda Iğdır'da 1946 yılında CHP, teşkilat kuran ilk parti oldu. Iğdır'da kurulan ikinci parti de 1948 yılında teşkilat çalışmasını tamamlayan DP oldu. DP Iğdır'da teşkilat kurduğu yıllarda gerek maddi sıkıntılar gerekse yeni bir parti olmasından dolayı örgütlenme çalışmalarında bir yavaşlık söz konusuydu. Ancak partinin iktidar olduğu dönemde Iğdır'da yapılan çalışmalar ve yapılan yatırımlar sonucu Iğdır'da DP'ye olan ilgi artmaya başlamıştı. Iğdır'da CHP ve DP'nin yanı sıra 1952 yılında MP ve 1954 yılında da CMP teşkilat kuran diğer partilerdi. 1960 Askeri darbesinde sonra Iğdır'da 1961 yılında AP ve YTP parti teşkilatı kurdu. Çok partili siyasi hayatın başlamasıyla Iğdır aktif bir siyasi hayatın olduğu görülmektedir.

23 Nisan 1920 tarihinde açılan TBMM'nin ilk seçimlerine Iğdır ve Kulp (Tuzluca) kazaları işgal altında olduklarından dolayı katılamamışlardı. Iğdır ve çevresinin anavatana katılmasından sonra Bayazıt vilayetine bağlanmasıyla sonraki dönemlerde yapılan seçimlerde Bayazıt'ın bir ilçesi olarak, 1934 yılında Kars'a

bağlanınca da Kars'ın bir ilçesi olarak seçimlere katıldı. Çok partili hayatın başlamasıyla birlikte yapılan seçimlerde Kars milletvekili adayları Iğdır'da mitingler düzenleyerek seçimlerde Iğdır halkının desteğini istemişlerdir. Iğdır gerek nüfus potansiyeli gerekse sosyal yapısıyla seçimlerde partilerin ilgi odağı olan bir ilçe olmuştur.

Cumhuriyetin ilanıyla bütün ülkede yaşanan, sosyal, kültürel ve ekonomik değişim Iğdır'da da kendisini gösterdi. Bu dönemde Iğdır'ın tarımsal potansiyelini arttırmak için çalışmalar yapıldı. Bu dönemde ovanın tarımsal sulama sorununu çözmek için 1927 tarihinde Sovyetler Birliği ile bir antlaşma imzalandı. Antlaşmaya göre Aras Nehri üzerinde bir baraj yapılmasına karar verildi. Bu dönemde Iğdır'da pamuk üretiminin arttırılmasıyla ilgili çalışmalar yapıldı. Bu kapsamda 1925 yılında Iğdır Ovası arazisinin ıslah çalışmaları ve ovada pamuk tarımının geliştirilmesi amacıyla çiftçilere kaliteli pamuk tohumu dağıtımı yapılarak devlet eliyle pamuk tarımı teşvik edildi. Celal Bayar 1936 yılında Iğdır'a yaptığı ziyaret ile Iğdır'da kredi ve satış kooperatiflerinin kuruluş çalışmalarını başlattı. Yapılan çalışmalar sonucunda kurulan Iğdır Pamuk Tarım Satış Kooperatifi Iğdır'da tarımın geliştirilmesine önemli katkı sundu. Özellikle kaliteli pamuk üretimi ve pamuğun ihracı ile ilgili yapılan çalışmalar Iğdır'da pamuk tarımının gelişmesinde etkili oldu. Iğdır'da 1952 yılında kurulan Devlet Üretme Çiftliği bu dönemde tarım ve hayvancılığın gelişmesi için yapılan en büyük yatırımlardan biri oldu. Iğdır Devlet Üretme Çiftliği'nde ekilen tarım ürünleri ve yetiştirilen hayvanlar bölge çiftçileri için örnek teşkil etti. Sonraki dönemlerde Iğdır'ın sulama sorununun çözümüne yönelik çalışmalar devam etti. Bu kapsamda yapılan sulama kanalları ile Iğdır tarımsal anlamda gelişme gösterdi. Iğdır'da sulama olanaklarının artmasıyla ovanın tarımsal önemi daha da artmaya başladı.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Iğdır'da eğitim alanında var olan sorunlar çözülmeye çalışıldı. 1926-1927 eğitim öğretim yılında Iğdır'da ilkokul düzeyinde bir okul bulunmaktaydı. 1927 yılında 25.209 nüfusa sahip Iğdır kazasında 373 kişi okuma yazma bilmekteydi. Hükümet Iğdır'da yaşanan eğitim sorunun çözümü için okul sayısını arttırma çalışmaları yaptı. Bu kapsamda 1928 yılında Iğdır kazasında Aralık İlkokulu ve Karakoyunlu İlkokulu eğitim ve öğretime başladı. 1937 yılında da İnönü İlkokulu eğitim öğretime başladı. Hükümet 1938 yılında ülkedeki okuryazar oranını arttırmak için Ulus Eğitim Okulları açmaya başladı. Bu kapsamda Iğdır'da 25 ve

Tuzluca'da 50 ulus okulu açıldı. Yapılan bu çalışmalarla Iğdır ve çevresinde okuryazar nüfus oranı artmaya başladı. Cumhuriyetin ilk yıllarında hükümet toplumun eğitim ve kültür alanında ilerlemesini sağlayacak çalışmalarda yaptı. Özellikle yapılan inkılâpların toplum tarafından benimsenmesini sağlamak amacıyla 1 Şubat 1932 tarihinde Halkevleri açıldı. Halkevleri halkın kültürel gelişimini sağlayacak çalışmaların yanı sıra kuruldukları bölgelerdeki halkın sosyal ve ekonomik sorunlarının çözümüne yönelik çalışmalarda yaptı. Bu kapsamda Iğdır Halkevi de 23 Şubat 1934 tarihinde açıldı. Iğdır Halkevi şubelerinin yaptıkları çalışmalar Iğdır'ın sosyal ve kültürel hayatının gelişmesine önemli katkılar sundu. Iğdır'ın ortaokul ihtiyacını karşılamak için 1937 yılında ortaokul açıldı. 1964-1965 eğitim-öğretim yılında Tuzluca'da, 1966-1967 yılında da Aralık'ta ortaokul açıldı. Iğdır'da 1937 yılında 110 ortaokul öğrencisi varken 1970 yılında ortaokul öğrenci sayısı 1.461 oldu. Tuzluca'da 1965 yılında 106 olan ortaokul öğrenci sayısı 1970 yılında 229 oldu. Aralık ilçesinde de 1967 yılında 107 olan ortaokul öğrenci sayısı 1970 yılında 231'e yükseldi. 1965 yılında Iğdır'da lise açıldı. Cumhuriyetin ilk yıllarında eğitim alanında ciddi sıkıntılar için de olan Iğdır sonraki yıllarda yapılan çalışmalarla gerek okuryazar nüfus oranında ve gerekse öğrenci sayısında ciddi ilerleme kaydetti.

Iğdır tarihte birçok devlet arasında el değiştirdiği için nüfus yapısı sürekli değişime uğramıştır. Bu değişim Iğdır'ın anavatanına katılmasından sonrada devam etmiştir. Bu dönemde özellikle Kafkasya ve İran'dan bölgeye göçle gelen nüfus olmuştur. Sonraki yıllarda Balkanlardan ve özellikle Bulgaristan'dan gelen muhacirlerin bir kısmı Iğdır'a yerleştirilmiştir. Hükümet Iğdır'da göçle gelen nüfus için arazi tahsisi yapmış ve barınma sorununu çözmek içinde konutlar inşa etmiştir. 1927 yılında yapılan ilk nüfus sayımında 25.209 olarak tespit edilen Iğdır'ın nüfusu, 1950 yılında 39.411 ve 1970 yılında da 68.159 olmuştur. Iğdır'da yaşanan bu nüfus artışında göçlerle bölgeye gelen nüfus, idari taksimatta yaşanan değişiklikler ve nüfusun doğurganlık oranının yüksek olması etkili olmuştur.

Iğdır'ın ulaşım, ticari ve sanayi yönünden gelişmesi için Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren çalışmaların yapıldığı görülmektedir. Iğdır'da şehir içindeki yol düzenlemeleri ile ilgili var olan sorunlar Iğdır Belediyesi tarafından çözülmeye çalışılmıştır. Sonraki yıllarda da Iğdır'ı Kars ve Erzurum'a bağlayan yollarda gerekli

tamirler yapılarak ulaşım sağlanmıştır. Ancak özellikle kış mevsiminde kar yağışından dolayı yolların kapanması ve yol açma çalışmalarında yaşanan sorunlar ulaşım da zorluklar yaşanmasına sebep olmuştur. Iğdır'da ticaretin geliştirilmesi çalışmaları da yapılmıştır. Özellikle de pamuk ihracatı ile ilgili gerekli tedbirleri alınarak Iğdır'da yetiştirilen pamuk Avrupa ülkelerine ihraç edilmiştir. Iğdır'da ticaretin gelişimini sağlamak amacıyla 1970 yılında Iğdır İhracatçıları Birliği kurulmuş ve aynı yıl Iğdır ticaretini geliştirmek amacıyla Türkiye'den Sovyetler Birliği'ne canlı hayvan ve tarımsal ürünlerin ihracı için Iğdır – Erivan yolu üzerinde bulunan Markara Köprüsü giriş ve çıkış kapısı olarak belirlenmiştir. Yapılan bu çalışmalarla Iğdır ticari hayatı canlılık kazanmıştır. Iğdır'da Cumhuriyetin ilk yıllarında tarıma dayalı sanayi faaliyetlerinin olduğu görülmektedir. Pamuk tarımına bağlı olarak çırçır fabrikaları, çeltik tarımından dolayı çeltik fabrikaları Iğdır'ın önemli sanayi tesisleridir. Zamanla bu tarım ürünlerinin üretiminde ki azalmaya bağlı olarak bu işletmelerin sayısında da azalmaların olduğu görülmektedir.

Tarihsel süreç içerisinde Iğdır'da yaşanan gelişmeleri içeren bu çalışma günümüze de ışık tutacak veriler içermektedir. Yapılan bu araştırmada elde edilen sonuçlar Iğdır ve çevresinin tarihin her döneminde önemini koruyan bir bölge olduğu gibi günümüzde de bu önemin devam ettiğini göstermektedir.

KAYNAKLAR

ARŞİVLER

1. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi

2. Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri

3. Millet Meclisi Tutanak Dergisi

4. Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları

5. Resmî Gazete

RAPORLAR

Aksoy, Y., Savaş, D., Dursun, S., (2012). *Iğdır İlinin Mekânsal Analiz Raporu*. Iğdır, Iğdır Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü.

Aras, E., Tekay, N., (2018). *Iğdır İli 2017 Yılı Çevre Durum Raporu*. Iğdır, Iğdır Valiliği Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü.

Kars ve Iğdır Projeleri İstikşaf Raporu. (1963). Bayındırlık Bakanlığı, Ankara,

RESMÎ YAYINLAR

Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV. Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991.

CHP Halkevleri Talimatnamesi, Ankara, 1932.

Ermeniler Tarafından Yapılan Katliam Belgeleri II, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 2001.

İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale Mesaj ve Söyleşiler 1944-1950. Yay. Haz. İlhan Turan, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları. Ankara, 2003.

İsmet İnönü'nün TBMM'de ki konuşmaları 1920-1973. Der. Ali Rıza Cihan, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, C.II. Ankara, 1993.

Kars Yaylası. Kars Lisesinden Yetişenler Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 1946.

Kars. CHP Halkevleri Bürosu Yayınları, İstanbul, 1943.

TBMM Albümü 1920-2010. TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, C.I 1920-1950 - C.II 1950-1980, Ankara, 2010.

İSTATİSTİKLER

Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü., (1937) **Genel Nüfus Sayım Kat'i ve Mufassal Neticeler Kars Vilayeti 20 İlkteşrin 1935.** İstanbul, Devlet Basımevi.

Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü., (1937). **Kars Vilayeti 20 ilkteşrin 1935.** İstanbul, Devlet Basımevi.

Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü., (1937). **Genel Nüfus Sayımı (Türkiye Nüfusu Kat'i Tasnif Neticeleri, 20 İlkteşrin 1935).** Ankara, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları Yayın No:75.

Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü., (1945). **Milli Eğitim İstatistikleri 1942-1943.** Ankara, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları Yayın No:238.

Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü., (1946). **Milli Eğitim Ortaöğretim İstatistikleri 1943-1944.** Ankara, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları Yayın No:247.

Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü., (1947). **Meyve İstatistiği 1941-1945.** Ankara, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları Yayın No: 277.

Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü., (1947). **Milli Eğitim İlköğretim İstatistikleri 1944-1945.** Ankara, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları Yayın No: 270.

Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü., (1947). **Milli Eğitim Ortaöğretim İstatistikleri 1944-1945.** Ankara, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları Yayın No: 271.

Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü., (1947). **Milli Eğitim Ortaöğretim İstatistikleri 1945-1946.** Ankara, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları Yayın No:281.

Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü., (1947). ***Tarla Mahsulleri İstatistiği 1940-1945.*** Ankara, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları Yayın No:264.

Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü., (1948). ***Milli Eğitim Ortaöğretim İstatistikleri 1946-1947.*** Ankara, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları Yayın No:296

Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü., (1949). ***Milli Eğitim İlköğretim İstatistikleri 1946-1947.*** İstanbul, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları Yayın No:305.

Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü., (1949). ***Milli Eğitim Ortaöğretim İstatistikleri 1947-1948.*** İstanbul, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları Yayın No:307.

Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü., (1950). ***21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı.*** Ankara, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları Yayın No:286.

Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü., (1950). ***Milli Eğitim Ortaöğretim İstatistikleri 1948-1949.*** Ankara, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları Yayın No:326.

Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü., (1951). ***İstatistik Yıllığı 1951.*** Ankara, İstatistik Genel Müdürlüğü Yayınları Yayın No:332

Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü., (1952). ***Milli Eğitim Ortaöğretim İstatistikleri 1949-1950.*** Ankara, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları Yayın No:335.

Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü., (1954). ***Milli Eğitim İstatistikleri Ortaöğretim 1950-1951.*** Ankara, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları Yayın No:347.

Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü., (1954). ***Milli Eğitim İstatistikleri Ortaöğretim 1951-1952.*** Ankara, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları Yayın No:356.

- Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü., (1956). *Milli Eğitim İstatistikleri Ortaöğretim 1952-1953*. Ankara, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları Yayın No:367.
- Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü., (1961). *22 Ekim 1950 Genel Nüfus Sayımı*. İstanbul, İstatistik Genel Müdürlüğü Yayın No:410.
- Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü., (1961). *23 Ekim 1955 Genel Nüfus Sayımı*. Ankara, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları Yayın No:412.
- Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü., (1961). *23 Ekim 1955 Genel Nüfus Sayımı*. Ankara, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları Yayın No:412.
- Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü., (1929). *28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri*. Ankara, İstatistik Umum Müdürlüğü Yayınları, Fasikül I.
- Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü., (1929). *28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri*, Ankara, İstatistik Umum Müdürlüğü Yayınları, Fasikül III.
- Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü., (1934). *Maarif İstatistiği 1932-1933*. İstanbul, Devlet Matbaası.
- Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü., (1937). *Belediyeler İstatistiği (1929-1935)*. Ankara, Ulus Basımevi
- Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü., (1939). *Tarım İstatistikleri 1934-1937*. Ankara, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları Yayın No:135.
- Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü., (1941). *Belediyeler İstatistiği (1929-1938)*. Ankara, Ulusal Matbaa.
- Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü., (1942). *İlk Tahsil Çağındaki Çocuklar İstatistiği 1940*, İstanbul, Hüsnütabiat Basımevi
- Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü., (1942). *Meyva İstatistiği 1937-1939*. İstanbul, Hüsnütabiat Basımevi.
- Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü., (1954). *Milli Eğitim İstatistikleri İlköğretim 1950-1951*. Ankara, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları Yayın No:346.

- Devlet İstatistik Enstitüsü., (1941). **20 İkteşrin 1940 Genel Nüfus Sayımı**, Ankara, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları Yayın No:158.
- Devlet İstatistik Enstitüsü., (1963). **1960 Genel Nüfus Sayımı İl, İlçe, Bucak ve Köyler İtibariyle Nüfus**, Ankara, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları Yayın No:444.
- Devlet İstatistik Enstitüsü., (1963). **23 Ekim 1960 Genel Nüfus Sayımı**, Ankara, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası Yayın No:444.
- Devlet İstatistik Enstitüsü., (1963). Milli Eğitim İstatistikleri Ortaöğretim 1953-1960, Ankara, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları Yayın No:437.
- Devlet İstatistik Enstitüsü., (1964). **15.10.1961 Milletvekili ve Senato Üyesi Seçimi Sonuçları İl İlçe ve Sandık Bölgeleri İtibariyle**. Ankara, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları Yayın No: 463.
- Devlet İstatistik Enstitüsü., (1965). **Milli Eğitim İstatistikleri Ortaöğretim 1960-1961**. Ankara, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları Yayın No:466.
- Devlet İstatistik Enstitüsü., (1966). **1950-1960 Milletvekili ve 1961, 1964 Cumhuriyet Senatosu üye Seçimleri Sonuçları**. Ankara, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları Yayın No:513.
- Devlet İstatistik Enstitüsü., (1966). **1950-1965 Milletvekilleri ve 1961,1964 Cumhuriyet Senatosu Üye Seçimleri Sonuçları**. Ankara, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları Yayın No: 513.
- Devlet İstatistik Enstitüsü., (1967). **Milli Eğitim İstatistikleri İlköğretim 1961-1965**. Ankara, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları Yayın No:530.
- Devlet İstatistik Enstitüsü., (1968). **Milli Eğitim İstatistikleri Ortaöğretim 1961-1965**. Ankara, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları Yayın No:564.
- Devlet İstatistik Enstitüsü., (1969). **Genel Nüfus Sayımı Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri 24.10.1965**. Ankara, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları Yayın No:568.
- Devlet İstatistik Enstitüsü., (1969). **Milli Eğitim İstatistikleri İlköğretim 1965-1967**. Ankara, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları Yayın No:587.

Devlet İstatistik Enstitüsü., (1970). *Milli Eğitim İstatistikleri Ortaöğretim 1965-1967.*

Ankara, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları Yayın No:608.

Devlet İstatistik Enstitüsü., (1970). *12 Ekim 1969 Milletvekili Seçimi Sonuçları.*

Ankara, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları Yayın No:598.

Devlet İstatistik Enstitüsü., (1973). *Nüfus Sayımı İdari Bölünüş 25.10.1970.* Ankara,

Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası Yayın No:672.

Devlet İstatistik Enstitüsü., (1976). *Milli Eğitim İstatistikleri Ortaöğretim 1967-1971.*

Ankara, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları Yayın No:761

Devlet İstatistik Enstitüsü., (1977). *Genel Nüfus Sayımı Nüfusun Sosyal ve Ekonomik*

Nitelikleri 25.10.197. Ankara, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları Yayın No:756.

Devlet İstatistik Enstitüsü., (1977). *Milli Eğitim İstatistikleri İlköğretim 1967-1972.*

Ankara, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları Yayın No:818.

Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekâleti., (1929). *1926 – 1927 İstatistik Yıllığı,* Ankara,

C.4.

Türkiye İstatistik Kurumu., (2008). *Milletvekilleri Genel Seçimleri 1923-2007.* Ankara,

Türkiye İstatistik Kurumu Yayınları Yayın No:3168.

Türkiye İstatistik Kurumu., (2012). *Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011.* Ankara,

Türkiye İstatistik Kurumu Yayınları Yayın No:3685.

MİLLETVEKİLİ SEÇİM MAZBATALARI

TBMM II. Dönem Mehmet Şefik Baydar’a Ait Seçim Mazbatası.

TBMM II. Dönem Süleyman Sudi Acarbay’a Ait Seçim Mazbatası.

TBMM IV. Dönem Übeydullah Bey’e Ait Seçim Mazbatası.

TBMM V. Dönem Fuat Köprülü’ye Ait Seçim Mazbatası.

TBMM VI. Dönem Cevat Dursunoğlu’na Ait Seçim Mazbatası.

TBMM VI. Dönem Ethem İzzet Benice’ye Ait Seçim Mazbatası.

TBMM VI. Dönem Kars Milletvekilleri Seçim Mazbataları.

TBMM VII. Dönem Kars Milletvekilleri Seçim Mazbataları.

TBMM VIII. Dönem Kars Milletvekilleri Seçim Mazbataları.

SÜRELİ YAYINLAR

Birlik Gazetesi

Bugün Gazetesi

Cumhuriyet Gazetesi

Demokrat Kars Gazetesi

Dil Gazetesi

Doğu Gazetesi

Ekinci Gazetesi

Hüryurt Gazetesi,

Kars Gazetesi

Kars Postası Gazetesi

Milliyet Gazetesi

Şarkın Dili Gazetesi

Ulus Gazetesi

YILLIKLAR

1925-1926 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi

1926-1927 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi

1927-1928 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi

1928-1929 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yıllığı, Matbuat Umum Müdürlüğü Neşriyatı.
İstanbul, 1929.

Kars il Yıllığı 1967, Tisa Matbaacılık, Ankara, 1967.

KİTAPLAR

- Ahmad, F ve Ahmad Turgay, B., (1976). *Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1946*. Ankara, Bilgi Yayınevi.
- Ahmad, F., (2010). *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*. İstanbul, Hil Yayınları.
- Akandere, O., (1998). *Milli Şef Dönemi Çok Partili Hayata Geçişte Rol Oynayan İç ve Dış Tesirler (1938-1945)*. İstanbul, İz Yayıncılık.
- Albayrak, M., (2004). *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*. Ankara, Phonix Yayınevi.
- Ankara, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, II Baskı.
- Arslan, N. O. ve Ural, S., (2018). *Kars Tarihi 1960 – 1980*. Ankara, Sonçağ Yayınları.
- Artukmaç, S., (1995). *Bir Yaşamın Öyküsü*. İzmir, Cumhuriyet Matbaası.
- Atalay, B. (Çev.), (1985). *Divanü Lugat-it Türk Tercümesi I*. Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Atalay, S., (1986). *Bir Ömür Boyu Politika Kars’tan Zincir Bozan’a*. İstanbul, Milliyet Yayınları.
- Atlı, C., (2013). *Kars Halkevi ve Faaliyetleri*. Konya, Salkımsöğüt Yayınları.
- Atlı, C., (2014). *Kars’ta Siyasi Hayat (1923-1950)*. Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Atnur, İ. E., (2011). *Osmanlı Yönetiminden Sovyet Yönetimine Kadar Nahçıvan (1918-1921)*. Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Aybar, C., (1937). *Türkiye ikinci Genel Nüfus Sayımı 1935*. Ankara, İstatistik Umum Müdürlüğü Yayınları.
- Aydemir, Ş. S., (1991). *İkinci Adam (1938-1950)*. İstanbul, Remzi Kitapevi, C.II.
- Binark, İ., (2004). *Türk Parlamento Tarihi TBMM VI. Dönem (13 Nisan-1939-15 Ocak 1943)*. Ankara, TBMM Vakfı Yayınları, C.I.
- Burçak, R. S., (1998). *On Yılın Anıları (1950-1960)*. Ankara, Nurol Matbaacılık.

- Clavijo, R. G., (1993). *Anadolu Orta Asya ve Timur*. Trc. Ömer Rıza Doğrul, İstanbul, Ses Yayınları.
- Çavdar, T., (2010). *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1950-1995*. Ankara, İmge Kitapevi, II. Baskı.
- Çetinkaya, N., (1996). *Iğdır Tarihi (Tarih, Yer Adları ve Bazı Oymaklar üzerine)*. İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Çınar, M., (2011). *Türk Parlamento Tarihi TBMM – XIII. Dönem (1965- 1969)*. Ankara, TBMM Kültür Sanat Yayın Kurulu Yayınları, C.I.
- Çoker, F., (1994). *Türk Parlamento Tarihi Milli Mücadele ve TBMM I.Dönem 1919-1923*. Ankara, TBMM Vakfı Yayınları, C.III.
- Çoker, F., (1996). *Türk Parlamento Tarihi TBMM IV. Dönem 1931-1935*. Ankara, TBMM Vakfı Yayınları, C.I.
- Durmuş, İ., (2008). *İskitler (Sakalar)*. Ankara, Genel Kurmay Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları.
- Edhem, İ., (1925). *Türkiye'nin Sıhhi İctimai Coğrafyası Bayezid Vilayeti*. İstanbul, Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâleti.
- Ergin, O., (1977). *Türk Maarif Tarihi*. İstanbul, Eser Matbaası, C.5.
- Erzen, A., (1986). *Doğu Anadolu ve Urartular*. Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ezherli, İ., (1992). *Türkiye Büyük Millet Meclisi (1920-1992) ve Osmanlı Meclisi Mebusanı (1877-1920)*. Ankara, BMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları.
- Gökdemir, A. E., (1998). *Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti*. Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları,
- Gülcan, Y., (2001). *Cumhuriyet Halk Partisi (1923-1946)*. İstanbul, Alfa Yayınları.
- Güner, İ., (1993). *İlimiz Iğdır*. Iğdır, İl Milli Eğitim Müdürlüğü Koruma ve Yaşatma Derneği Yayınları.

- Güneş, İ., (2001). *Türk Parlamento Tarihi TBMM V.Dönem 1935-1939*. Ankara, TBMM Vakfı Yayınları, C.I-II
- Hun, M. Ö., (2018). *Iğdır Sevdası*. Ankara, **Alter** Yayıncılık, C. II.
- Karabekir, K., (1990). *İstiklal Harbimiz*. İstanbul, Yüce Yayınları.
- Karabekir, K., (1995). *Ermeni Dosyası*. İstanbul Emre Yayınları, 2.Baskı.
- Karal, E. Z., (1999). *Osmanlı Tarihi İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918)*. Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, C. IX, 2.Baskı.
- Kırzioğlu, M. F., (1982). *Ani Şehri Tarihi*. Ankara, San Matbaası.
- Kırzioğlu, M. F., (1998). *Osmanlılar'ın Kafkas Elleri Fethi (1451-1590)*. Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, II. Baskı.
- Kırzioğlu, M. Fahrettin, (1953). *Kars Tarihi*. İstanbul, Işıl Matbaası, C.I,
- Koçak, C., (2003). *Umumi Müfettişlikler (1927-1952)*. İstanbul, İletişim Yayınları.
- Kuntman, M. D., (2010). *Bir Doktorun Harp ve Memleket Anıları*. Der. Metin Özata, Ankara, Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları.
- Kurat, A. N., (1990). *Türkiye ve Rusya*. Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Orkun, V., (1955). *Süremeli Çukuru Iğdır'ın Tarih ve Coğrafyası*. Iğdır, Aydın Matbaası.
- Özdengiz, A., (1973). *Iğdır Ovası Sulama Şebekesinin Bugünkü Durumu, Şebeke Dâhilindeki Toprakların Sulama Yönünden Problemleri ve Çözüm Yolları Üzerine Bir Araştırma*. Ankara, Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları.
- Öztürk, K., (1994). *Türk Parlamento Tarihi TBMM II. Dönem 1923-1927*. Ankara, TBMM Vakfı Yayınları C.I
- Öztürk, K., (1994). *Türk Parlamento Tarihi TBMM III. Dönem 1927-1931*. Ankara, TBMM Vakfı Yayınları, C.I.

- Saray, M., (2005). *Ermenistan ve Türk- Ermeni İlişkileri*. Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Sezen, T., (2017). *Osmanlı Yer Adları*. Ankara, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü
- Sümer, F., (1972). *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilatları- Destanları*.
- Tansel, S., (2019). *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*. Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, C.III.
- Togan, Z. V. (Trc.), (1982). *Oğuz Destanı*. İstanbul, Enderun Yayınları.
- Turan, O., (1969). *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*. İstanbul, Turan Neşriyat Yurdu
- Ural, S.ve Arslan, N. O., (2015). *Cumhuriyet Devri Kars Tarihi 1923-1950*. Erzurum, Eser Basın Yayın Dağıtım Matbaacılık.
- Yel, S., (2002). *Yakup Şevki Paşa ve Askeri Faaliyetleri*. Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Yılmaz, İ., (2001). *Gümrü Antlaşması*. Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

MAKALELER

- Arıkan, M., (2002). *27 Mayıs Anayasayı İhlal Davası İddianamesi Üzerine Bazı Tespit ve Düşünceler*. Türkler, C.17, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- Arslan, N. O., (2007). *Güney Kafkasya'dan Türkiye'ye Gelen Muhacir ve Mültecilerin Durumu (1921-1945)*. Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi Enstitüsü Dergisi, S.35, Erzurum.
- Aydın, M., (1995). *Elviye-i Selase*. Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C.11, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Bala, M., (1993). *Erivan*. İslam Ansiklopedisi, C.4, MEB Yayınları, İstanbul.
- Bıyıklıoğlu, T., (1957). *Mondros Mütarekesinde Elviye-i Selase ile İlgili Yeni Vesikalar*. Belleten, C.XXI, S.84, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

- Çolak, F., (2002). *Türkiye`de Çok Partili Hayata Geçiş ve Demokrat Parti (1945-1950)*. Türkler, C.16 Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- Çolak, M., (2002). *27 Mayıs sonrası Türkiye`de Partileşme*. Türkler, C.17, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- Dayı, E., (2004). *Elviye-i Selase Üç Sancak (Kars, Ardahan ve Batum)`da Ermenilerin Türklere Yaptıkları Mezalim*. Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S.23, Erzurum.
- Dayı, S.E., (1996). *1918-1920 Yılları arasında Iğdır ve Çevresindeki Siyasi Gelişmeler*. Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S.5, Erzurum.
- Ekici, Y., (2017). *Türk Demokrasi Hayatında Cumhuriyet Halk Partisi*. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C.27, S.2, Elâzığ.
- Eyyüpoğlu, İ., (2006). *91. Yılında Sarıkamış Taarruzu*. Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S.31, Erzurum.
- Gök, N., (2007). *Ebubekir Hazım Tepeyran'ın Memleket İdaresine Dair Önerileri*. Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Aştırmaları Dergisi, C. 26, S.42, Ankara
- Güner, İ., Ertütük M. ve BEKDEMİR, Ü., (2000). *Iğdır İli`ndeki Yer Adlarının Kaynakları*. Doğu Coğrafya Dergisi, C.6, S.4.
- Hacıyeva, S., (2002). *İrevan Türk Hanlığı ve Osmanlı Devleti ile İlişkileri*. Türkler, C.7, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- Kaya, F., (2015). *“Iğdır İlinin İdari Coğrafya Analizi”*, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, C.8, S.41.
- Kırzioğlu, M.F., (1985). *Cihangiroğlu İbrahim Aydın (1784-1948)`daki Millî Mücadele`de Kars ve Atatürk ile ilgili Belgeler*. Belleten, C.XLVIII, S.189-190, Türk Tarih Kurumu Basım Evi, Ankara.
- Kopar, M., (2018). *ABD`nin Türkiye Üzerindeki Projeksiyonu: Thornbourg Raporu (1949-1950)*. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, C11, S.61.

- Limoncuoğlu, A., (2018). *Türkiye’de Üçüncü Yol Millet Partisi 1948*. Akademik Hassasiyetler Dergisi, C.5, S.10.
- Mahmutoğlu, T. B., (2016). *Atatürk’süz İlk Seçimler 1939 Genel Seçimlerinde CHP Çalışma ve Propagandalar*. Atatürk Dergisi, C.1, S.1 Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Erzurum.
- Öğün, T., (2016). *Sarıkamış Harekâtı*. İstanbul, DİA, TDV Yayınevi, C. EK-2.
- Özçelik, Ö. ve TUNCER, G., (2007). *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikaları*. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C.9, S.1
- Özdemir, H., (2002). *Demokrasiye Geçiş ve Menderes Dönemi*. Türkler, C.16 Yeni Türkiye Yayınları, Ankara
- Tekir, S., (2015). *Sarıkamış Harekâtında Türk ve Rus Kayıpları*. Yeni Türkiye Kafkaslar Özel Sayısı III, S.73.
- Topçu, İ. ve Arslan, N. O., (2017). *Kars’ta 1950-1954-1957 Milletvekilleri Seçimleri ve Demokrat Parti*. Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, S.58, Erzurum.
- Tuncel, M., (1995). *Doğubayazıt*. Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C9, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Yeşilot, O., (2008). *Türkmençay Antlaşması ve Sonuçları*. Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S.36, Erzurum.

BİLDİRİLER

- Arslan, N ve Tekir, S., (2018). *Cumhuriyet Dönemi Iğdır Yerel Basını*. Kültür ve Tarih Bağlamında Iğdır Uluslararası Sempozyumu 2015 Iğdır Bildiri Kitabı, Yay. Haz. Aslı Akdoğanbulut İnsan, Selcan Koçaslan, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- Atabey, F., (2019). *Demokrat Parti Dönemi Tarım Politikalarının Ağrı İline Yansımaları (1950-1960)*. Türkiye’de Tarım Politikaları ve Ülke Ekonomisine katkıları Uluslararası Sempozyumu Bildirileri 2018 Şanlıurfa, Yay. Haz. Arzu Güvenç Saygın, Murat Saygın, Atatürk Araştırma Merkezi yayınları, Ankara.

- Atlı, C., (2018). *Türk Rus İlişkileri Bağlamında Iğdır (1927-1953)*. Kültür ve Tarih Bağlamında Iğdır Uluslararası Sempozyumu 2015 Iğdır Bildiri Kitabı, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- Atnur, İ. E., (1997). *1917 Rus İhtilalinden Türk Ordusunun Bölgeyi Ele Geçirilişine Kadar Olan Dönemde Iğdır ve Nahçıvan'da Türk-Ermeni İlişkileri*. Iğdır Tarihi Gerçekler ve Ermeniler Uluslararası Sempozyumu 1995 Iğdır, Iğdır Valiliği Kültür Yayınları, Ankara.
- Başkaya, M., (2013). *Cumhuriyetin ilk yıllarında Iğdır'da Pamuk Ziraatı ve Serdarabat Barajı Meselesi*. I.Uluslararası Iğdır Sempozyumu Sosyal Bilimler Bildiri Kitabı, Edt. Cengiz Atlı, Salkımsöğüt Yayınevi, Konya.
- Eyyüpoğlu, İ., (2018). *Sarıkamış, Kağızman ve Iğdır Halkevlerinin Yapım ve Onarımında Karşılaşılan Finansal Sorunlar*. Tarih Iğdır ve Kültür Bağlamında Uluslararası Sempozyumu 2015 Iğdır Bildiri Kitabı, Yay. Haz. Aslı Akdoğanbulut İnsan, Selcan Koçaslan, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- Güner, İ., (1997). *Kafkaski Kalender Yıllığı'ndaki Iğdır'la İlgili Nüfus Verilerine Coğrafi Bir Yaklaşım*. Iğdır Tarihi Gerçekler ve Ermeniler Uluslararası Sempozyumu 1995 Iğdır, Iğdır Valiliği Kültür Yayınları, Ankara.
- Kısıklı, E., (2018). *Demokrat Parti Döneminde Yerel Basında Iğdır ve Iğdır'ın İl olma Mücadelesi*. Tarih ve Kültür Bağlamında Iğdır Uluslararası Sempozyumu 2015 Iğdır Bildiri Kitabı, Yay. Haz. Aslı Akdoğanbulut İnsan, Selcan Koçaslan, Ankara Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları,
- Kökten, İ.K., (1943). *Kars'ın Tarih Öncesi*. III. Türk Tarih Kongresi, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Memmedova, İ., (2018). *Iğdır ve Çevresinin Nüfusu, Sosyal, Ekonomi ve Ticari Hayatı (18. Ve 19. Yüzyıllar)*. Tarih ve Kültür Bağlamında Iğdır Uluslararası Sempozyumu 2015 Iğdır Bildiri Kitabı, Yay. Haz. Aslı Akdoğanbulut İnsan, Selcan Koçaslan, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.

- Mercan, M.S., (2012). *Iğdır Ovası Sulanması Hakkındaki 1935 yılı Raporu ve 1910-1914 Devresi Dünya Pamuk Üretimi ve Ticaretin Durumu*. II. Uluslararası Aras Havzası Sempozyumu 2011 Iğdır, Iğdır Valiliği İl Özel İdaresi Yayınları, Erzurum.
- Özfırat, A., (2012). *Van, Ağrı ve Iğdır İlleri Yüzey Araştırması*. 29. Araştırma Sonuçları Toplantısı 2011 Malatya, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü yayınları, Ankara.
- Taşkın, Ü., (2018). *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Iğdır'ın Sosyo – Ekonomik Durumu (1925 – 1930)*. Tarih ve Kültür Bağlamında Iğdır Uluslararası Sempozyumu 2015 Iğdır Bildiri Kitabı, Yay. Haz. Aslı Akdoğanbulut İnsan, Selcan Koçaslan, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- Toksoy, N., (2002). *Erzincan Mütarekesi ve Türk-Ermeni İlişkileri*. XIV. Türk Tarih Kongresi, C. II, I.Kısım, Ankara.
- Tuncel, M., (2012). *Iğdır*. II. Uluslararası Aras Havzası Sempozyumu, Iğdır Valiliği İl Özel İdaresi Yayınları, Erzurum.

TEZLER

- Altan, S., (2013). *Kars, Iğdır ve Ağrı Vilayetlerinde İskân Meselesi (1923-1960)* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars.
- Aydın, S., (2013). *Kars Ekonomisi (1923-1970)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars.
- Bal, M., (2019). *Çok Partili Siyasi Hayata Geçiş Sürecinde Parti Kapatmaları ve Millet Partisi Örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır.
- Boy, A., (2016). *Kars Eğitim Tarihi (Tanzimat'tan, 2015'e)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Doğualp, H., (2014). *Kars Belediyesi Tarihi (1920 – 1970)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars.

- Keser, M., (2013). *1923-1970 Yılları Arasında Kars`Ta Eğitim*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars.
- Öztürkci, A., (2019). *Demokrat Partide Pati İçi Muhalefet (1946-1950)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Antalya.
- Şavkılı, C., (2011). *Atatürk Döneminde Parlamento Faaliyetleri (1920-1938)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara.
- Taşpınar Dağcı, G. T., (2003). *Ekrem Alican`ın Siyasi Hayatı*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İstanbul.
- Tekir, S., (2010). *1921-1927 Ardahan`da idari, ekonomik ve sosyal yapı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars.
- Topçu, İ., (2014). *1946-1960 Yılları Arası Kars'ta Siyasi ve Sosyal Hayat*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars.

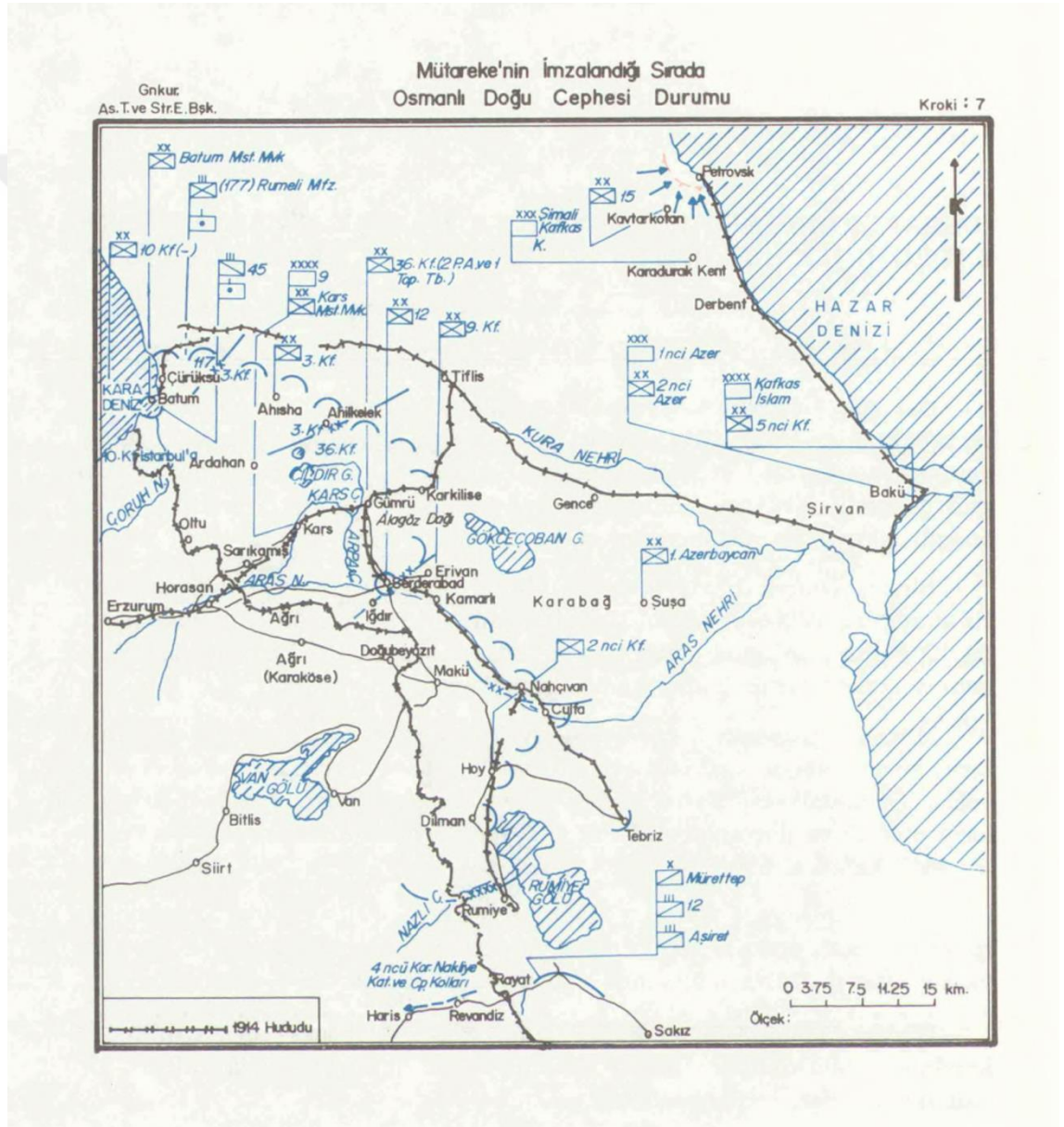
İNTERNET KAYNAKLARI

http://igdiranadolulisesi.meb.k12.tr/meb_iys_dosyalar/76/01/278810/icerikler/okulumuzuntarihcesi_58247.html?CHK=d8d7d087ce43a6b1354249cfe8b0b8de(Erişim Tarihi:25.07.2019).

EKLER

1.Belgeler

Belge 1: Mondros Ateşkes Antlaşması (30 Ekim 1918) İmzalandığında Osmanlı Devleti'nin Doğu Cephesindeki Durumu

Kaynak: Türk İstiklal Harbi I Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1999.

Belge 2: Iğdır ve Kulp (Tuzluca) Kazalarının Bayazıt Vilayetine Bağlanması ile İlgili Kanun

— 148 —

Ana vatana iltihak eden arazi ile icra edilecek teşkilâtı mülkiyeye dair kanun

(Ceridei Resmiye ile neşir ve ilân: 18 temmuz 1337 - No. 21)

No.
133

BİRİNCİ MADDE — Ana vatana iltihak eden mahallerde Artvin, Ardahan, Kars livaları teşkil ve Iğdır ve Kulp kazaları Bayazıt sancağına raptedilmiştir.

İKİNCİ MADDE — Artvin sancağı: Artvin, Şavşat, Borçka, ve Kars sancağı: Kars, Kağızman, Zaruşat, Sarıkamış ve Ardahan sancağı: Ardahan, Oltu, Göle, Poshof kazalarından mürekkeptir.

ÜÇÜNCÜ MADDE — Artvin sancağının merkezi (Artvin) ve Kars sancağının merkezi (Kars) ve Ardahan sancağının merkezi (Ardahan) şehirleridir.

DÖRDÜNCÜ MADDE — Elviye selâsede Teşkilâtı Esasiye kanununa tevfikân nevahi teşkilâtı icra edilinceye kadar nevahi müdiranı kemafissabık ahali tarafından intihap olunur.

BESİNCİ MADDE — İşbu kanun tarihi neşrinden itibaren mer'idir.

ALTINCI MADDE — İşbu kanunun icrasına Heyeti Vekile memurdur.

7 temmuz 1337 ve 3 zilkade 1339

	Tarih	No.	Makam
Büyük Millet Meclisi Riyasetinden tebliği :	9 temmuz 1337	915	İcra Vekilleri Heyeti Riyasetine
Meclis zabıt ceridelerindeki müzakeratı :	Cilt 11	Sayfa 174:186	
İşbu kanunun alâkadâr olduğu diğer kanunlar :			

Belge 3: Kars Milletvekili Ömer (Tarım) Bey ve Kastamonu Milletvekili Halit Bey'in Kars, Kağızman, Kulp (Tuzluca) ve Iğdır Yollarının Genel Yol Palanına Alınmasının Önemi ile İlgili TBMM'de Yaptıkları Konuşma

İ : 18

2 . 12 . 1341

C : 1

REİS — Efendim, ruzmanenin sekizinci maddesine geçiyoruz :

8. — *Erzurum - Sarıkamış - Kars demiryolları idaresi bütçesinin üçüncü faslına tahsisat ilâvesi hakkında (1/747) numaralı kanun lâyihası ve Nafia ve Muvazenei Maliye encümenleri mazbataları. (1)*

REİS — Efendim, kanunun heyeti umumiyesi hakkında söz isteyen yoktur. Maddelere geçiyoruz :

Nafia Vekâleti 1341 Senesi Bütçesiyle Erzurum - Sarıkamış - Kars Demiryolları Bütçesine (170 000) Lira İlâvesine Dair Kanun

Madde 1. — 1341 senesi Nafia Vekâleti bütçesinin «261» nci «Havallî Şarkîye demiryollarının inşaat ve tamirat ve işletmesine muavenet» faslına ve müteakibilen Erzurum - Sarıkamış - Kars ve şubâtı demiryolları 1341 senesi masarif bütçesinin üçüncü «Masarifi umumîye» faslına tahsisatı muntazama olarak (170 000) lira ilâve olunmuştur.

REİS — Maddeyi reyinize arz ediyorum. Kabul edenler ellerini kaldırsın... Kabul etmeyenler ellerini kaldırsın... Kabul edilmiştir.

Madde 2. — İşbu kanun neşri tarihinden muteberdir.

REİS — Maddeyi reyinize arz ediyorum. Kabul edenler ellerini kaldırsın... Kabul etmeyenler ellerini kaldırsın... Kabul edilmiştir.

Efendim, kanunun heyeti umumiyesini tayin esami ile roye arz ediyorum. Şimdi ruzmanenin 9 ncu maddesine geçiyoruz :

9. — *Kars Mebusu Ömer Beyin; Kars - Kağızman - Kulp ve Iğdır şoselerinin turuku umumiye meyanına ihali hakkında (2/389) numaralı teklifi kanunisi ve reddine dair Nafia ve Muvazenei Maliye encümenleri mazbataları. (2)*

(Muvazenei Maliye Encümeni mazbatası okundu.)

ÖMER BEY (Kars) — Efendim! Arz etmiş olduğum bu yol, 190 kilometrelik bir yoldur. Her nasılsa maalesef encümenler bunun reddine karar veriyorlar. Halbuki memleketimizde memlehatlar iki yerde var. Birisi Kağızman, diğeri, Kars'tadır. Bu iki memleha bütün civar vilâyetin ihtiyacatını temin ediyor. Bunlar daima işliyor ve para kazanmaktadır. Bu hususta nazarı dikkati âdâlarını celbederim,

(1) Zaptın sonuna merbuttur.

(2) Zaptın sonuna merbuttur.

Memleketimizin halkında bir varidat yoktur ki, temin etsin de o yolları yapsın. Binaenaleyh İran'dan gelen ve asıl ana hat olan o yoldan, İran'dan gelen transit kervanları bile işlerler. Bunlar kışın gelmiyorlar. Bundan başka muntazam yol yoktur. Eğer vaktiyle Ruslar tarafından yapılan bu muntazam yol turuku umumiye meyanına alınmayacak olursa bu yol günden güne harap oluyor. Bu seneki seyahatimde Kulp'a iki saat mesafedeki bir köprü iki defa harap olmuş, idarei hususiye yapıramıyor. Bilhassa o yolun daha bir şeyi vardır ki hududa gayet yakındır. Binaenaleyh daima gerek askerî noktai nazardan ve gerek iktisadî noktai nazardan bu yolun çok ehemmiyeti vardır. Heyeti Celilemizden istirham ediyorum ki, bu yol tekrar turuku umumiye meyanına ithal edilsin.

HÂLİT BEY (Kastamonu) — Efendim! Kars, Kağızman, Kulp ve Iğdır yollarının turuku umumiye meyanına ithali hakkındaki Ömer Beyin, teklifi kanunisi, geçen sene Nafia Encümeninden mütalâa sorulmak üzere Müdafaa-i Milliye Encümenine gönderilmişti. Bendeniz de orada bulunuyordum. O vakit bu meselenin de ehemmiyeti askerîyesi sorulmuş, Erkânî Harbiye Reisi Sanisi geldi. Bilhassa Askerî noktai nazardan ehemmiyetine de işaret ettiği için - şimdi burada da zikrettiler - yapılsın debişlerdi. Binaenaleyh bunun ehemmiyetine bendeniz de burada işaret ederim. Bu son ruzmanelerde Nafia ve Muvazenei Maliye Encümenlerinden bazı rüfekanın, bazı yolların turuku umumiye meyanına dair olan tekliflerinin reddine dair teklifler karşısında bulunduk ve bunlar kabul edildi. Bendeniz esbabı mucibinin bir noktasına heyeti celilemizin nazarı dikkatinizi celbetmek isterim. Esbabı mucibede, bilhassa rêt esbabı mucibesinde deniliyorki, Meclisi Âli Mükellefiyeti Bedenîye Kanunu kabul buyurdu. Binaenaleyh vilâyetler amele tedarik etti, para temin etsinler, bu suretle bu yollar yapılsın ve Nafia bütçesinden buna ayrıca para ayırmayalım deniyor. Bu sene gittiğim zaman, bendeniz dairei intihabiyemde bu bapta biraz tetkikat yaptım. Tabii Hükümetin teşebbüsü üzerine elde bulunan bütün vasait bilhassa şimendüfer hattı üzerine sevk edilmişti. Ankara - Sivas, Sivas - Samsun hatlarına... Tabii buna bir şey denemez. Bu bir lüzumdur ve Meclisi Âli karar vermiştir. Fakat mühendis fikrânı çoktur, sonra bugün bir adam amelelik ediyor, beş altı lira kazanabilir. Şimdi Meclisi umumiye bedenî mükellefiyete ahaliyi icbar edemiyor, tabii az para veriyorlar. Meclisi idare azaları çok pa-

Belge 4: Iğdır ve Tuzluca Kazalarının Kars Vilayetine Bağlanması İle İlgili Kanun

T.C. Resmî Gazete

Tesis tarihi: 7 Teşrinievvel 1336

<i>İdare ve yazı işleri için Başvekalet Neşriyat Müdürlüğüne müracaat olunur.</i>	14 HAZİRAN 1934 PERŞEMBE	SAYI: 2727
---	------------------------------------	------------

KANUNLAR

Bayazıt Vilâyetine bağlı Iğdır ve Tuzluca kazalarının Kars Vilâyetine ve Muş Vilâyetine bağlı Malazgirt kazasını da Bayazıt Vilâyetine bağlanmaları hakkında kanun

Kanun №: 2500

Kabul tarihi: 7/6/1934

Madde 1 — Bayazıt vilâyetinin Iğdır ve Tuzluca kazaları bu Vilâyetten ayrılarak Kars Vilâyetine ve Muş Vilâyetine bağlı Malazgirt kazası da bu Vilâyetten ayrılarak Bayazıt Vilâyetine bağlanmışlardır.

Madde 2 — Bu kanunun hükmü neşri tarihinden başlar.

Madde 3 — Bu kanunun hükümlerini icraya İcra Vekilleri Heyeti memurdur.

9/6/1934

Posta kanununun 21 inci maddesinin salisen fıkrasının tekrar tadiline dair olan 1404 numara ve 2/3/1929 tarihli kanunun birinci maddesine bazı fıkralar ilâvesine dair kanun

Kanun №: 2501

Kabul tarihi: 9/6/1934

Madde 1 — 28 mayıs 1928 tarih ve 1320 numaralı kanunun 9 uncu maddesi ile tadil edilmiş olan 376 numara ve 26 teşrinisani 1339 tarihli posta kanununun 21 inci maddesinin salisen fıkrasının tekrar tadiline dair olan 1404 numara ve 2/3/1929 tarihli kanunun birinci maddesindeki paket taşıma ücretine ait fıkranın sonundaki (ücrete tâbi tutulur) cümlesinden sonra şu kısımlar ilâve edilmiştir:

Kıymetli posta paketlerinin beher bin kuruş veya kesrinden 10 kuruş teminiye ücreti alınır.

İlbarnamelerin tebliğleri ve postrestant olanlar dahi vürutları tarihlerinin ferdasından itibaren geçecek her gün için kıy-

metli ve kıymetsiz her paket başına üç kuruş ardiye ücreti alınır. Mezkûr ücret her bir kıymetli paket için 1200 ve her bir kıymetsiz paket için de 400 kuruşu tecavüz edemez.

Kıymetli mukadderele mektup veya kıymetli ve kıymetsiz posta paketlerini posta merkezinin tevzi dairesinde ikametgâhında teslim ettirmek isteyen mürsil veya mürselünileyhten kıymetli mukadderele mektupların beheri için ayrıca 15 ve paketlerin beheri için 25 kuruş ücret alınır.

Madde 2 — Bu kanun neşri tarihinden muteberdir.

Madde 3 — Bu kanunun ahkâmını icraya Nafia Vekili memurdur.

10/6/1934

Kars Vilâyetile Bayazıt, Erzurum ve Çoruh vilâyetlerinin bazı parçalarında muhacir ve sığınmaların yerleştirilmesi ve yerli çiftçilerin topraklandırılması hakkında kanun

Kanun №: 2502

Kabul tarihi: 9/6/1934

Madde 1 — Kars Vilâyetile Bayazıt Vilâyetinin Iğdır ve Tuzluca (Kulp), Erzurum Vilâyetinin Oltı ve Çoruh Vilâyetinin Artvin, Şavşat ve Borçka kazalarında ve Kemalpaşa Nahiyesinde hiyar haklarını başka bir Devlet hesabına kullanıp buralarını bırakmış bulunan Rus tebaasına ait toprakların ve yapıların mülkiyeti Devlete intikal etmiş bulunan evler, ahırlar, samanlıklar dükkânlar ve topraklar bunlara parasız temlik olup tapuya bağlanır. Muhacirlerden ve mültecilerden henüz yerleştirilmemiş olanlar da yerleştirme kanunu hükümlerine göre bu yerlerde parasız yerleştirilir.

Madde 2 — Birinci maddede yazılı yerler halkından topraksız veya az topraklı yerli çiftçilere bayağı yerleştirme haddi

Kaynak: Resmi Gazete, 14 Haziran 1934, S.2727.

Belge 5: Iğdır Halkevi Başkanı Ali Rıza Bey'e Ait Sicil Sureti

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

SİCİL SURETİ

ADI ve SOY ADI	ALİ RIZA YALÇIN		
Doğduğu yer ve tarihi	İĞDIR 522		
Tahsil derecesi, hangi okullardan hangi terakülere diploması aldığı	İğdır'da yer hazırlanmış olduğundan Harus İdadisi okullarına 5 nci sınıftan itibaren okuyarak ana vatanına yani Iğdır'a gelmiştir		
Medeni	24 yaşında sivil ve bey yalvar Iğdır Garbıyılmış ifa etmektedir		
Partiye girdiği tarihi			
Partiye aldığı fiil vazifeler (terakülere terakül)	Hiç bir edebir almamıştır		
Parti'ye katıldığı terakülde hizmetleri (ayrıntılı olarak)	Yoktur		
Devlet terakülünde bulunduğu vazifeler ve bu vazifelerden ayrıldığı ay ve tarihi	Devlet hizmetinde bulunmamıştır		
Daha önce başka bir siyasi partiye girmişmidir? Ne vakit, nasıl ayrılmıştır	Girmemiştir		
Millet meclisinde servisinde ve hangi vazifelerde bulunmuştur	Millet meclisinde yıllarında Iğdır Meclisinde İdri Meclisinde muhasebe olarak görevde bulunmuştur		
Yabancı dillerden hangilerini bilir, eserleri varmıdır?	Ruslarca yok, yabancı dillerden Rusca bilir		
Akademik hizmetleri servisinde ve nasıl yapmıştır?	6 ay Garbıyılmış Akademik terakülünde ve 12 ay 47 nci sınıfta okuyarak, 12 ay sivil terakülde bulunmuştur.		
Bu suretçe dışında genel bilgiler ve diğerleri	Yoktur		

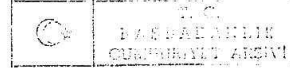
21/11/1935
Halil Rıza Yalçın
(Signature)

Kaynak: BCA, 490.01.942.653.1.108.

Belge 6: Sedarabat Barajı İle İlgili Protokollerin Yürürlüğe Konulması İle İlgili Kararname

T. C.
BAŞVEKÂLET
KARARLAR DAİRESİ MÜDÜRLÜĞÜ

Kararname

Karar sayısı

2

8890

Serdarabat Barajından Aras nehri suyunun Hükümetimizle Sovyetler arasında müsavi miktarda fenni taksimine ve kontroluna ait olan ilişik protokol ile merbutu talimatnamenin meriyete konulması; Nafia Vekilliği ile Genelkurmay Başkanlığının muvafakatına atfen Hariciye Vekilliğinin 28/5/938 tarih ve II567/278 sayılı teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetinin 30/5/938 tarihli toplantısında onanmıştır.

REİSİCÜMHUR

K. Atatürk

Bş. V.

C. Zeynel

Ad. V.

Ad. V. Zeynel

M. M. V.

M. M. V. Zeynel

Da. V.

Da. V. Kaya

Ha. V.

Ha. V. Zeynel

Ma. V.

Ma. V. Zeynel

Mf. V.

Mf. V. Zeynel

Na. V.

Na. V. Zeynel

İk. V.

İk. V. Zeynel

S. İ. M. V.

S. İ. M. V. Zeynel

G. İ. V.

G. İ. V. Zeynel

Zr. V.

Zr. V. Zeynel

030	18	01	02	83	47	19
-----	----	----	----	----	----	----

Kaynak: BCA, 30.18.01.02.83.47.19.

Belge 7: 1946 CHP Iğdır Ocak ve Bucak Kongreleri

1946 Yılı Ocak Ve Bucak Kongrelerine bağlandığı
ve sonuçlandığı günlerle kongreye
katılan üye sayısını gösterir
cedveldir.

Ocak veya Bucagın adı	Kayıtlı üye sayısı	Kongreye katılan üye sayısı	Kongrenin	
			Başlama T.	Bitme T.
Baharlı mahallesi	61	58	1/10/1946	1/10/1946
Şişli	30	28	1/10/1946	1/10/1946
Karaağaç	125	122	1/10/1946	1/10/1946
Başköy Bucacı	185	146	2/10/1946	2/10/1946
Taşburun	80	78	2/10/1946	2/10/1946
Melekli Ocacı	239	236	3/10/1946	3/10/1946
Tecirli	78	78	4/10/1946	4/10/1946
Necefali Sema Ocacı	70	67	4/10/1946	4/10/1946
Pulur Ocacı	67	66	4/10/1946	4/10/1946
Küllük	62	60	4/10/1946	4/10/1946
Alıkaner	58	52	4/10/1946	4/10/1946
Karakeşun	62	48	5/10/1946	5/10/1946
Hakveis	31	30	5/10/1946	5/10/1946
Oba Sema Ocacı	108	104	5/10/1946	5/10/1946
Yaycı Sema	136	128	5/10/1946	5/10/1946
Arabgir Sema ocacı	73	71	5/10/1946	5/10/1946
Agaver sema ocacı	108	105	5/10/1946	5/10/1946
Kazancı	72	68	6/10/1946	6/10/1946
Kızılsakir ocacı	45	42	6/10/1946	6/10/1946
Erbacı Sema ocacı	41	37	6/10/1946	6/10/1946
Halfeli ocacı	62	54	6/10/1946	6/10/1946
Heşhaber	117	112	7/10/1946	7/10/1946
Muça Sema	108	101	7/10/1946	7/10/1946
Alıköçek Sema ocacı	76	68	7/10/1946	7/10/1946
Taglıca	66	61	8/10/1946	8/10/1946
Zulfukar	54	47	8/10/1946	8/10/1946
Alıcan	48	41	9/10/1946	9/10/1946
Evcil Ocacı	47	44	9/10/1946	9/10/1946
Panik Ocacı	24	21	9/10/1946	9/10/1946

Tastik olunur

Cezmi ÖZTEKİN

Karar vîlayetini alâkâdar eden en hayati meselelerde konuşan, çalışan, teşebbüs yapan, daireleri ihtibâtiyeyle mevcut irtibatlarının inkıtaat uğraması üzerinde titizlikle duran mebus adadı 4 u geçmez. Ne gariptir ki isimlerini zikretmiye cümüm bu değerli mebusların 3 ü C.H.P. li, birisi de bağımsızdır. Gariptir diyorum. Evet mühterem okuyucular gariptir. Bir memleketin dertleri, ihtiyaçları ve halledilmesi gereken meseleleri ile yalnız muhalif veya yalnız iktidar partisi mensuplarının alâkâdar olması lâzımdır, muhalif ve muvafık mebuslar bir meseleyi aynı zamanda el almamalıdır. Taraflar veya yalnız muhalif tarafta kiler ilgilenir şeklinde bir nokta-i nazarı müdafaa ederek değîlim. Ancak; yapmak, bir e

İnsanlar; maddî mes'uliyet kadar manevî mes'uliyet te hissetmedikleri müddetçe faydeli olamayacaklardır.

Batı Almanya müdafa bakanı Amerika'ya resmen davet edilmiş bulunmaktadır. Bu ayın sonların da ziyaretini yapacak olan vekilin Almanyanın makamları ile, Almanya'nın Batı Avrupa savunması için ve recai 500 bin kişilik ordu nun teşkil meselesini konu sacağı tahmin edilmektedir.

Belge 9: Iğdır Belediyesinin 1953 Yılı Çalışmaları ve Tuzluca CHP ve DP Teşkilatı Üyelerinin Kars Valisini Ziyareti

Kaynak: Birlik Gazetesi, 6 Temmuz 1953, S.196.

Belge 10: Kars Milletvekili Rıza Yalçın'ın Iğdır İçme Suyu Sorunu İle İlgili TBMM'ye Sunduğu Soru Önergesi Ve Soru Önergesine Verilen Cevap

BİRİNCİ CELSE

Açılma saati : 15,07

REİS — Reisvekili Fikri Apaydın

KÂTİPLER : İhsan Gülez (Bolu), Atilla Konuk (Antalya)

3. — YOKLAMA

REİS — Yoklama yapacağız.

(İstanbul mebusluklarının sonuna kadar yok-

lama yapıldı)

REİS — Ekseriyetimiz var, celseyi açıyorum.

4. — SUALLER VE CEVAPLAR

A — ŞİFAHİ SUALLER

1. — *Eskişehir Mebusu Salih Fuad Keçeci'nin, Askerî Müzede mevcut tarihi eşyanın kaç parçadan ibaret olduğuna ve bunların mütehus-sis kimseler tarafından bir tetkik ve tasnife tâbi tutulup tutulmadıklarına dair Millî Müdafaa Ve-kâletinden şifahi suali (6/63)*

REİS — Salih Fuad Keçeci buradalar mı? (Yok sesleri)

Sual sahibi arkadaşımız bulunmadıkları için sual, gelecek İnikada talik olunmuştur.

2. — *Kars Mebusu Rıza Yalçın'ın, Iğdır ka-zasına gönderilen artezyen makinesine ve Iğ-dır kazasıyla Başköy nahiyesi köylerinin suya kavuşması hususunda ne düşünüldüğüne dair sualine Nafia Vekili Kemal Zeytinoğlu'nun şifahi cevabı (6/71)*

REİS — Rıza Yalçın buradalar mı? (Burada sesleri)

Suali okuyoruz.

14 Şubat 1955

T. Büyük Millet Meclisi Y. Reisliğine
Ankara

Aşağıda yazılı soruların Nafia Vekili tara-fından sözlü olarak cevaplandırılmasının temini-ni saygılarımla arz ederim.

Kars Mebusu
Rıza Yalçın

1. Kars'a bağlı Iğdır kazasına gönderilen

artezyen makinesi hangi tarihte kazaya gönderil-miş ve şimdiye kadar ne iş yapmıştır?

Bu makinenin nakli için ne kadar masraf ya-pılmış ve gönderilmeden evvel bu makinenin ma-hallinde faydalı olup olmayacağı tesbit edilmiş midir?

2. Makinenin gönderildiği tarihten şimdiye kadar faaliyete geçirilmesi için ne gibi tedbirler alınmış ve ne gibi masraflar yapılmıştır?

Iğdır ve Başköy nahiye köylerinin suya ka-vuşması üzerinde münakaşa edilmeyecek bir za-ruret ve hakikat olduğuna göre binlerce vatan-daşın hayatı ile alakalı olan bu hususun temini için Vekâletçe ne düşünüldüğünün açıklanması.

NAFİA VEKİLİ KEMAL ZEYTİNOĞ-LU (Eskişehir) — Kars Mebusu Sayın Rıza Yalçın arkadaşımızın suallerine cevaplarımı arz edi-yorum.

1. Millî Müdafaa Vekâletinin eğitim maksadı-yla kullanmakta olduğu sondaj makinelerinden emaneten alınmış olan bir tanesi de köy içme sula-rında kullanılmak üzere 1952 yılında Kars vilâ-yeti emrine gönderilmişti. Kars vilâyeti bunu Iğ-dır mıntakasında çalıştırmayı düşünmüş ve ora-ya sevk ederek Melikli köyünde faaliyete geçmiş-ti.

2. 15 000 lira kadar bir masraf ihtiyarı ile sondaj mahalline nakledilen makinenin faaliyeti sırasında bazı parçalarının değiştirilmesi icabet-miş ve vilâyetin işarı üzerine lüzumlu parçalar tedarik edilerek gönderilmiş, ayrıca Devlet Su İş-

lerinden bir teknisiyen gönderilerek gereken hususlar bilfiil gösterilmişti.

Ancak 43 metre kadar bir sondaj yapıldıktan sonra, memleketimizde pek nâdir olan mütehasşıs sondaj personeli bulunmamasından dolayı, vilâyet bu işe devamda muvaffak olamamıştır.

3. Su İşleri Bölge Müdürleri Toplantısında bu eihet tezekkür edilmiş ve makinenin Su İşleri Bölge Müdürlüğüne devredilerek Iğdır köylerinin içme suyu işlerinde çalıştırılması kararlaştırılmıştır.

Bundan başka memleket ölçüsünde hazırlanmakta olan ve 3 000 sondaj kuyusunun açılmasını istihdaf eden büyük yeraltı suları araştırılması programına Iğdır ovası da dâhil bulunmaktadır.

REİS — Rıza Yalçın.

RIZA YALÇIN (Kars) — Muhterem arkadaşlar; Iğdır kazasının içme su mevzuu hususunda Muhterem Nafia Vekilimizin şifahi sualüne verdiği cevaba teşekkür ederim. Ancak şunu tebarüz ettirmek isterim ki, mühim bir hububat ve bilhassa pamuk istihsal bölgesi olan Iğdır ovasının içme su durumu Türkiye'mizin hiçbir yerine benzememektedir.

Her yerde ve her köyün yakın veya uzağında bir pınar vardır ve bu pınarın malûm usullerle köy içine getirilerek aktılması sağlanır. Halbuki düz bir müstevi satıh üzerinde bulunan Iğdır ovasının hiçbir yerinde veya civarında böyle bir pınar olmadığı gibi Ağrı Dağında olduğu farz olursa dahi bunun köylere büyük para masrafiyle getirilmesine dahi imkân yoktur. Teessürle arz etmek zorundayım ki, bu ova içinde bulunan 40 kadar köy halkı öteden beri Aras Nehrinin çamur gibi akan sıcak ve bulanık suyunu veya içinde her türlü haşarların bulunduğu kara suyun su birikintisini içmektedirler. Cumhuriyetimizin feyz-i her yerde kendini göstermiş ve her dertli ve ihtiyaçlı bölgelere bir çare bulunmuş olmasına rağmen, Şark'ın Mısır'ı sayılmaya namzet, büyük istihsal merkezi olan Iğdır ovasındaki köyler kendi haline terk edilmiş ve dertleriyle baş başa bırakılmıştır. Bir artezyen makinesi gönderilerek bu dertlere son vermek için hükümetçe alınan tedbir köylüyü çok sevindirmiş ve hattâ bu makine davul zurna ve kurbanlar kesilerek karşılanmış ise de Melekli köyüne gönderilen bu makine iki yılda bir kova dahi su temin edememiştir. Üstelik iki yıldan beri köylü makine ve aksamının mu-

hafazası için bekçiye her yıl 1 200 lira kadar para ödemekte ve ayrıca çalışma sırasında da dört bin liraya yakın amele ücreti ödemiş bulunmaktadır. Üç milyar liralık bütçede bu miktarın büyük bir kıymeti yoktur. Ve fakat fakir köy halkı için büyük kıymeti vardır. Üstelik zahmeti ve emeği de heder olmuştur. Köylü haklı olarak bu durumda üzüntü içinde bulunmaktadır. Hükümetimizin köylünün bu teassürünü gidermek ve hayatını her türlü hastahlıklardan korumak için en aziz nimet olan içme suyuna kavuşturacağına ve bu hatayı telâfi etmek için mahalline yeni bir makine göndereceğine güveniyor ve inanıyorum.

Iğdır Ovasına ait köy içme suları ancak ve ancak yeraltı suyu ile temini kabildir. Nitekim aynı ovada ve Aras'ın öte yanında Rus'ların yaptıkları sondaj neticesinde yeraltı suyunun 60 - 70 metre derinlikte çıktığını duyduk ve hattâ Iğdır merkezinde dahi ilk kuyu açılmış bulunmaktadır. Öte yandan hükümetimiz, yeraltı suyu ile sulama yapmak üzere yurdun muhtelif bölgelerinde ve bu meyanda Iğdır Ovasında etüdler yapmayı kararlaştırmıştır. Şimdi bizim istirhamımız : Devlet Su İşleri bu etüdünü yaparken köylerin içinde yaparsa hem köy içme suyuna kavuşmuş ve hem de su işleri yeraltı su derinlikleri hakkındaki etüdünü yapmış olur. Aksi halde bu iş vilâyetin veya köylünün 50 yıl sonra dahi yapmalarına asla imkân yoktur.

Muhterem arkadaşlar; yine ümitle tahmin ederim ki, hükümet bu feyizli, bereketli ve hareketli yıllarda bu bölge halkının içme su davasını kısa zamanda ve ehemmiyetle ele alacaktır. Asrımızın modern sondaj makineleri ile Iğdır Ovası köylerinin içme su ihtiyacı en çok bir yılda tamamlanmış ve böylece : Asırların ihmaline son verilmiş ve her yıl yüzlerce Türk evladı da ölümden kurtarılmış olacaktır. Kaza köylerini içme su gibi aziz bir nimete kavuşturmanın sevabı da Sayın Adnan Menderes ve arkadaşlarına yeter zannediyoruz.

REİS — Soru bitmiştir.

3. — *Manisa Mobusu Hikmet Bayur'un, göktaş ve potas gibi ilaçların bir an önce yurdumıza getirilmesi ve gelecek olanların karaborsaya düşürülmemesi hususunda ne gibi tedbirler alınacağına dair sualüne Ziraat Vekili Nedim Ökmen'in şifahi cevabı (6/73)*

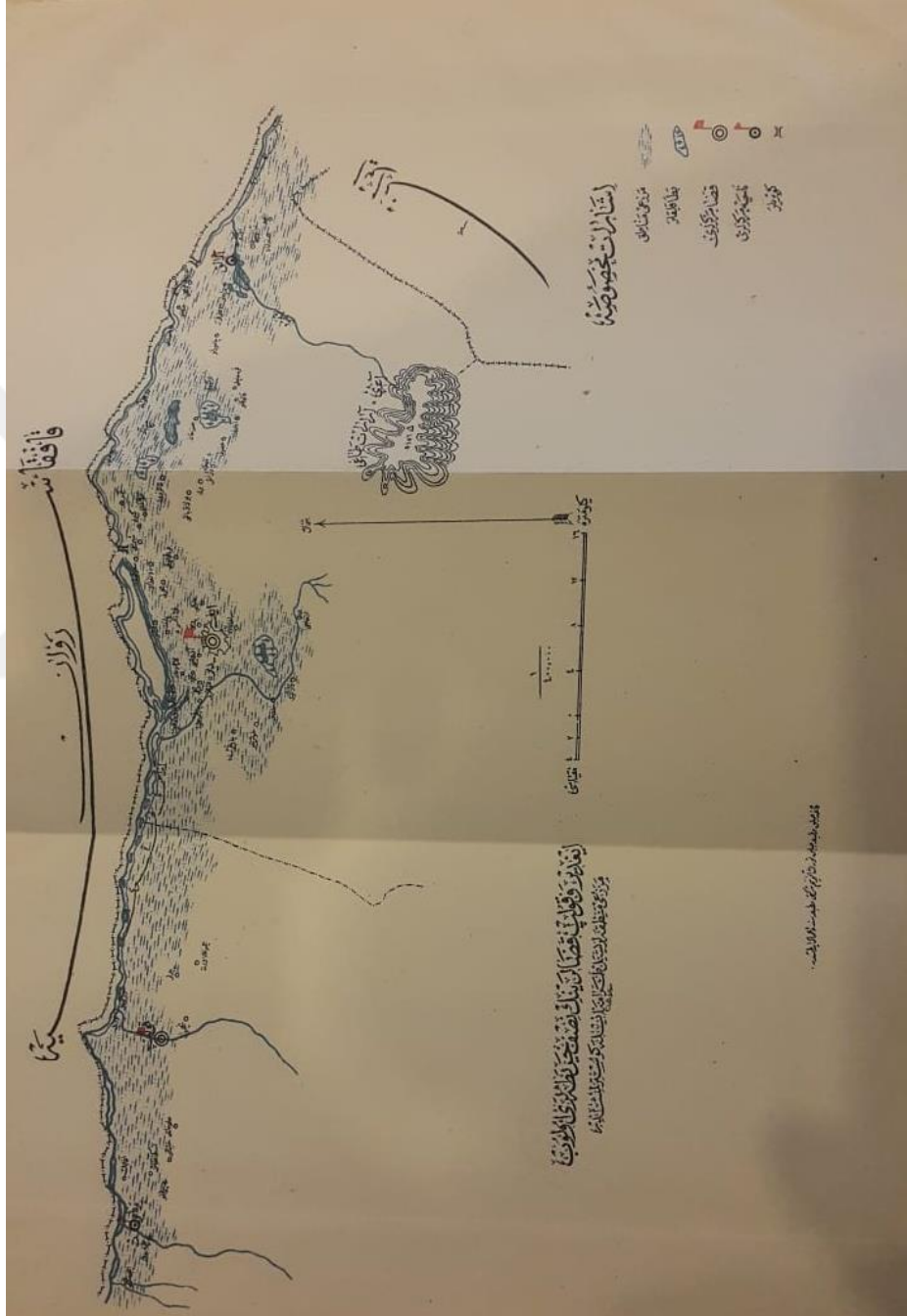
REİS — Sual okuyoruz.

Belge 11: Iğırın İl Olması Çalışmaları İle İlgili Oluşturulan Heyetin Başkan Adnan Menderes İle Görüşmesi

Kaynak: Kars Gazetesi, Nisan 10 Nisan 1958,S.2066.

Belge 12: Iğdır Kazası Aras Nehri Sınır Hattı ve Sıtma Görülen Bataklık Alanlar

Kaynak: İbrahim Edhem, Türkiye'nin Sıhhi İçtimai Coğrafyası Bayezid Vilayeti, Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti, İstanbul, 1925.

Belge 13: Iğdırda Sıtma Hastalığının Önlenmesi İle İlgili Yapılan Çalışmalar

T. C. SAĞLIK ve SOSYAL YARDIM
BAKANLIĞI
Sıtma Savaş Genel Müdürlüğü
Genel No. 15
Ozel No. 1548
İlişki : "1"

Ankara 26. Mart 1948

C. H. P. GENEL SEKRETERLİĞİ	
T. 29. 3. 1948	EKLİ
No. 30094	27

Ozet: Aras nehri kenarındaki bozuk sedlerin tamiri ve Karasu mecrasının temizlenmesi Hk.

DEVLET ARŞİMLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

C.H.P. Genel Sekreterliğine

3/2/1948 gün ve 4/7274 sayılı yazılarına bağlı olarak gönderilen Sayın Kars Milletvekillerinin seçim bölgelerinde yaptıkları tetkiklere ait düzenledikleri müşterek raporun Sıtma Savaşına taallük eden kısmında, sıtma çalışmalarının müsbet sonuçları belirtilmekle beraber, bu çalışmaların daha müesir ve daha radikal olabilmesi için Iğdır'ın Dil Bölgesi ile Başköy Bucağındaki bataklıkların kurutulmasını sağlamak üzere Aras nehri kenarındaki bozuk setlerin tamirine ve Karasu mecrasının temizlettirilmesine lüzum gösterilmiştir.

Sıtma çalışmalarının daha verimli olmasını sağlayacak ve aynı zamanda Iğdır ilcesinin de iktisaden kalkınmasını temin edecek olan bu konunun ele alınması taallüku dolayısıyla, Bayındırlık Bakanlığından rica edilmisti.

Bu yazımıza cevaben sözü geçen Bakanlıktan alınan ve tasdikli bir örneği ilişikte sunulan 22/3/1948 gün ve 1673/4299 sayılı yazının tetkikinden de anlaşılacağı veçhile, büyük su işleri programına başlanmış olan işlerin ikmal prensip olarak kabul edildiği, bu itibarla Aras nehri kenarındaki setlerin tamiri ile Karasu mecrasının temizlettirilmesi işlerinin ancak gelecek programlarda nazarı itibara alınacağı bildirilmektedir.

Oluşu yüksek bilgilerine arz ederim.

Saygılarımla.

Sağlık ve Sosyal Yardım

Bakanı

Yazılacak kağıda geldiği şubenin tarih ve numarasının yazılması lazımdır.
Mod: 78631

Belge 14: 1955 Nüfus Sayımında Iğdır İlçesi ve Köylerinin Nüfus Durumu

Iğdır Merkez ve Köyleri			Iğdır Nahiye ve Köyler			
Sıra	Yerleşim yeri	Nüfus	Yerleşim Yeri	Nüfus	Yerleşim Yeri	Nüfus
	Iğdır Şehir Merkezi	9646	Aralık Nahiyesi		Taşburun Nahiyesi	
1	Ağaver	223	Başköy Nahiye Merkezi	2005	Taşburun Nahiye Merkezi	1919
2	Alkamer	1054	Aşağı Çiftlik	957	Bayat Doğanşalı	484
3	Alut	783	Ortaköy	601	Cennetabat	673
4	Amarat	225	Pirço	1295	Dize	1 191
5	Arapkirler	657	Yukarı Alıkızıl	1265	Gökçeli	437
6	Asma	297	Yukarı Aratan	465	Kaçardoğanşalı	1117
7	Aşağı Çarıkcı	160			Karakoyun	1485
8	Aşağı Erhacı	829			Kobi	1494
9	Bendemurat	123			Murşitalı	594
10	Çilli	295			Şireci	211
11	Evcı	839			Yukarı Alican	561
12	Germeşof	222			Zülfikar	342
13	Güngörmez	334				
14	Hakmemet	385				
15	Hakveyis	642				
16	Halfeli	1342				
17	Hoşharber	934				
18	Kadıkışlak	417				
19	Karakuyu	505				
20	Kasımcı	276				
21	Kazancı	361				
22	Kellehome	197				
23	Kızıllakir	389				
24	Kiti	253				
25	Kuzugüden	238				
26	Küllük	884				
27	Melekli	2046				
28	Mezre	193				
29	Muça	482				
30	Necefali	316				
31	Oba	333				
32	Orgof	1589				
33	Örüşmüş	263				
34	Panik	780				
35	Pulur	802				
36	Sarıçoban	211				
37	Sıçanlı	120				
38	Taşlıca	224				
39	Tecirli	654				
40	Yaycı	961				
41	Yukarı Çarıkcı	202				
42	Zor	443				

Kaynak:BİGM, 23 EKİM 1955 Genel Nüfus Sayımı,Ankara,1961.

Belge 15: İktisat Vekili Celal Bayar'ın Başvekealete Sunduğu Iğdır'da Pamuk Tarımı İle İlgili Rapor

T. C.
İKTİSAT VEKÂLETİ
İhracatı Teşkilâtlandırma Müdürlüğü
Sayı : Genel Özel Ekl

ANKARA

23 /Sonkânun/1937

Özü :

Yüksek Başvekeâlete

3785

Şarkın belli başlı istihsâl maddelerinden birini Iğdır pamukları teşkil etmektedir. Kalitesi yüksek olan bu pamuklar hakkında mahallinde yaptığım tetkikler neticesinde bir cihetten pamuk istihsâl miktarını arttırmak, diğer taraftan da pamuklara emniyetli sürüm ve sarf mahalli bulmak zaruretinde olduğumuzu anladım.

Bugün istihsâl olunan pamukların belli başlı piyasalarından biri olan İstanbula sevkîyat hemen hemen tesadüfe bağlı gibidir. Her hangi bir siparişi kabul edüp muayyen bir tarihte teslimatta bulunabilmek imkânsızdır.

Bunun içindir ki Iğdır pamukları daha fazla hudut kapılarında Ruslara arz edilmekte ve Ruslar da diledikleri fiata satın almak imkânını bulmaktadırlar.

Bu mntaka pamuğunun satış işini tanzim hususunda İstanbula kadar nakliye işinin muntazam ve emniyetli bir şekilde tesisi, Satış Kooperatif ve Birliği kurulması ve nihayet

030 10 185 276 9

8

Karşılıklarda şube adı ve sayılarımızın yazılması.

- 82 -

bu pamukların daimî bir alıcısı vaziyetinde Şark'da bir ip-
lik fabrikası kurulması teşebbüsleri üzerindeyiz.

Bilhassa bu tedbirler alındıktan sonra muntaka pamuk istihsalini çoğaltmak zarureti ile de karşılaşacağımız muhakkaktır. Hatta bu tedbirler alınmamış dahi olsa bu yüksek kaliteli pamuklara ihtiyacımız vardır.

İğdir pamuk sahası geniş ve münbit olduğu gibi
mufus da kâfi derecede vardır. Bu bakımdan bugünkü istihsâ-
lin sür'atle bir kaç misline çıkarılması mümkündür.

Burada yapılacak en mühim iş, pamuk ziraatini tak-
viye edecek olan sulama mes'elesidir. Bunun için de Serdar
Abat barajından istifade etmek zarureti vardır. Bu barajdan
istifade edebilmek hususundaki hakkımızı kullanmak ve tes-
sât için lâzımgelen malî fedakârlıklardan çekinmemek icap
ettiği kanaatını Yüksek takdirlerinize saygılarımla arz ede-
rim.

M. J. J. J. J.

Iktisat Vekili

yazı İlerine c. Beyaz
25-1-37

030	10			185	276	9
-----	----	--	--	-----	-----	---

5-1-22	459	
--------	-----	--

Karşılıklarda sayılarımızın yazılması

Kaynak: Kars Gazetesi 12 Nisan 1952,S.259.

Kaynak: Kars Gazetesi 12 Nisan 1952,S.259.

Belge 17: Iğdır Belediye Başkanı Ali Ural'ın Iğdır Halkı Namına Başkan Adnan Menderese Gönderdiği Telgraf 1952

(Örnek : 1234)

TELGRAF

Yol

Adres : Adnan menderes B. başkan aklara

44353

Sıra No	İlk merkez	No	KELİME	VERİLDİĞİ	RESMİ	ORTA MERKEZ	ALINDIĞI	İMZA
				Tarih	Saat	HUSUSİ	Tarih	Saat
47	İGDIR	036	05	19.1.1952	H	SURUT 19.1.1952	12.30	12.30

Övmanızın sulaması için hal yoluna girdiğini hürriyet gazetesinin oniki önce tarihli mubhasasında okuduk en hayati mevzularımızdan birini hükümetçe ele alınmış bulduğundan mutavellit minnet ve şükranlarımızın kabul bildirilmesini Iğdır halkı namına hürmetlerimizle arz ederiz.. Telediye DŞE Ali Ural DP. Başkanı Üretimin kıymetli tarım satış kooperatifleri birliği genel md. C.H.P. DŞE. Hilmet çiftlik.....

22.1.1952

my.

030	04			20	445340
-----	----	--	--	----	--------

2

Belge 18: Iğdır'da 1962 Yılında Yaşanan Depremle İlgili Yapılacak Çalışmalarla İlgili Bakanlar Kurulu Kararı

T. C.
BAŞBAKANLIK
KANUNLAR VE KARARLAR
Tetkik Dairesi
Karar Sayısı

KARARNAME

6
958

1- Kars İli'nin Iğdır ve Tuzluca İlçe merkezleri ile bunlara bağlı bazı köylerde 4/9/1962 tarihinde başlayıp fasıllarla devam eden deprem sebebiyle vukua gelen zararın umumi hayata müessir olduğu;

2- Depremden binaları yıkılan veya ağır hasar görenlere yapılacak inşaat yardımı ile yine bu yerlerde yapılacak yol, su, kanalizasyon ve elektrik gibi Amme tesisleri ve yeni iskân sahasında arsa temini ve kadastro gibi imar işleri için Bütçeye şimdilik 10.000.000 (Onmilyon) liralık ek ödenek alınması;

3- Afetten zarar gördükleri tesbit edilmiş ve edilmekte olanlardan, kendilerine 7269 sayılı Kanun hükümlerine göre ev yaptırılmasını talep ederek borçlanmayı taahhüt edenlere ait evlerin, toplu inşaat yaptırılması mümkün görüldüğü takdirde, İmar ve İskân Bakanlığınca inşa etti-

rilmesi ve buna lüzum görülmemesi halinde, mahallî özellikler gözönünde bulundurulmak şartıyla yapı şartları, tipleri ve çeşitli kısımlarının eb' adı ve' sayıları önceden tesbit edilerek hazırlanacak plânlara ve yapılacak keşiflere göre bulunacak inşaat bedellerinin bir kısmının binaların kendileri yapacaklara (inşaatın seyrine göre taksitler halinde nakden yardım şeklinde ödemesi ve gerektiğinde teknik ve malzeme yardımı yapılması suretiyle) Kanunun 40 ıncı maddesindeki esaslar dairesinde yardım yapılması ve bu şekildeki yardımların aynı maddeye göre tahsili;

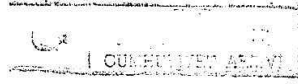
Adı geçen Bakanlığın 20/9/1962 tarihli ve 9162 sayılı yazısı üzerine, mezkûr Kanunun 1 inci ve 36 ncı maddelerine göre, Bakanlar Kurulunca 21/9/1962 tarihinde kararlaştırılmıştır.

166 44 1
01
18
030

Dosya No :
106-67
388

BAŞBAKAN
Devlet Bakanı ve Başb. Yardımcısı
Devlet Bakanı ve Başb. Yardımcısı
Devlet Bakanı ve Başb. Yardımcısı
Devlet Bakanı
Devlet Bakanı
Devlet Bakanı
Adalet Bakanı
Millî Savunma Bakanı
İçişleri Bakanı
Dışişleri Bakanı
Maliye Bakanı
Millî Eğitim Bakanı
Büyüklik Bakanı
Ticaret Bakanı
Sa. ve So. Y. Bakanı
Güm. ve Tekel Bakanı
Tasım. Bakanı
Ulaştırma Bakanı
Çalışma Bakanı
Seyahat Bakanı
Ba. - Ya. ve Turizm Bakanı
İmar ve İskân. Bakanı

Belge 19: Iğdır İlçesi Markara Köprüsü'nün, Canlı Hayvan Ürünlerinin Sovyet Rusya'ya İhracı İçin Giriş-Çıkış Kapısı Olarak Belirlenmesi İle İlgili Bakanlar Kurulu Kararı

T. C.
BAŞBAKANLIK
KANUNLAR VE KARARLAR TETKİK DAİRESİ BAŞKANLIĞI

KARARNAME

Sayı : 7/1327

Eki

Kars İli'nin Iğdır İlçesi Erivan yolu üzerinde inşa edilmiş bulunan Markara Köprüsü'nün canlı hayvan ürünlerimizin Sovyet Rusya'ya ihracı için giriş-çıkış kapısı olarak tayini; Dışişleri, Gümrük ve Tekel, Ticaret ve Tarım Bakanlıklarının uygun mütalâalarına dayanan İçişleri Bakanlığının 24/9/1970 tarih ve 4.A.2.71429-61/1-143637 sayılı yazısı üzerine, 5682 sayılı Kanunun birinci maddesine göre, Bakanlar Kurulunca 25/ 9 /1970 tarihinde kararlaştırılmıştır.

CUMHURBAŞKANI

030 18 01 02 257 67 8

Dosya No :

50-20

1528

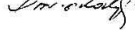
Başbakan

S. Demirel

Devlet Bakanı

Devlet Bakanı

Devlet Bakanı

Devlet Bakanı

X

Adalet Bakanı

Millî Savunma Bakanı

İçişleri Bakanı

Dışişleri Bakanı

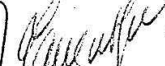
Maliye Bakanı

Millî Eğitim Bakanı

Bayındırlık Bakanı

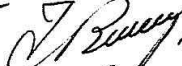
Ticaret Bakanı

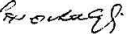
Sağ. ve Sos. Y. Bakanı

Güm. ve Tekel Bakanı

Tarım Bakanı

Ulaştırma Bakanı

Çalışma Bakanı

Sanayi Bakanı

En. ve Tab. İş. Bakanı

Turizm ve Tan. Bakanı

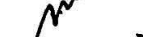
İmar ve İş. Bakan

Köy İşleri Bakanı

Orman Bakanı

Genç. ve Spor Bakanı

2-Resimler

Resim 1: Iğdır'ın Kurtuluşunda Yararlılıkları Görülen Merhum Kerem Güneş

Kaynak: Veli Orkun, Sürmeli Çukuru Iğdır'ın Tarih ve Coğrafyası, Aydın Matbaası, Iğdır, 1955.

Resim 2: Millî Mücadelede Merhum Şamil Ayrım ve Arkadaşları

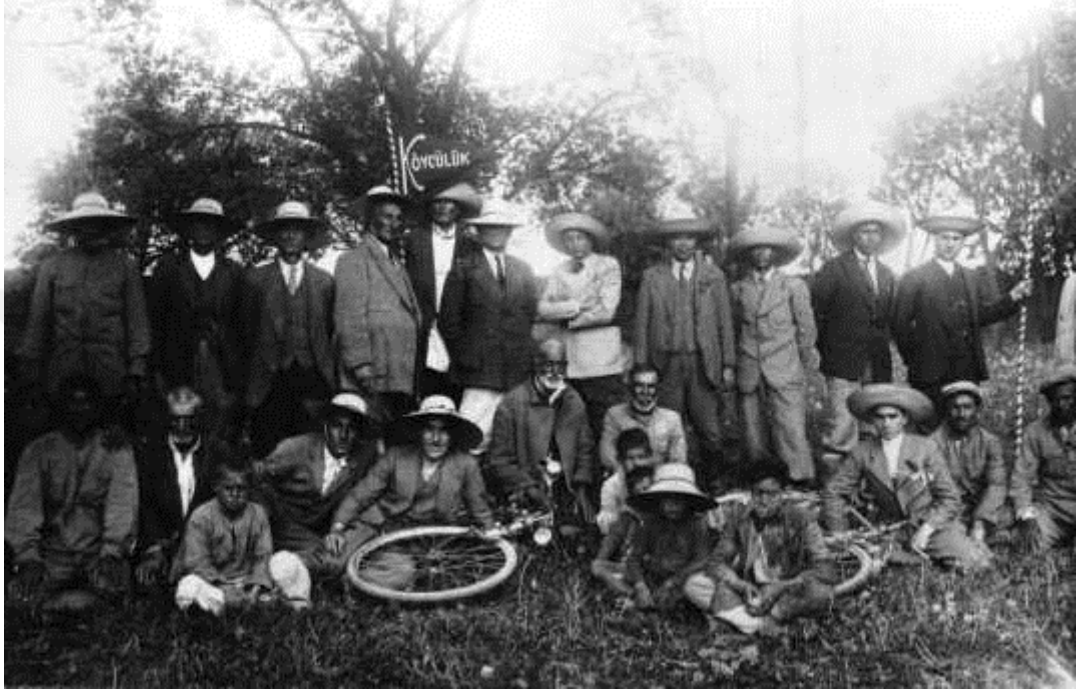
Kaynak: Veli Orkun, Sürmeli Çukuru Iğdır'ın Tarih ve Coğrafyası, Aydın Matbaası, Iğdır, 1955.

Resim 3: İğdır Halkevi Köy Gezileri 1937

Kaynak: BCA, 490.1.0.0.988.825.1.

Resim 4: İğdır Halkevi Köycülük Şubesi Çalışmaları 1937

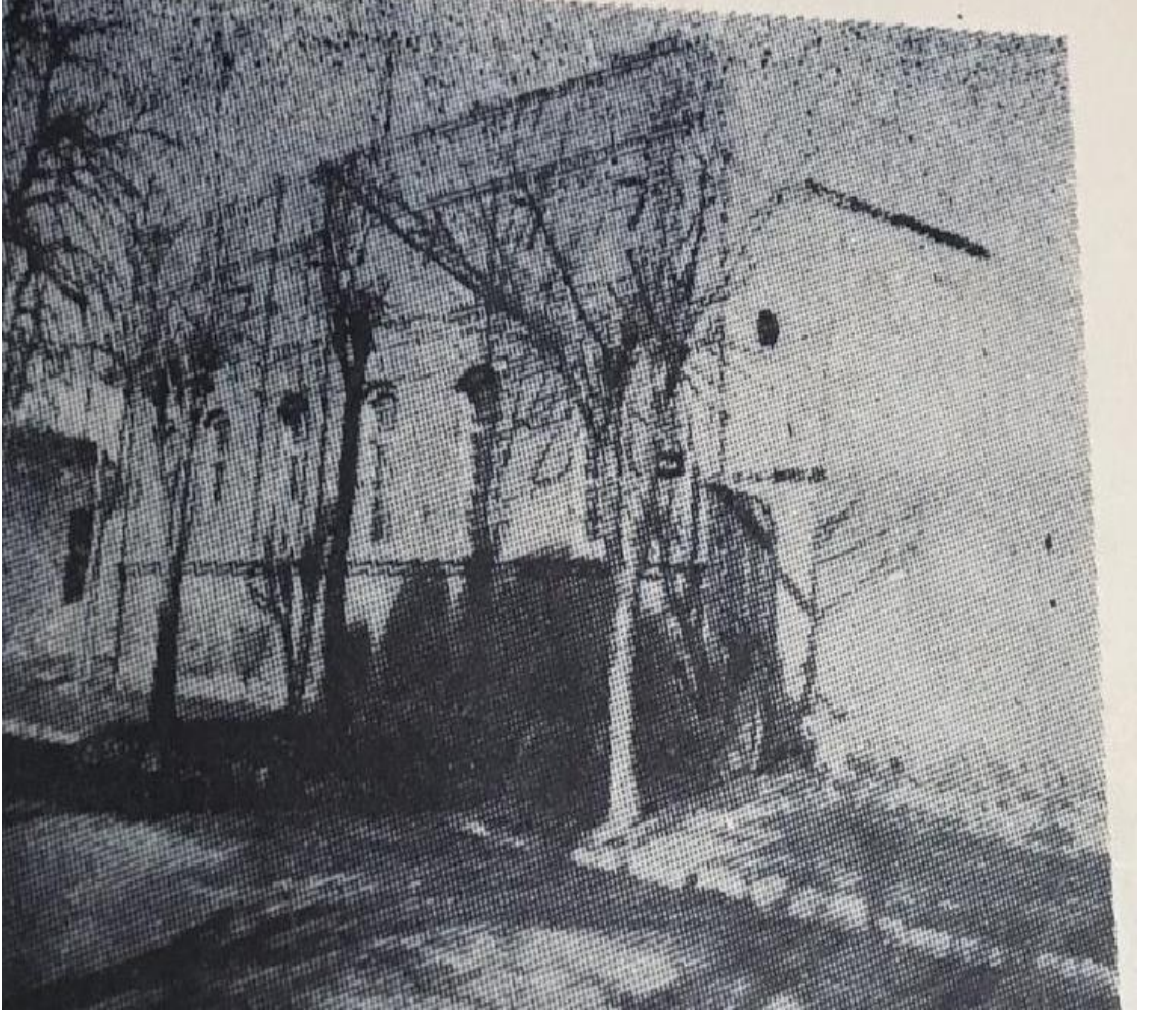
Kaynak: BCA, 490.1.0.0.988.825.1.

Resim 5: Serdarabat Barajı ve Barajdan Kanala Su alınması

Kaynak: BCA, 30.10.0.0.168.166.10.

Resim 6: İğdır Ortaokulu 1955

Kaynak: Veli Orkun, Sürmeli Çukuru İğdır'ın Tarih ve Coğrafyası, Aydın Matbaası, İğdır, 1955.

Resim 7: Rıza Yalçın TBMM X. ve XII. Dönem Kars Milletvekili

Kaynak: TBMM Albümü 1920-2010 C.II 1950-1980, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2010.

Resim 8: Behram Öcal XI. Dönem Kars Milletvekili

Kaynak: TBMM Albümü 1920-2010 C.II 1950-1980, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2010

Resim 9: Iğdır Belediye Binası 1955

Kaynak: Kaynak: Veli Orkun, Sürmeli Çukuru Iğdır'ın Tarih ve Coğrafyası, Aydın Matbaası, Iğdır, 1955

Resim10: Iğdır'da Pamuk Tarımı

Kaynak: BCA, 30.10.0.0.168.166.10.

Resim 11: İğdırda Pamuk Nakliyatı

Kaynak: BCA, 30.10.0.0.168.166.10.